

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ім. К. Д. УШИНСЬКОГО

Лінгвістичні науки

Збірник наукових праць

№ 13

Видається з липня 2005 року

Виходить два рази на рік

Журнал зареєстровано у Державному комітеті телебачення
і радіомовлення України як друкований засіб масової інформації
22.06.2005 р. Свідоцтво — серія KB № 9983

Затверджено як фахове наукове видання
(збірник наукових праць)
ВАК України 14.04.2010 р. за № 1-05/3

Одеса
“Астропринт”
2011

ББК 81(4Ук-4Од)7я54
Н 34
УДК 81:378.637(477.74)(051)

Редакційна колегія:

Головний редактор: **Корольова Тетяна Михайлівна**, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”

Відповідальний секретар: **Ларіна Еліна Вікторівна**, канд. філол. наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”

Члени редколегії:

Богуш Алла Михайлівна, академік НАПН України, д-р пед. наук, проф., зав. кафедри дошкільної педагогіки ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”;

Бріцин Віктор Михайлович, д-р філол. наук, проф. Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України;

Бровченко Тамара Олександрівна, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри англійської філології Чорноморського державного університету ім. Петра Могили;

Гуменний Микола Хомич, академік АН ВШ України, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри української та зарубіжної літератур ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”;

Жаборок Олена Анатоліївна, д-р філол. наук, проф. кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова;

Карпенко Олена Юріївна, д-р філол. наук, проф. кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”;

Мізецька Віра Ярославівна, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри іноземних мов Національного університету “Одеська юридична академія”;

Науменко Анатолій Максимович, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського державного університету ім. Петра Могили;

Озерова Ніна Григорівна, д-р філол. наук, проф. Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України;

Савчук Ганна Василівна, канд. філол. наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”

Рекомендовано до друку вченою радою Державного закладу “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”.

Протокол № 10 від 26.05.2011 р.

Усі матеріали збірника представлені на сайті:
<http://www.pdpu.edu.ua/ukr/izd/index.html>

© Державний заклад “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”, 2011

Від редакційної колегії

*“Наукового вісника ПНПУ імені К. Д. Ушинського :
Лінгвістичні науки” та секції прикладної лінгвістики
Південного регіонального центру НАН і МОН України*

Щиро вітаємо з 65-річним ювілеєм завідувача кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, голову секції прикладної лінгвістики Південного регіонального центру НАН і МОН України, доктора філологічних наук, професора

Корольову Тетяну Михайлівну!

Корольова Тетяна Михайлівна — відомий вчений в галузі вітчизняного мовознавства. Її наукова і практична діяльність присвячені актуальним проблемам розбудови національної науки і підготовки висококваліфікованих фахівців в галузі філології, формуванню мовленнєвої культури та світогляду студентів. Наукові досягнення професора Корольової Т. М. суттєво збагатили вітчизняну науку та освітянську практику; це знайшло відображення у більш ніж 150 наукових та науково-методичних працях: 5 монографіях, 9 підручниках, багатьох збірниках, брошурах, методичних розробках, навчальних планах, програмах та понад 100 статтях.

Кандидатську дисертацію “Інтонційна характеристика відповідей на спеціальне питання в англійському спонтанному діалогічному мовленні та читанні” було захищено в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова в 1979 р. (науковий керівник — доктор філологічних наук, професор Т. А. Бровченко). Вчене звання доцента кафедри фонетики англійської мови отримано в 1980 році. Докторську дисертацію “Просодія модальності мовлення” захищено в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні АН України у 1989 р. Вчене звання професора отримано в 1990 році. Професор Корольова Т. М. є засновником визнаної наукової школи “Експериментальне дослідження лінгвістичних характеристик та моделювання структури сучасного дискурсу”, в межах якої розроблено теоретико-методологічні

засади функціонування механізмів емоційно-модальних відношень у мовленнєвій комунікації та створено системно-діяльнісну концепцію підготовки фахівців з лінгвістичного забезпечення новітніх інформаційно-мовленнєвих технологій, яка за своїм змістом є інноваційною і відповідає найкращим світовим стандартам, підготовлено 26 аспірантів і докторантів, значну кількість досвідчених спеціалістів та магістрів, проведено низку міжнародних науково-практичних конференцій, симпозіумів з проблем зіставного мовознавства, прикладної лінгвістики, перекладознавства. Її учні та послідовники працюють у багатьох вищих навчальних закладах країни.

Тетяна Михайлівна Корольова успішно поєднує науково-дослідницьку, педагогічну та організаційну діяльність: бере участь у підготовці та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, є головою спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальностей 10.02.15 — Загальне мовознавство та 10.02.16 — Перекладознавство, головним редактором наукового видання з проблем сучасної лінгвістики та членом редакційних колегій багатьох вітчизняних наукових журналів, які є фаховими в галузі мовознавства, членом асоціації перекладачів, головою асоціації фонетистів Південного регіону України. Вона є засновником і головою секції прикладної лінгвістики Південного регіонального центру НАН і МОН України, науково-методичної лабораторії інноваційних мовленнєвих технологій, координатором тематики наукових досліджень Південного регіону України в галузі філології. Завдяки її діяльності в університеті були ліцензовані та акредитовані дві нові спеціальності: прикладна лінгвістика і переклад. Кафедра перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, яку очолює професор Корольова Тетяна Михайлівна, поглиблює міжнародну співпрацю з університетами різних країн та підтримує наукові контакти з багатьма університетами України.

Т. М. Корольова проводить наукові дослідження за наступними напрямками: фонетична структура англійського зв'язного мовлення в зіставленні з українським; фундаментальні проблеми теоретичної фонетики; семантика просодії; функції інтонації і просодичні засоби їх актуалізації у мові; інструментальні методи аналізу та синтезу усного мовлення та дослідження його емоційно-модальних характеристик. До кола наукових інтересів професора Корольової Т. М. та її послідовників належать проблеми викладання іноземної мови як спеціальності, які включають розробку авторських методик викла-

дання англійської мови у вузі, в шкільних і дошкільних установах, проведення широкого спектру експериментальних досліджень з метою підвищення ефективності традиційних та альтернативних методів викладання англійської мови. Коло наукових інтересів вченого також охоплює актуальні проблеми прикладної лінгвістики; важлива роль належить теоретичному аналізу та практичній розробці сучасних мовленнєвих технологій для різних галузей людської діяльності (теорія аргументації, теорія мовленнєвого впливу, політичний дискурс та ін.). В даний час науковий колектив, що працює під керівництвом Т. М. Корольової, займається питаннями підвищення ефективності лінгвістичного забезпечення новітніх інформаційно-мовних технологій, у тому числі заснованих на застосуванні комп'ютерної техніки.

Людина енциклопедичних знань і високої культури, доктор філологічних наук, професор Корольова Тетяна Михайлівна своєю плідною науковою, викладацькою, громадсько-педагогічною діяльністю сприяє розбудові пріоритетних напрямків вітчизняної мовознавчої науки, вносить суттєвий вклад у розвиток національної науки та освіти.

МИНОБРНАУКИ РОССИИ

Государственное образовательное учреждение
высшего профессионального образования
«НИЖЕГОРОДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ Н.А. ДОБРЮЛОВОВА»
(ГОУ ВПО НГЛУ)

ул. Минина, 31-А, Нижний Новгород, 603155
Телефон (831) 436-15-75, Факс (831) 436-20-49

E-mail: admdep@lunm.ru

ОКПО 02079321, ОГРН 1025203049948,

ИНН/КПП 5260047352/526001001

26.05.2011 № 238/02-21

на _____ от _____

Главному редактору
«Научного Вестника»
Южноукраинского национального
педагогического университета
им. К. Д. Ушинского
доктору филол. наук, профессору,
зав. кафедрой перевода,
теоретической и прикладной
лингвистики Т. М. Королёвой

Уважаемая Татьяна Михайловна!

От имени научной школы лингвистики и межкультурной коммуникации Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добрылюбова позвольте выразить Вам искреннюю благодарность за поддержку и содействие ученым НГЛУ в публикации их научных трудов. Передаем искренние слова благодарности в адрес ответственного секретаря кандидата филологических наук Лариной Элины Викторовны и всех членов редколлегии «Научного Вестника» Южноукраинского национального педагогического университета им. К. Д. Ушинского.

Примите сердечные поздравления в связи с Вашим 65-летним юбилеем и пожелания здоровья, благополучия и дальнейших успехов в научной деятельности.

Надеемся на продолжение плодотворного сотрудничества между нашими вузами.

Проректор по научной работе
доктор филологических наук, профессор

Е.С. Гриценко

АКТ СПІЛКУВАННЯ ТА ЙОГО ВИРАЖАЛЬНИЙ ЗАСІБ У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕТЯНИ КОРОЛЬОВОЇ: ДИСКУРС СПІВПРАЦІ

В статтє сделана попытка раскрыть жизненные и творческие вехи доктора филологических наук, профессора Т. М. Королевой на фоне достижений ее научной школы.

Ключевые слова: акт общения, выразительное средство, научно-педагогическая деятельность Т. М. Королевой.

The article concerns the life and career landmarks of the Doctor of Philology, Professor T. M. Korolyova against the background of the achievements of her pedagogical school.

Key words: a communicative act, the means of expression, scholarly and pedagogical activity of Tetyana Korolyova.

Нерідко видається: близьку духом людину дарує Доля. Вона му- сить з'явитися, бо так сходяться і розходяться стежки, власне, для того, щоб зійтися на них двом співрозмовникам. Хто знає, либонь, тут має місце глибинний взаємозв'язок зі світом почуттів, “екран- них” співпереживань за плоди співпраці. Все це, приміром, на- уковцям спричиняє дослідницьку радість, основу якої творять по- шуки як індивідуальної, так і суспільної субстанцій. Важливо, щоб відбулося наближення до тієї конкретики завдань, за якої можлива реалізація запланованих заходів. Автор цих рядків переконаний: подібний зачин у даному контексті ситуативно пасує. Адже йдеть- ся про Тетяну Михайлівну Корольову, яка побачила світ 20 серп- ня 1946 р. у “місті трьох революцій” — Ленінграді. Можливо тому героїня цього нарису залюблена в епоху бароко, яке, за слушним твердженням Дмитра Наливайка, “гуманізувало культуру всієї Єв- ропи...” та “витворило спільну інтелектуальну й духовну культуру,

чие значення починає належно розуміти й оцінювати тільки сьогочасна наука” [1, 9].

Чому бароко? Це питання риторичне для Т. М. Корольової. Бо ж відомо: кожний уродженець Санкт-Петербурга не надивується красою міста над Невою. Тут каміня до каменю промовляє художньо-естетичними знахідками, хроніку яких започаткував славнозвісний митець із Франції — Жан-Батіст Леблон (1679—1719). Про це годинами може оповідати Т. М. Корольова, делікатно виокремлюючи всесвітнього значення архітектурні пам'ятки Північної Венеції. Мимоволі зринають при цьому імена Олександра Пушкіна, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Адама Міцкевича, які жили тут і полишили нащадкам самобутні рефлексії про столицю з різними йменнями (доречі, 6 вересня 1991 року місту повернуто історичну назву — Санкт-Петербург), де від 16 травня 1703 року зустрічаються в обіймах “білі ночі”... У цупку пам'ять органічно лягли назавжди її перші враження про знаменитий “тризубець” — Адміралтейство, Невський проспект та Вознесенський проспект, що творять цілісність з Гороховою вулицею. Звісно, забринить внутрішній голос душі, коли промайне згадка про меморіальний комплекс у Пискарьовському урочищі. Він покликаний нагадувати живим про ту трагедію, яку класик білоруської літератури Василь Биков (1924—2003) назвав “знаком біди”. Вона, ота біда, має повсюди однакове лице. А її ознаки зримо постають в уяві того небайдужого, кому судилося пережити “ленінградський голод” або ж бути неподалік від нього у суровий час 40-х років.

Від тієї серпневої днини, коли народилася Т. М. Корольова, промайнуло немало часу. Сказати б відразу: нині в її особі поєднуються розмаїті устремління: авторитетний вчений-мовознавець, вмілий організатор і педагог вищої школи. І повсюди — енергетика творчого неспокою. Тому й не дивно, що упродовж останніх трьох десятиліть нею зроблено справді багато. Далеко за межами України добре знані результати наукової школи, заснованої Т. М. Корольовою в 1990 році. Сутність очолюваного нею новаторського напрямку полягає в експериментальному дослідженні лінгвістичних характеристик та моделюванні структури сучасного дискурсу.

Пріоритетним досягненням передували успішні захисти кандидатської праці (“Інтонанційна характеристика відповідей на спеціальне запитання в англійському діалогічному мовленні та читанні”, Одеса, 1979) та докторської дисертації (“Просодія модальності мовлення”, Київ, 1990). Отакі ретроспективні миттєвості, а за ними — тяжкий

труд з мозолями на руках. Часом видавалося: коли настане час для того, щоб наслухатися досхочу пташиного співу на солов'їний Великдень, щоб натішитися заплітанням берізки у русальний тиждень? Що ж, професор Т. М. Корольова має в устах готову відповідь, як лагідну усмішку, — так, для співрозмовника: “Збір цілющих трав — то для моїх студентів, аспірантів-вихованців... А мій зільник — то щоденна робота!”.

Либонь, не буде перебільшенням, коли б порівняти її життєвий міст з Великим Обухівським, що має, як відомо, 2824 м довжини. Маю на увазі, власне, зведений нею той “золотий міст”, кажучи словами Івана Франка, що нагадує веселку від родинного її міста над Невою до Одеси. У цьому місті здавна міцно закладені тверді підвалини міжнаціональної толерантності. І тут, на новому березі життєвого шляху, розкрилися на повен ріст розмаїті обдарування Т. М. Корольової. Ось кілька ілюстративних штрихів. На 1967 рік припадає завершення студій на відділенні англійської мови та літератури факультету романо-германської філології Одеського університету ім. І. І. Мечникова. У його стінах упродовж 1974–1989 рр. відбулося її становлення як педагога вищої школи. З добрим словом вдячності згадує Т. М. Корольова свого порадника — доктора філологічних наук, професора Т. О. Бровченко, яка була не тільки науковим керівником її кандидатської дисертації, але й очолювала лабораторію експериментальної фонетики Одеського університету. Варто наголосити: тут склалася своєрідна фонетична школа. Її збагатили своїми вислідами Т. О. Бровченко, В. Г. Таранець. Зокрема, Т. М. Корольова мала найтісніші наукові контакти з провідними працівниками лабораторії експериментальної фонетики при Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН України (керівник — професор А. Й. Багмут), лабораторії експериментальної фонетики Київського державного лінгвістичного університету (керівник — професор М. П. Дворжецька), а також лабораторії експериментальної фонетики Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова (керівник — проф. Л. В. Златоуста), лабораторії експериментальної фонетики Московського державного інституту іноземних мов ім. М. Тереза (керівник — проф. А. М. Антипова), лабораторії експериментальної фонетики Ленінградського державного університету (керівник — проф. Л. Р. Зіндер), лабораторії експериментальної фонетики Мінського державного університету (керівник — проф. А. Б. Метлюк). Названий факт є ілюстративним наповненням для характеристики цільової обумовленості, стратегії й

тактики щодо розгортання плідної співпраці, власне, з врахуванням складових спілкувальної ситуації на рівні вираження індивідуальних особливостей Т. М. Корольової як комуніканта. Звідси — її усебічна ерудиція, вміння організувати, дослухатись, зацікавити, “спільно осмислити”, а ще неодмінна ознака для учасників комунікативного акту (адресанта як “Я-особи”, адресата як “Ти-особа” та факультативної проміжної позиції як “3-тя особа”) — дотримати слово. Будьмо певні: ім’я Т. М. Корольової асоціюється з поняттям обов’язковості, коли мовиться про значущий виражальний засіб у процесі спілкування та співпраці. Тому й закономірно, що, приміром, вона захистила результати докторської дисертації саме в Інституті мовознавства ім. Олександра Потебні НАН України.

Робота зі студентами була й залишається для проф. Т. М. Корольової потребою для душі. Від 1989 року вона працює в Південноукраїнському державному університеті ім. К. Д. Ушинського, де завідує кафедрою іноземних мов (1990—1999), а відтак — від 2001 року — кафедрою теоретичної та прикладної лінгвістики. З усіх її починань і звершень проступає підтримка академіка О. Я. Чебикіна, ректора університету. І це, звичайно, відродно, бо прояв творчої потужності у системі “інформація — знання — наука” залежить від багатьох чинників. Йдеться про рух пізнання природи, де, у свою чергу, діють і взаємодіють різні фіксації як істинного, так і суперечливого. Зважаючи на прикладне розуміння ентропії у суспільному житті, проф. Т. М. Корольова аргументовано розглядає інформацію крізь призму загальнонаукової категорії, з одного боку, та оціночного надбання студента — з іншого. Вона здійснює постійний моніторинг якості зорієнтованого, тобто конкретного знання, наприклад, визначеної текстової структури. Її оцінки підтверджують той факт, що текст як найбільш вагоме осердя у процесі комунікації містить визначальну парадигму у межах прагмалінгвістики та когнітології. Тому так важливі думки фахівців з прикладної лінгвістики. Остання покликана відігравати не похідну, а первинну роль у зв’язку з впровадженням технологій використання гіпертекстів у навчальному процесі. Адже їхній концептуальний масив спричиняє концентрацію текстових утворень малих форм і водночас охоплює аспект інтеграції таких величин, як зміст, смисл та форма. Таким чином, численні публікації проф. Т. М. Корольової і передусім її монографічні видання свідчать про пріоритетний напрямок експериментального вивчення фонетичних характеристик дискурсу германських мов, якщо розглядати актуальність їхнього типологічного

зіставлення з недостатньо дослідженою українською мовою. Загалом творчий доробок дослідниці складає біля 150 робіт, у т.ч. чотири монографії, сім підручників та двадцять два навчально-методичні посібники [2]. Коло наукових інтересів Т. М. Корольової — широке: питання прикладної лінгвістики, розробка низки мовленнєвих технологій у теоретичному контексті (теорія аргументації, теорія мовленнєвого впливу, теорія мовного дискурсу) тощо. Проте її цікавлять і проблеми міжмовної інтерференції та контрактивного мовознавства загалом.

Професор Т. М. Корольова плідно працює на ниві підготовки науково-педагогічних кадрів. Вона очолює спеціалізовану вчену раду, що активно функціонує при Південноукраїнському національному педагогічному університеті ім. К. Д. Ушинського, у справі захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності “загальне мовознавство”. Як головний редактор “Наукового вісника”, що видається від 2005 року, Т. М. Корольова прагне розширити мережу авторів, запрошуючи до співпраці дослідників з різних регіонів України. Вона гостро відчуває суспільно-наукові потреби сьогодення, а також ті динамічні зміни, що відбуваються в організації насамперед навчально-виховного процесу та, не в останню чергу, в утвердженні освітньо-кваліфікаційних рівнів різної конфігурації.

Авторка монографії “Інтонація модальності у мовленні” (Київ-Одеса, 1989) очоче зізнається: формування її наукових світоглядних позицій не оминуло плідного впливу визначного російського мовознавця, академіка Б. А. Серебреннікова. Його теоретичні ідеї та рекомендації були певним дороговказом, якщо вести мову про становлення Т. М. Корольової, власне, як лінгвіста з проекцією на такі примітні аспекти її наукової діяльності: фонетична структура англійського зв’язного мовлення у зіставленнях з українським; фундаментальні проблеми теоретичної фонетики; семантика просодії; функції інтонації та просодичні засоби їхньої актуалізації у мовленні; інструментальні методи аналізу й синтезу усного мовлення; дослідження модально-емоційних характеристик мовлення. Заслугують вдячної оцінки її концептуально-новаторські підходи до розкриття й осмислення методів викладання іноземної мови, до розробки авторських методик викладання іноземної мови у вищій школі, у шкільних і дошкільних закладах; одним словом, до проведення широкого спектру експериментальних досліджень з метою підвищення ефективності як традиційних, так і альтернативних методів викладання, зокрема, англійської мови. До речі, в одному напрямі працюють і її коле-

ги, які розробляють окремі складники комплексної наукової школи [3]. Йдеться про інтернет-комунікаційні інновації ділової тематики (І. М. Дерік); комунікативні акти у сфері соціальних та політичних стосунків (Е. В. Ларіна); мовленнєві стратегії в юриспруденції (Г. В. Савчук); дидактичні мовленнєві стратегії (О. В. Ланова); комунікацію в екстремальних ситуаціях (В. І. Осадчий); дискурс засобів масової інформації (О. В. Руденко).

Автору цих рядків судилося пізнати Тетяну Михайлівну Корольову не в Одесі, а в Дрогобичі. Пригадується її квітневий приїзд на Франкову землю у квітні 2009 року. Вона зачаровано вдивлялася у скромні лаштунки “батьківської садиби” Івана Франка. Тут, де ступав творець поеми “Мойсей” як один із світочів людської думки, був покладений початок співпраці між спорідненими кафедрами Дрогобицького та Південноукраїнського Храмів науки.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Наливайко Д. Вступ. Українське бароко: Типологія і специфіка // Українське бароко: У 2-х т. — Т.1. — С. 9–19.
2. Королева Т. Акустические характеристики ответа на специальный вопрос в неподготовленной речи. — Одесса: ОГУ, 1978. — 43 с.; Королева Т. Роль языковых средств в передаче модальных отношений. — Одесса: ОГУ, 1987. — 108 с.; Королева Т. Интонация модальности в звучащей речи. — К.: Вища школа, 1989. — 147 с.; Королева Т. Изоморфизм интонации при выражении объективных и субъективных отношений. — Одесса: ОГУ, 1989. — 89 с.; Учебник английского языка для студентов факультета информатики. — Николаев: НГУ, 2005. — 87 с.; English Phonetics. — Kyiv, 2007. — 400 p.; Interpreting Intonation. — Odessa, 2009. — 112 p.
3. Наукові школи Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського / Уклад Т. І. Койчева. — Одеса: Фаворит, 2007. — С. 176–184.

СПЕЦИФІКА РОЗГОРТАННЯ КОНФЛІКТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Статья посвящена анализу видового разнообразия конфликтов в современной украинской литературе. Внимание сосредоточено на конфликте как на доминирующем средстве раскрытия характера и основы разворачивания сюжета.

Ключевые слова: *конфликт, характер, сюжет, постмодернизм.*

The article deals with the analysis of different conflicts in modern Ukrainian literature. Much attention is given to conflict as the main way of forming the character and basis of development the plot.

Key words: *conflict, character, plot, postmodernism.*

Дослідження конфлікту у системі аналізу літературно-художнього твору є важливим аспектом заглиблення у поетику тексту на жанрово-композиційному рівні. Щодо теоретичного обґрунтування конфлікту маємо сьогодні цілий ряд досліджень, серед яких особливо виділяються праці М.Воробйова “Художнє моделювання, конфлікти і теорія гри”, Ю. Гусєва “Художній конфлікт як предмет дослідження”, А. Погрібного “Художній конфлікт і розвиток сучасної радянської прози” та ін. Але сутність та розмаїття конфліктів потребує певних уточнень, зокрема, стосовно сучасного літературного процесу. Мета нашої статті передбачає визначення сутності конфлікту та окреслення його видового розмаїття у сучасній українській літературі.

На думку літературознавця М. Епштейна, художній конфлікт — “протиріччя, суперечки як принцип взаємостосунків між образами художнього твору” [1:165]. Ю. Ковалів акцентує увагу на конфлікті як засобі сюжетно-композиційної організації художнього твору: “Конфлікт — зіткнення протилежних поглядів та інтересів, напружена боротьба, загострення суперечностей, що творять основу сюжету ху-

дожнього твору і співвіднесені з його композицією” [2:520]. Тож конфлікт — це протистояння, зіткнення між персонажами у творі, що є основою розгортання сюжету.

“У різних творах однієї епохи конфлікт має певні спільні риси” [1:166]. Кожний літературний напрям визначається домінуванням певного типу конфлікту. Стосовно цієї думки автор-укладач “Літературознавчої енциклопедії” наголошує: “Якщо у ХІХ ст. життєві суперечності відтворювалися переважно на зовнішньому, подієвому рівні, то на межі ХІХ-ХХ ст. митці стали більше акцентувати на внутрішніх суперечностях персонажів...” [2:521]. Конфлікт у сучасній українській літературі суттєво видозмінюється, все більше зміщуючись із зовнішньої сфери у внутрішню. Показовими у цьому відношенні є “Щоденник страченої” та “Солодка Даруся” М. Матіос, “Шості двері” та “Гудзик” І. Роздобудько, “Зрада” та “Ностальгія” Є. Кононенко, “І все-таки я тебе зраджу” та “Самогубство самотності” Н. Нежданой та багато інших творів. Більш детально розглянемо специфіку розгортання конфлікту у зазначених п’єсах Н. Нежданой.

У творах авторки домінуючими є, враховуючи естетичну специфіку конфлікту та характер взаємодії протидіючих сил, конфлікт “високого” і “високого”, що породжує трагічний пафос. Протистоять пристрасті, характери, ідеї, сили [1:166]. У трагіфарсі “Самогубство самотності” протистояння відбувається між Чоловіком і Жінкою (конфлікт характерів), у драмі “І все-таки я тебе зраджу” зустрічаємо конфлікт пристрастей (кохання і ненависті), ідей, що уособлюють у собі Арлекін і П’єро та інші. Також спостерігаємо конфлікт “низького” та “високого”, що визначає сатиричний пафос [1:166], який найяскравіше виявляється у трагіфарсі “Самогубство самотності”, що зумовлено жанровою специфікою твору. Конфліктують між собою коти, а поруч з ними — люди. У серйозній ситуації, коли вирішується, жити чи вмерти головній героїні п’єси, акцентується увага на дрібних побутових деталях.

Різноманітними є і шляхи розв’язання конфліктів, які виникають у п’єсах. Тут і примирення чи взаємний крах протидіючих сил, що змушує читачів піднятися над їхньою односторонністю. У п’єсі “І все-таки я тебе зраджу” відбувається “взаємознищення” конфліктуючих сторін. У фіналі твору Леся помирає, але і Драматург також зникає, бо історія дівчини закінчується, і він вже більше нічого не напише. У п’єсі “Самогубство самотності”, навпаки, відбувається примирення між жінкою та чоловіком, які на початку твору були супротивниками,

а у фіналі знайшли один в одному спасіння і сенс життя. У згаданих творах також зустрічається неодноразово “тенденційна” розв’язка, коли перемагає одна з сил, що змушує повірити в її правильність та життєздатність. Кохання перемагає смерть, сила життя — буденність, гуманізм постає над антилюдяністю. Так, у п’єсі “Самогубство самотності” саме віра в життя, намагання зробити його кращим і яскравішим перемогли смерть, яка була б зумовлена марністю і безглуздістю існування. Драматург не нехтує і проблемною розв’язкою, коли примирення чи перемога неможливі, що залишає сили у взаємному послабленні і виносить конфлікт за межі твору — у життя, що ставить питання про можливість вичерпання конфлікту перед самим читачем. Найбільш яскравим прикладом такого конфлікту постає протистояння між Долею і Людиною, коли це протистояння починається ще до народження людини (Лесі) і не вирішується після смерті.

Зауважимо, що конфлікт визначається й епохою, у якій текст було створено. Так, конфлікти п’єс Н. Нежданої можемо віднести до постмодерного типу, де людина перебуває у непереборно-безвихідній розірваності, соціальне протистоїть біологічному, свідоме — підсвідомому, індивід відчужений від реальності [1:166]. У трагіфарсі “Самогубство самотності” Вона (жінка) протистоїть усьому світові, який не прийняв її як повноцінну свою частину.

Звертаючи увагу на тип побудови конфлікту, можна стверджувати, що у досліджуваних п’єсах переважає конфлікт типу “герой — середовище”, якому він протистоїть. Це зумовлено особливостями постмодерного конфлікту, де цей вид колізії — один з основних. Підвидом цього конфлікту є тип побудови “герой — герой” [3:64]. Авторка співчуває одній зі сторін протистояння (конфлікт між Лесею і Драматургом). Використовує Неда Неждана й конфлікт “герой — глядацька зала”. Позитивний герой — це глядач (читач), що перебуває у конфлікті з Арлекіном і П’єро як носіями негативних якостей людини.

Незвичною для сучасної драматургії є п’єса Н. Нежданої “І все-таки я тебе зраджу”, присвячена біографії відомої української поетеси Лесі Українки. Авторка сама називає твір драматичною імпровізацією. Хоч драма ця звучить досить реалістично через дійсно існуючу письменницю і деталі її біографії (Лариса Косач-Квітка), але п’єса має своєрідний характер, якщо вести мову про особливості подання хронотопу, деяких дійових осіб та конфліктів твору. Перше, що потребує фіксації, це невизначеність топографічних характеристик зображуваного світу. Світ досить дивний, бо в ньому майже не зазнача-

ються конкретно—просторові реалії. Історія життя молодой панночки Лесі розгортається у порожньому просторі, який моделюється, заповнюється тільки дійовими особами: Арлекіном, П'єро, Драматургом, Лесею та її партнерами по життєвій драмі. Звісно, згадуються у ремарках чи у репліках героїв деякі натяки на дійсність, але вони ще більше підкреслюють заостреність протиріч і яскравість характерів. Лише одна ремарка в п'єсі виразно вказує місцеперебування героїні, однак вона спроектована більше на читача, ніж на глядача: “Тепер щось на зразок балкона (великого) з видом на море” [4: 288], та декілька реплік дійових осіб натякають на перебування в Криму:

“Сергій. Цей проноза Турчинський таки вміє надибати добру ліщину. Ялта в порівнянні просто пекло?”

Леся. Чим же завинила перед вами бідолашна Ялта?” [4: 288–289] Але цей натяк на реальний простір авторка використовує для розгортання одного з конфліктів твору — конфлікт природи і людини, що забруднює її. У цьому випадку більш конкретно у ролі понівеченої природи виступає море. Основні конфлікти твору глибоко між собою взаємопов'язані і перегукуються один з одним. Навіть якщо ці конфлікти — протиборства понять, але все одно ці поняття можна отожнити з Людиною. Одним з глобальних конфліктів п'єси виступає конфлікт між обов'язком призначення і Людиною (Лесею). Дівчина (так Н. Неждана називає Лесю в пролозі) розуміє, що на Землі її чекає лише горе і смуток: “Арлекін . . . Ходімо, тебе чекають.

Дівчина. Куди? На страждання? Красно дякую!” [4: 278] Але зрозумівши відповідальність свого тяжкого дару, за який “й душу продаси і долю зрадиш” [4: 279], Леся змушена погодитися на ті умови, які продиктувала їй доля. Драматург, містична особистість чи абстракція, яка асоціюється з долею, так скаже про Лесю: “Я напишу п'єсу без пера і паперу, тут і зараз, п'єсу про солодку принаду талановитої безталанної жінки” [4: 279]. Отже, звідси вимальовується ще один конфлікт: долі (Драматурга) — ляльководи і людини — ляльки (Леся). І обірвати цю нитку людина не може. Леся навіть у певний момент хоче звести рахунки з життям, але “зупиняється,.. безсило опускає (кинджал)” [4: 288]. У ту ж мить з'являється Драматург зі слугами — П'єро та Арлекіном. Отже, за уявленням авторки, саме Драматург життя вирішує, коли настане смерть і коли прийде забуття. Бо Людина (Леся) — його творіння.

Перипетії, що об'єднують любовне почуття, майже завжди нещасливе кохання, — головні у творі. Драматург уже у “власне п'єсі”

заявляє, що “сьогоднішній сюжет — про любов і зраду, про болюче щастя найсамотнішої людини — генія” [4: 279]. Згадується у творі конфлікт влади і творчої особистості. Наприклад, на початку п’єси Нестор, помічаючи, що хтось порпався у його речах, у серцях викрикує: “От клятї сатрапи, вже й сюди дісталися... Тринадцятий обшук, майже ювілей чортів” [4:304].

Виразно звучить у п’єсі також проблема хвороби і мрії, які вона руйнує. Наприклад, Леся ще з дитинства мріяла професійно займатися музикою, але сухоти не дозволили дівчині не те, щоб грати на музичному інструменті, навіть писати чи просто ворушитися було боляче. Можливо, ще й тому таким близьким для неї став Кльоня, який за покликком серця займався музикою. Ця ж хвороба зруйнувала мрію Лесі про дітей, а отже — і мрію про нормальну сім’ю, бо вони “не мають права на дітей. Це був би злочин” [4:312].

Найперший конфлікт, що зустрічається нам у трагіфарсі “Самогубство самотності”, — протиборство чоловіка і жінки — Його і Її. Це протиріччя можна розглядати у гендерному аспекті, бо всі слова, репліки чоловіка на початку п’єси направлені на іронічне тлумачення ролі жінки, а іноді навіть і “м’яке” приниження її гідності. Наприклад, Він питає Її, чи в тон сукні підібрана білизна, іронічно турбується, як Вона буде виглядати після падіння тощо: “Значить, ноги у вас середні, посередні у вас такі ноги...” [5: 6]; “Я просто хотів порівняти вас зі своєю домашньою штангою. Моя важить п’ятдесят кіло, а ви?” [5: 9]. З часом ця іронічність переходить у справжню турботу, навіть закоханість: “Я ж казав: обережно... Треба розтерти... Де болить, тут?” [5: 11] Вона ж з початку дуже підозріло ставиться до Нього: “А чим доведете, що не вбивця?” [5: 17]. Злиться на нього, гнівається, дратується: “Та не стовбичте над душею, заради Бога” [5:17]. Але саме Він рятує її від самогубства, рятує її не тільки фізично, але і духовно, надає сенс життю. У процесі діалогу двоє людей пізнають один одного, а що ще важливіше — краще пізнають себе. За професією археолог, жінка зрозуміла, що обрала не той фах. Таким чином, перед нами постає конфлікт між обраною професією та бажаннями і прагненнями. У п’єсі вказано, що Вона обрала професію, начитавшись історичних романів. Але у школі викладати жінка не хотіла, бо не могла знайти спільної мови з дітьми, а в музеї платили мало, та й робота була нудна. Тож життєві обставини змусили її працювати в агентстві нерухомості оператором, займатися ненависною для неї справою. І ще один конфлікт твору — між ненависною професією та життєвими обста-

винами, які змушують нею займатися. А вирішила кинутися з даху через кохання: чоловік зрадив її, пішов до іншої. Тут постає декілька колізій: зради і любові, нелюбові і зобов'язань. Життя стало для неї пеклом, померла її віра в кохання, засліплює образа на те, що чоловік її покинув заради іншої.

Ця сповідь викликала справжнє здивування у Ньюго, адже Він був впевнений, що жінок, які “вмирають” від кохання, вже не залишилось на цьому світі, де панує розрахунок і меркантильність. Тим самим авторка показує протиріччя між “ярликом”, якого повісили на людину, і справжньою сутністю особистості. У свою чергу Він дуже неохоче розповідає про себе: був одружений, але з роками став байдужий до дружини, захопившись роботою, забув про її день народження — вона пішла від нього. Тут постає ряд інших протиріч: байдужості і кохання, буденності і любові. Коли Вона поцікавилася, що Він робить на даху вночі, чоловік намагається уникнути відповіді, дає неправдоподібні версії їй, нарешті, зізнається, що Він тут через НЛО. Інопланетяни вступили з Ним у контакт і пообіцяли забрати, якщо він прийде цієї ночі на дах. Виразно окреслюється конфлікт правди і брехні, і він проходить через увесь твір, жінка не вірить, проте з'являється світла пляма — НЛО. Наступає розчарування: вони полетіли, нікого не забравши. Він, виявляється, розробляє теорію швидкості НЛО, однак науковці підняли її на сміх. Прослідковується конфлікт реальності і ірреальності, коли справжнє стикається з фантастичним. Інше протиріччя — між ідеєю та її неприйняттям. Для підтвердження його гіпотез потрібні кошти, спеціальна лабораторія. Він зневірився у собі, а Вона раптом передумує стрибати для того, щоб допомогти незнайомцю.

Але все, що відбулося в ту ніч на даху, — це гра, таке модне зараз “реаліті-шоу”. Тисячі, мільйони телеглядачів стали свідками того, як йому вдалося врятувати жінку від суїциду й виграти приз — десять тисяч. Світ підкреслено приватний перетворюється на відверто публічний, і на цьому тлі виникає один з головних конфліктів п'єси — протиставлення духовного, особисто з публічним, аморального. Тепер і читачі, й Вона розуміють: усе сказане й зроблене ним — облуда, чистий розрахунок. Отже, виникає протиставлення між грошима, розрахунком і почуттям, правдою. Проте Він доводить, що пішов на це заради лабораторії, що Вона — саме та жінка, на яку він чекав усе життя, у фіналі твору вони стрибають з даху разом, але з парашутом. Подальша їх доля нам невідома. Можливо, вони загинуть, і це буде

самогубство їхньої самотності, або спустяться на Землю і будуть боротися за щастя разом, а хтозна, може, Він і Вона подолають закони простору та часу й полетять, щоб вже ніколи не повернутися у цей грішний світ.

Отже, постмодерну українську літературу визначає домінування внутрішнього конфлікту над зовнішнім, екзистенційно-суїцидальні настрої самотньої особистості над життєвими перипетіями. Загалом конфлікт в аналізованих творах є поліфункціональним, він виконує культурологічну, естетичну, сюжетоорганізуючу, характеротворчу функції.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Эпштейн М. Н. Конфликт / М. Н. Эпштейн // Литературный энциклопедический словарь . — М., 1987. — С. 165–166.
2. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт. — уклад. Ю. І. Ковалів. — К. : ВЦ “Академія”, 2007. — Т. 1. — 608 с.
3. Малковський О. Театр як дія / О. Малковський. — К. : Знання, 2003. — 145 с.
4. Неждана Неда. І все-таки я тебе зраджу // У чеканні театру. Антологія молодого драматургії / Упор. Н. Мірошніченко — К., 1998 —С. 201–329.
5. Неждана Неда. Самогубство самотності // У чеканні театру. Антологія молодого драматургії / Упор. Н. Мірошніченко. — К., 2002. — С. 5–128.

МІЖ ДЕВІАЦІЄЮ І КОМУНІКАТИВНИМ КОНФЛІКТОМ

В статье рассматриваются причины перехода в коммуникативные конфликты разных типов интенциональных и неинтенциональных, языковых и неязыковых девиаций (неудач), которые имеют место в процессах порождения речевых актов

Ключевые слова: конфликт, коммуникативный конфликт, девиация, языковая девиация, коммуникативная девиация, интенциональность, неинтенциональность.

The article deals with the reasons of passing the communicative conflicts of different types of intentional and unintentional, lingual and nonlingual deviations (failures), which occur in the process of speech act generating.

Key words: conflict, communicative conflict, deviation, lingual deviations, intentional and unintentional deviations.

Комунікативні конфлікти у міжособистісному спілкуванні можуть бути викликані значною кількістю причин: від випадкового фізичного зіткнення незнайомих людей на вулиці до глибоких світоглядних розбіжностей близьких людей. Оскільки взаємостосунки особистостей з використанням мовного коду є найчастотнішою і найважливішою формою міжособистісної інтеракції, то зовсім не випадково, що різноманітні комунікативні девіації (помилки, невдачі, провали) можуть стати і часто стають причинами міжособистісних конфліктів.

У чому ж специфіка комунікативних девіацій?

Якщо в основі девіацій, пов'язаних з мовною компетенцією мовців, лежить конфлікт між когнітивним і мовним, тобто гнучким, мінливим способом мислення і формалізованим, узуалізованим способом його вираження засобами ідіотетичної мови [1], то в основі комунікативних девіацій спостерігаємо порушення імплікованих у мовленнєвій діяльності правил (законів) мовленнєвого спілкування (мовленнєвої поведінки, стратегій мовлення, мовленнєвих кодексів

тощо). Як свідчать спостереження, природа останніх є психосоціокультурною, або ширше, — когнітивною, а не власне мовною. Останнє пояснюється тим, що інтенція з усім спектром можливих для неї комунікативних потреб і цілей втілена в діалозі, полілозі, тобто у реальному спілкуванні. Останнє ж підпорядковане психології міжособистісних зв'язків, залежить від соціальних, вікових, гендерних, психологічних, когнітивних та інших чинників внутрішнього світу особистостей.

Комунікативні невдачі виявляються в порушеннях не мовної, а комунікативної семантики, зачіпають, зазвичай, не організацію мовного матеріалу, а конвенціоналізовані у мовленні закони комунікації, зокрема, імплікатури дискурсу, співвідношення асерції й пресупозиції, емпатії та її фокусу, логіки викладу тощо. Інакше кажучи, якщо мовець вибрав не “той” тип ілокуції (наприклад, наказ там, де треба було м'яко просити) чи її міру, то це його когнітивна помилка, помилка *вибору, орієнтації, стратегії, правил, постулатів, максимум спілкування* тощо. У цьому випадку немає конфлікту мисленнєвого і мовленнєвого, це, зазначимо ще раз, аномалії соціопсихологічного характеру. Отже, девіації, пов'язані з мовною компетенцією, багато в чому визначаються специфікою лексичної й граматичної семантики, а девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією, — семантики комунікативної, глибоко прагматичної в своїй основі.

Спроба визначення і типології комунікативних девіацій запропонована в нашій монографії (див. [2]). Під комунікативним конфліктом будемо розуміти тип міжособистісного конфлікту, в основі якого лежать реальні або ілюзорні, об'єктивні або суб'єктивні, різною мірою усвідомлювані протиріччя учасників спілкування у предметних і комунікативних цілях на тлі гострих емоційних станів; незбіг або пряме зіткнення комунікативних стратегій, тактик, комунікативних ходів, соціальних і комунікативних ролей, сприйняття і оцінки контексту й ситуації інтеракції, результатом чого може бути переривання спілкування або його повне унеможливлення. Інакше кажучи, комунікативний конфлікт викликається самим процесом спілкування.

Виходячи з такого розуміння комунікативного конфлікту, кожна комунікативна девіація потенційно може стати прямою або опосередкованою причиною його початку. Спостереження ж показують, що з точки зору конфліктогенності комунікативні девіації можуть бути двох типів: 1) девіації, які не впливають на подальше зародження конфлікту (неконфліктогенні) і 2) девіації, які суттєво впливають

на можливість зародження конфліктів (конфліктогенні). Нижче розглянемо лише ті типи комунікативних невдач, які лежать в основі комунікативних конфліктів.

Комунікативні девіації у більшості випадків їх виникнення, як правило, неусвідомлювані, неінтенціональні. Однак наявні інтенціональні комунікативні девіації, тобто, так би мовити, девіації спеціально “сконструйовані” з метою збурення адресата. Подібні випадки можуть стосуватися двох складників спілкування: 1) мовного коду і 2) власне особи адресата.

Мовні девіації конфліктогенного характеру, які створюються навмисно, пов’язуються з різними типами змін мовного коду. Серед найбільш уживаних можна назвати спотворення мовного коду, які передбачають перекривляння специфічної вимови представників певного етносу, соціальної групи або індивідуальних особливостей вимови конкретної людини. Так, наприклад, автор був свідком зустрічі двох чоловіків, один з яких, будучи наїдпитку, спеціально імітував єврейську вимову, специфічний акцент російськомовних євреїв з метою роздразнити співрозмовника. Зрештою, як і планувалося адресантом, таке “спілкування” закінчилося скандалом.

Неінтенціональні мовні девіації конфліктогенного характеру мають багато різновидів, зокрема, можуть бути викликані неповним володінням одним із учасників спілкування засобами конкретної ідіоетнічної мови, її нормами. Досить відома історія про те, як кримський татарин, який щойно повернувся на місце проживання своїх предків, неповно володів просодичними засобами російської мови, прийшов до голови селищної ради попросити землю для вирощування цибулі і сформулював своє прохання приблизно так: “*Начальник, дай землю падлюка*”. Голова ради обурився: “*Почему это я подлюка?*” і ударив прохача. Конфлікт набув розголосу.

Комунікативна девіація, викликана незнанням одним із співрозмовників значень спеціальних слів (термінів), також може бути причиною комунікативного конфлікту. Ю. С. Крижанська і В. П. Третьяков називають такі випадки “стилістичним переускладненням”, коли рідна мова сприймається як іноземна. Skorистаємося яскравим прикладом цього типу комунікативного провалу, наведеним у книзі згаданих авторів [3: 129–130]:

Доклад кончился, и председательствующий профессор Дробыш предложил задавать вопросы. Первым поднялся Пятаков:

— Скажите, пожалуйста, ваш молоток не очень сильно трясет?

Докладчик, услышав вопрос, оторопело захлопал глазами. Его путь в науку пролегал через среднюю с уклоном и высшую школы. С живым производителем он встретился впервые. Наступила томительная пауза. На помощь молодому коллеге пришел многоопытный профессор Дробыш:

— Товарищ имеет в виду, — пояснил он, — в какой степени одна из важнейших характеристик установки — вибрационная константа — соответствует условиям применения, исключающего негативное воздействие виброфактора на исполнителя.

— Вопрос понял, — облебенно кивнул головой кандидат. — Поясняю. В результате проведенных экспериментов удалось выяснить, что частотная амплитуда среднеквадратичной погрешности отклонения рабочей поверхности от мнимой геометрической оси совпадает с математическим ожиданием результата, поэтому есть все основания предполагать, что данное соответствие действительно имеет место.

Теперь захлопал глазами Пятаков. На помощь опять поспешил профессор:

— Докладчик считает, что работать молотком можно. У вас еще есть вопросы? (В. Дубровский. Тандем).

Інтенціональні комунікативні девіації, які провокують конфлікти, можуть мати багато підтипів. Так, наприклад, свідоме ігнорування специфіки ситуації (місця й часу) спілкування, тобто одна з типових комунікативних девіацій, може стати причиною серйозного комунікативного конфлікту. Так, в одному з епізодів циклу оповідань Б. Жолдака “Бурдик” головний герой не може потрапити на прийом до ректора університету. Нарешті він зустрічається з останнім у туалеті, відчиняє кабінку, куди зайшов ректор, і починає розповідати про свої проблеми. Все закінчується конфліктом і відрахуванням Бурдика з вишу.

Умисне ігнорування соціальних ролей у певних типах інституційованої комунікації також може бути причиною зародження комунікативного конфлікту. Так, наприклад, абсолютно неприпустимо підглому відмовитись виконувати наказ свого військового начальника.

Неінтенціональні комунікативні девіації, які можуть стати причиною комунікативного конфлікту, мають багато різновидів. Зокрема, можна говорити про комунікативні девіації конфліктогенного характеру, пов'язані з особами адресанта і адресата в прямих і непрямих мовленнєвих актах, а також порушення учасниками спілкування законів, принципів, правил і максим спілкування. Розглянемо їх дещо детальніше.

**Комунікативні девіації конфліктогенного характеру,
пов'язані з особою адресанта в прямих
і непрямих мовленнєвих актах**

З великої кількості причин виникнення конфліктів цього типу, пов'язаних з психологічними, соціальними, ментальними, віковими, гендерними тощо аспектами особи адресанта, наведемо приклад випадку немотивованого звернення до невідомої мовцеві особи з оповідання В. П'єцуха “С точки зрення флейты”:

Мне вдруг захотелось кого-нибудь остановить и рассказать, что раньше я был ужасным дураком, а теперь мне много, очень много чего открылось <...> я взял и остановил одного прохожего.

— Видите ли, — сказал я. — У Твардовского есть слова: “... этим странным и довольно обременительным аппаратом — душой”. Не правда ли, хорошо? Можно с вами об этом поговорить?

Прохожий мне ничего не ответил. Он обошел меня стороной и вдруг побежал.

Подібні випадки дають змогу сформулювати максимум початку комунікації з невідомою мовцеві особою: ‘звернення до невідомої особи повинно бути логічно мотивованим (обґрунтованим) і, як правило, супроводжуватися звичними для нього мовленнєвими засобами етикетності’.

**Комунікативні девіації конфліктогенного характеру,
пов'язані з особою адресата в прямих
і непрямих мовленнєвих актах**

Цей тип девіацій має своїми причинами ментальні, психічні, фізичні та інші стани адресата і стосується того, як він інтерпретує інформацію, наявну в повідомленнях мовця. Як зазначає О. С. Кубрякова: “... акт розуміння пов'язаний передусім з розумінням інтенцій мовця” [4: 49]. Т. ван Дейк зазначає, що прагматичне розуміння — це певна послідовність процесів приписування висловлюванням конкретних ілокутивних сил [5: 14–15]. Оцінка адресатом останніх і мовленнєвого змісту в цілому, як правило, супроводжується оцінкою адекватності його конкретній прагматичній ситуації; вся ж мовленнєва тактика адресата великою мірою обумовлена тим, наскільки мовленнєвий акт вписався в прагматичну рамку [6: 360]. Комунікативні девіації цього типу, як і в попередніх випадках, мають багато різновидів. Розглянемо декілька з них.

1. Інтерпретуючи текст, створений мовцем, адресат “висновує” смисли, яких, фактично, в цьому тексті немає. Останнє може бути результатом неврахування адресатом того, що мовець перебуває в змінених станах свідомості, а тому текст, який він створив, є певною мірою “нетиповим”, з самого початку він не відповідає критеріям “нульового ступеня письма”. Останнє спостерігається, наприклад, у сцені розмови суфлера Микити Івановича і п’яного актора Світлоvidoва у п’єсі А. Чехова “Лебединая песня”:

Никита Іваныч. (нежно и почитательно). — Вам, Василь Васильич, домой пора-с!

Светлоvidoв. (Он пьян совершенно) — Не пойду! Нет у меня дома, — нет, нет, нет!

Никита Іваныч. — Господи! Уж забыли, где и живете!

Светлоvidoв. — Не хочу туда, не хочу! Там я один... никого у меня нет..;

2. Інтерпретуючи текст, створений мовцем, адресат “висновує” неіснуючі імплікатури дискурсу, наприклад, вбачаючи натяк там, де його немає. Розглянемо приклад із п’єси А. Чехова “Юбилей”, де один із героїв (Шипучин) серйозно розмовляє із співробітником Хіріним, “розкриваючи” йому душу:

Шипучин. <...> Замки у дверей и толстый швейцар — не мелочь. Дома у себя я могу быть мещанином, есть и спать по-свински, пить запоем...

Хирин. Прошу, пожалуйста, без намеков.

Шипучин. Ах, никто не намекает! Какой у вас невозможный характер;

Непрямі мовленнєві акти вирізняються своєю потенційною конфліктогенністю уже в силу того, що вони складніше організовані, вимагають від адресата застосування інших когнітивних операцій аналізу імплікатур дискурсу. Особливо конфліктонебезпечними серед непрямих мовленнєвих актів є іронія, сарказм, різні типи жартів, розігрувань, уживання жартівливого тону тощо. Декілька прикладів.

У п’єсі В. Винниченка “Молода кров” в епізоді весілля панича Антона і сільської дівчини Ївги два брати по-різному дивляться на поведінку п’яних родичів нареченої.

Макар Макарович. А ти дивися, як вони зразу пройнялися тим, що вони наші родичі законні! Га? Ні, серйозно! Вони це щиро! Вони вірять, що цілком рідні нам стали. Ще три дні тому назад вони були тільки мужики, а ми — пани. І щиро, щиро цілком. А на другий день, як закон нас

зв'язав, уже родичі... Це дуже цікаво з наукового навіть погляду. Як ти гадаєш? Га? Ти мусиш бути задоволеним. Я дуже.

Степан Макарович. Я б тобі радив покинути іронію, нам не до сміху тепер...

Приклад із п'єси А. П. Чехова “Іванов” демонструє несприйняття адресатом іронічного тону мовця стосовно себе й нареченої Олександрі:

Іванов. — Я сейчас уеду домой, а ты объяви своим, что свадьбы не будет. Объясни им как-нибудь. Пора взяться за ум. Поиграл я Гамлета, а ты возвышенную девицу — и будет с нас.

Саша (вспыхнув). — Это что за тон? Я не слушаю.

Порушення учасниками спілкування законів, принципів і максим спілкування

Цей тип девіацій розглянемо на прикладі із оповідання В. Шукшина “Космос, нервная система и шмат сала”. Він демонструє несприйняття адресатом смислу натяку, оскільки останній порушує принцип етикетності мовлення: юнак не повинен робити зауваження старшим:

[Дід з похмілля лежить на печі і розмовляє з школярем Юрком про космонавтів:]

[Дід:] — А чего они туда летают? Зачем?

— Привет! — воскликнул Юрка и опять откинулся на спинку стула. — Ну ты даешь. А что они, будут лучше на печке лежать?

— Что ты привязался с этой печкой? — обиделся старик. — Доживи до моих годов, тогда вякай.

Тонку межу між комунікативною девіацією і комунікативним конфліктом можна продемонструвати прикладом, у якому експлуатується різниця в тезаурусах адресанта і адресата.

Бригадиру строителей надо было поправить балконную стойку, покривившуюся на самом видном месте. Он влез туда с молодым взрослым парнем — новичком на стройке, поддел стойку ломом и приказал:

— Бей по ребру!

Парень удивился и спросил:

— Ты что, с ума сошел?

— Бей по ребру, так тебя!.. — закричал бригадир и добавил несколько разъясняющих слов. Тогда парень размахнулся и ударил бригадира по ребру. Бригадир птицей полетел с третьего этажа, к счастью, в сугроб.

Суд новичка оправдал, а в частном определении указал: “Прежде, чем подавать команды, надо объяснить, что они означают”.

Аналіз схожих випадків комунікативних невдач дав змогу Т. В. Шмельовій сформулювати наступну максиму мовленнєвого спілкування: ‘не використовуй мовних засобів, які можуть бути невідомими слухачеві’ [7: 76].

Отже, мовні й комунікативні девіації в спілкуванні, будучи за своєю природою неінтенціональними, в залежності від комунікативної налаштованості адресата потенційно можуть стати джерелом конфліктів. Уведення ж особи адресата в ілокутивне поле штучно створених девіацій значно посилює їх конфліктогенність. Міра останньої також залежить від типу мовленнєвого акту — прямого чи непрямого втілення мовцем ілокутивної сили. Як правило, в непрямих мовленнєвих актах різноманітні девіації частіше відіграють роль конфліктогенного чинника, оскільки сприймаються адресатом як спеціально “сконструйовані” проти нього. Інакше кажучи, міра конфліктогенності комунікативних девіацій різна: вона може варіюватися від нуля, коли адресат сприймає девіацію як невимущену помилку, до найвищої міри несприйняття і витлумачення останньої як образи, дошкульності тощо.

Уникнення комунікативних девіацій у спілкуванні — один із важливих шляхів зменшення загроз виникнення комунікативних конфліктів. Для цього людина повинна постійно вдосконалювати свою мовну і комунікативну компетенції. Спілкування нагадує “продирання” його учасників крізь “власне” мовні, психологічні, конситуативні, когнітивні, індивідуальні, колективні, національні, расові, конфесійні тощо “терни” до жаданих “зірок” взаєморозуміння. Як слушно зауважує філософ мови, “стіни комунікативної в’язниці зруйнувати неможливо, але силою духу, просякнутого думкою та волею душі, їх можна зробити прозорішими для вільного погляду” [8: 41] і, додамо, уникнення причин комунікативних (і не лише) конфліктів.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бацевич Ф. С. Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлювань) / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. — 1997. — № 6. — С. 30–36.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. — 286 с.
3. Крижанская Ю. С. Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. — 2-е изд. — М., 1999. — 279 с.

4. Кубрякова Е. С. Модели порождения речи и главные отличительные особенности речепорождающего процесса / Е. С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. — М., 1991. — С. 6–81.
5. Дейк Т. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. Дейк ван.. — М. : Прогресс, 1989. — 312 с.
6. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. лит и яз. — Т. 40. — 1981. — № 4. — С. 356–367.
7. Шмелева Т. В. Кодекс речевого поведения / Т. В. Шмелева // Русский язык за рубежом. — 1983. — № 1. — С. 10–13.
8. Атаян Э. Р. Коммуникация и раскрытие потенциалов языкового сознания / Э. Р. Атаян. — Ереван, 1981. — 60 с.

ПОЕТОНИМИ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ІМПЛІЦИТНОЇ ІНКЕКТИВИ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС

В статье проанализированы поэтонимы, используемые в художественных произведениях Марии Матиос для реализации инвективной интенции, выявлены компоненты поэтонимной семантики, способствующие возникновению инвективного смысла в высказываниях. Представлена семантическая классификация инвектив. Выяснена специфика синтаксических конструкций, способствующих образованию инвективного содержания высказывания в художественном дискурсе писательницы.

Ключевые слова: инвектива, коннотоним, поэтоним, имя собственное.

The analysis of proper names used in works by Maria Matis for implementation of invective intentions. Components of poetonym semantics that drive appearance of invective meaning of utterances were revealed. Semantic classification of invective was introduced. It has been found semantic specificity of the syntactic structures that contribute to the formation of invective content of expression in the artistic discourse of the writer.

Key words: invective, connotonym, poetonym, proper name.

Однією з центральних проблем сучасної лінгвістики є потенційна конфліктність мови, що є явищем деструктивним і реалізується, перш за все, в інвективі. До дослідження засобів реалізації деструктивних комунікативних намірів останнім часом звертаються не лише лінгвісти, а й юристи, журналісти, політологи та соціологи. Відтак, спостерігається науковий плюралізм теоретичного осмислення інвективи. У широкому сенсі під інвективою розуміємо спосіб існування мовної агресії, що сприймається в даній соціальній спільноті як різкий чи табуований і виконує певні прагматичні функції (О. В. Саржина, В. І. Жельвіс, І. А. Стернін). У вузькому — як вербальне порушення, здійснюване за допомогою некодифікованих лексичних засобів

(В. І. Жельвіс, Г. В. Завражина, С. В. Форманова). Інвективу як жанр досліджують Н. О. Анненкова, М. М. Бахтін, Л. П. Крисіна, О. В. Михалькова, С. В. Форманова, Б. Я. Шаріфуллін та ін.

У нашій статті ми трактуємо інвективу як “літературну форму слів та виразів, яка за допомогою усіляких способів (метафоричних, порівняльних зворотів, епітетів, перифраз та ін.)” [1: 35] має на меті образити адресата, знизити його соціальний статус, заподіяти йому психологічної шкоди (М. Д. Голєв, Б. Я. Шаріфуллін, О. В. Саржина, Г. В. Кусова та ін.) “з урахуванням ментальних та етичних установок певного суспільства” [1 : 35]. Отже, “поняття “інвектива” пов’язане з уявленням про образливий потенціал мовних одиниць” [2: 10].

Інвективність як функціонально-семантична категорія (ФСК) має ядро-периферійну структуру. Ядро складає лексика. Периферія ФСК інвективності представлена одиницями різних рівнів: граматичні й синтаксичні засоби, призначені для формування інвективних значень, а також контекстуально-мотивовані мовленнєві засоби, що відображають часткову семантику інвективності [3: 7]. У полі нашого дослідження перебуває периферійна зона ФСК інвективності.

Основним маркером інвективності є використання стилістично зниженої лексики, апелятивів, що мають у своїй семантиці негативно-оцінний компонент. Проте цілком слушно зауважує С. В. Форманова, що “у формі інвективи можуть бути використані будь-які мовні засоби, але у переносному значенні, тобто створюються нові метафоричні образи. Такі інвективи є негативно-оцінними номінаціями, що дозволяє інвектору переконувати інвектанта й реципієнтів та обґрунтовано доводити свою думку” [1], а отже, унікальність семантики інвектив полягає в їх переважно конотативній спрямованості [4]. Значно рідше використовуються для реалізації інвективної тактики поетоніми. Це пояснюється тим, що онімна лексика, у першу чергу, служить засобом ідентифікації номінованих об’єктів, і лише поява конотативних (а саме: негативно-оцінних) відтінків у семантиці виявляє інвективні потенції власних назв. Як правило, використання конотативних поетонімів відбувається в експресивних синтаксичних конструкціях, тому доцільним вважаємо дослідження основних синтаксичних засобів, що підсилюють інвективні смисли поетонімів.

Актуальність представленої розвідки обумовлена тим, що інвективний потенціал поетонімії досі не був предметом окремого дослідження. Фіксуємо побіжні згадування про оніми-інвективи (М. М. Тор-

чинський, Г. В. Завражина, Г. З. Гайнетдинова, Н. В. Солнцева, Н. О. Остроушко). Так, наприклад, М. М. Торчинський, досліджуючи емоційно-експресивні ознаки пропріальних одиниць, припускає, що “з історико-етичних міркувань власні назви на кшталт *Ярополк Окаянний* варто кваліфікувати як інвективні” [5: 132]. Н. В. Солнцева розглядає інвективне функціонування зоонімів [6]. Поетоніми, інвективний потенціал яких реалізується з урахуванням прагматичної інформації, зокрема, антропоніми та етніоніми, відносять до знаків вербальної агресії [7: 19–21], до онімів “зниженого” регістру [8: 105]. Зневажлива форма імені, глузлива або образлива назва кваліфікуються ономастами як імена із негативною (пейоративною, аугментативною, принизливою, насмішкуватою) конотацією. Доречно зауважити, що зазначені типи конотації збігаються з маркерами інвективності. Досліджуючи явище синонімії власних назв, Н. В. Подольська призвичає *Смертін*, *Бардакова*, *Дураково* розглядає як грубі, непристойні, образливі, і тому вони були замінені на евфемістичні *Смирнов*, *Бурдукова* і *Сонячне* відповідно [9: 148]. Ми вважаємо, що табуйовані пропріальні одиниці також доцільно розглядати як інвективні, оскільки під лінгвістичним терміном “інвектива” розуміємо “спосіб існування вербальної агресії, який сприймається в тій чи тій соціальній групі як різкий або табуйований” [10: 342].

В художніх творах Марії Матіос фіксуємо поетоніми та відпоетонімні апелятиви, наділені інвективним потенціалом. Зауважимо, що імпліцитна інвектива, реалізована засобами поетонімії, має місце на різних рівнях мовної системи: лексичному (наприклад, бібліопоетонім “*Солодка Даруся*”, де лексема *солодка* зі значенням ‘божевільна’), морфемному (“*Петрусь — чорний вус*”, де демінутивний суфікс *-ус* має зневажливий відтінок), словотвірному (оказіональний композит *павлоїд*, онімізація апелятива *паркалаба*), синтаксичному, адже, погоджуємось із І. В. Заложною, графічні, словотворчі, лексичні одиниці, які служать для репрезентації імпліцитної інвективи, реалізують свій інвективний потенціал у результаті використання автором тексту спеціальних мовних прийомів, котрі формально реалізуються у структурі речення [11:180].

У цілому ми схилиємось до семантичної класифікації інвектив О. В. Михалькової: інвектива про фізичні вади, розумові недоліки, вік, соціальний статус, тваринну природу, девіантну соціальну поведінку, деструктивну природу, нетипову сексуальну поведінку, дивні харчові пристрасті, походження і родинні зв'язки [12]. Проте у нас

викликає сумнів стрункість цієї класифікації. Так, наприклад, канібалізм дослідниця відносить до інвективи про дивні харчові пристрасті, хоча, за даними психологів і соціологів, це є крайньою формою деструктивних дій. Крім того, дотримуючись класифікації девіантної поведінки американського соціолога Г. Беккера [13], ми вважаємо інвективу про нетипову сексуальну поведінку підвидом інвективи про девіантну соціальну поведінку.

Розглянемо деякі семантичні типи інвектив на конкретному мовному матеріалі. Інвектива про психологічні недоліки, негативні риси характеру реалізується через використання міфопоетоніма *відьма*, що має значення 'язиката сусідка-пліткарка': "*Скоро облетить солодкий цвіт, / І якась — іще недавня — відьма / Понесе цю новину у світ: / Двоє з Одіїв умерли від обіймів*" [14: 23].

Інвектива про фізіологічні недоліки відбиває таку людську ваду, як надмірне задоволення потреб у сексі: "*Ніхто й ніколи не розкаже, як не вдавився сільський донжуан шинкою і домашніми ковбасами, коли після гоління мусів вечеряти з господарями*" [14: 23].

В інвективі про соціальні деструкції здійснюється стратифікаційно-категоріальне подання явищ расової і національної дискримінації, ксенофобії, тероризму, політичних репресій, девіантної соціальної поведінки (злочини особливого ступеня тяжкості, насильство, нетипова сексуальна поведінка). Расова і національна дискримінація, ксенофобія безпосередньо відтворюється за допомогою етнопоетонімів: "*А уявімо собі, що у Вашого обранця голова кучерява, як у негра, а Ви хочете натякнути йому сьогодні, що це вас зовсім не лякає і не знічує, що тоді?*" [14: 81]. Плюраля топопоетонімів передає екстралінгвальну інформацію про географічний об'єкт, події, що з ним асоціюються (у нашому випадку — політичні репресії), і здатна надавати висловлюванню інвективного змісту: "*Як не в свої бункери, то у свої сибіри*" ("Москалиця") [15: 63]. Відконотонімний топопоетонім *сибіри* характеризується досить високою асоціативною валентністю. Прагматична значущість його полягає у тому, що він виступає засобом прокламування ідеологічних постулатів, є інвективою проти ідеологічних стереотипів, формою символізації політичного простору.

Інвектива про девіантну соціальну поведінку експлікує, зокрема, такий вид злочинної діяльності, як крадійство: "*Ви ж розумієте, як забирають стіни цемент на звичайній будові. А це ж торт! Це не той випадок, коли можна вкрати. Отже, збивайте сметану з цукром так ретельно і довго, ніби цю суміш готуєте для скріплення Китайського муру*

чи Пізанської вежі". [14: 81]. Інвективні інтенції стають очевидними з речення "*Це не той випадок, коли можна вкрасти*", що передує вживаним прагмапоетонімам. Інвектива проти політичної злочинності представлена множиною антропоетонімів та відантропоетонімним апелятивом, що є також засобами окреслення певного типу особи — зрадника, ворога: "*О-о-о, ти не бійся... Я відомщу, якщо доведеться, й за тебе, й за всіх Довгополів твоїх! Німцям не відомстив — то цьому кодлові відомщу...*" ("Юр'яна і Довгопол") [16: 34]. Поява інвективного змісту в окличному реченні підсилена наступним вживанням негативно-оцінних лексем *кодло* і *відомщу*. *Довгополи* — конотонім зі значенням 'кривдники', у тексті представлений також апелятивізованим. Так, у реченні "*Що їй більше зроблять тепер, коли її чоловіка відібрали такі довгополи й довгоруки...*" відбувається символізація пропріативів [16: 28]. Інвективні смисли посилено вживанням дейксисів *всі*, *такі*.

У художній прозі Марії Матіос фіксуємо вживання конотонімів у формі множини, що позначають "не велику кількість осіб, об'єднаних на основі спільної ознаки, а саму цю ознаку — властивість або якість" [17]. Натякаючи на підсудну діяльність одіозного судді, що набула широкого резонансу, і йому подібних, плюраля поетонімів вказує проте не на осіб-послідовників, а на складне, багатоаспектне негативне соціально-правове явище — корумпованість суддівської влади: "*І хоч Ви не такі винахідливі і безстрашні, як знамениті на всю планету львівські "засівальники" у мантіях Феміди, але навіть ви, довго не аналізуючи і не слухаючи всякі ворожі голоси, також розвернули свої голоблі до тієї цивілізованої Європи і одурілої від тотальних підозр і страху перед тероризмом Гамерики*" [14: 160]. Конотонім "*засівальники*" — алюзія до реального прізвиська экс-губернатора Львівщини, колишнього глави Львівського апеляційного адміністративного суду Романа Зварича, обвинуваченого у хабарництві. Отже, конотонім "*засівальники*" має значення 'судді-хабарники'. Привертає увагу синтактико-стилістичний засіб розкриття інвективного потенціалу власних назв. З одного боку, розглядувана синтаксична конструкція — складнопідрядне протиставно-допустове речення ("*І хоч, ... але...*"), контрадикторна спеціалізація якого полягає у вираженні протиріччя. З іншого — конотонім вжито у компаративемі, яка посідає важливе місце серед мовних одиниць, що виконують прагматичну функцію. Висловлення з наявною в ньому компаративною конструкцією становить собою специфічну модель думки, основною ланкою в якій є наявність асоціативних відношень [18: 15]. Відповідно порівнянню

властиве виявлення додаткових конотацій. В даному випадку ефект порівняння посилено протиставними відношеннями між компарантом *Ви* і компаратором “засівальники” (*Ви vs знамениті на всю планету львівські “засівальники” у мантіях Феміди*), при цьому форма множини конотоніма є потужним стилістичним засобом іронії. Інвективний потенціал конотоніма “засівальники” посилено вживанням лапок. Функція лапок як засобу відчуження особливо яскраво проявляється, коли в лапки беруться ярлики [2: 19].

Деструктивний аспект інвективи про соціальний статус має три семантичні вектори: 1) приналежність до певної соціальної спільноти; 2) приналежність до історично сформованих територіальних утворень; 3) приналежність групи взаємодіючих індивідів до тих чи інших соціальних інститутів. Агресивні мовленнєві дії, мотивовані приналежністю інвектума до певної соціальної спільноти, покликані боротися з такими негативними явищами, як надмірна політизація етнічності: “*Вже іноді їй здавалося, що насправді неграми є не ті, кого принижують десь там у далекому світі, а чорним негром є вона сама у своїй білій країні... з оцими вічними нестачами й мізерною пенсією, з тісною (двадцять чотири квадратні метри) квартирою-“хрущобою”, з неможливістю дати раду дитині-каліці*” (“Мама Маріца”) [15: 20]; зростання етноцентризму: “*Якщо він “западенець” — раджу гостя кучерявим не називати, навіть коли його кучма нагадує кучму сусідського квартиранта із Зімбабве*” [14: 82]. У даному випадку лапки як один із засобів інвективного синтаксису відносять зневажливе називання жителів Західної України в опозиції “свій — чужий” до сфери “чужого”, тобто така номінація є неприйнятною, неетичною для етносвідомості нарратора. У першому реченні ця дихотомія експлікується ще й на лексичному рівні “чужі” — *ті, десь там у далекому світі* і “свої” — *вона сама у своїй*, з оцими і посилюється вживанням антонімів *чорний — білий*, плеоназму *чорний негр*. Серед засобів інвективного синтаксису спостерігаємо фігури протиставлення: “*неграми є не ті, кого принижують десь там у далекому світі, а чорним негром є вона сама у своїй білій країні*”, градації: “*з оцими вічними нестачами й мізерною пенсією, з тісною... квартирою-“хрущобою”, з неможливістю дати раду...*”. До інвективної тактики можна віднести позбавлення інвектума імені, вживання замість нього займенника. Морально-етичний бік соціального статусу коханки, як правило, не викликає дискусійних оцінок: соціум засуджує жінок, які захоплюються стосунками з одруженим чоловіком: “*Ну, не так собі, як кажуть наші*

брати, що претендують на старшість, з бухти-баракти, а тоді, коли зачете лише Вам відомими рецензорами небезпеку стороннього втручання у Ваше життя **Іншої**” [14: 103], навіть більше — суспільство таврує їх, асоціюючи з найтемнішими сторонами буття: “**І хай Його нечиста сила** годує, пере шкарпетки і спить з ним, якщо Він не зрозуміє, що злостити Вас не слід!” [14: 133]. Не викликає сумніву інвективна сила лексичних засобів безіменності і перифразу. Підвищена емоційність та експресивність окличних речень у поєднанні з однорідними предикатами-імперативами *хай годує, пере, спить* також сприяють утворенню інвективного змісту висловлювання. Імперативні речення є комунікативними одиницями, за допомогою яких інвектор передає своє волевиявлення. Приналежність інвектума до певної соціально-професійні групи, трудового колективу у фокусі наступного інвективного висловлювання: “*Ваше вміння побудувати хоча би щось, а хай навіть кулінарний курінь для щастя, дасть йому точний знак, що Ви прийшли в його життя не з траси, де полюють водії TIRів, а налаштовані на взаємини серйозні, тривалі*” [14: 78]. Негативно-оцінна лексема *полюють* — натяк на тваринне начало в інвектумі. Словосполучення апелює до конотативний прагмапоетонім *TIR* наділене, отже, інвективними смислами. В ілюстрованому випадку спостерігаємо такий засіб інвективного синтаксису, як антитеза, що посилює прагматичну спрямованість конструкції.

Інвектива про ментальний рівень інвектума відтворює, зокрема, його рівень інтелекту, причому ознака, за якою здійснюється інвектива про інтелектуальні особливості людини — “відсутність розуму”. У художньому дискурсі Марії Матіос репрезентація ментальних характеристик (розумових здібностей) інвектума може бути пов’язана з гендерними відмінностями: “—...А я питаю її: “*Душко солоденька, продавище, а що ці чоботи такі дорогі?*” /— *А вона як визвіриться на мене: “Ви що, вуйку, з Паркалаби чи неграмотні? Не видите, що на одному чоботі написано 8 рублів і на другому 8. Платить 16 рублів та й чиста година, бо ще на базу маю їхати...*” [14: 172]. Вербалізація рівня інтелектуального розвитку жінки відображає особливості етносвідомості, пов’язані з уявленням, “що в повсякденній свідомості жіночий розум протиставлено чоловічому як “недо-людський”” [19: 267]. Тваринну природу жіночого актуалізує негативно-оцінна лексема *визвіриться*, вкладає в уста чоловіка. Топопоетонім *Паркалаби* є онімизованим перифразом до топопоетоніма *Молдова*: з історичних джерел відомо, що в долині р. Черемош (мала Батьківщина Марії Матіос — **Н. Б.**) ад-

міністративні одиниці Молдавії було позначено як “паркалаби” [20: 66]. Таким чином, топопоетонім *Молдова* виступає символом, “лейблом” низького соціально-економічного та інтелектуального статусу. Відповідно okazіональний конотативний топонім *Паркалаба* має значення ‘нерозумний, дурнуватий’.

Отже, сукупність стереотипів національно-культурного світобачення, що здатні акумулювати поетоніми, уможливило набуття пропріальними одиницями інвективних інтенцій. Головною причиною виникнення інвективного смислу у висловлюваннях, що містять поетоніми, вважаємо збагачення пропріативів референтними конотаціями, що органічно злилися з конотаціями емоційно-експресивного плану. Вживання дейксисів *якийсь, чийсь, той, цей, свій*, плюраля поетонімів є специфічними граматичними засобами реалізації інвективної тактики. Графічне, пунктуаційне та шрифтове оформлення, що є маркерами поетонімотворчості Марії Матіос, — факультативні засоби вираження інвективності.

Запропонована стаття, звісно, не може претендувати на повноту висвітлення проблеми. Перспективність подальшого дослідження вважаємо у деталізації типології інвектив, а також у вивченні інвективного синтаксису, що передбачає розгляд основних синтаксичних засобів, для яких характерним є інвективний потенціал, встановлення семантичної специфіки синтаксичних конструкцій у художньому дискурсі Марії Матіос.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Форманова С. В. Жанрово-стильові особливості інвективи / Світлана Вікторівна Форманова // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. — К. — Ніжин : ТОВ Видавництво “Аспект — Поліграф”, 2007. — Вип. XII : Лінгвістика і літературознавство. — С. 33—43.
2. Завражина Г. В. Мовленнева агресія та засоби її вираження в мас-медійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис... канд. наук зі спеціальності 10.02.02 — російська мова / Ганна Вікторівна Завражина. — Київ, 2008. — 29 с.
3. Коряковцев А. В. Инвективность как функционально-семантическая категория русского языка: автореф. дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.01 / Андрей Валерьевич Коряковцев. — Кемерово, 2009. — 27 с.
4. Позолотин А. Ю. Инвективные обозначения человека как лингвокультурный феномен: На материале немецкого языка: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19 / Андрей Юрьевич Позолотин. — Волгоград, 2005. — 19 с.

5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Частина II. Функціонування власних назв / Михайло Миколайович Торчинський. — Хмельницький, 2009. — 374 с.
6. Солнцева Н. В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Наталья Владимировна Солнцева. — Омск, 2004. — 220 с.
7. Остроушко Н. А. Проблема речевого воздействия в рекламных текстах: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / Н. А. Остроушко — М., 2003. — 24 с.
8. Дука Л. И. Прагматический потенциал онимов и способы его актуализации в тексте: дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Людмила Ивановна Дука. — Запорожье, 2002. — 238 с.
9. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская. — 2-е изд. — М.: Наука, 1988. — 192 с.
10. Форманова С. В. Гендерний аспект української інвективи / Світлана Вікторівна Форманова // *Ukrainica IY. Soucasna Ukrainistica. Problemy jazika, literatury a kultury* : Sbornic vedeckych clanku. Z mezinarodni konference V. Olomoucke symposium ukrajiniistu stredni a vychodny Evropy Olomouc 26 –28. srpna 2010. — OLOMOUC: Univerzita Palackeho v Olomouci, 2010. — P. 341– 346.
11. Заложная И. В., Лаврик Э. П. Языковая игра как средство создания имплицитной инвективы (синтаксический аспект) / И. В. Заложная // *Вестник Ставропольского государственного университета*. — 2010. — № 66 [1]. — С. 178–185.
12. Михалькова Е. В. Прагматика и семантика инвективы в масс-медийном дискурсе : на материале русских и американских комедийных телешоу: автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.20 / Елена Владимировна Михалькова. — Тюмень, 2009. — 21 с.
13. Becker H. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance* / Howard Becker. — New York: The Free Press, 1963.
14. Матіос М. Кулінарні фіглі [Текст] / М. Матіос. — Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2009. — 264 с.
15. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца — дружина Христофора Колумба [Текст] / Матіос М. — Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2008. — 64+48 с.
16. Матіос М. Нація [Текст] / М. Матіос. — Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. — 256 с.
17. Хлестун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ірина Валентинівна Хлестун. — Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2006. — 20 с.
18. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Леся Василівна Прокопчук. — Вінниця, 2000. — 197 с.
19. Телия В. Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. — М.: Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
20. Балух О. Польсько-молдавська війна 1497–1499 рр. / Олексій Балух // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*. — Випуск 9. — 2008. — С. 57–66.

КОНФЛІКТНИЙ ДИСКУРС: ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

В статье анализируются ситуации конфликтного дискурса, описывается специфика речевого поведения участников интеракции, подаются прагматические установки КД. Выяснено, что речевое взаимодействие строится по известным тематическим, композиционным и стилистическим канонам, присущим жанру КД.

Ключевые слова: конфликтный дискурс, коммуникативный акт, прагматическая presupпозиция, illocutive type of interaction.

The situations of conflict discourse are analysed in the article, the character of speech behavior of the participants of the conflict interaction is described, the pragmatic discipling of CD is given.

Key words: conflict discourse, communicative act, pragmatic presupposition, illocutive type of interaction.

Дослідження мовленнєвої поведінки сприяє розвитку інтеграції гуманітарних дисциплін, про що свідчать праці вчених кінця ХХ — початку ХХІ століття (К. Ф. Сєдов 1996; І. А. Стернін 2001; С. А. Сухих 1986; О. С. Іссерс 2002; А. Н. Баранов 1993, Н. Д. Аругюнова 1990). Значну кількість праць присвячено проблемам виникнення та причинам комунікації, які не мають успішності (К. Ф. Сєдов, Ф. С. Бацевич, О. А. Земська, Т. О. Воронцова, А. Т. Анісімова, О. Н. Єрмакова, В. С. Третьякова, Т. В. Чернишова). Представлену статтю присвячено особливостям реалізації комунікативної інтеракції у конфліктних ситуаціях спілкування.

Актуальність статті визначається зацікавленістю учених процесом комунікації, пошуком шляхів уникнення конфліктів, а також необхідністю виховання у молодого покоління толерантного ставлення до комунікантів.

Метою статті є виокремлення специфіки мовленнєвої поведінки учасників комунікації у конфліктних ситуаціях спілкування. Мета зу-

мовила розв'язання таких **завдань**: подати характеристику конфліктного дискурсу, проаналізувати конфліктні ситуації й схарактеризувати чинники, які їх спричиняють.

Конфлікти — складова частина нашого життя, так само, як хвороби й стреси, бурі в природі й техногенні катастрофи. Уникнути їх неможливо, але прагнути контролювати їх перебіг — варто. Якщо говорити про конфліктний дискурс (далі — КД) як про типовий різновид класичної комунікативної взаємодії, очевидною постане структурна ідентичність класичного комунікативного акту і конфліктної інтеракції. Вважаємо, що конфліктним дискурсом виступає мовна взаємодія комунікантів, у результаті якої учасники відчують негативні емоції завдяки вербальній дії один щодо одного, у зв'язку з тим, що ілюктивна домінанта мовної взаємодії характеризується наявністю зіткнення вербально виражених цілей. Конфлікт є “складною системою проти-дієвих інтеракцій реципієнтів, це парний поведінковий акт” [1: 34], тому його необхідно розглядати з позицій двох суб'єктів спілкування. Конфлікт є специфічною взаємодією партнерів, що відбувається одним з двох можливих варіантів розвитку дискурсу. Перший — конгруенція — є наростаючим підтвердженням взаємних ролевих очікувань партнерів, швидким формуванням у них загальної картини ситуації і виникненням емпатичного зв'язку одного з одним.

Другий — конфронтація — є, навпаки, одностороннім або обопільним непідтвердженням ролевих очікувань, розбіжністю партнерів у розумінні або оцінці ситуації і виникненні відомої антипатії один до одного [2: 54]. Як зазначає А. Б. Добрович, згідно з конвенціональними нормами спілкування, почуття антипатії варто приховувати, а наявні розбіжності слід вербалізувати в коректній формі. У разі конфліктного спілкування ані першого, ані другого комуніканти не дотримуються [3: 35].

У конфліктному комунікативному акті (далі — ККА) структура і зміст мовних дій визначаються низкою невідповідностей і протиріч, які виникають між учасниками. Кожен акт конфліктної інтеракції відбувається в конкретній ситуації, компонентами якого є, з одного боку, той, хто говорить і слухає, а з іншого — референт (фрагмент того або іншого конфлікту), місце і час цього акту комунікації. Названі компоненти “властиві будь-якому типу висловлювань і знаходять своє відображення у процесі мовного спілкування, що дозволяє звести ці компоненти до типів пресупозицій” [4: 81]. Прагматичною пресупозицією є “змістовна репрезентація взаємовідносин комунікантів

у момент спілкування” [Там само]. Наприклад, у мовний конфлікт можуть вступати *керівник / підлеглий, виконавець / замовник, батьки / діти, колега/колега, той, хто просить / той, хто дає, офіційна особа / порушник норм* та інші реципієнти, які під час КД можуть бути рівними на першій стадії (фазі) КД і завжди нерівними після “запуску механізму” конфлікту. Тобто, у процесі конфліктної комунікації навіть реципієнти можуть міняти свої позиції під впливом пресупозиції будь-якого іншого типу — міра знань комунікантів про приналежність адресанта і адресата до тієї або іншої соціальної ролі, до тієї або іншої інституціональної групи може міняти як характер комунікації, так і установки реципієнтів діалогу. Розглянемо ситуацію на ринку “Привоз” в Одесі, в якій беруть участь Р-1 жінка-покупець (40–45 років) та Р-2 жінка-продавець (50–55 років):

Р2: Будь ласка, ваше м'ясо, з вас 120 грн.

Р1: Щось не схоже, що тут 2 кіло. Зважте ще раз, будь-ласка (покупець шанобливо ставиться до продавчині).

Р2: Жінко, усе правильно 2 кіло — 120 грн. Ви берете шию, яка коштує 60 грн. за кіло.

Р1: Я вам повторюю: зважте ще раз (у мовленні покупчині відчувається обурення).

Р2: Я вам теж повторюю, у мене усе правильно, ви б краще за собою подивилися (продавчиня знає, що обдурила покупця, тому переходить на особистість. Тільки не зрозуміло, як саме покупчиня має “дивитися за собою”).

Р1: Та яке ви маєте право так розмовляти зі мною?! Клієнт завжди правий! Я маю право подивитися на ваги і побачити на власні очі, скільки зважило моє м'ясо (ситуація виходить з-під контролю і покупчиня починає виходити з себе).

Р2: Знаєте що, якщо вам треба, то йдіть і зважте ваше м'ясо на контрольних вагах. Я не збираюся з вами лаятися (продавчиня робить відступного).

Р1: Зате я збираюся. Ви мене обдурили.

Р2: Жінко, я вам ще раз говорю, якщо вас щось не влаштовує, онде є контрольні ваги. Якщо ваги покажуть іншу вагу, я вам поверну гроші.

Р1: Добре, зараз перевіримо.

Компоненти описаної прагматичної ситуації знаходяться у відношенні взаємообумовленості і в цілому являють собою певний прагматичний комплекс, невід'ємною частиною якого є пресупозиція, тобто чітке знання, або припущення мовця про те, що адресат належить

до його мікросвіту, і таким чином здатний домислити або припустити неказане, але таке, що мислиться у ситуації. Реакція адресата на прохання — агресія і відмова. Отже, аналіз показав, що прагматична пресупозиція домінує і визначає вибір засобів актуалізації висловлювань, що запускають механізм КД.

Конфліктна ситуація визначається, в першу чергу, складом учасників комунікативного процесу. Певні слова можуть вживатися тільки при розмові з близькими знайомими — “*Ти, це, налий мені сподіваюся*”, тоді як інші лексичні одиниці — показники ввічливого прохання — “*прошу; будь ласка*” вживаються переважно в розмові з мало-знайомими людьми. Комунікативна інтеракція визначається також умовами, в яких відбувається процес мовної комунікації, — навіть з близькими друзями або з родичами в офіційній обстановці, наприклад, на службі і т. ін. не прийнято говорити так, як вдома.

Розглянемо роль локальної, темпоральної і ситуативної пресупозицій при обиранні засобів актуалізації КД. Як відомо, локальна пресупозиція є “комунікативною організацією об’єктивних чинників, здатних містити в собі додаткову інформацію про місце мовного акту” [4:81], як-от: ранок; перед тренуванням; у офісі; порожня лабораторія; будинок, повний друзів і под. Відношення учасників КД до конкретного місця, де відбувається конфліктна ситуація, найчастіше є нейтралізатором дії конфліктного механізму.

Темпоральна пресупозиція КД — комунікативна організація об’єктивних чинників конфліктної властивості, що включають тимчасову характеристику протікання мовного акту конфліктного характеру, якого дискурс може набути у будь-який час. Згадана умова може бути граничною між темпоральною і ситуативною пресупозиціями, про що свідчить наступний приклад. Реципієнти: P1, P2 — молода подружня пара, обом по 22 роки, P3 — хлопець 18 років, їхній приятель. Вечір. Квартира P3, дружня компанія.

P1: *Коли ми прийшли, грала група “Бумбокс”?*

P3: *Ні, у мене немає пісень цієї групи!*

P2: *Люба, тобі здалося!*

P1: *Як немає? Я чула!*

P3: *Ти переплутала!*

P1: *Я не переплутала, я не можу їхні пісні ні з чийми переплутати!!!*

P2: *Ну тобі ж сказали, у нього взагалі немає пісень цієї групи!*

P1: *Не підвищуй голос, милий! Я просто запитала.*

P2: *Запитала вона.*

P1: Так, запитала, не можна? Відразу дратуєшся! І я не з'їхала з глузду, я знаю, що чула. Дай, подивлюся, упевнена там є група!!!

P2: Не бачиш, комп зайнятий, ми дивимося фото, сідай, дивися!!!

P1: Потерпиш хвилинку, дай подивлюся. Ось, ось бачиш, є, я ж говорила. І погодилась з тобою, аби ти був правий!!!

P3: Та вистачить вам вже!!! Там всього одна пісня!

P1: Ну я ж права!!!

Дружина намагається уникнути конфлікту, погоджується з чоловіком і їх товаришем, але хоче перевірити себе. Її чоловік чомусь дратується, але ситуація не набирає обертів і поступово нівелюється.

Ситуативною пресупозицією, на думку дослідниці О. Г. Романової, є “комунікативна організація об’єктивних чинників, що відбивають міру знань комунікантів про відповідність спожитої форми висловлювання з характером і місцем протікання мовного акту” [4: 81]. Це можуть бути запрошення в непристойній формі, звіт, недоречно прохання, грубе зауваження, перевищення повноважень і под. Наприклад, реципієнти: P1, P2 — дві дівчинки років 18–19. Після занятя. Бібліотека: у черзі, в роздягальні.

P1: Ти куди без черги?

P2: Я кваплюся, мені дуже потрібно.

P1: Усі квапляться. Думаєш нам в кайф тут стояти?

P2: Ти чого зі мною таким тоном розмовляєш, не облізеши, постоїш.

P1: Хвальник закрив і стань у кінець черги!

P2: Та пішла ти! Я дійсно поспішаю.

P1: Ти кого послала?

P2: Тебе, вівця, тебе!!!

P1: Ти за слова відповідаєш???

P2: Так, відповідаю і що далі?

P1: Ти упевнена?

P2: Так!

P1: Не хочеш забрати свої слова назад і вибачитися?

P2: Ні, не хочу! Перед ким вибачатися, перед тобою??!

P1: Ти чого так дивишся?

P2: Спробуй, заборони!

P1: Забороняю!

P2: Злякала...

P1: Ну йди сама, туди, куди послала.

P2: Та будь ласка! А ось і твоя черга, не просни, а то знову доведеться стояти!

P1: Не твоя справа!

Аналіз свідчить, що у наведеному КД наявні драгування, агресія, гнів, вживання інвективної лексики тощо. Тому обрані учасниками спілкування конфліктні маркери допомагають їм точніше висловити свої комунікативні наміри та ілюктивний характер висловлювання й правильно оцінити конфліктну інтеракцію.

У кожній конкретній конфліктній мовній ситуації найбільш доречним є той або інший тип мовних форм, виразів. Доцільність визначає силу дії мови. На нашу думку, уміти бути доречним означає бути функціональним. Засоби мови визначаються їх призначенням — функція визначає структуру, отже, до лінгвістичного аналізу комунікативного аспекту мовної конфліктної поведінки слід підходити і з функціональної точки зору.

Функціональне призначення фраз конфліктного характеру обумовлюється комунікативним наміром, інтенцією або ілюктивною спрямованістю з боку призвідника конфліктної дії — адресанта для (не) обдуманого форми дії на адресата. Комунікативна інтенція конфліктного характеру призвідника КД визначає не лише його роль як безпосереднього учасника в акті взаємодії, але і означає конкретну мету реплікового кроку і спосіб його представлення: що найчастіше говорить адресант, ставить спірне запитання або стверджує свідомо неприйнятну “істину”, наказує, доводить або просить тощо.

Отже, комунікативна інтенція може виступати “показником регуляції вербальної поведінки з точки зору цільової дії в діалозі, представляючи його як соціальну подію мовної взаємодії, здійснювану висловлюванням або висловлюваннями. Цільовий характер актуалізації мовного акту розрахований на оцінке сприйняття слухача, на якого воно і спрямовано” [5: 25].

Мовний акт, що розглядається з точки зору його позамовної мети (тобто як ілюктивний акт), завжди є потенційною локалізацією початку КД. Слідом за Т. ван Дейком, Дж. Серлем та Г. Грайсом, у тверській лінгвістичній школі виділяють 4 комунікативно-прагматичні типи ілюктивної функції. У роботі А. А. Романова [6] подано класифікацію мовних актів, що включає 14 типів мовних дій: **комісиви** (обіцянки, парі), **експозитиви** (роз’яснення, загрози), **пермісиви** (згоди), **сатисфактиви** (докори, акти похвали, співчуття, вибачення, привітання), **регламентативи** (формули соціального етикету), **директиви** (накази, вимоги), **реквізитиви** (прохання, благання), **інструктиви** (приписи, заборони), **сугестиви** (поради, попередження), **інвітиви**

(запрошення), *дескриптиви* (описи), *аргументативи* (аргументи), *констативи* (твердження), *наративи* (оповіді) [6:55]. І у будь-якому з цих фреймів у мовних актах можуть з'явитися конфліктні маркери, які використовуватимуть учасники будь-якого діалогу.

Навіть якщо ілокутивна мета контактнo-регулятивного типу — вираження психологічного стану адресанта, специфікованого в умовах щирості (такі мовні акти, як *вибачення*, *вдячність*, *співчуття*, *привітання*, орієнтовані на соціальні ритуали, виражаються певними способами, а саме, формулами вдячності, вибачення і т. под. і дієсловами, що означають відповідну дію, які вживаються як перформативи, наприклад, “*дякую*”, “*пробач*”), випадковий конфліктний маркер може трансформувати дискурс “мирного” характеру в конфліктний. Наприклад, P1: чоловік, 45–50 років; P2: жінка, 40 років. Громадський транспорт, година пік.

P2: *Чоловік, можна обережніше. Ви мені на ногу наступили.*

P1: *Так? Ну, вибачте* (чоловік намагається уникнути конфлікту, вибачається).

P2: *Таке відчуття неначе ви мені послугу робите* (жінка обурюється і вступає в конфліктну ситуацію).

P1: *Я вибачився! Ви-ба-чив-ся! Що ще вам від мене потрібно? Що ще я можу зробити? Ви не бачите, що тут народу багато?!* (чоловік починає дратуватися).

P2: *Треба було просто вибачитися нормально* (жінка відступається).

P1: *Жінко, у мене і без вас проблем багато, стійте спокійно.*

P2: *А ви не вказуйте, що мені робити. Я сама прекрасно знаю.*

P1: *Що ви кричите, я з вами спокійно розмовляю. Я теж можу кричати. Не розумію, що ви з цього трагедію робите, з мухи слона роздуваєте.*

Даний КД містить оцінні висловлювання, належні P1 і P2 — індивідуальним суб'єктам, які мають ілокутивну мету: виразити емоційний стан адресанта і здійснити емоційну дію на адресата.

Таким чином, в організації комунікативно-функціональної спрямованості кожного висловлювання конфліктного характеру беруть участь різні за своєю інтенційною спрямованістю і семантичною характеристикою мовні дії (констативи, експресиви, директиви та ін.). Названі інтенційні дії утворюють ілокутивну структуру висловлювань конфліктного характеру. Аналіз конфліктної інтеракції показує, які мовні засоби обирають сторони, що конфліктують, залежно від їх інтенцій, намірів і цілей. Сценарій конфліктної поведінки закріплює

стандартний набір способів дій, а також їхню послідовність в розвитку комунікативної події. Мовленнєва взаємодія будується за відомими тематичними, композиційними і стилістичними канонами, які притаманні жанру КД, вибір яких залежить від типу особистостей учасників конфлікту, їхнього комунікативного досвіду, комунікативної компетенції, комунікативних настанов, комунікативних переваг, що є предметом прагматичних досліджень мовної поведінки.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Фролова І. Є. Вербалізація конфлікту у дискурсі / І. Є. Фролова. — Харків : Константа, 2005. — 356 с.
2. Дейк Т. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. — М. : Прогресс, 1989. — 312 с.
3. Добрович А. Б. Рольова модель межличностного общения / А. Б. Добрович // Принципиальные вопросы теории знания: Труды по искусственному интеллекту. — Тарту, 1984. — Вып. 688. — С. 70–84.
4. Романова Е. Г. Перформативы в ритуальных актах суггестивной коммуникации / Е. Г. Романова. — М. — Тверь, 2001. — 144 с.
5. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. — М. : Просвещение, 1969. — 214 с.
6. Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А. А. Романов. — М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1988. — 183 с.

ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

В статті розглядаються особливості використання вербальної агресії, а саме ненормативної лексики в різних сферах повсякденної життя. Особливу увагу приділяється розповсюдженню такої лексики серед молодіжних груп. Здійснюється вивчення причин і вивчення засобів вираження вербальної агресії і мовних конфліктів.

Ключові слова: вербальна агресія, ненормативна лексика, інвектива, мовний конфлікт.

The peculiarities of the use of verbal aggression are examined in the article, namely unnormative vocabulary in different spheres of everyday life. The special attention is given to distribution of the given vocabulary among young people. Elucidating the causes and studying the means of expression of verbal aggression and linguistic conflicts are carried out.

Key words: verbal aggression, unnormative vocabulary, invective, linguistic conflict.

Дослідження засобів реалізації деструктивних комунікативних намірів є одним з центральних завдань сучасної лінгвістики. Прояви мовленнєвої агресії у різних сферах комунікації розглядаються у працях К. Ф. Седова, Т. О. Воронцової, О. П. Сковородникова, В. І. Шаховського, І. Ф. Бублик, у спеціальних збірниках наукових праць “Агресія в мові і мові” (2004), “Речева агресія в сучасній культурі” (2005) та ін. Ядро агресивних мовленнєвих проявів — інвективу — аналізують у своїх працях В. І. Жельвіс, М. Д. Голєв, Б. Я. Шаріфуллін, С. В. Дороніна, С. В. Форманова, Т. В. Чернишова, Г. В. Завражина та ін. Проте переважна більшість досліджень функціонування мовленнєвої агресії здійснювалася або на матеріалі художньої літератури, або серед дітей шляхом створення експериментальних ситуацій, або в інституціональному контексті засобів масової інформації (ток-шоу, теледебати). У зв’язку із цим актуальність пред-

ставленого дослідження зумовлена важливістю вивчення проблеми конфліктного спілкування для гармонізації міжособистісних стосунків у суспільстві, спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення вербальних проявів конфлікту, з одного боку, і нерозробленістю питання про реалізацію вербальної агресії в молодшому середовищі, з іншого. Метою дослідження є визначення лінгвостилістичних особливостей реалізації вербальної агресії в сучасному соціумі. Отримані результати, на нашу думку, сприятимуть розширенню наукових уявлень про природу мовленнєвої агресії, про засоби реалізації інвективних інтенцій мовця.

Для аналізу конфліктної мовленнєвої взаємодії першочерговим завданням видається уточнення поняття конфлікту та встановлення релевантності різних його проявів у мовленні для конструювання конфліктного спілкування індивідів [1: 311].

Феномен конфлікту існував відколи з'явилися перші спільноти людей. У ході історичного розвитку значно змінилась сутність конфліктів у суспільному житті людини. Певних змін зазнає й ставлення до конфлікту: його сприйняття як безпечно негативного феномена поступається розумінню того, що конфлікт — це нормально; це не обов'язково погано; це те, що може бути добре; це те, з чим можна попрацювати [2: 37]. До конфліктних ситуацій дослідники відносять суперечки та сварки, які характеризуються зіткненням протилежно спрямованих точок зору та інтересів тих, хто конфліктує, та знаходять вербальну реалізацію в стратегіях та тактиках їхньої мовної поведінки [3: 237].

Мова, як відомо, є відображенням психічної діяльності індивіда, що являє собою поєднання та взаємодію двох основних сфер — раціональної та емоційної. Конфлікт, який першочергово має психічну природу, чудово демонструє цю взаємодію в своїй мовній репрезентації. Зіткнення протилежних точок зору в конфлікті супроводжується сильними емоційними переживаннями його учасників. Суперечка базується більшою мірою на негативних емоціях, які подавляють раціональні процеси. З цієї точки зору, сварка вважається деструктивним видом спілкування й представляється вербально у вигляді дискурсу вербальної агресії [4: 287]. Вербальна агресія — вираз негативних відчуттів як через форму (крик, виск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття, лайка) [5: 154].

У лінгвістиці проблема агресії розглядається в конфліктному дискурсі, а також вербальна (інвективна) агресія — як засіб висловлю-

вання емоцій. Як зазначає С. В. Форманова, “у конфліктній мовленевій ситуації, в якій реалізується інвективна стратегія, інвектор та інвектант частіше за все використовують вербальну агресію, оскільки, коли в них не вистачає аргументів, у словесній дуелі переважають емоції” [6: 145]. Один з яскравих прикладів використання мовної агресії та ненормативної лексики можна знайти у відомому листі запорізьких козаків турецькому султану:

“Ти, султан, чорт турецький, і проклятого чорта брат і товариш, самого Люцперя секретар. Якій ты в чорта лицарь, коли голою сракою їжак не вб'єш. Чорт висирає, а твое військо пожирає. Не будеш ты, сучий ты сине, синів християнських під собою мати, твоего війська мы не боїмось, землею і водою будем битися з тобою. Вавилонський ты кухарь, Макидонський колесник, Іерусалимський бравирник, Александрійський козолуп, Великого и Малеого Египта свинарь, Армянська злодюжа, Татарський сагайдак, Каменецький кат, у всего світу і підсвіту блазень, самого гаспида внук и нашого хуя крюк. Свиняча ты морда, кобыляча срака, різницька собака, нехрещений лоб, мати твою вїоб. От так тобі запоріжці висказали, плюгавче. Не будеш ти і свиней християнських пасти. Теперь кончаємо, бо числа не знаємо і календаря не маємо, місяця у небі, год у книзі, а день такий у нас, який і у Вас, за це поцілуй в сраку нас!” [7].

Отже, розмовна мова наших пращурів також була насичена “агресивною” лексикою, зокрема, це різного роду прокльони: *а щоб тобі чорне було; а щоб тобі відмовили, як чогось попросиш; а щоб ти щастя не знав; а щоб ти луснув; а щоб ти сказився!*

“Агресивна” лексика наших бабусь і дідусів відрізняється від сучасної. Нині активно використовується в мовленні мат, а раніше образливі слова були дещо іншого походження: *дристун, бздюха, поцілуй собаку в сраку, вражі діти, ти гімно нероздушене* тощо.

Як слушно зауважив Г. Кусов, “під час образи комунікативний тиск на особистість відбувається через вплив на її ціннісну сферу, складовою якої є соціальний статус індивіда, виражений у лінгвокультурі як авторитет, та етнокультурних уявлень про соціальний ідеал, наслідувати який прагне особистість” [8: 7].

Розмовна лексика агресії — це просторіччя та спеціальна лексика: сленг, жаргонізми, професіоналізми, вульгаризми, діалектні та контекстуальні слова. І в повсякденному житті такі слова використовуються суто на автоматичному рівні. Ненормативна лексика, лайка виконують в мовленні людей до 30 різних функцій — від психологічної

розрядки, вислову невдоволення, презирства до способу переконання співрозмовника. Наприклад, серед сучасної молоді популярною є така лексика: *заїбали, похуй, отвечаю, блядь, ублюдох, не сци, піздец, не будь чмом, педик* тощо.

Деякі за допомогою лайки присягаються, для підлітків вона послуговує своєрідним засобом самоствердження. Військові та керівники за допомогою лайки руйнують бар'єри та наближаються до підлеглих. Лайка допомагає зв'язати в спілкуванні різні сегменти мовлення. Хоча на перший погляд лайка — це звільнення почуттів, але лихослів'я породжує лихослів'я. Погана мова підливає масло у вогонь емоцій. Очевидним є те, що ненормативна лексика широко і привселюдно вживається представниками усіх шарів населення, а особливо молоддю, і викоринення її є доволі проблематичним процесом.

Як відомо, лихослів'я є видом регресивного психологічного захисту. Використання лайки для підлітків є також мотивованим з точки зору психічної розрядки і самоствердження. Особливо бентежить те, що сучасна молодь занадто агресивна і у своїх діях, і у своїх словах. Молодіжне мовлення останнього десятиліття відрізняється особливою різкістю, брутальністю. Ці прояви мовної волі характерні для кризових періодів розвитку суспільства. Вживання інвективи, жаргонів, сленгу стало нормою. Психологи, лінгвісти, культурологи говорять про “емансипацію мата”. З ненормативної лексики майже остаточно знято табу, а отже відбувається певна культурна деградація нації. Цей процес може стати зворотнім, якщо докласти певних зусиль і серйозно поставитися до даної проблеми.

Кожен з нас хоча б раз ставав свідком звичайної розмови підлітків, школярів, студентів, і почуте справило досить негативне враження. Звичними і цілком нормальними у дружній молодіжній розмові є такі слова, як: *довбаний, ні фіга, хреновіше, на хера, придурок, мудак, паскудна, підйобувати, суки, хрін з ним, падли*, а також вигуки на кшталт *бляха, блін, йолки-палки, ну блін ваще* тощо. А в окремих випадках подібні висловлювання лише “квіточки”. Безперечно, особа підлітка формується не сама по собі, а під впливом середовища, що його оточує. Особливо важлива роль так званих малих груп, в яких підліток взаємодіє з іншими людьми. Перш за все, це торкається сім'ї.

За нашими спостереженнями, протягом підліткового періоду спостерігається чітко виражена динаміка агресивності.

Прояви різних форм агресивності у підлітків 10–15 років:

Вікові групи	Прояви вербальної агресії
10–11 літні підлітки	34 %
12–13 літні підлітки	51 %
14–15 літні підлітки	72 %

З наведених даних видно, що в міру дорослішання у підлітків все сильніше виявляється вербальна агресія. Також на розвиток підлітка впливає соціальний стан сім'ї. За даними соціологів, вербальні форми агресивної поведінки є типовими для більшості підлітків з сім'ї службовців середньої ланки та з середовища малокваліфікованих підсобних працівників.

Прояви вербальної агресії у підлітків різних соціальних верств населення:

Соціальні шари (середовища)	Прояви вербальної агресії
Робітники	50 %
Будівельники	60 %
Сільські трудівники	65 %
Малокваліфіковані підсобні працівники	75 %
Службовці середньої ланки	75 %
Керівні працівники	35 %
Торгові працівники, комерсанти	25 %
Інтелігенція (вчителі, лікарі, інженери)	55 %

Лінгвістика сприймає конфлікт як явище, небажане у вербальній комунікації. Вивчення конфліктної мовної взаємодії неможливе без урахування особливостей не тільки мовленнєвої, але й позамовленнєвої діяльності. Як відзначає Л. П. Крисін, “у наші дні надзвичайно високим є рівень агресивності у мовленнєвій поведінці людей. Надзвичайно активізувався жанр мовної інвективи, що використовує різноманітні засоби негативної оцінки поведінки й особистості адресата, — від експресивних слів та зворотів, які знаходяться у межах літературного слововживання, до грубо просторічної й образливої лексики. Усі ці особливості мовлення — наслідок негативних процесів, що відбуваються у позамовленнєвій дійсності; вони тісно пов'язані з загальними деструктивними явищами в галузі культури й моралі” [9: 26].

Результати культурно-історичного досвіду народу втілені в мові, а, як відомо, мова впливає на формування національного характеру. І, мабуть, саме завдяки мовним особливостям англійці та американці більш ввічливі та менш емоційні ніж носії української та російської

мов. Проте і в англійській мові зустрічається інвективна лексика. Зокрема, деякі слова загальноновживані і в українському суспільстві: *Shit (лайно)*, *Piss (сеча)*, *Fuck (статевий акт)*, *Cunt (жіночий статевий орган)*, *Cocksucker (той, хто смоче чоловічий статевий орган)*, *Motherfucker (той, що має статевий акт із матір'ю)*, *Tits (жіночі груди)*. Це так звані “Сім брудних слів” (“Seven dirty words”) [10].

Існує низка факторів, що, на нашу думку, сприяють поширенню ненормативної лексики. Це:

- вживання ненормативної лексики засобами масової інформації;
- криза сучасної мовної культури;
- демократизація мовної культури;
- зниження якості друкованої продукції;
- виховання дітей у неблагонадійній родині;
- шкільне середовище.

Особливе місце в мовленні молоді посідає молодіжний жаргон. Причому кількісний склад його поповнюється щодня: *депресняк*, *поковбаситися*, *кльово*, *бухло*, *нажертися*, *обламатися* та ін. Це означає, що фантазія молоді в напрямку образ дуже гарно працює. Хочемо зазначити, що вживання ненормативної лексики не несе образливого характеру в розмові товаришів. Це сприймається як дружній жарт. За результатами здійсненого опитування, 72 % молоді в своєму мовленні використовують ненормативну лексику і лише 15 % уникає такого вживання. Поведінка і ненормативне мовлення тісно взаємопов'язані. Це відзначається хоча б тим, що вихована дитина у присутності дорослих не дозволить собі виражатися грубо. Для підлітків агресія — це спосіб самовираження. З роками погляди на життя змінюються, людина дорослішає, і якщо зріла, доросла особа дозволяє собі виражатися непристойно, то тут вже мова йдеться про неповноцінність.

Стратегії й тактики вербальної агресії реалізуються як за допомогою лексичних засобів, тобто шляхом вживання у висловлюванні слів і словосполучень із негативно-оцінною семантикою або багатозначних лексичних одиниць, одне або кілька значень яких є негативно-оцінними, так і за допомогою стилістичних засобів — метафори, гри слів, іронії (*your bunny wrote, near bird, peace duke, chop is dish, mi ni разу не лох, поцало-мяоцало, голубець*).

Зокрема, хочеться підкреслити важливість інтернет-ресурсів для молоді. Там вони черпають не лише інформацію, але й мають необмежену можливість самовиражатися. Головна небезпека, на нашу думку, полягає у спрощенні й збідненні характеру спілкування, “розкутос-

ті” поведінки в Інтернеті. Значення тут набуває проблема морально-етичної поведінки користувачів: якими є моральні наслідки розвитку комп’ютерного спілкування? Робить воно людину гіршою чи кращою? Дослідник Н. Постман стверджує, що з розвитком електронної комунікації змінився характер людських цінностей, що призвело до морального дефіциту [11:33–34]. Так, наприклад, на сайті *Вконтакте* можна спостерігати такі фрази у спілкуванні комунікантів: *не делаю я нехера; ты что ебанулся; чё ты мне ебёшь мозги; хारे гнать; лярва малолетняя; bitch* і т. д. [12].

Анонімність, а отже й безпека користувача, є ще одним сприятливим фактором для прояву агресії. Крім того, опоненти-комуніканти знаходяться на одному рівні і мають однакові права, адже в мережі вік, стать, посада не мають жодного значення. Комп’ютерно-опосередкована комунікація створює нове медіа-середовище, породжуючи нові моделі людського спілкування.

Існують також певні фактори, які визначають поведінку розмовників. До зовнішніх факторів належать традиції і норми, які виникли у певному етнокультурному суспільстві, моделі мовленнєвої поведінки, які стали соціально значущими та засвоєні особистістю. Внутрішні фактори міжособистісних конфліктів пов’язані з тими індивідуально-психологічними особливостями людей, які призводять до того, що вони обирають саме конфліктний, а не якийсь інший засіб вирішення суперечки. Вони зумовлені специфікою процесів, що відбуваються у психіці людини, в її взаємодії з іншими людьми та навколишнім середовищем. Психологи стверджують, що ініціатором конфлікту найчастіше є інвективна особистість, яка схильна до розв’язання конфлікту та його посилення, до встановлення свого домінування, до підкорення іншої людини, її інтересів своїм [13: 76–77]. Для того щоб домогтися відчуття соціальної повноцінності, такий комунікант повинен завдати співрозмовникові морального дискомфорту.

Мовна агресія дуже часто проявляється і по відношенню до представників інших національностей. Виникає конфлікт культур, причини якого також важко пояснити. Люди негативно реагують на чужоземця, не зважаючи ні на що. І причина полягає лише в тому, що інший колір шкіри, або ж інший розріз очей, або інша мова та інші погляди на життя. А глобальні мережі дозволяють брати участь у комунікації користувачам, які знаходяться у різних географічних точках земної кулі. При такому контакті різних культур напруження настає внаслідок очевидних розбіжностей у культурі, нормах поведінки.

Наприклад: *the Flying Finn, frogs, randy, хачик, нігер, вузькоокий, фашист, чурка, молдованін, чорножопий, америкос* тощо.

Можливо, агресія в Інтернеті пояснюється ще й тим, що значну частину користувачів становлять молоді люди, чия поведінка є відповіддю на свою нереалізованість у реальному житті та бажанням зробити щось, аби відрізнитися від однолітків. У віртуальному світі вчинки підлітків визначаються тими ж правилами, що регулюють їхню поведінку у реальному світі. Завдання старшого покоління — навчити підлітків поводити себе етично, незважаючи на те, що навколо існує безліч прикладів негативної поведінки. На сучасному етапі, коли відбувається трансформація суспільного життя, змінюються пріоритети діяльності й розвитку особистості, особливого значення набуває культура спілкування. Криміналізація суспільства, поява у мовленні значної кількості сленгів, жаргонів, використовуваних різними соціальними групами, змушує нас серйозно замислитися над проблемою чистоти мови. Ця проблема є ключовою з погляду національної культури, у тому числі і мовної. Саме тому проблема культури мови була, є і ще довгий час буде знаходитися в центрі уваги громадськості.

Прикро, що слова книжно-писемної мови у наш час використовуються в жанрах наукової статті, доповіді і мало вживаються в побутових ситуаціях спілкування. Потрібно знаходити ефективні методи боротьби з таким явищем, як мовна агресія. З одного боку, це можна розглянути як вульгаризацію мови, з іншого — це є свідченням змін у культурному процесі. Так, іноді ненормативна лексика допомагає виразити емоційний стан, влучно висловити свою думку, але потрібно знати міру. Культура мови регламентується законом. У чинному законодавстві є стаття, що передбачає карну й адміністративну відповідальність за вживання нецензурних висловів. Надію на покращення нинішньої мовної ситуації дає той факт, що в сучасному суспільстві немодно бути “неправильним”. Рівень культури соціуму, особливості розвитку культури великою мірою детермінують стан і статус мови. Слід пам’ятати, що мова — це не лише інструмент розумової дії і засіб передачі інформації, а й форма соціальної поведінки, що утворює певне смислове поле.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Фролова І. Е. Вербалізація конфлікту у дискурсі / І. Е. Фролова — Харків : Константа, 2005. — 356 с.
2. Гришина Н. В. Психологія конфлікту / Наталья Владимировна Гришина — Санкт-Петербург : Питер, 2002. — 356 с.

3. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія / За ред. І. С. Шевченко. — Харків : Константа, 2005. — 356 с.
4. Изард К. Е. Эмоции человека / К. Е. Изард. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. — 440 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К : Перун, 2005. — 917 с.
6. Форманова С. В. Інвектива як засіб сугестивного впливу / С. В. Форманова // Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць. — Вип. 18. — Одеса: Астропринт, 2009. — С. 143–152.
7. <http://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Г. В. Кусов. — Волгоград, 2004. — 27 с.
9. Фролова И. Е. Конфликтное речевое взаимодействие / И. Е. Фролова // Вестник Харьковского университета. — Вып. 537 — Харьков, 2001. — С. 23–29.
10. <http://sez.hiblogger.net/6443.html>
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / Светлана Григорьевна Тер-Минасова — М. : Слово, 2000. — 624 с.
12. Вконтакте. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.vkontakte.ru
13. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / Владимир Ильич Жельвис. — М. : Ладомир, 2001. — 350 с.

ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРІВ ГЕТЕ В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ: ПРОБЛЕМА АДЕКВАТНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Стаття посвячена воспроизведенню національно-культурних особливостей оригінальних произведень І. В. Гете і їх переводов на український язык різними писателями; рассмотрены вопросы проблемы адекватности.

Ключевые слова: *перевод, адекватность, национально-культурные особенности, оригинал, транслитерация, транскрипция, Гете, “Фауст”.*

The article deals with the reconstruction of the national cultural features in the original works by J. W. Goethe and their translation into Ukrainian; questions of adequacy of translation problems.

Keywords: *translation, adequacy, original, transliteration, transcription, Goethe, “Faust”.*

Значення перекладу в історії людської культури величезне, але незаперечним є той факт, що процес перекладу або міжмовна трансформація є надзвичайно складним явищем, оскільки відбувається не лише зіставлення різних мовних систем, а й зіткнення різних культур, і навіть цивілізацій. Беручи до уваги надзвичайно важливу роль художнього перекладу у розвитку мови і збагаченні культури народу, безсумнівно парадоксальним є те, що таке розповсюджене явище, як переклад, — все ще залишається недостатньо вивченим.

Теорією, історією та практикою перекладу займалися С. Влахов, С. Флорін, Л. Гінзбург, О. Кундзіч, М. Рильський, І. Франко, П. Тичина, М. Лукаш, П. Топер, О. Смирнов, М. Алексєєв. Проблемам адекватності при перекладі та перекладу художньої літератури присвячені роботи таких вчених, як: Т. Р. Кияка, А. М. Науменко, В. В. Демецької, О. Д. Огуй, Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала, І. В. Корунця тощо. Їхні

дослідження висвітлюють надзвичайно цікаві питання художнього перекладу.

Дане дослідження присвячене вивченню можливості передачі національно-культурних особливостей у перекладах творів Гете. Слід зауважити, що твори Гете перекладалися багатьма мовами, особливо вдалимими були переклади українською та російською мовами, які створювалися М. Лермонтовим, І. Я. Франком, М. Лукашем, М. Заболоцьким, Ф. Тютчевим, В. Левіком, Б. Пастернаком, М. Орестом, В. Стусом тощо. У статті досліджуються переклади твору “Фауст” І. Я. Франком, Д. Загулою, Д. Наливайком, М. Т. Улезком.

Метою статті є дослідження національно-культурних особливостей творів Гете та лінгвістичних засобів і їхнє відтворення в оригіналі та перекладах.

Мета зумовила розв’язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити національно-культурні особливості творів Гете; 2) виявити проблеми адекватності відтворення національно-культурних особливостей творів Гете при перекладі з німецької мови українською.

Враховуючи поставлені завдання статті, доцільним буде розгляд такого засобу лексико-граматичних перекладацьких трансформацій, як компенсація, завдяки якому і з’являється можливість рівноцінної передачі змісту оригіналу. Усе це зумовило **актуальність** статті. Завдяки саме компенсації перекладач отримує можливість в повній мірі відтворити ідею першотвору, стильові своєрідності оригіналу, зберегти його красу, а також відтворювати побут епохи та країни, до якої належить оригінал [1: 159].

Характерні особливості художньої літератури, безмежна різноманітність лексичних, граматичних і синтаксичних засобів мови, виявлення у кожному випадку індивідуальної художньої манери письменника, розмаїття сполучень книжно-письмової і усної мови, — все це надзвичайно ускладнює питання проблем і складність художнього перекладу. При перекладі художньої літератури завжди постає завдання — відтворити індивідуальну своєрідність першоджерела.

Останнім часом у мовознавстві з’являються наукові праці, присвячені як творчості Гете (О. Білецький, Ю. Бойко-Блохін, Н. Бондаренко, В. Жила, Д. Затонський, А. М. Науменко, Є. Нечепорук, М. Новикова, Л. Рудницький, Б. Шалагінов, К. Шахова та ін.), так і дослідженням, які характеризують взаємозв’язки української літератури з німецькою (Г. Пестрій-Кошелєць, Г. Вервес, В. Лук’янова, В. Гладкий, О. Панченко). У цих працях досліджуються та характери-

зуються джерела українсько-німецьких літературних зв'язків та їхнє значення для розвитку світового літературного процесу.

Щодо проблем перекладу творів Й. В. Гете українською мовою, особливу увагу слід приділити працям Ю. Бойко-Блохіна. Ю. Бойко-Блохін відзначає, що на особливу позитивну оцінку заслуговує переклад М. Лукашем гетевських прислів'їв та афоризмів у творі “Фауст”, оскільки авторові перекладу вдалося влучно, стисло й виразно передати гостроту думки німецького поета. Так, досить відомий афоризм Фауста із третього акту другої частини трагедії:

*Nur der verdient die Gunst der Frauen,
Der kräftig sie zu schützen weiss.*

М. Лукаш перекладає такими словами:

*Лиш той любові жінки вартий,
Хто вмів захистить її.*

Відомим науці є той факт, що мова німецького поета у “Фаусті” позначена нашаруванням різних мовних верств. У творі помітні істотні та багатогранні течії розвитку німецької мови, починаючи від Лессінга, Гердера і ваймарського двору до бюргерства і служниць. І всю цю складність мови, її різношаровість вдалося схопити і передати українському перекладачеві. На безперечну похвалу вченого заслуговують новоутворені Лукашем неологізми, які досить часто зустрічаються, особливо у другій частині перекладу трагедії. Це, здебільшого, слова з двома коренями: “*красоприхильник*”, “*красолюбцям*”, що, на думку критика, є досить вдалим.

У реаліях, що зустрічаються у творах Гете, наочно виявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному й духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів у мові. Відмінною рисою реалії є характер її наочного змісту. Як мовне явище, найбільш тісно пов'язане з культурою, ці лексичні одиниці швидко реагують на всі зміни в розвитку суспільства. Серед них завжди можна виділити реалії — неологізми, історизми, архаїзми і кожний тип реалій вимагає індивідуального підходу при перекладі [2 : 178]. Наприклад, досить точно передано алітерацію у словах Злого Духа в його діалозі з Гретхен (сцена “Собор”):

*Aus dem vergriffnen Büchelchen
Gebete lalltest.*

І у перекладі М. Лукаша українською мовою:

*З пошарпаної книжечки
Молитва лебеділа.*

Звуковим ефектом є алітерація приголосного звуку “л”, який виявляє велику силу, у обох текстах: у першотворі й у перекладі. Це звук-образ, надто важливий зі стилістичного погляду; він відрізняється від інших звуків яскравою виразністю, перекриваючи й затінюючи інші плавні.

“Фауст” — глибокий філософський трактат, філософська побудова якого вимагає читацької підготовленості та знання основ філософії Канта, яка прийшла на зміну емпіризму та скептицизму, що домінували доти. Саме ці дві філософські течії уособлюють головні антиподи трагедії: Фауст — ідеаліст, який шукає сенс життя і вічні істини, а Мефістофель прагне лише до миттєвого чуттєвого задоволення і намагається схилити до цього Фауста.

В оригіналі філософські думки перетинаються з нецензурною лайкою. Персонажі “Фауста” у перекладі М. Лукаша вже не є німцями, до їхніх образів проникли елементи української ментальності. Саме цим можна пояснити вибірковість перекладача у пом’якшенні деяких реплік оригіналу. У сцені “В’язниця” Гретхен співає пісню, взяту з німецької народної казки про дівчину, яку замордувала зла мачуха: “*Meine Mutter, die Hur*” [4 : 261]. М. Лукаш перекладає “*die Hur*” як “*ледащо*”, хоч інші перекладачі вживали слова “*курва*” (І. Франко [5 : 344] та Д. Загул [6 : 131–132]), “*шлюха*” (М. Улезко [8 : 281]). Піти шляхом інших перекладачів М. Лукаш не міг, адже це б означало цілковите перекреслення образу тієї Гретхен, яку він змальовував у першій частині. Саме тому в його перекладі читаємо “*Моя мати, ледащо*” [8 : 174].

На перший погляд через легкість, з якою читається переклад М. Лукаша, доволі важко відчуту кропітку роботу й уважність до деталей, що створюють цю злагодженість та гармонійність:

*Faust (allein). Wie nur dem Kopf nicht alle Hoffnung schwindet,
Der immerfort an schalem Zeuge klebt,
Mit gierger Hand nach Schätzen gräbt,
Und froh ist, wenn er Regenwürmer findet!* [4 : 150].

Це початок другого монологу Фауста, коли він критикує Вагнера. Вагнер і Фауст — обидва вчені, та Вагнер — упевнений, що вся мудрість є у книжках і в них можна знайти відповідь на всі питання, релігійне життя його цікавить мало, він переконаний, що знає майже все

і може навчити будь-кого, поважає Фауста лише тому, що той — загально визнаний авторитет. Фауст, на протигагу Вагнеру, більше цікавиться реальністю та дивиться на життя глобальніше; він усвідомлює, що, хоч і прочитав безліч книжок, та про життя знає дуже мало. Цього монологу Фауста не було в “Прафаусті”, тобто це вже переосмислення життя більш зрілим Гете.

Порівняймо:

*Фауст (сам). І як лиш голова йому не трісне,
Що в ню раз в раз таке терміття тисне,
За скарбами так покvapно гребе,
А радуєсь, як хробака найде!* [5 : 199]

*Фауст (сам). Як цей голови ще держаться надії,
Що над обгризками куняє по куткам,
Жадібною рукою шукає скарбів там, —
А знайде черв'яка, — Бог знає, як зрадіє!* [6 : 32]

*Фауст (сам). І як в цій голові не зникне вся надія!..
Вік липне до хламїття витхлого й сидить,
Жадливою рукою хоче клади рить,
А нагребє дощовиків, то вже й радіє...* [8 : 71]

Вже на фонетичному рівні знаходимо невідповідності. Перекладачі додають зайві строфи і цим змінюють сам настрій вірша. Лише у перекладі М. Лукаша і рима, і ритм зберігаються повністю, так само, як і в оригіналі:

*Фауст (сам). Іще його не зрадила надія;
Копається в гноїську, скарб шука,
А знайде часом черв'яка,
То, дурень, і тому радіє...* [8 : 42]

На лексичному рівні також можна виявити певні відмінності між образами Фауста в оригіналі твору та його перекладах. Таким чином, Фауст І. Франка говорить мовою, якою спілкувалися на той час мешканці Західної України. Про це свідчать такі форми слів, як “ню” — “неї” та “радуєсь” — “радіє”. І. Франко у передмові до “Фауста” пояснює це так: *“Я поклав головно вагу на зрозумілість і ясність бесіди, уникаючи по змозі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих немногих місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі”* [5 : 180]. В устах Фауста М. Улезка та Д. Загула початок цього монологу звучить не так поважно, як в оригіналі, оскільки вони замінили чотири- і п'ятистопні ямби Й. В. Гете на шестистопні, тому змінилася і тональність вірша: де у Й. В. Гете відчувається

драматизм та розпач, у перекладачів — роздуми. Звичайно, вони намагалися компенсувати це експресивною лексикою, як-от: “*обгризками*”, “*хламіття витхлого*”.

Щоб надати монологам героїв більш жартівливого характеру, Й. В. Гете використовував короткі стопи. Так, у монолозі Малпія використано двостопний ямб, що надає “танцювального” ритму віршеві. Хоча на лексичному рівні він звучить поважно, та завдяки тому, що його промовляє Малпій та ще й двостопним ямбом, читач не буде сприймати ці погрози серйозно:

Der Kater. Das ist die Welt: / Sie steigt und fällt / Und rollt beständig; / Sie klingt wie Glas — / Wie bald bricht das! — / Ist hohl inwendig. / Hier glänzt sie sehr / Und hier noch mehr: / “Ich bin lebendig!” — / Mein lieber Sohn, / Halt dich davon! / Du mußt sterben: / Sie ist von Ton, / Es gibt Scherben! [4 : 200]

Тут використано дев’ятирядкову строфу з римуванням *аабвбггб*, а потім п’ятирядкову з римуванням *аабаб*. Усі перекладачі намагалися зберегти двостопний ямб. Але в оригіналі Й. Гете вводить хорей у п’ятирядковій строфі: “*Du mußt sterben*” на підсилення ефекту драматичності на лексичному рівні. М. Лукаш відтворив акценти оригіналу повністю, дотримуючись розміру, поставивши лексичне та змістове навантаження саме там, де й у Гете: “*І сам за те ж / Тоді помреш ти*”. Та все ж оте “*mußt*”, що передає визначеність завершення, тобто, що “*ти мусиш померти*”, не відтворено у перекладі. Цей уривок звучить радше як застереження, тобто є змога уникнути смерті, чого немає в оригіналі, як-от:

Маєній. Оце земля: / летить, кружля, / Не знає вину; / Бряжчить, як скло, / Бо в ній дупло / На всю нутрину; / Блищить, мигтить, / Кругом ряхтить, — / Гляди, мій сину, / За рухом стеж, / Бо розіб’єш / Її до решти / І сам за те ж / Тоді помреш ти [8 : 98–99].

Порівняльний аналіз перекладів І. Франка, Д. Загула, М. Улезка й М. Лукаша показує, що “*Фауст*” у перекладі М. Лукаша найбільше відповідає вимогам часу. Його розуміння філософського змісту “*Фауста*” підтверджене ґрунтовними коментарями, глибокою ерудицією, начитаністю та розумінням духу першотвору.

У результаті дослідження зроблено такі висновки:

1) текст художнього твору сприймається перекладачем не лише на семантичному, але й на так званому поетичному рівні. Автор створює образність, особливу силу впливу, не обов’язково вдаючись до незвичайних метафор чи якихось інших стилістичних прийомів. У словесно-художній творчості кожний елемент набуває смислу, він

обумовлений всім контекстом певного художнього твору і, ширше, культурою, тобто досвідом, світоглядом, задумом автора; 2) при калькуванні іншомовні реалії передаються за допомогою заміни їхніх складових частин — морфем, або прямими лексичними відповідниками в мові перекладу. На відміну від вищесказаного описовий переклад розкриває значення лексичної одиниці оригіналу за допомогою розгорнутих словосполучень, що показують істотні ознаки явища, яке позначається цією лексичною одиницею; 3) часто перекладачі вдаються до поєднання двох прийомів — транскрипції або калькування і описового перекладу, подаючи останній у коментарі. Це дає можливість поєднувати стислість та економність засобів вираження, властивих транскрипції, з розкриттям семантики певної одиниці, що досягається через описовий переклад.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі лінгвістичних і екстралінгвістичних аспектів перекладу та розширенні меж подальшого дослідження проблеми перекладу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И. В. Гюббенет. — М. : изд-во МГУ, 1991. — 205 с.
2. Клименко О. Л. Про переклад субстандартної лексики / О. Л. Клименко // Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі. — Суми : СумДУ, 1999. — 195 с.
3. Чередниченко О. І. Оказіональні відповідники і переклад на різних рівнях еквівалентності / О. І. Чередниченко // Теорія і практика перекладу. — К. : Вища школа, 1981. — 177 с.
4. Goethe J. W. Faust. Gesamtausgabe / J. W. Goethe; Leipzig : Insel-Verlag. — 1969. — 651 S.
5. Франко І. “Фавст” Гете / І. Франко // Зібрання творів у п’ятдесяти томах. — Т. 13. — К. : Наукова думка, 1978.
6. Гете Й. В. Фауст. — [Перекл. з нім. Д. Загула] / Й. В. Гете. — Київ–Відень : Вернигора, 1919. — Ч. 1. — 1919. — 136 с.
7. Гете Й. В. Фауст: Трагедія. Перекл. з нім. М. Т. Улезко / Й. В. Гете. — Харків : Держвидав України, 1926. — Ч. 1. — 331 с.
8. Гете Й. В. Фауст; Лірика : Пер. з нім.; Передм. Д. Наливайка “Поет національний і всесвітній”, С. 5–22. / Й. В. Гете. — К. : Веселка, 2001. — 478 с.
9. Nida E. Principles of Correspondence. Toward a Science of Translating. — Leiden : Brill, 1964. — P. 156–171. (Reprinted in Venuti 200; P. 126–140).

ВІДОБРАЖЕННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

В работе с помощью дискурсивного анализа представлено языковое сознание участников интернет-форумов. Проанализированы способы категоризации суржика, его соотношение с другими языковыми явлениями (диалект, жаргон, обсценизмы и др.), а также типы оценочного отношения к суржику.

Ключевые слова: языковое сознание, интернет-дискурс, суржик, диалект, жаргон, иноязычные слова, обсценизмы.

The article deals with the language consciousness of Internet posters described in terms of discourse analysis. The research analyses the means of categorization of surzhick, its correlation with other language phenomena (dialect, jargon, obscene language, etc.) and the types of evaluative attitude towards surzhick.

Keywords: language consciousness, Internet discourse, surzhick, dialect, jargon, foreign words, obscene units.

Уже саме існування людини в суспільстві передбачає сприймання світу та його фрагментів через призму оцінки, виявлення оцінного ставлення до всього, що оточує людину. Оцінної інтерпретації зазнають предмети, явища, люди, а також мова, її властивості, окремі одиниці, явища тощо. К. Ажеж зазначає: “Будь-який суб’єкт висловлення в тій чи тій формі цікавиться своєю мовою, навіть тоді, коли він забороняє собі це робити. Мова так само йому цікава, як і він сам” [1: 279]. Дослідники звернули увагу на те, що “поряд з погодою і здоров’ям чи не найулюбленіша неспеціалістами сфера — це мова. Про мову люблять розмірковувати всі” [2: 146–147].

Оцінка мови, окремих мовних фактів мовцями (лінгвістами і нелінгвістами), або в іншій термінології, метамовна функція, як можливість думати і говорити про мову за допомогою самої ж мови [3: 244; 4: 133] “реалізується в усіх усних і письмових висловленнях про мову” [3: 243]. Якщо наукова метамовна рефлексія становить сутність

лінгвістики як науки і тривалий час перебуває у полі зору дослідників, то металінгвістична діяльність пересічних мовців зацікавила мовознавців порівняно недавно. Так, об'єктом дослідження когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології стає наївна лінгвістика як “спонтанні уявлення про мову і мовну діяльність, що склалися в побутовій свідомості людини” [5: 7], а також фолк-лінгвістика¹ (тобто “наївні” уявлення про мову [2: 147]), що спирається на усвідомлену метамовну рефлексію пересічних мовців і здійснювані ними самостійні дослідження мовних фактів на доступному для них рівні [6].

При вивченні оцінок мови в англomовній соціолінгвістиці активно використовуються терміни “мовна ідеологія” (“мовний світогляд”, “народна ідеологія”) [7], а також “ставлення до мови” (language attitude) [8: 595–612]. У вітчизняному та російському мовознавстві такий категоріальний апарат і відповідний аспект дослідження дуже рідко застосовується (за винятком наукових праць мовознавців Петербурзької соціолінгвістичної школи (М. Вахтін, Є. Головко, К. Панова, К. Федорова та інші))², але є ціла низка термінів, що так чи інакше пов'язані з проблемою оцінки мови, ставлення до неї, серед яких такі поняття, як “мовний смак”, “мовне чуття”, “мовне почуття”, “мовна інтуїція”, “мовна свідомість”. Вважаємо, що залучення терміна “мовна свідомість” дасть можливість об'єднати й узагальнити різні підходи до вивчення мовних оцінок, настанов, ставлень — у межах когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, прагма-, психо-, етно- і соціолінгвістики.

На думку Г. Яворської, “мовна свідомість постає як сукупність культурно й соціально зумовлених установок щодо мови, які відбивають колективні ціннісні орієнтації” [4: 145] і виявляється в рефлексії над мовою [4: 147]³. За визначенням П. Селігея, мовна свідомість — це “форма свідомості, яка охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності” [9: 15], “це ставлення до мови взагалі” [9: 16]. Структуру мовної свідомості становлять: 1) мовні знання (професійні, науково-теоретичні та побутові, житейські, наївні); 2) різні почуття щодо мови; 3) мовні оцінки та мовний ідеал; 4) настанови (мотиваційно-поведінковий складник) [9: 15–17].

На сьогодні існують такі основні методи, що дозволяють дослідити ставлення до мови: метод “парних масок” (“підібраних масок”) як непрямая методика, опитування з використанням шкали семантичних диференціалів як пряма методика, а також метод дискурсивного аналізу [8: 598–605]. Так, для вивчення ставлення до суржику було

використано метод підібраних масок [7], інтерв'ю [10], опитування учасників фокус-груп [11: 321–325], а також метод дискурсивного аналізу [12; 13].

Дослідження мовної свідомості є **актуальним**, оскільки дозволить глибше зрозуміти причини й мотиви як мовних, так і суспільних змін, отримати цілісне уявлення про мовну ситуацію, впливати на мовну поведінку членів соціуму через реалізацію завдань мовного планування [4: 144]. У зв'язку з цим **метою** нашої розвідки є аналіз мовної свідомості, відображеної в інтернет-дискурсі у вигляді метамовних коментарів про суржик. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: 1) проаналізувати різні способи категоризації суржику в мовній свідомості інтернет-авторів; 2) схарактеризувати мовну свідомість з урахуванням оцінних суджень про суржик.

Матеріалом дослідження послуговували україно- та російськомовні тексти інтернет-форумів, які були знайдені за допомогою пошукової системи YANDEX: вК — вКонтакте (<http://www.lagneo.ru/8844/2/VKontakt-na-surzhiku>); ГП — Гарри Поттер и волшебный форум (<http://www.harrypotter.com.ua/index.php?showtopic=44089>); ГФ — Гуртом ФОРУМ (<http://www.hurtom.com/forum/index.php?showtopic=957>); Д — Домівка: український форум (<http://domivka.net/forum/archive/index.php/t-2055.html>); ІФ — Исторический форум (<http://forum.istorichka.ru/cgi-bin/yabb2/YaBB.pl?num=1233296959/240>); ЛінгвФ — Лінгвофорум (<http://lingvoforum.net/index.php?topic=562.100>); ЛітФ — ЛітФорум (<http://www.litforum.net.ua/archive/index.php/t-136.html>); ЛьвФ — Львівський форум (<http://forum.lvivport.com/showthread.php?t=37528>); МФ — Мистецький форум (<http://koka.pp.net.ua/forum/20-143-1>); МНК — Форум “Мова наша калинова” (<http://war.flyzza.borda.ru/?1-5-0-00000>); ФМ — Форум “МЕТА” (<http://forum.meta.ua/topic/t/49949/asc/0.html>); ФС — Форум Сихова (<http://www.psihov.net.ua/viewtopic.php?f=78&t=1226&sid>); ScФ — Scandiaфорум (<http://www.dvergar.net/scandia/topic1150.html>); НВН — hiblogger.net (<http://deeds.hiblogger.net/3077.html>).

З огляду на те, що для користувачів Інтернету характерна розширена та інтенсивна метамовна рефлексія [14], обраний нами матеріал дослідження дає можливість якнайповніше реконструювати мовну свідомість.

1. Категоризація суржику в “інтернетній” мовній свідомості відбувається одночасно з оцінюванням цього лінгвістичного феномена. Очевидно, переносне значення лексики “суржик” нечиста

мова' (СУМ, т. 9, с. 854), у якому активізувалися семантичні ознаки 'суміш', а отже 'нечистий', 'неякісний', пояснює домінування негативної оцінки суржикю як мовного явища: *мішанка мов* (ЛітФ), *дикая смесь* (ФМ), *“малограмотная смесь”* (ScФ), *Суржик — бессистемная смесь языков* (ЛінгФ), *вважаю за суржик саме мішанину з російської та української* (ЛінгФ); *сміття* (вКонт); *всяке “латання” однієї мови другою* (ЛігвФ). Інтернет-автори категоризують суржик як зіпсовану, засмічену українську мову, використовуючи “рослинні” та “медичні” метафори: *Велика справа викорінення суржикю* (ЛітФ); *Суржик — хвороба української мови* (ЛітФ); *суржик, як на мене, це скоріше патологія мови* (ЛінгвФ); *Якщо більшість в Україні вживає суржик як єдиний засіб спілкування — то є діагноз!* (ГФ)⁴.

Аналіз інтернет-дискурсу дозволив встановити такі різновиди суржикю: 1) залежно від мов, що контактують, найчастіше під суржиком інтернет-автори розуміють мішане українсько-російське мовлення, підкреслюючи то його українську, то російську основу — відповідно “українсько-російський” і “російсько-український” суржик, але частотними є випадки, коли суржиком називається суміш будь-яких мов: *українсько-польський* (ГФ), *польсько-український суржик* (ЛітФ), *українсько-англійський суржик* (ЛітФ), *англо-український суржик діаспори* (ЛітФ), *англо-русо-український* (ГП), *українсько-румунсько-угорсько-німецько-польський суржик* (ГФ), *інтернаціональний суржик* (ЛітФ); 2) залежно від території поширення суржикю в інтернет-дискурсі виділяють *суржик Київщини* (ЛінгвФ), *галицький суржик*, *східноукраїнський суржик* (МФ), *хмельницький*, *полтавський*, *харківський суржик* (вКонт), *львівський суржик* (ЛьвФ).

Як свідчить наш матеріал, у мовній свідомості, по-перше, відбувається розширення семантики лексеми “суржик” й актуалізація семантичної ознаки 'суміш', по-друге, суржик здебільшого сприймається як суміш української та російської мов, але єдиного уявлення ні щодо мов контактування, ні щодо локалізації суржикю остаточно не склалося: *Об том и речь... нет единого образца* (ФМ); *нет такого единого суржика, везде они местные* (ГФ).

Категоризація суржикю в “інтернетній” свідомості відбувається через його співвідношення з іншими мовними фактами та їх оцінювання.

1) Суржик і діалект. У мовній свідомості може відбуватися як отожднення суржикю й діалекту (*Східний діалект на сьогодні, на жаль, то і є суржик* (ЛітФ)), так і їх розрізнення (*Справді — суржик це явище*.

Але не мова і не говірка (ЛітФ)). При порівнянні суржик, як правило, оцінюється негативно, а діалект — нейтрально або позитивно: <...> Якщо діалекти і говірки якимось піддаються логічним поясненням, мають якісь правила та такі інші, то суржик — випадкова суміш слів та правил з кількох (2 та більше) мов (ЛьвФ); <...> Люди, що не відчують, чим відрізняється суржик від діалекта, однозначно деградують. <...> От ще один образ: діалект, це коли ти любиш картоплю смажену, а я печену, а хтось — деруни, готуєш її на свій смак і потребу. А суржик — це коли ту картоплю крадеш зі свинячого відра, нелуплену і немиту, бо так клопоту менше (ГФ).

2) Суржик і жаргон. У мовній свідомості користувачів Інтернету суржик тісно пов'язаний із жаргоном: *До речі — в моїй школі (у Львові) практично ніхто не розмовляє українською — суржик і блатняк (ГФ). Інтернет-автори, даючи визначення суржику через жаргон, негативно оцінюють обидва явища: Суржик — це щось вульгарне, жаргонне, що є наслідком низького рівня освіти, обмеженого світогляду і т. д. (ЛітФ). Жаргон в порівнянні із суржигом може оцінюватися позитивно або вважатися “меншим злом”: Внелитературные вмешательства в язык — неологизмы, жаргон и прочее — нормальное явление для языка. Даже нелитературная речь бывает вполне приятной для слуха. Другое дело — попытка скрестить жирафа и слона <...> (HBN); Короче, по сабжу согласна на все сто... даже албанский инет-жаргон не раздражает так, как суржик. Люблю грамотный украинский язык, люблю русский, но когда смешивают селедку и кока-колу... это не есть хорошо (HBN). І, навпаки, жаргон може вважатися гіршим за суржик: Еще вижу, вы тут на подонковском языке пишете, видать и разговариваете. Так это еще хуже суржика (HBN).*

3) Суржик та іншомовні слова. При співвідношенні цих двох понять, як правило, визначається роль іншомовних слів у створенні мішаного мовлення, що оцінюється негативно: *суржик — не контрольоване втручання чужих слів в рідну мову (ГФ); домішування до рідної мови такої кількості іншомовних слів, що вже й не дуже ясно, якою ж мовою говорить чи пише людина (ГП); А все тому, що люди не знають міри використання іншомовних слів у спілкуванні українською. Тобто — зчиняють неграмотний (неправильний) суржик (ГП).*

4) Суржик і обценізви. Для мовців обценізви, очевидно, асоціативно пов'язані із суржикізмами, оскільки, по-перше, і ті, й інші засмічують мовлення, роблять його брудним, неприємним для слуху, по-друге, обидва мовних явища сприймаються (і не безпідставно) як

вплив російської мови на українську, по-третє, “одноконтекстне” використання обох мовних явищ у художній творчості, у теле- та кіно-продукції, де обсценізм одночасно є і суржигом, оскільки графічно оформлюються чи вимовляються відповідно до норм російської орфоєпії.

Поєднання в мовленні суржику й обсценізмів зумовлює одночасне оцінювання обох мовних фактів: *А меня суржик прикальывает! Только без матов!* 🙄🙄🙄 *Главное не язык, а взаимопонимание* (ФМ). В інтернет-дискурсі є випадки визначення суржику через посередництво обсценної лексики: *Проше пана, як би я міг пану проясніць, цо то ест суржик, до холери, пся крев?...Панімаеш, дружище, етат твой суржик... ета такая х@ня...* (ГФ).

Суржик подекуди сприймається мовцями як інвектива: *Для мене є такі поняття як “правильний” та “неправильний” суржик. Вживаючи правильний суржик, ми просто робимо акцент на тих чи інших словах, відображаємо їх справжню суть. А неправильний дійсно є відображенням незнання української мови і є для мене (як і для усілякого Українця) образою!* (ГП); *Pers А я про зближення українців і росіян на... Холмс Каким образом? Суржигом? Ну хоть понимаешь, что с русскими дружить надо, а не ругаться!* 🙄 *Pers ага, панімаю, ругацца — це удел русских, а украинцям паложено малчать і улыбацца...* 🙄 🙄 🙄 (ФМ).

2. Оцінка суржику. Суржик в інтернет-дискурсі отримує неоднозначну оцінку. Орієнтуючись на типологію оцінного ставлення до суржику, розроблену О. Тараненком (поблажливо-зневажливе, різко негативне, загалом позитивне ставлення) [13: 25–27], також виділяємо різні види оцінки суржику, характерні для “інтернетної” мовної свідомості.

Негативна оцінка суржику виявляється: 1) у номінації мішаного мовлення: *местный суржеец, суржище* (ФМ), де пейоративна конотація виражається експліковано за допомогою суфіксів *-ець, -ище*; 2) в означеннях, які подають атрибутивну характеристику суржику: *злбный суржик* (ЛітФ), *язык бесчестья и неподчинения, насмешки и самонасмешки* (ІФ); 3) у висловленнях, основний зміст яких можна представити такими прототипами: 1. Суржик забруднює і збіднює мову: *Краще якась чиста мова, ніж знуцання над обома* (ЛітФ). 2. Суржик — ознака неосвіченості: *Я не одобряю не только гибрид русского и украинского, а любую смесь, которая возникает не по причине каких-то социополитических изменений — объединения стран и т. п., а по причине элементарной лени. Людям лень выучить родной язык, либо не родной —*

но все равно выучить (HBN); Я дуже негативно відношусь до суржикю. Це свідчить про безрамотність людей і мені соромно за українців (ФМ). 3. Суржик — ознака зневаги до української / російської мови: Суржик тільки вбиває українську мову (ЛітФ); Я против суржика!!! В любых его проявлениях. Не знаешь русского? Не мучь великий язык! Не знаешь украинского? Найди в себе смелость в этом признаться!. И говори на том, на котором умеешь ПРАВИЛЬНО говорить! А не умеешь — иди туда, где “албанский” популярен... (ЛінгвФ). 4. Суржик — продукт імперської епохи, який руйнує націю: А суржик — то і є народна літературна мова — тобто стандарт, який розуміють усі! Стандарт, який ожлобив Націю до ручки! (ЛітФ).

Негативне ставлення до суржикю висловлюють не тільки україночки російськомовні інтернет-автори, але й носії суржикю: Я суржик не люблю, я ним розмовляю, а що робити? Часто-густо проскакують русизми. Відвчитися не так вже і легко. Проте це не заважає мені не любити його з чужих вуст)) (HBN).

Позитивну оцінку суржикю можна представити у таких прототипах: 1. Суржик — рідна мова: А че ржать, че ржать! Якио суржик моя рідна мова! (ЛьвФ). 2. Суржик — мова нашого міста / села, це справжня народна мова з усіма її неправильностями [13: 26]: И тем не менее в нём есть какой-то свой совершенно неповторимый шарм (ScФ); <...> не знаю Схід так гарно, як корінні мешканці, але дуже часто там бувала і не можу не погодитися з Вашою останньою реплікою. Міська говірка — щось надзвичайне!!! (вКонт); Суржиками укрснобы пренебрежительно называют настоящие народные говоры — естественные местные языки (ІФ); Не могу принять пренебрежительное отношение к суржикю <...> мои старики говорили именно на смеси украинского и русского языков... Я не знал, что его потом назвали суржиком. Да, это был разговорный язык — и скажу вам, весьма красивый. Как и все казачьи наречия; <...> Суржик ещё ждёт серьёзных исследователей и доброжелательного отношения. А не поверхностных оценок или оскорбительного отношения со стороны некоторых весьма легковесных авторов (ScФ). 3. Суржик — засіб створення гумору: Суржик це прикольно! (МНК). 4. Суржик зручний і зрозумілий: Суржик це зручно! (МНК); А я люблю суржик! По одной простой причине — он гораздо понятнее украинского (HBN).

Умовно-позитивна оцінка полягає у визнанні “суржикю як меншого зла порівняно з повним переходом українців на російську мову мислення і спілкування” [13: 26–27]: Все зависит від того, як диви-

тися на суржик: якщо це перехід від російської до української, то — флаг в руки, а якщо навпаки? (МФ); А мені не соромно за українців, котрі ще не забули хоч краплину української, а мені не соромно за росіян чи інших, котрі намагаються говорити українською. Я вітаю суржик, бо на сучасному етапі — це поступ вперед (ФМ); <...> іноді думаю, що краще: російська чи суржик. Питання делікатне. Думаю, якщо людина зі Сходу намагається говорити українською, але в неї звичайно це не дуже добре виходить, отже, вона говорить суржигом, то все-таки треба за неї порадити, бо вона намагається говорити по-українськи. Натомість, якщо лівів'янин говорить суржигом, то це негарно (ФС).

Позитивно-оптимістична оцінка виявляється в надії на те, що суржик є проміжним етапом поступового переходу російськомовних на українську в процесі її самоствердження: *Не розумію, що Вас смішить. На мій погляд, це добре, що говорять на суржику. Значить, скоро заговорять і на українській, суржик — це перехідний етап. У 60–80 роках суржику тут майже не було (ВКонт.)*

Нерідко інтернет-автори виявляють байдуже ставлення до суржику, що подається ними як мовна лояльність: *Мне абсолютно по фігу, на суржике говорять или на диалекте, каждый имеет право говорить так, как считает нужным (НВН); Усі мовні питання вирішуються тоді, коли вирішені головні економічні проблеми, яка меня різниця, як розмовляють навколо, аби не вбивали один одного, не лялися і пристойно себе поводили, усі ж розуміють, про що мова йде на суржику (ФМ).*

Аналіз різних способів категоризації суржику та його оцінювання в мовній свідомості інтернет-авторів дозволив структурувати наївно-лінгвістичні уявлення про суржик і сформулювати наступні висновки: 1. Способи категоризації суржику в інтернет-дискурсі подібні до тих, які використовуються в науковому дискурсі (див., наприклад, [12]). Це, з одного боку, свідчить як про можливу обізнаність учасників інтернет-дискусій з проблем суржику, так і про близькість, а подекуди й тотожність “народної” та наукової категоризації досліджуваного мовного феномена, у зв’язку з чим розуміння лінгвістами суржику може перебувати під впливом наївнолінгвістичних поглядів. 2. Категоризація суржику в “інтернетній” свідомості носить оцінний характер, при цьому ціннісні установки щодо суржику остаточно ще не сформовані [9: 20–26]. Подальше вивчення досліджуваної проблеми передбачає перевірку виявлених тенденцій у різних видах дискурсивної діяльності мовців.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Ажеж К. Человек говорящий : Вклад лингвистики в гуманитарные науки : Пер. с фр. / К. Ажеж. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 304 с.
2. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Человек о языке (метаязыковая рефлексия в нелингвистических текстах) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Изд-во “Индрик”, 1999. — С. 146–161.
3. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : Курс лекций / Н.Б. Мечковская. — 2-е изд., испр. — М. : Изд. центр “Академия”, 2007. — 432 с.
4. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада / Г. М. Яворська / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. — К., 2000. — 288 с.
5. Арутюнова Н. Д. Введение. Наивные размышления о наивной картине языка / Н. Д. Арутюнова // Язык о языке. Сб. статей. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 7–19.
6. Полиниченко Д. Ю. Политические мифологемы фолк-лингвистики / Д.Ю. Полиниченко // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/polinichenko-10.htm>.
7. Біланюк Л. Картина мовного світогляду / Л. Біланюк // Мовознавство. — 2000. — № 4–5. — С. 44–51.
8. Gallois C. Attitudes to Language and Communication / C. Gallois, B. Watson, M. Brabant // Handbook of Language and Communication: Diversity and Change / Ed. M. Hellinger, A. Pauwels. — Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2007. — 786 p.
9. Селігей П. О. Структура й типологія мовної свідомості / П.О. Селігей // Мовознавство. — 2009. — № 5. — С. 12–29.
10. Вахтин Н. Отчет по результатам исследовательского проекта “Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве”, 2003 / Н. Вахтин, О. Жиронкина, И. Лисковец, Е. Романова // [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://old.eu.spb.ru>.
11. Гаудіо дель С., Тарасенко Б. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу / С. дель Гаудіо, Б. Тарасенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. — 2-ге вид. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. — С. 316–331.
12. Ставицька Л., Труб В. Суржик: суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : Зб. наук. пр. / За заг. ред. Л. Ставицької. — К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. — С. 32–120.
13. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози / О.О. Тараненко // Мовознавство. — 2008. — № 1. — С. 14–30.
14. Мечковская Н. Б. Естественный язык и метаязыковая рефлексия в век Интернета / Н.Б. Мечковская // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://philology.ru/linguistics2/mechkovskaya-06a.htm>.
15. Словарь социолінгвістических термінів / Отв. ред. В. Ю. Михальченко. — М., Ін-т мовознавства РАН. Научно-исследовательский центр по национально-языковым отношениям, 2006. — 312 с.

- ¹ Проблема дослідження “folk linguistics”, або “наївної лінгвістики” уперше була сформульована соціолінгвістами для опису уявлень про мовну діяльність, специфічних для різних культур. Це, передусім, роботи з етнографії мовлення Д. Хаймса [4: 147].
- ² Термін “ставлення до мови” ще не знайшов повного визнання. Так, зокрема, він не увійшов до словника соціолінгвістичних термінів [15], у якому містяться дефініції “комплекс цінностей”, “оцінка”, “престиж мови”, “соціальні установки”, “ціннісна орієнтація” тощо [15: 93, 160, 171, 205, 241], що відображають соціолінгвістичний підхід до розуміння проблеми ставлення до мови.
- ³ У дослідженнях з проблем лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики термін “мовна свідомість” використовується як синонім терміна “мовна картина світу”, або “наївна картина світу” (Т. Булигіна, С. Воркачев, О. Кубрякова, В. Маслова, М. Піменова, О. Урисон, М. Уфимцева, О. Шмельов та ін.). Для відмежування від такого значення терміна “мовна свідомість” Г. Яворська використовує синонімічний термін “лінгвістична свідомість” (пор. з терміном Б. Ажнюка “метамовна свідомість”).
- ⁴ У всіх наведених прикладах збережено авторську орфографію і пунктуацію.

КОНФЛИКТНОСТЬ РЕЧЕВЫХ ПАРТИЙ КАК СТИЛЕОБРАЗУЮЩЕЕ СРЕДСТВО В ЯЗЫКЕ РУССКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ

Розглянуто моделі конфліктних діалогів у романі В. Войновича “Життя і надзвичайні пригоди солдата Івана Чонкіна” (“Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина”), семантичні властивості яких викликані новими тенденціями в розвитку стилістики російської художньої прози на сучасному етапі. Головну увагу зосереджено на так званому “діалогові-поединку”.

Ключові слова: конфліктність, конфронтація, діалог-поединок, афективність, експресія.

The paper deals with the models of conflict dialogues in the novel by V. Voinovich “The Life and Unusual Adventures of Soldier Ivan Chonkin”, semantic properties of such dialogues being predetermined by new, present-stage trends in the development of Russian fiction stylistics. The main attention is focused on the so-called “dialogue-duel”.

Key words: proneness to conflict, confrontation, dialogue-duel, affectivity, expressiveness.

Поставленные в статье проблемы связаны с общими вопросами развития языка художественной литературы, в том числе стилистики прозы конца XX-начала XXI в. Эти проблемы приобретают особую актуальность в анализе тех языковых явлений, которые заметно изменяют стилистический облик литературных текстов по сравнению с литературой предшествующих десятилетий. Языковые особенности прозы 50–60-х годов XX ст. в общем плане и в частности уже были предметом исследования в лингвистике [1]. Что касается литературы последних десятилетий, ее исследователями — критиками и литературоведами — сформулированы принципиальные положения, которые характеризуют идейно-художественные и жанрово-стилистические поиски современных писателей и определяют статус прозаических

произведений нового времени в русле постмодернизма. К числу особенностей их структуры Т. Гундорова относит создание “дискурсивного простора”, подразумевающего относительность, вариативность и множественность, что влечет за собой текстуальную открытость [2: 90]. Т. А. Гусманов, говоря о приемах постмодернистского типа письма, отмечает на материале творчества Л. С. Петрушевской, обнаруживающего черты “жесточкого реализма”, такие приемы нарратива в нем, как “авторская маска”, игра, ирония, пародийность [3: 248–249]. Хотя эти черты не приводят к резкому разрыву с традицией, тем не менее знаменуют образование в современной прозе ярких инновационных особенностей.

Работы, посвященные анализу языка прозы нового времени, затрагивают ее отдельные особенности [4: 5], однако речевая стратегия, отражающая конфликтные ситуации в общении, вызванные противоречиями эпохи с ее социальными потрясениями, разрушающими старые ценностные стереотипы и образующими новые, предметом исследования еще не стала. Между тем актуальность лингвистического исследования проблемы очевидна: изучение социально-психологической категории конфликта привело в конце 90-х годов к вхождению понятия о нем в состав языковедческих категорий и, более того, к формированию самостоятельного направления “речевой конфликтологии”, или “теории конфликтной коммуникации” [6: 165]. Поле анализа этого языкового феномена, безусловно, должно быть расширено за счет привлечения материала художественной литературы.

В статье ставится задача рассмотреть построенные на отражении конфликтных ситуаций типы текстов, прежде всего диалогических, в романе В. Войновича “Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина” [7].

Стилевые особенности романа определяются идейной позицией автора, создавшего сатирический “образ общества”, которое пережило крушение тоталитарной системы и проходит через коллизии политической и душевной неустроенности, кризисного мироощущения. Едкая сатира определяет речевую стратегию текстовых фрагментов, базирующихся на резком столкновении противонаправленных диалогических партий. Диалог, являясь самостоятельным типом текста, в то же время оказывается частью общей композиционно-стилистической структуры (термин В. В. Виноградова) художественного произведения, “обуславливается авторским повествованием”, как

справедливо пишет о нем В. В. Одинцов [1: 100]. Эта же особенность свойственна в сатирических произведениях и конфликтным речевым ситуациям, которые отличаются своеобразием и структурной организации, и материального (лексического) состава.

Конфликтность как речевая стратегия в художественном повествовании своей эстетической направленностью коренным образом отличается от конфликтных ситуаций в политических текстах. Писатель не стремится манипулировать общественным сознанием, как это делают создатели коммуникативных технологических приемов в рамках идеологий, которые интерпретируют действительность под тем или иным углом зрения и соответственно акцентируют одни ее стороны и игнорируют другие [8: 241; см. также: 9: 96–104].

В романе В. Войновича конфликтные речевые ситуации характерны для типа диалога, который Ф. Листван назвал “диалогом-поединком” [10: 220] и который является разновидностью диалога-спора, совпадая с ним не полностью. Если в диалоге-споре важны рационально-логические, обусловленные интеллектуальной насыщенностью содержания элементы, то в “диалоге-поединке”, особенно бытовом, — эмоционально-ассоциативные, аффективные, которые, как правило, не преодолевают некооперативного характера общения, а прямо или имплицитно сохраняют противостояние, противодействие партнеров.

Вводной стадией диалога у В. Войновича является внешнее событие — внетекстовая ситуация. Что касается стадии выхода из конфликта, то она, как правило, отсутствует: развязка наступает не в самом диалоге, а тоже в результате вторжения какого-нибудь внешнего события, обрывающего разговор. Эти особенности характеризуют, в частности, колоритный диалог Плечевого с крестьянами, которые сбежали к вынужденно приземлившемуся возле деревни самолету. В многочленном диалогическом цикле с преобладанием пространных реплик Плечевого, инициатора разговора, значимой становится система сопоставлений сходного: реплики центрального персонажа недоброжелательны и соответственно оцениваются участниками с откровенной враждебностью или вызывают сомнения. Таким образом, главенствуют в диалоге отрицательные эмоции — презрение, раздражение и т. п., выраженные достаточно интенсивно и категорично:

Рядом с Нюрой стоял Плечевой. Он посмотрел на нее сверху вниз, засмеялся и сказал ласково:

— Ты гляди, Нюрка, живая. А я думал, тебе уже все. Я ведь эроплан первый заметил, да. Я тут у бугра сено косил, когда гляжу: летит. И в аккурат, Нюрка, на твою крышу, на трубу прямо, да. Ну, думаю, сейчас он ее счесет.

— Бреешь ты все, — сказал Николай Курзов, стоявший от Плечевой справа.

Плечевой споткнулся на полуслове, посмотрел на Николая тоже сверху вниз, поскольку был выше на целую голову, и, подумав, сказал:

— Брешет собака. А я говорю. А ты свою варезку закрой, да, и не раскрывай, пока я тебе не дам разрешения. Понял? Не то я тебе на язык наступлю.

После этого он поглядел на народ, подмигнул летчику и, оставшись доволен произведенным впечатлением, продолжал <...>:

— Эроплан, Нюрка, от твоей трубы прошел вот на вершок максима. А минима и того менее. А если б он твою трубу зацепил, так мы бы тебя завтра уже обмывали, да. Я бы не пошел, а Колька Курзов пошел бы. Он до женского тела любопытный. Его прошлый год <...> в милиции три дня продержали за то, что он в женскую баню залез и под лавкой сидел, да.

Все засмеялись, хотя знали, что это неправда, что Плечевой это придумал сейчас. А когда перестали смеяться, Степан Луков спросил:

— Плечевой, а Плечевой, а ты когда увидел, что эроплан за трубу зацепится, испужался ай нет?

Плечевой презрительно сморщился, хотел сплюнуть, да некуда было — всюду народ. Он проглотил слюну и сказал:

— А чего мне пужаться? Эроплан не мой и труба не моя. Кабы моя была, может, спужался б [8—9].

В репликах конфликтного диалога в романе обычны экспрессивные, отрицательно-оценочные вставки (Бреешь ты все), неожиданные переходы, контрастные смысловые сопоставления, усиливающие впечатление несвязности, нелогичности, сумбурности общения, в котором разрушается последовательность (переход от темы эроплана к поведению любителя женского тела Кольки). Оформление конфликтной ситуации продолжается и на невербальном уровне — партии “от автора” описывают негативные реакции говорящих, которые выражают неприятие слов партнеров мимикой и жестами: Все засмеялись, хотя знали, что это неправда; презрительно сморщился, хотел сплюнуть.

Часть авторских ремарок в диалогах — подумал про себя, отметил про себя, аналогизирующихся с ремарками в сторону в драматургии-

ческих произведениях, — вводит “второе течение”: не произнесенные вслух реплики одного из партнеров, графически (кавычками) отделенные от остального диалогического цикла, демонстрируют косвенную некооперативность, окрашиваются иронически, выражая несогласие с собеседником, недоверие к нему, и противоречат “вежливым” репликам, высказанным вслух. Таков разговор Ивана Тимофеевича Голубева, председателя колхоза, с летчиком, когда собеседники не понимают друг друга. Подобное взаимное непонимание, при котором сама ситуация, не осмысленная правильно, становится противоречивой, тоже сигнализирует о возможности конфликта, пока развивающегося подспудно:

— *Какое задание? — сказал летчик. — Я вам говорю — на вынужденную. Мотор заклинило.*

“Давай, давай, заливай больше”, — подумал про себя Иван Тимофеевич, а вслух сказал:

— *Если чего с мотором, так это можно помочь. <...> Вы бы сперва посмотрели, что к чему, с народом бы поговорили.*

— *Послушайте, — взмолился летчик, — что вы мне голову морочите? Зачем мне говорить с народом? Мне с начальством поговорить надо.*

“Во какой разговор пошел, — отметил про себя Голубев. — На “вы” и без матюгов. И с народом говорить не хочет, а прямо с начальством” [12–13].

Модель конфликтной коммуникативной стратегии в художественном тексте, демонстрирующей наличие подобного “двойного диалога” в партии одного из партнеров, формируется и “множественными” связями в общении. Такова сцена одного из реальных, а не надуманных (в восприятии персонажей) конфликтов, участники которого различаются в своей статусно-ролевой принадлежности. Отношения центрального персонажа — старшины — с солдатом, принужденным молча выполнять издевательские бессмысленные команды; два других партнера — дневальный и капитан Завгородний — связаны с говорящим отношениями сравнительного равноправия, что обуславливает игру словесных красок в репликах старшины, обращенных к разным адресатам. Композиционно-стилистическим центром речевых форм субъекта является постоянно повторяющаяся — сначала подряд, а затем, в заключительной пространной реплике, взрывку — команда Ложись! Отставить! Ложись!, концентрированно вобравшая в себя в качестве отдельного главного смыслообразующего “блока” в пародийной сцене всю нелепость и бесчеловечность урод-

ливо искаженных связей между людьми. Психологически насыщенные структурные и интонационные перебивы в центральной партии диалогического цикла перемещают основное содержание сцены в подтекст — не сформулированная открыто, по видимости, бесстрастная авторская позиция дана через диалог, создающий гротескные речевые образы:

Старшина, упитанный розовощекий блондин, сидел, развалившись на скамеечке <...> и, положив ногу на ногу, покурил папироску.

— **Ложись!** — негромко, словно бы нехотя скомандовал старшина, и Чонкин послушно рухнул на землю.

— **Отставить!** — Чонкин вскочил на ноги. — **Ложись! Отставить! Ложись! Товарищ капитан,** — крикнул старшина Завгороднему. — *Вы не скажете, сколько там на ваших золотых?*

Капитан посмотрел на свои большие часы <...> и лениво ответил:

— *Половина одиннадцатого.*

— *Такая рань!* — посетовал старшина, — *а жара уже, хоть помирай.* — Он повернулся к Чонкину: — **Отставить! Ложись! Отставить!**

На крыльцо вышел дневальный Алимов.

— *Товарищ старшина,* — закричал он, — *вас к телефону!*

— *Кто?* — спросил старшина, недовольно оглядываясь. <...>

Дневальный скрылся в дверях, старшина повернулся к Чонкину:

— **Ложись! Отставить! Ложись!**

Дневальный вернулся, подошел к скамейке и, с участием глядя на распластанного в пыли Чонкина, доложил:

— *Товарищ старшина, из бани звонят. Спрашивают: мыло сами будете получать или пришлете кого?*

— *Ты же видишь, я занят,* — сдерживаясь, сказал старшина. <...> *И снова к Чонкину:* — **Отставить! Ложись! Отставить! Ложись! Отставить!**

— *Слышь, старшина,* — полюбопытствовал Завгородний. — *А за что ты его?*

— *Да он, товарищ капитан, разгильдяй,* — охотно объяснил старшина и снова положил Чонкина. — **Ложись!** *Службу уже кончает, а приветствовать не научился.* **Отставить!** *Вместо того, чтоб как положено честь отдавать, пальцы растопыренные к уху приставит и идет не строевым шагом, а как на прогулочке.* **Ложись!** — *Старшина достал из кармана платок и вытер вспотевшую шею.* — *Устанешь с ними, товарищ капитан. Возишься, воспитываешь, нервы тратишь, а толку чуть.* **Отставить!** [14–15].

Фактором, формирующим конфликтную ситуацию, является взаимное несоответствие коммуникативных норм, принятых в той или иной социальной среде, в частности норм официального и бытового общения, столкновение которых у В. Войновича связывается с человеческими отношениями и характерами:

Вошел Чонкин. Он был так огорчен своей оплошностью на политзанятиях, что <...> забыл, что нужно о своем прибытии доложить по-уставному, и спросил просто:

— Звали, товарищ старшина?

— Не звал, а приказал явиться, — поправил старшина. — Выйдите и доложите как положено.

Чонкин повернулся к дверям.

— Отставить! — сказал старшина. — Как нужно поворачиваться кругом? [30].

Частью авторского иронического нарратива являются ситуации, представляющие собой косвенный речевой акт, в котором диалог как таковой отсутствует. Неструктурированный, неоформленный, а только угадывающийся, домысливаемый читателем диалог замещается авторским повествованием, которое таким образом входит в субъектную зону — воображаемый диалог сливается с партией “от автора”. Фрагмент авторского повествования, раскрывающий коммуникативные намерения персонажей, не содержит элементов несобственно-прямой или косвенной речи — он просто передает событийную, “сюжетную” канву, выявляющую оппозицию партнеров, которая в реальности может быть воспринята только через диалог:

Отличительной чертой председателя Голубева была неодолимая склонность к сомнениям. Когда жена утром спрашивала его:

— Что будешь есть — яичницу или картошку?

Он отвечал:

— Давай картошку.

Она доставала из печи чугунок с картошкой, и в эту секунду он знал совершенно определенно, что хочет яичницу. Жена запихивала чугунок обратно и шла в сени за яйцами. Возвращаясь, встречалась с виноватым взглядом мужа — он снова хотел картошку.

Иногда он даже сердился <...> [50].

Одним из приемов коммуникативной тактики, выражающей в конфликтном диалоге недоверие к собеседнику, являются так называемые вопросы-переспросы, которые исследователи справедливо относят к речевым актам экспрессивного типа [11, 21]. Слова в фор-

муле “переспроса” (часто недовольно или иронически повторенные с утвердительной интонацией в ответной реплике, в соответствии с формулами конфронтативного диалога в устном бытовом общении) осложняются семантическими сдвигами, совершающимися в затекстовом пространстве и сигнализирующими о психологическом состоянии адресата, о его негативной настроенности, нежелании понять собеседника, готовности возразить, дать отпор. Такие аффективные структуры, типичные для спонтанной устной речи, часто встречаются в романе как средство создания образов персонажей:

— *Когда в первый раз в камеруходишь, тебе под ноги кладут чистое полотенце.*

— *Зачем?*

— *А затем. <...> Если ты через полотенце переступишь, тут тебе начнут делать... забыл, как называется слово... во, вспомнил: посвящение.*

— *Это еще чего?*

— *Для начала пошлют искать пятый угол. <...> Потом парашютный десант.*

— *Какой там в камере парашютный? [66–67].*

Диалогические единства, построенные по подобной модели, выполняют в композиционно-стилистической структуре романа разнообразные функции, различаясь характером ситуации, взаимоотношений собеседников, коммуникативной их интенцией. Ср. еще:

— *Нинок, скажи мне, что это вы все за мылом бегаете? Чего случилось-то?*

На какой-то миг Нинка оторопела и удивленно уставилась на Раису.

— *А ты не знаешь, что случилось?*

— *Не.*

— *Ну и дура! <...> [131].*

Виды конфликтного коммуникативного действия представлены в прямых и косвенных речевых актах, в частности тех, которые Г. Г. Почепцов трактует как высказывание, характеризующееся несоответствием формы содержанию [12, 278]. Такие синтаксические конструкции выражают во взаимодействии с типичными в подобных случаях лексическими формулами резкий отказ посредством утверждения — синтаксическая синонимия здесь основывается на системных антонимических отношениях [ср. также: 13, 55]:

... тут кто-то сзади схватил мешок. <...>

— *Не спеши, — улыбнулся Мишка. — Давай поровну.*

— *Щас поровняю, — сказала Нинка, дергая мешок к себе. — Спешу, аж падаю [133].*

С отражением конфликтных ситуаций у В. Войновича связано нарочитое огрубление словесного рисунка, отход от лексических и словообразовательных норм, свойственный неграмотной речи. Насыщение диалогических партий элементами “агрессивной” семантики в ряде случаев может быть квалифицировано как разновидность языковой игры. Дистантная связь однонаправленных семантико-стилистических составляющих речевого конфликта усиливает впечатление дисгармонии в языковой среде, характерной для отношений героев, стужает атмосферу отсутствия такта, согласия, великодушия, доброты, дружелюбия, доброжелательности, симпатии.

В тексте актуализируются речевые стереотипы конфликтных ситуаций, притязющие на роль обязательных “ходовых истин” в устах субъекта, цель которого — возвыситься над собеседником. Устойчивые словесные комплексы, формулы речевого общения, клише, используемые в “диалоге-поединке”, свидетельствуют о примитивизации языкового сознания, что подтверждается неинформативностью или, по крайней мере, сниженной информативностью диалогических реплик, их неинтеллектуальностью, синонимической бедностью. Диалоги, таким образом, характерологичны; речевым портретам партнеров в них свойственны однотонность и односторонность отрицательной эмоциональной окраски.

Анализируя моделирование конфронтативных диалогов в романе В. Войновича, следует выделить среди них разные структурные типы, характеризующиеся разным объемом реплик, с несовпадающим соотношением их со словами автора, чаще всего с эллипсисом вводящих глаголов речи. Различаются диалогические единства и степенью выраженности в них силы оппозиции партнеров. Образ автора воспринимается как “размывающийся”, нечетко отграниченный от образов-персонажей, его субъективизация сказывается в характере иронии: она как бы скрыта в манере повествования, по видимости объективной, когда автор, как кажется, отстраненно фиксирует события, но в то же время звучит достаточно отчетливо в самом тоне, отборе реалий, отдельных лексических штрихах. Отсутствие прямых авторских оценочных комментариев, лаконичность деталей требуют от читателя активного соучастия, сотворчества в восприятии произведения.

Дальнейшее изучение проблемы предполагает исследование способов выражения конфронтаций как в пределах диалогических структур, в органическом единстве реплик персонажей и авторского комментария, так и во всем текстовом пространстве произведений современной прозы.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Языковые процессы современной русской художественной литературы. — Проза. — [отв. ред. А. И. Горшков, А. Д. Григорьева]. — М. : Наука, 1977. — 336 с.
2. Червінська О. В. Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту: Теоретико-методологічний погляд на сучасну практику словесної культури / О. В. Червінська, І. М. Зварич, А. В. Сажина. — [наук. посібник]. — Чернівці : Книги — ХХІ, 2009. — 284 с.
3. Гусманов Т. А. Парадигма творчества Л. С. Петрушевской: от постмодернизма к “жестокomu реализму” / Т. А. Гусманов // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания в школе и вузе: [сб. науч. трудов]. — К. : [б.и.], 2006. — С. 248–251.
4. Бублейник Л. В. Поэтика контраста в системе средств организации текста в романе Т. Толстой “Кысь” / Л. В. Бублейник // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания лингвистических дисциплин: материалы III Межд. науч. конф., 12–13 мая 2005 г., Мозырь. — Ч. 2. — [отв. ред.: С. Б. Кураш, О. И. Ревуцкий, В. Ф. Русецкий]. — Мозырь : УО МГПУ, 2005. — С. 6–7.
5. Бублейник Л. В. Стилиевые тенденции в современной русской прозе (Л. Улицкая. “Веселые похороны”) / Л. В. Бублейник // Ритми сучасної філології: До 50-річчя проф. Т. А. Космеди : [зб. наук. статей]. — Львів : ПАІС, 2007. — С. 172–186.
6. Мартысюк Н. П. Лингвопрагматический анализ структуры текста речевого конфликта / Н. П. Мартысюк // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания лингвистических дисциплин: материалы II Межд. науч. конф., 26–27 мар. 2003 г., Мозырь. — Ч. 2. — [отв. ред.: С. Б. Кураш, О. И. Ревуцкий, В. Ф. Русецкий]. — Мозырь : УО МГПУ, 2003. — С. 165–168.
7. Войнович В. Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина / В. Войнович. — М.: Эксмо, 2005. — 608 с.
8. Салмина Л. М. Когнитивно-аксиологическая модель мира / Л. М. Салмина // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Межд. науч. конф., посвящ. 200-летию Казанского университета (Казань, 4–6 окт. 2004 г.): труды и материалы. — Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2004. — С. 241–242.
9. Гронская Н. Э. Политический конфликт: Специфика коммуникативных технологий / Н. Э. Гронская // Проблемы прикладной лингвистики = Проблемы прикладной лингвистики = Applied Linguistics Problems: [наук. зб. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяч. пам'яті Р. О. Якобсона]. — Одеса, 28 квіт. — 1 трав. 2008 р. — [гол. ред. Н. В. Бардіна; ред. кол.: Ф. С. Бадцевич та ін.]; М-во освіти і науки; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса : Астропринт, 2008. — С. 96–104.

10. Листван Ф. К вопросу о языковом мастерстве Леонова (диалог-поединок) / Листван Ф. // Мова і культура. — Вип. 5. — Т. 6. Мова і художня творчість. — К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2002. — С. 220–225.
11. Артеменко А. Важность употребления вопросов-переспросов в художественном тексте / А. Артеменко // Мова і культура. — Вип. 1. — Т. 4 А-К. Мова і художня творчість. — К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2000. — С. 20–22.
12. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка: [учебник] / И. П. Иванова, Г. Г. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. — М. : Высшая школа, 1981. — 285 с.
13. Вецкур Т. А. Непрямі мовленнєві акти відмови на основі стверджувальних структур / Т. А. Вецкур // Філологічні студії. — Луцьк, 2004. — С. 52–57.

ПРОЯВИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ПОВЧАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

В статье освещаются причины и языковые средства выражения вербальной агрессии в англоязычном поучительном дискурсе. Определяется обусловленность вербальной агрессии личностными характеристиками коммуникантов и их отношениями.

Ключевые слова: поучительный дискурс, вербальная агрессия, адресант, адресат, языковые средства выражения.

The article highlights reasons for and language tools of verbal aggression in English didactic discourse. The interrelation between verbal aggression and interlocutors' personal characteristics and their relationship is determined.

Key words: didactic discourse, verbal aggression, addressant, addressee, language tools.

Ідеальна комунікативна ситуація передбачає дотримання правил та норм поведінки, прийнятих у певній спільноті. Ці правила можуть обумовлюватися культурними, гендерними та віковими чинниками, а також конфігурацією власне комунікативної ситуації. Прикладом таких правил у західній культурі є максими спілкування Грайса та принцип кооперації Ліча. Проте комуніканти часто порушують їх, що призводить до комунікативних невдач та фрустрації учасників розмови. Правила комунікації не дотримуються або внаслідок необізнаності та недосвідченості особи, або навмисне.

Одним із порушень нормального перебігу спілкування постають прояви вербальної агресії. Вказаний лінгвістичний феномен привертав увагу дослідників-лінгвістів, які вивчали вербальну агресію у просторі політичного дискурсу [1], мас-медійного політичного дискурсу [2] та інших дискурсивних утворень [3; 4]. Комунікативна агресія також розглядалася як явище соціальної психології [5; 6]. Слід

зауважити, що прояви вербальної агресії у різних дискурсах не були висвітлені належним чином, оскільки дослідження були зосереджені здебільшого на інституційних типах дискурсу. Це і обумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета даної статті — охарактеризувати прояви вербальної агресії в англомовному повчальному дискурсі. Реалізація вказаної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- представити дефініцію та стислу характеристику понять “повчальний дискурс” та “вербальна агресія”;
- розглянути причини, передумови та наслідки вербальної агресії в англомовному повчальному дискурсі;
- охарактеризувати набір мовних інструментів, які слугують втіленням агресії;
- визначити роль невербальних компонентів комунікації, які супроводжують вербальну агресію.

Ми трактуємо повчальний дискурс як цілеспрямовану комунікативну дію, яка зумовлена особливою адресантно-адресатною конфігурацією, з ілюкутивною метою здійснення адресантом повчання комунікативного партнера/партнерів, що включає вербальні та невербальні компоненти. Повчальний дискурс передбачає поляризацію статусів та компетентності учасників комунікації. Однак запораука успішного повчання полягає у якомога меншій демонстрації вищого статусу повчальника та його компетентності.

Дейл Хемпл розглядає вербальну агресію як прояв агресивної поведінки, коли людина демонструє відверто негативне ставлення до “я” іншої особи (*attacks the other's self*) за допомогою висловлень ворожого та принизливого характеру [5, 450]. Б. Бушман та Р. Х'юсман пропонують дещо спрощене трактування вербальної агресії. У їх розумінні, вербальна агресія — це спричинення словами кривди іншим людям, наприклад, крик, лайка, прізвиська [6, 834]. На нашу думку, вербальна агресія є складним мовленнєвим утворенням, витоки якого слід шукати у психологічній та соціальній площинах.

Повчальний дискурс ґрунтується, більшою мірою, на логіці та апелює до здорового глузду адресата, йому не притаманна яскраво виражена емоційність. Елементи вербальної агресії під час повчання нівелюють усі зусилля адресанта реалізувати свою інтенцію незалежно від того, хто виявляє таку агресію — адресант чи адресат. Ми вважаємо слушним твердження С. Горбач, що з позицій діалогічної взаємодії мовленнєва агресія — це налаштування на антидіалог. Деструктив-

ність агресивної мовленнєвої поведінки проявляється як усвідомлена установка адресата на суб'єктивно-об'єктивний тип відносин [3, 165].

Причинами вербальної агресії з боку мовця можуть бути: неприязне ставлення до співрозмовника, бажання продемонструвати вищий статус, негативна реакція реципієнта на запропоноване повчання. У перших двох випадках розмова із самого початку позначена агресивним тоном. Мовець переконаний в своєму домінуванні, яке забезпечить ефективність повчання, оскільки адресат знаходиться у підлеглому становищі і не може піддавати сумніву статус, авторитет чи компетентність повчальника. Наприклад:

(1) *“You really ought to hurry up and get sprogged up, you know, old girl,” said Cosmo, pouring a quarter of a pint of '82 Pauillac straight down his throat. “Time’s running out.”*

By this time I’d had a good half-pint of '82 Pauillac myself. “Is it one in three marriages that end in divorce now or one in two?” I slurred with a pointless attempt at sarcasm.

“Seriously, old girl,” he said, ignoring me. “Office is full of them, single girls over thirty. Fine physical specimens. Can’t get a chap” [7].

(2) *Head forward, Pearson shouted, “That’ll do! I said I’m not interested in a tissue processor, and that’s what I meant, and I don’t want any argument about it.” He came around the desk until he was directly in front of Alexander, his face close to the younger man’s. “And there’s something else I want you to remember: I’m the pathologist here and I’m running this department. I don’t mind suggestions if they’re reasonable. But don’t get stepping out of line. Understand?” [8, 98–99]*

Перший приклад відтворює розмову незаміжньої жінки років тридцяти п’яти з чоловіком її подруги. Вербальна агресія простежується із самого початку розмови, оскільки мовець обирає неприємну для співрозмовника тему. Космо безцеремонно втручається в особисте життя іншої людини та повчає її. Причиною агресії є усталені у суспільстві стереотипи, внаслідок яких самотня людина певного віку стає об’єктом осуду, несхвалення або, навіть, підозри.

Проявами агресії ми також вважаємо сарказм (оксюморон *old girl*), дерогативні висловлення, які принижують гідність адресата (перифраза *physical specimens* на позначення жінок та сленговий вислів *get sprogged up* — народити дитину), психологічний тиск (неодноразова згадка про “біологічний годинник” — *ought to hurry up, time’s running out*). Агресивною є також манера ігнорування адресата, його прагнення змінити тему розмови.

Другий приклад ілюструє вербальну агресію, яка є намаганням продемонструвати вищий статус адресанта та закріпити його. Розмова ведеться між головою патологоанатомічного відділу лікарні та молодим лаборантом, який прагне поліпшити роботу лабораторії, пропонуючи свої ідеї. Розглядаючи таку поведінку молодшого співробітника як спробу піддати сумніву авторитет безпосереднього керівника, Пірсон відразу вказує підлеглому на його місце.

У даному випадку вербальна агресія поєднується із невербальною, внаслідок чого адресат зазнає подвійного психологічного тиску та приниження. Невербальні компоненти комунікації, які свідчать про агресію: положення тіла мовця — *head forward*, вторгнення в особистісний простір співрозмовника — *his face close to the younger man's* та фонаційна характеристика — *shouted*. До вербальних компонентів належить емфатичне висловлення *That'll do!*, яким мовець перериває співрозмовника, а також озвучення власної посади та повноважень.

Також вербальна агресія може бути спровокована поведінкою або висловленнями адресата. За таких обставин агресія слідує за повчанням, а не супроводжує його. Причинами, які спонукають адресата до негативної реакції на повчальний вплив, можуть бути відмінні ціннісні установки та фонові знання учасників комунікації, особиста неприязнь та невизнання статусу і компетентності мовця. Продуцент повчання усвідомлює, що його спроба виявилася невдалою, це викликає у нього шквал негативних емоцій, які породжують агресію. Наприклад:

(3) *"It's dirty money," Matilda said. "I hate it."*

Two red spots appeared on the father's cheeks. "Who the heck do you think you are," he shouted, "The Archbishop of Canterbury or something, preaching to me about honesty? You're just an ignorant little squirt who hasn't the foggiest idea what you're talking about!" [9, 25–26]

Вище наведено фрагмент розмови батька з донькою, у якій Матильду повчають, як заробляти гроші за допомогою шахрайства. На відміну від безпринципного батька, дівчинка керується певною шкалою цінностей і вважає таке повчання неприйнятним. Вона різко негативно оцінює повчання, тим самим відмовляючись дотримуватися запропонованої поведінкової моделі. Супротив доньки розлютив батька, його реакція виявилася дуже агресивною.

Спочатку агресія проявляється невербально — за допомогою певних психосоматичних реакцій батька (*Two red spots appeared on the father's cheeks*). Подальшими виразниками агресії є вербальні за-

соби — емфатичний підсилювальний зворот *Who the heck*, іронічне риторичне запитання, дерогативна номінація реципієнта повчання (*ignorant little squirt*) та підрядне означальне речення, яке містить негативну оцінку. Увесь комплекс проявів агресії також підсилюється фонаційною характеристикою висловлень, які зазначені в авторському наративі — *he shouted*.

Вербальна агресія з боку адресата трапляється нечасто, оскільки навіть за умови неприязного ставлення до співрозмовника адресат змушений утримуватися від негативних висловлень на адресу повчальника з огляду на статусну субординацію. Агресія у мовленні адресата проявляється лише у тому разі, коли він не визнає вищий статус співрозмовника або не дотримується суспільно-усталених конвенцій. Агресія адресата є першочерговою вказівкою на те, що комунікативна інтенція мовця не була успішно реалізована. Наприклад:

(4) “*Look, Milk, we’ve been tight a long time, right? But that don’t mean we’re not different people. We can’t always think the same way about things. Can’t we leave it like that? /.../ That was a difference right there between you and me, but we got to be friends anyway...*”

*Milkman stopped and forced Guitar to stop too and turn around. “I know you’re not going to give me a **bullshit** lecture.”*

“No lecture, man. I’m trying to tell you something.”

*“Well, tell me. Don’t give me no **fuckin bullshit** lecture” [10, 114].*

Даний приклад ілюструє розмову двох друзів дитинства. Звикнувши до рівноправних дружніх відносин, адресат упереджено ставиться до свого товариша у ролі повчальника і не визнає його вищий статус, який обумовлений кращою інформованістю. Менторський тон повчання викликає у адресата агресію, яка простежується як на невербальному, так і на вербальному рівні. Невербальним проявом агресії є певні дії примусового характеру з боку адресата по відношенню до адресанта — *forced Guitar to stop too and turn around*. Цілком ймовірно, що такі дії містили застосування фізичної сили.

Послідовність комунікативних ходів також вказує на агресію з боку адресата, оскільки він перериває повчання адресанта. Ми погоджуємося із твердженням С. Горбач про те, що одним із комунікативно-прагматичних проявів агресії є вторгнення в мовленнєвий простір іншого комуніканта, який і є суб’єктом агресії. Також дослідниця зазначає, що метою такого агресивно налаштованого суб’єкта спілкування є нав’язування власного комунікативного сценарію [3, 166]. Вербальною маніфестацією агресії є використання вульгаризму у

якості атрибутиву — вислів *bullshit lecture*. На зростання агресії вказує повтор даного вислову, який супроводжується інтенсифікатором об'єктивного характеру.

Вербальна агресія у мовленні обох комунікантів спостерігається набагато рідше. Найбільш типовим є той випадок, коли агресія адресата постає реакцією на агресивну поведінку та висловлення адресанта. Таким чином, вербальна агресія виконує роль захисного механізму. Таку комунікативну ситуацію ми вважаємо найбільш конфронтаційною серед усіх інших ситуацій з проявами вербальної агресії, оскільки агресією позначене мовлення усіх учасників розмови. Наприклад:

(5) *And I said, my voice growing louder, "She could have been hit by a car, Petey. She could have been kidnapped. Stolen".*

"No one would steal her" Tony said, and the two of them laughed at the joke.

"She could have been run over," I said again, louder this time. "I can't believe you guys did this — you're idiots. Perfect idiots."

Suddenly Petey's face changed. He stepped closer, his fists clenched. "Well, we kept looking for you," he said, squinting, matching his angry voice to mine.

"Yeah," Tony said indignantly. "Where the hell were you?" [11, 83]

Наведений уривок відображає розмову дівчинки-підлітка із сусідськими дітьми, які лишили свою маленьку сестру саму біля дороги. Мовець повчає хлопчаків, як слід піклуватися про молодшу сестру, а також наголошує на тих небезпеках, які чекали на неї. Побачивши, що Тоні та Піті не сприймають її повчання всерйоз, дівчинка поступово стає все агресивнішою у своєму повчанні. Про це свідчить тон її голосу, поступове підвищення якого зазначено в авторському наративі з використанням повторів — *my voice growing louder, louder this time*. Кульмінацією вербальної агресії з боку мовця є дерогативна номінація адресатів промови — *you're idiots*, яка далі повторюється у супроводі інтенсифікатора у якості називного речення.

Реакція адресатів на таке повчання є також агресивною. В одного з них агресія простежується на невербальному рівні: починаючи зі зміни виразу обличчя — *Petey's face changed*, за якою слідує вторгнення в особистісний простір мовця — *stepped closer* та жест, який сприймається не лише як агресія, але й однозначна погроза — *fists clenched*. Інший адресат демонструє вербальну агресію, яка виражена емоційним інвективним питанням *Where the hell were you?* у поєднанні з фонаційними особливостями висловлення — *said indignantly*.

Реалізація інтенції мовця у повчальному дискурсі не передбачає жодних проявів агресії, як вербальної, так і невербальної. Такі прояви помітні у випадку комунікативних збоїв, авторитарної або конфронтаційної поведінки учасників розмови. Прояви агресії більш властиві тому із комунікантів, хто має вищий статус або більшу компетентність. У просторі повчального дискурсу таким комунікантом постає адресант. Нами були визначені три причини вербальної агресії з боку адресанта: неприязне ставлення до співрозмовника, бажання продемонструвати вищий статус та негативна реакція адресата на запропоноване повчання.

Причинами прояву агресії з боку адресата є невизнання вищого статусу або рівня компетентності адресанта, а також порушення ustalених правил комунікації. Прояви агресії у мовленні усіх учасників комунікації трапляються дуже рідко. Агресія з боку адресанта породжує висловлення та поведінку агресивного характеру адресата. У такому разі повчальний дискурс абсолютно не відповідає своїй меті — здійснити повчання, а перетворюється на звичайну сварку або з'ясування стосунків.

До проявів вербальної агресії в англomовному повчальному дискурсі належать лексичні елементи (дерогативна та обценна лексика, вульгаризми, сленг, слова негативної оцінної семантики, інтенсифікатори), номінації інвективного характеру, емфатичні конструкції типу *what the hell, what on Earth, of all people* та ряд стилістичних засобів — гіпербола, літота, оксюморон, перифраза, іронія, сарказм, різноманітні повтори, градація. Також на агресію вказує категоричний характер висловлень, маніфестація власного вищого статусу, перехолення комунікативної ініціативи та переривання співрозмовника.

У переважній більшості випадків вербальна агресія підсилюється невербальними проявами агресії — фонаційними характеристиками висловлення, жестами, мімікою, рухами тіла, проявами психосоматичних реакцій організму. Також можливі випадки, коли невербальні засоби будуть єдиним інструментом вираження агресії. При цьому висловлення залишається цілком нейтральним за своїм змістом.

Перспективу досліджень у даному напрямку ми вбачаємо у встановленні комунікативних стратегій та тактик, у яких закладений потенціал вербальної агресії. Також недостатньо вивченим лишається вираження вербальної агресії за допомогою стилістичних засобів у різних контекстах.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Муратова І. С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі / І. С. Муратова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — № 48. Філологічні науки. — Житомир, 2009. — С. 198–201.
2. Завражина Г. В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в мас-медійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 “Російська мова” / Г. В. Завражина. — К., 2008. — 22 с.
3. Горбач С. С. Мовленнєва агресія в комунікативно-дискурсній парадигмі / С. С. Горбач // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — № 5. Філологічні науки. — Луцьк, 2008. — С. 164–166.
4. Heisel, Alan D. Verbal Aggression and Prefrontal Cortex Asymmetry / Alan D. Heisel // Arguments, aggression, and conflict: new directions in theory and research / ed. by Theodore A. Avtgis, Andrew S. Rancer. — New York, Routledge, 2010. — p. 26–43.
5. Hample, Dale. Arguing Skill / Dale Hample // Handbook of communication and social interaction skills / ed. by John O. Greene and Brant R. Burleson. — Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003. — p. 439–377.
6. Bushman, Brad J., Huesmann, L. Rowell. Aggression / Brad J. Bushman, L. Rowell Huesmann // Handbook of social psychology / ed. by Susan T. Fiske, Daniel T. Gilbert, and Gardner Lindzey. — 5th ed. — Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2010. — pp. 833–863.
7. Fielding, Helen. Bridget Jones’s Diary. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу до книги : www.franklang.ru.
8. Хейли А. Окончательный диагноз: Книга для чтения на английском языке / А. Хейли. — СПб. : Антология, 2004. — 288 с.
9. Dahl, Roald. Matilda / Roald Dahl. — New York: Puffin Books, 1998. — 241 p.
10. Morrison, Toni. Song of Solomon / Toni Morrison. — London : David Campbell Publishers Ltd., 1995. — 363 p.
11. McDermott, Alice. Child of My Heart / Alice McDermott. — New York : Farrar, Straus and Giroux, 2002. — 242 p.

К ВОПРОСУ ИДЕНТИФИКАЦИИ ДИАЛЕКТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ БЕССАРАБСКИХ БОЛГАРСКИХ ГОВОРОВ

У статті розглядається поняття 'діагностуючі діалектні маркери'. Аналізуються проблеми, які виникають при дефініції цього поняття. На матеріалі зарянської говірки до діагностуючих діалектних маркерів відносяться: рефлексія ятя, наявність/відсутність лабіалізації і >у, стабільність/нестабільність фонемі /x/, наявність/відсутність переголосу й >в, форми н. в. 1 ос. одн. ч. р. аз // ас // ѱас, займенника і // xi // н'ехи в дав.в. 3 ос. одн. ж. р. та ін.

Ключові слова: *бессарабські болгарські говори, діагностуючі діалектні маркери, зарянська говірка.*

The concept "diagnostic dialect markers" is examined in the presented article. The problems which arise when the defining of the mentioned concept takes place are also analyzed in this article. Considering the elements of the dialect of the village of Zarya, the following linguistic patterns refer to the diagnostic dialect markers: Reflexion of the vowel Jat'; presence/absence of –I>-U labialization; stability/instability of the phoneme /x/; presence/absence of hyperism forms; presence/absence of the j>v mutation, etc.

Key Words: *Bulgarian dialects in Bessarabia, diagnostic dialect markers, dialect of the village of Zarya.*

Одной из разновидностей проявления национального языка, наряду с литературным, являются диалекты, имеющие свои специфические черты на разных структурных уровнях. Особое место занимают говоры новой формации, к которым принадлежат и болгарские говоры юга Украины. В течение почти двухсот лет они развивались изолированно от говорів метрополии и избежали нивелирующего диалектные черты влияния литературного языка. Сформированные из неоднородных диалектных элементов, новообразованные говоры являются разнотипными, разносистемными в своей генетической основе, поэтому неоднократно становились объектом лингвистичес-

ких исследований, давая новый и чрезвычайно важный материал по диалектологии.

Важное теоретическое значение имеет оценка, данная Н. Державиным языку переселенцев, как живому богатому разнообразием диалектных явлений, находящихся в постоянном процессе развития, и претворяющему внешние, приводящие в него элементы в его собственное национальное достояние [1: 9]. Диалектные различия относятся к изменчивым, неустойчивым в системе национального болгарского языка, писал в свое время Ст. Стойков [2:74].

Говоры болгарских этнических анклавов Украины и сегодня привлекают пристальное внимание славистов и болгаристов. В результате проведенных исследований функционирования болгарских говоров вышли в свет труды украинских ученых И. А. Стоянова [3; 4], Э. П. Стояновой [4], В. А. Колесник [5; 6; 7], С. Д. Топаловой [8].

В диалектологических исследованиях всегда явно или неявно осуществляется сравнение; при этом сравниваются обычно близкородственные системы — говоры одного языка друг с другом или с литературным языком. Сравнение любых объектов производится по каким-то признакам.

Задача данной статьи — обратить внимание на вопросы, связанные с маркированием диалекта. Ограничимся представлением основных *вопросов*, необходимых для дальнейшего исследования.

Для современной диалектологии характерно осмысление достижений и постановка новых задач, поиск новых методов и подходов. Новый, социолингвистический подход к изучению живой речи говоров обосновывается как создателем современного направления исследования диалектов *социодиалектологии* К. Дейной (1980 г.), так и болгарским ученым М. Виденовым (1990 г.).

Понятие *'диагностирующие диалектные маркеры'* является основным в современном направлении исследования диалектов. Рассмотрим проблемы, возникающие при дефиниции этого понятия. Современные лингвистические словари не фиксируют этот термин. Это дает основание предположить, что в языкознании рассматриваемое понятие не терминологизировано. В некоторых лингвистических работах используются термины *'диагностирующие черты'* [9: 307], *'диагностирующие признаки'* [10: 121–126], *'диагноцирующие'* признаки [11: 38], *'диагностическое'* значение [12: 92–94], *'речевые маркеры'* [13:75], *'стратификационные языковые особенности (маркеры)'* [14: 63], *'лингвистические переменные'* [15: 35] и др.

Понятие *'диагностирующие черты'* связано с типичными и оригинальными особенностями диалекта, которые являются очевидными для носителей других говоров или литературного языка, на основании чего диалект может быть сравнительно точно идентифицирован и локализован для диалектологии и впоследствии для истории языка [9: 307].

Под *диагностикой* болгарский ученый Ив. Кочев понимает: *"... идентификацию данного говора, определение комплекса диагностирующих черт, с помощью которых точнее может быть локализован данный диалект"* [9 : 308].

Чаще всего диагностирующие черты относятся к категории *локализмов* (особенностей, специфичных для ограниченной в территориальном отношении области, или для отдельно взятого селения), но не исключено через них типизировать и большую формацию (группу диалектов, наречие) [16: 115].

По мнению И. Кочева, диагностирующие черты представляют лингвистический *лакмус* ориентации в лингвогеографическом пространстве, поскольку каждый диалект представляет неповторимое сочетание множества разноранговых по значению особенностей, которые наслаиваются одна на другую различным способом во времени и пространстве [9: 307].

В работе А. Ангелова тщательно изучена проблема требования *"структурности признака"* и исследовательские процедуры при подборе идентификационных признаков [10: 123–125].

Составляющая *"маркер"* ассоциируется у нас с логическими оппозициями, описанными древнегреческими мыслителями. Эти оппозиции дефинированы кратко и ясно Р. Якобсоном: *"В оппозиции всегда два члена, и связаны они между собой особым образом: если присутствует один из них, мысленно мы выводим отсюда другой. Оппозиция двойственна и когда задан один из ее членов, второй тоже присутствует в нашем сознании, хотя формально он и не задан... Члены оппозиции так тесно связаны между собой, что предъявление одного из них автоматически напоминает о существовании другого"* [17: 70]. Отталкиваясь от концепции Р. Якобсона о характере и типах оппозиции на базе какого-то признака, М. Виденов концентрирует свое внимание на проблеме относительности этого признака. Болгарский ученый уточняет, что под *"маркером"* он понимает *"языковую особенность на фоне определенной нормы вследствие социально-демографических обстоятельств"*. По мнению М. Виденова, социолингвистические

маркеры бывают “константными” и “вариантными”, он уточняет, что в некоторых своих работах использует и синонимную пару “контрастный и неконтрастный маркер” [14: 28; 15: 261–262]. Ученый отмечает, что понятие “языковые переменные (маркеры)” относятся к болгарским диалектам [15: 262]. Он также подчеркивает, что в метрополии территориальное и социальное так переплетены, что практически маркеры восходят к территориальным диалектам [16: 131].

Составление набора *диагностирующих диалектных маркеров* при характеристике бессарабских болгарских диалектов имеет огромное практическое значение при определении генетической близости исследуемых переселенческих говоров.

Традиционно иерархия диалектных черт выстраивается следующим образом: фонетические — морфологические — синтаксические — лексические. В этом есть глубокий смысл: эта иерархия отражает частоту встречаемости данного языкового явления в потоке речи.

Целесообразно выделить следующие *диагностирующие диалектные маркеры*: фонетические, морфологические, словообразовательные, синтаксические и лексические. Хотя это деление условно, поскольку специфика ряда морфологических маркеров обусловлена действием фонетических процессов и наоборот.

На материале исследуемых говоров к фонетическим *диагностирующим диалектным маркерам* относим: рефлекс *ятя*, степень редукции безударных гласных, наличие/отсутствие корреляции твердых — мягких согласных, стабильность/нестабильность фонем *х, в*.

На морфологическом уровне релевантными являются маркеры: фонетический облик футурной частицы *ще / шъ, жъ, ша, жа, зъ, ке, че* и др., фонетический облик личного местоимения 1 л., ед. ч., им. п. *аз / ас, ѝа, ази*, форма артикля м. р. — *а/-ъ, -о/-у*, окончание *е/и* эловых причастий, формы указательных местоимений и наречий, окончание 1 л., мн. ч., наст. вр., I и II спр. — *м / -ме, -ми*, формы кратких местоимений *ме, те, се/ма, та, са*, формы 1 и 2 л., мн. ч. личных местоимений *ние, вие / нийа, ниа, вийа, виа*.

Отличие от диагностирующих черт, *диагностирующие диалектные маркеры* проявляются только при сравнении с целью определения специфики говора. Объектом данного исследования является говор с. *Заря* Саратовского р-на Одесской области. *Зарянский* говор относится к смешанному типу говоров. В частности, отмечено наличие смешанного балканско-фракийского диалекта [18: 42]. В результате

смешения на протяжении последних 50 лет этих диалектов образовался единый говор, в котором несмотря на наличие вариантов наблюдается тенденция к унификации на базе балканского говора [19; 20]. Впервые сделан типологический анализ фонетико-фонологической, морфологической и лексической систем болгарского переселенческого говора смешанного типа в сопоставлении с болгарским диалектным континуумом метрополии, с болгарским литературным языком, а также с диалектами и литературными языками других славянских народов; определен его смешанный характер и демаркационные линии [21].

Итак, *диагностирующими диалектными маркерами* для зарянского говора являются: рефлексы *ятя* (*л'ет'ен // л'ат'ен, в'ер'ен // в'ар'ен, р'ат'к // р'ет'к, в'ерну // в'арну, т'ахну // т'ехну*), наличие/отсутствие качественной редукции гласной *е* (*з'ил'ен // з'ел'ен, гн'издо // гн'ездо, п'ич'е // п'еч'е, п'иро // п'еро, п'ира // п'ера*), наличие/отсутствие лабиализации *и* > *у* (*жуф // жиф, жув'ахм'и // жив'ахми, ич'ум'ик // ич'имик, ц'убр'и // ц'ибр'и*), корреляция палатализованности/депалатализованности согласных в глагольных формах (*хода // ход'а, врава // врав'а* (II спр.), *к'ѣна // к'ѣп'а, к'ѣпат // к'ѣп'ат* (I спр.)), стабильность/нестабильность фонемы < *х* > (*рабар // храбар, ран'ан // хран'ан*), наличие/отсутствие гиперкорректных форм (*хъгъл // агъл, хабалка // абалка, хч'укам // ч'укам, хч'упи // ч'упи, хт'емну // т'емну*), наличие/отсутствие перегласовки *й* > *в* (*дува // дуйа, крува // круйа, пува // пуйа, стува // стуйа*), наличие/отсутствие ассимиляции *дн* > *нн* (*идна // инна, гладна // гланна, пр'една // пр'енна, с'една // с'енна, падна // панна, пугл'една // пугл'енна*), *бн* > *мн* (*грабна // грамна, др'ебн'и // др'емн'и*), высокая степень синкоп и изменений, формы личных местоимений именительного падежа 1-го л., ед. ч. *аз // ас // йас* (*Аз знам ду га ша са учим. Ас ли да ида там? Йас да р'ича по Св'ети Никола ни друж'ин'и благославим*), местоимения *и // хи // н'ехи* в дат. п., 3 л., ед. ч., ж. р. (*Дун'есах щ'ут вап'ан'т'и ица. Башта хи мой брат. Дадах н'ехи т'ирлици на римонт*), *им // хим* в дат. п., 3 л., мн. ч. (*Гату сичкити са сбир'т им слагат манци на сухрата. Кой хим казал таа брихн'а?*) и др.

Выработка целостного инвентаря диагностирующих диалектных маркеров различных языковых уровней нам еще предстоит. Но уже сейчас ясно, что они имеют стабильный характер и являются свидетельством устойчивости и оригинальности отдельной языковой системы, которая сохраняет на протяжении двух столетий диагностирующие черты в условиях тесного междиалектного общения.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Державин Н. С. Болгарские колонии в России/Державин Н. С. — София, 1914. — 468 с.
2. Стойков Ст. Болгарска диалектология/ Ст. Стойков. — София: Проф. Марин Дринов, 2002. — 430 с.
3. Стоянов І. А. Болгарська мова в Україні: проблема функціонування і розвитку лексики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.03 “Слов’янські мови”/ І. А. Стоянов. — Київ, 1995. — 47 с.
4. Стоянов І. А. Мова болгар України в її усній та писемній формі/ Стоянов І. А., Стоянова Е. П., Дадіверін І. І. — Одеса: Оптимум, 2002. — 494 с.
5. Колесник В. А. Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь/ Колесник В. А. — Одеса: Гермес, 2001. — 228 с. — (Българските говори в Украйна; вип. 3).
6. Колесник В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система/ Колесник В. О. — О.: Астропринт, 2003. — 352 с.
7. Колесник В. О. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник/ Колесник В. А. — О.: Друк, 2008. — 376 с. — (Българските говори в Украйна; вип. 4).
8. Топалова С. Д. Говорът на село Калчево Болградско, Бесарабия. Речник/ Топалова С. Д. — О.: Друк, 2009. — 352 с. — (Българските говори в Украйна; вип. 5).
9. Кочев Ив. За диагностиращите черти на българските диалекти (по случай 80-годишнината на проф. Ст. Стоянов)/ Ив. Кочев. — София, 1991. — С. 307–314. — (Български език. Год. ХLI. Кн. 4).
10. Ангелов А. Правилата на езика в столичния квартал/ Ангелов А. — София, 1999. — 218 с.
11. Пшеничнова Н. Н. Типология русских говоров/Н. Н. Пшеничнова. — Москва, 1996. — 276 с.
12. Байчев Б. Виденов М. Социолінгвистическо проучване на град Велико Търново/Б. Байчев, М. Виденов. — С.: Наука и изкуство, 1988. — 383 с.
13. Алексова К. Езикът и семейството/ Алексова К. — София, 2000. — 230 с.
14. Виденов М. Социолінгвистическият маркер. Към теорията и практиката на теренните изследвания/ Виденов М. — София, 1998. — 212 с.
15. Виденов М. Увод в социолінгвистиката/ Виденов М. — София: Делфи, 2000. — 322 с.
16. Виденов М. Болгарска социолінгвистика/ Виденов М. — София, 1990. — 224 с.
17. Якобсон Р. Избранные труды/ Р. Якобсон. — Москва, 1985. — 396 с.
18. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи. Комментарии к картам/ [науч. редкол.: С. Б. Бернштейн и др.]. — М.: АН СССР, 1958. — Ч.1. — 84 с.
19. Георгиева С. И. Фонетични особености на говора на село Заря, Одесска област (Украйна)/ С. И. Георгиева // Украйна і Болгарія: віхи історичної дружби: матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга. — Одеса, 1999. — С. 348–353.
20. Георгиева С. И. Особенности морфологической системы болгарского говора села Заря, Одесской области /С. И. Георгиева // Слов’янський збірник. — Одеса: Астропринт, 2002. — Вип. 9. — С. 231–234.
21. Георгиева С. І. Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан і етапи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 “Слов’янські мови”/ С. І. Георгієва. — Київ, 2006. — 23 с.

АССОЦИАТИВНО-МЕТАФОРИЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ ФУТБОЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

У статті розглянуто асоціативно-метафоричну мотивацію футбольних термінів в німецькій мові, яка характеризується використанням для позначення однієї концептуальної сфери знаків іншої й має метафоричне підґрунтя.

***Ключові слова:** асоціативно-метафорична мотивація, асоціативна структура слова, концептуальна сфера.*

The article deals with associative-metaphorical motivation of German football terms, which borrows signs on one conceptual sphere from the other on a metaphorical basis.

***Key words:** associative-metaphorical motivation, associative structure, conceptual sphere.*

Ассоциативно-метафорическая мотивация характеризуется использованием для обозначения одной концептуальной сферы знаков другой и основана на метафоре [5: 172].

С появлением новой когнитивно-дискурсивной научной парадигмы изучение метафоры перешло на качественно новый уровень, открывший новые перспективы для рассмотрения метафоры как результата концептуализации и важнейшего семиотического процесса пополнения знаковых ресурсов естественного языка. Ф.Уилрайт подчеркивал, что мышление не может в значительной мере обходиться без языка, а язык — без метафорической деятельности [7: 108]. Метафора, будто “продолжая руку нашего интеллекта”, помогает представить неизвестное или скрытое содержание в образной форме [1: 14]. Человек, обращаясь к чему-то новому, сложному, непостижимому, часто использует для осмысления элементы более знакомой и понятной сферы. Человеческий ум сопоставляет семантические концепты

посредством определенных иерархически организованных операций, которые в известной мере нельзя сопоставить, что является причиной возникновения метафоры [2: 359]. Следовательно, метафора способствует образованию непредвиденных межфреймовых связей, которые имеют большую эвристическую силу [3: 291–292].

В когнитивной лингвистике наиболее распространенной считается теория концептуальной метафоры, предложенная американскими лингвистами Дж. Лакоффом и М. Джонсоном в аспекте экспириенталистской парадигмы [15], в дальнейшем разработанная и дополненная последователями этой научной школы [8; 9; 10; 11; 13; 14]. Исследователи определяют метафору как повседневную операцию человеческого мышления, которое используется с целью структуризации окружающего мира, руководит интеллектуальной деятельностью человека, ее поведением [15: 3–13]. Метафора, считают ученые, находится в мышлении, а не в языке, — это важнейшая часть нашего обычного, общепринятого способа концептуализации мира [16: 267]. Сущностью метафоры является осмысление и переживание понятия одного вида в терминах другого вида [15: 5].

В теории концептуальной метафоры фигурируют термины “область-источник”, или донорская зона, которая поставляет знаки в область-мишень, или реципиентную зону. Таким образом, метафора создает возможность использования потенции структуризации сферы источника при концептуализации новой сферы мишени [17: 120], причем область источника обычно понятнее, конкретнее и связана с непосредственным физическим или пространственно первичным опытом.

Теорию концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона органически дополняет “многопространственная” модель метафоры (*many-space model*) [12: 501], представленная Ж. Фоконье и М. Тернером в разработанной ими теории интеграции ментальных пространств [4:234]. Эта теория транспонирована в когнитивно-ономасиологическую концепцию мотивации Е. А. Селивановой, согласно которой ассоциативно-терминальная мотивация избирает мотиваторы метафорического статуса исходя из отношений аналогизации двух концептуальных сфер [6: 402].

В зависимости от механизма аналогизации Е. А. Селиванова разграничивает структурно-метафорическую, диффузно-метафорическую, гештальтную разновидности данного типа мотивации [5: 172–175].

При структурно-метафорической мотивации происходит сочетание двух доменов на основе смежного понятия, в результате чего в области-мишени формируется ассоциат-терминал, обозначенный наименованием области-источника. В отличие от предыдущей, метафорически-диффузная разновидность ассоциативно-терминальной мотивации отображает диффузную природу интеграции концептуальных сфер, когда метафоризация опирается на несколько признаков, формирующих некий “ассоциативный ореол” (термин В. Н. Телия), или комплекс ассоциаций. Гештальтная (образная) разновидность основывается на коннекциях ассоциативно-терминальной части реципиентной зоны со зрительными, слуховыми, тактильными и другими ощущениями, переданными знаками иных донорских зон [там же: 174].

В массиве исследуемых ассоциативно мотивированных немецких футбольных терминов в основном представлены диффузная и гештальтная разновидности. Ономазиологические признаки метафорически мотивированных футбольных терминов избираются из терминалов ментально-психонетического комплекса (МПК), сформированных в его структуре в результате ассоциативной интеграции реципиентной концептуальной сферы футбола как вида спорта с другими, донорскими концептуальными сферами. Использование знаков донорских концептосфер основывается на разнообразных ассоциативных аналогиях игровых действий, хода игры, с другими процессами, предметами и явлениями действительности и их признаками.

Донорская зона **ВОЙНА** не случайна в сфере спорта и футбола в частности. Их уподобление обусловлено ориентацией на борьбу за первенство, на победу, поэтому команды и их игроки представлены не просто как соперники, а как противники в войне, а матч рассматривается как сражение с различными военными действиями противников: **Abwehr** — <Mil.> *Widerstand* [19] und im Fußball: *Das Bestreben, die gegnerischen Angriffe zu unterbinden Dazugehört die genaue Deckung der gegnerischen Angriffsspieler und des freien Raums um nach Möglichkeit einen ungehinderten Torschuss zu vereiteln* [18]; **Angriff** — *Beginn, Eröffnung des Kampfes* [19] und im Fußball: *Im modernen Fußball Bezeichnung für die Formierung der Offensivspieler, der Sturmspitzen einer Mannschaft, Benennung einer einzelnen geschlossenen Aktion mit dem Ziel eines Torerfolges Auch Anstürmen gegen das gegnerische Tor* [18]; **Division** — <Mil.> *großer Kampfverband* [19] und im Fußball: *Bezeichnung für die englischen Fußball-Ligen* [18]; **Ein-**

satz — *Kampf an der Front* [19] und im Fußball: *Eine Art Anstrengung; (harter) Einsatz im Spiel* [18]; **Reserve** — <Mil.> *Gesamtheit der Reservisten* [19] und im Fußball: *Ersatzspieler einer Mannschaft oder Vereinsmannschaft* [18]; **Konterschlag** — <Mil.> [19] und im Fußball: *Schneller aggressiver Spielzug seitens der Mannschaft, die eben noch in die Verteidigung gedrängt war; Bombe / bomben* — *Kraftvolles Schießen auf das Tor. Dieser Begriff wurde zwischen 1920 und 1930 von Reportern aus der Sprache der Soldaten in die der Fußballer übertragen* [18]; **Bomber** — *Starker, sich stets durchsetzender Angriffsspieler mit kraftvollem Torschuss* [18]. Процессы метафоризации, обеспечивающие создание данных терминов, базируются преимущественно на подобию сценариев действий в игре и военных действий.

Многие немецкие футбольные композитные термины, заимствованные из донорской зоны ВОЙНА, не употребляются в современном немецком языке, ассоциируясь со временем Третьего Рейха и тем самым получив негативную коннотацию, к примеру: *Kampfstätte, Kampfplatz, Kampfgeist, Kampfleistung; Spielführer* — *Jetzt wird dafür der Terminus Schiedsrichter gebraucht* и др.

Второй актуальной для футбола донорской зоной служит ТЕАТР. Знаки данной зоны используются преимущественно для обозначения футбольного поля и игроков: **Arena** — *Stadion; Debut* — *erstes öffentliches Auftreten auf der Bühne* [19], und im Fußball: *erstes Auftreten auf dem Spielfeld einer Mannschaft* [18]; **Garderobe** — *Umkleideraum bei Schauspielern* [19] im Fußball für **Spielkleidung** — *Die von einer Mannschaft im Spiel getragene Kleidung muss einheitlich sein, jedoch muss der Torwart durch besondere Kleidung als solcher erkenntlich sein, wie auch ein als Ersatz des Torwarts eintretender Feldspieler sich als Torwart kenntlich machen muss. Ein Spieler darf an seiner Kleidung nichts haben, was ihn oder einen anderen Spieler verletzen konnte Leisten und Klotze an den Spielschuhen müssen aus Leder, weichem Gummi oder Kunststoff sein, Leisten müssen quer laufen, flach sein und dürfen nicht schmaler als 12 mm sein Klotze müssen 12 mm Durchmesser haben und dürfen weder kegelförmig, noch spitz sein Nagel müssen im Leder versenkt sein Metallplatten am Schuh sind verboten, auch wenn sie mit Leder überzogen sind Spieler mit regelwidriger Kleidung sind vom Schiedsrichter erst nach Behebung der Mangel zum Spiel zuzulassen* [18]; **Regisseur** — *Theater* [19] im Fußball: *Spielleiter, der das Spielgeschehen auf dem Platz bestimmt* [18]. Использование знаков концептуальной сферы ТЕАТР в футбольной терминологии обусловлено зрелищностью футбольной игры, ее развлекательной функцией и регламентированностью, подобной театральному представлению.

Борьба за первенство и принципы организации распределения власти определяют использование в сфере футбольной терминологии знаков донорской концептуальной сферы ПОЛИТИКА. Обычно такие знаки обозначают организационные структуры и их действия на основе аналогии сценариев деятельности политических институтов и футбольных организаций, принятия ими решений. Знаки политической сферы именуют посты футбольных руководителей: **Präsident** — *Vereinvorsitzender; gewählter Vorsitzender von Verbänden und Vereinen*; **Präsidium** — *Vorsitz; das den Vorsitz führende Kollegium*; **Kommission** — *Ausschuss*; **Vizepräsident** — *Stellvertretender Vereinvorsitzender von Verbänden und Vereinen*.

Активной в немецкой терминологии футбола является донорская зона ЦЕРКОВЬ. В основном футбольные термины образованы на основе сценарного метафорического переноса знаков из данной сферы для именованной почетной миссии, которую выполняют игроки (команда) на футбольном поле (**Aufgebot** — *eines Brautpaares* [19] und im Fußball: *Formation; Aufstellung einer Mannschaft, mit einbezogen die Reservespieler* используется для наименования командного состава, включая запасных игроков, которые удостоены доверия защищать честь футбольного клуба; **Spiritus rector** — *sinnverwand leitender, treibender Geist; die "Seele" des Spiels, der Spielmacher* обозначает игрока, являющегося ведущей силой и "душой" команды в ходе матча). В термине **orthodox** — *streng oder starr; angewandt zur Ballführung im Zusammenhang mit Spielsystem (oder eine Spielweise, "überholte, schematische Spielweise") oder Position des Außenstürmers ("an der Linie klebender oder außen ohne Positionswechsel")* аналогия основана на характеристике футболиста, неспособного адаптировать себя к ситуации игры на футбольном поле, принимать адекватные решения, которому свойственно играть по схеме. Данный термин имеет антоним **unorthodox**, мотиватором которого выступает метафорический оппозитив, а префикс формирует значение, ориентированное на противоположную характеристику игрока.

Поставщиком знаков для футбольных терминов служит донорская зона ЧЕЛОВЕК и его деятельность в областях, не связанных с футболом. Предикаты сферы ЧЕЛОВЕК выступают мотиваторами немецких футбольных терминов на основании сценарного переноса. Мотиваторами рассматриваемых терминов выступают предикаты физического действия: **Abstauber** от глагола *abstauben* — *den Staub von etwas entfernen* [19] und im Fußball — *Stürmer, der den Mitspielern die Ar-*

beit der Torvorbereitung überlässt und selbst aus kurzer Entfernung vollendet [18]; целевые предикаты: **Bewacher** от глагола *bewachen* — *Wache halten, dienstlich aufpassen, scharf beobachten* [19] und im Fußball — *Spieler, dessen Aufgabe es ist, einen bestimmten Gegenspieler in seiner Entfaltung zu hemmen und an Torerfolgen zu hindern* [18]; **Schütze** от глагола *bewahren, behüten, verteidigen* [19] und im Fußball — *Spieler, der ein Tor erzielt* [18], а также предикаты результата действия: **Ausputzer** от глагола *ausputzen* — *etwas reinigen auswischen* [19] und im Fußball — *Der letzte Mann vor dem Torwart Er soll als letzte Instanz gefährliche Situationen bereinigen Antrittsschnelligkeit, Stellungsspiel, Kopfballstarke und Harte sind Voraussetzungen für einen Ausputzer* [18].

В немецкой терминосистеме футбола актуализированы знаки различных сфер жизнедеятельности человека: ОХОТА (**Abjagen** — *mit Mühe erhalten* [19] und im Fußball — *sinnverwand mit abnehmen, z. B. "Er jagte ihm den Ball wieder ab"*) [18], РЫБАЛКА (**hacken** — *mit der Hacke lockern, zerkleinern, spalten. Fisch hacken.* [19] und im Fußball — *unsauber, nicht fair spielen* [18]); КУХНЯ (**ausgekocht** — *durch Kochen Nähstoffe, Fett und so weiter herauslösen* [19] und im Fußball — *saloppe Bezeichnung für clever* [18]; **Korkenzieher** — *Gerät zum Herausziehen des Korkens aus der Flasche* [19] und im Fußball — *unkontrolliert vor dem eigenen Tor hochgeschlagener Ball (drallförmige Bewegung, zurücktrudelnd)* [18], ИГРА (**Joker** — *Spieler, der als Einwechsler wiederholt erfolgreich war und fast verlorene Spiele noch "herumgerissen" hat; (letzte) "Trumpfkarte" des Trainers* [18]), ТРАНСПОРТ (**Notbremse** — *Bremse in Schienenfahrzeugen für den Fall einer Gefahr* [19] und im Fußball — *Rettung in höchster Not durch unfaires Spiel; vor allem verbotenes Festhalten des Gegners oder Beinstellen. Nach dem Reglement Ahndung mit einem Strafstoß* [18]). В данных терминах фиксируется уподобление сценариям приведенных концептуальных сфер хода игры, движений игроков, целью которых является предпринять определенные действия для изменения ситуации в игре.

Донорской зоной метафоризации для терминов футбола в немецком языке служит АРТЕФАКТ, объединяющий рукотворные предметы, используемые человеком в сфере быта: **Hammer** — *Schlagwerkzeug mit ungefähr pyramidenförmigen, quer am Stiel (Helm) stehenden Kopf* [19] und im Fußball — *Bezeichnung für einen kraftvollen, scharfen Schuss auf das Tor* [18]. Данный термин образован на основе аналогизации сценариев, хотя обычно знаки артефактов переносятся в сферу футбола исходя из подобия зрительных гештальтов: **Kerze** — *zylindrischer Be-*

leuchtungskörper aus Stearin, Wachs, Talg, Paraffin, mit einem Docht aus geflochtener Baumwolle [19] und im Fußball — *verunglückter Schuss, Ballfestigkerzengerade hoch* [18].

Ассоциативно-метафорическая мотивация характеризуется использованием для обозначения одной концептуальной сферы знаков другой и основана на метафоре. В массиве исследуемых ассоциативно мотивированных немецких футбольных терминов в основном представлены ее диффузная и гештальтная разновидности. Ономасиологические признаки метафорически мотивированных футбольных терминов избираются из терминалов МПК, сформированных в его структуре в результате ассоциативной интеграции реципиентной концептуальной сферы футбола как вида спорта с другими донорскими концептуальными сферами. Использование знаков донорских концептосфер основывается на разнообразных ассоциативных аналогиях игровых действий, хода игры, с другими процессами, предметами и явлениями действительности и их признаками. Донорскими зонами для терминосистемы футбола в немецком языковом сознании избраны сферы ЧЕЛОВЕК, ТЕАТР, ВОЙНА, ПОЛИТИКА, ЦЕРКОВЬ, АРТЕФАКТ.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. — [общ. ред. Н. Д. Арутюнова, М. А. Журиной]. — М. : Прогресс, 1990. — С. 5–32.
2. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак ; [пер. с англ.] // Теория метафоры. — [общ. ред. Н. Д. Арутюнова, М. А. Журиной]. — М. : Прогресс, 1990. — С. 358–387.
3. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. — М. : Прогресс, 1988. — С. 281–309.
4. Пирс Ч. С. Из работы “Элементы логики. Grammatica speculative” / Ч. С. Пирс пер. с англ. Т. В. Булыгиной и А. Д. Шмелева // Семиотика / Под ред. Ю. С. Степанова. — М. : Радуга, 1983. — С. 151–201.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология (монография) / Е. А. Селиванова. — К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. — 248 с.
6. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селиванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
7. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт ; [пер. с англ.] // Теория метафоры / общ. ред. Н. Д. Арутюнова, М. А. Журиной. — М. : Прогресс, 1990. — С. 82–109.
8. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. — М. : Петрополис, 1998. — 432 с.

9. Allbritton, D. W. When Metaphors Function as Schemas: Some Cognitive Effects of Conceptual Metaphors / D. W. Allbritton // *Metaphors and Symbolic Activity*. — Mahwan, 1995. — Vol. 10. — P. 33–43.
10. Evans, V. *Cognitive Linguistics: An Introduction* / Vyvyan Evans, Melanie Green. — Edinburgh : Edinburgh University Press 2006. — 830 p.
11. Gibbs, R. *The Poetics of Mind* / Raymond Gibbs. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994. — 168 p.
12. Klemperer, V. *LTI: Notizbuch eines Philologen* / Victor Klemperer. — Leipzig, 1975. — 128 S.
13. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction* / Zoltán Kövecses. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 158 p.
14. Kövecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation* / Zoltán Kövecses. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. — 148 p.
15. Lakoff, G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago, London : University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
16. Reddy, M. The conduit metaphor: a case of frame conflict in our language about language / Michael Reddy // *Metaphor and Thought* / ed. by Andrew Ortony. — [2nd ed.]. — Cambridge : Cambridge University Press, 1993. — P. 164–201.
17. Ungerer, F. *An Introduction to Cognitive Linguistics* / Friedrich Ungerer, Hans-Jürg Schmid. — London, 1996. — 316 p.
18. Matheja U. *Fußball A-Z. Spieler, Mannschaften, Europapokal, Weltmeisterschaften* / Ulrich Matheja, Peter Schütz. — München : Schneider, 1991. — 349 S.
19. *Wahrig Deutsches Wörterbuch* / Renate Wahrig-Burfeind. — 8., vollst. neu bearb. und aktual. Aufl. — Güterloh-München : Wissen-Media-Verl., 2010. — 1728 S.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРУДНОЩІ ДВОСТОРОННЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ТЕЛЕКОНФЕРЕНЦІЙ ДІЛОВОЇ ТЕМАТИКИ

Проблематика роботи состоит в анализе лексических, грамматических и стилистических проблем, возникающих при двустороннем переводе дискурса телеконференций деловой тематики с учетом ключевых факторов информационно-коммуникативного процесса. По результатам экспертного анализа лингвистических особенностей данного вида дискурса в английском и украинском языке были выявлены наиболее успешные переводческие стратегии, позволяющие избежать коммуникативных неудач.

Ключевые слова: дискурс телеконференций деловой тематики, лексические, грамматические и стилистические проблемы двустороннего перевода, экспертный анализ, лингвистические особенности, переводческие стратегии, коммуникативные неудачи.

This article focuses on the research of lexical, grammatical and stylistic problems of business teleconferences' discourse bilateral translation. In the course of expert analysis of the discourse linguistic peculiarities it has been concluded that there are some general translation strategies in the two languages under investigation which allow to escape possible communicative deviations.

Key words: lexical, grammatical and stylistic problems of business teleconferences' discourse bilateral translation, expert analysis, the discourse linguistic peculiarities, translation strategies, communicative deviations.

Останнім часом спостерігається інтенсивне розвинення індустрії Інтернет-засобів масової комунікації, що, як наслідок, викликає посилення інтересу до вивчення специфіки Інтернет-комунікації у різних галузях знання.

Метою цього дослідження є вияв основних труднощів двобічного перекладу телеконференцій ділової тематики й засобів їх подолання. У відповідності із зазначеною проблематикою було сформульовано такі завдання:

1) дослідити телеконференції ділової тематики в аспекті визначення лінгвістичних особливостей цього окремого різновиду дискурсу Інтернет-повідомлень ділової тематики;

2) описати найбільш типові проблеми, що виникають під час двостороннього перекладу телеконференцій ділової тематики (англійська — українська, українська — англійська);

3) виявити перекладацькі стратегії, що дозволяють запобігти комунікативних невдач.

Актуальність цього дослідження підтверджується напрямком сучасних лінгвістичних студій, спрямованих на вияв взаємозв'язку між семантичним, структурним і функціональним аспектами різних видів Інтернет-комунікації та їх лінгвістичною реалізацією.

Новизна дослідження в тому, що вперше здійснено спробу схарактеризувати лінгвістичні проблеми перекладу телеконференцій ділової тематики та розробити ефективну стратегію їх подолання з урахуванням надбань сучасного перекладознавства.

Дослідження провадилося на матеріалі англо- та українськомовних Інтернет-телеконференцій ділової тематики, що розміщені на сайтах інформаційних компаній: <http://www.msnbc.com>, <http://www.forbes.com>, <http://www.dowjones.com>, <http://http://www.5tv.com>, <http://www.audio.ukrinform.com>.

Об'єктом дослідження слугували телеконференції ділової тематики як різновид дискурсу інформаційних Інтернет-повідомлень ділової тематики.

Предмет дослідження — лінгвістичні проблеми перекладу телеконференцій ділової тематики, обумовлені специфікою мовної реалізації особливостей цього жанрового різновиду в англійській та українській мовах, а також експериментально визначені перекладацькі стратегії.

Методологічний апарат дослідження складається з методів теоретичного узагальнення, експериментального аналізу та прийомів статистичного оброблення даних.

Теоретичним підґрунтям дослідницької роботи слугували наукові праці вчених, що займаються проблемами комунікативної лінгвістики, медіалінгвістики, ділової комунікації, теорії та практики перекладу (Ф. С. Бацевич, І. Б. Кашкін, І. В. Корунець, Л. С. Бархударов, К. Райс, Я. І. Рецкер, Є. В. Ключев, Т. Янко). Автор спирався на результати власного експериментального дослідження, спрямованого на вияв специфіки лінгвістичного оформлення дискурсу Інтернет-повідомлень ділової тематики.

Ключовими особливостями телеконференцій ділової тематики, що характеризують їх як різновид дискурсу інформаційних Інтернет-повідомлень ділової тематики (ІПДТ), є такі:

1) обумовленість специфіки лінгвістичного оформлення комунікативною спрямованістю повідомлення в цілому (інформування, прогнозування, полеміка, заперечення, згода), а також комунікативною інтенцією та стратегіями ведучого-адресанта;

2) кореляція просодичних характеристик звучного мовлення ведучого з переданими емоційно-модальними конотаціями;

3) взаємодія різнорівневих засобів вираження мовної експресії для досягнення ефективної передачі комунікативної інтенції ведучого з урахуванням фактора адресата.

Лінгвістичний аналіз текстів англо- й українськомовних телеконференцій ділової тематики, спрямований на визначення провідних фонологічних, лексичних, граматичних і стилістичних особливостей мовлення, що ускладнюють їх переклад англійською та відповідно українською мовами, дозволив дійти таких висновків.

1. Основними труднощами (англо-українського та українсько-англійського) перекладу телеконференцій ділової тематики в аспекті фонології є такі:

- відмінності в розташуванні фонологічних меж між семантичними блоками у мовах, що досліджуються, або їх неправильне інтонаційне оформлення;

- розбіжності в побудові та інтонаційному оформленні тема-рема-тичної конструкції у мові-оригіналу та мові-перекладу;

- різниця в швидкості вимовляння в англійській та українськомовних учасників дискурсу, зумовлена типологічними відмінностями мови-джерела та мови-перекладу;

- порушення мовцем орфоепічних норм внаслідок впливу регіонального акценту, вад мовлення, емоційного стану;

- неправильне інтонаційне оформлення висловлювань різних комунікативних типів;

- порушення загальноприйнятих норм акцентуації чи зсув до акцентної структури рідної мови мовця-перекладача.

2. Труднощі перекладу телеконференцій ділової тематики англійською з української та українською з англійської спричинені головним чином такими відмінностями у лексико-граматичній побудові двох мов, що можуть ускладнити процес двобічного перекладу:

• поширеність різних способів словотворення економічної та біржової лексики у мові оригіналу та мові перекладу, зокрема:

1. широке використання в англійській мові слів-комполітів, утворених за моделями, де перший або другий компонент виражений іменником. Це вимагає в українській мові описового перекладу у вигляді словосполучення (наприклад: N+N: *index activity* — показник біржової активності; *market rate* — біржовий курс; *mortgage industry* — іпотечна індустрія); N+N+N: *consumer sentiment index* — індекс споживчої чутливості); Adj+N: *light crude* — легка нафта; *common stock* — звичайні акції); PI + N: *borrowing costs* — відсотки за позицію;

2. поширеність в англійському діловому мовленні абревіатур, що обумовлює вибір еквівалентних лексичних одиниць-скорочень у мові перекладу (наприклад: *VAT (Value Added Tax)*; *ПДВ (податок на додаткову вартість)*);

3. уживання в мові джерела лексичних одиниць, в основі створення яких лежить метафоричне або метонімічне перенесення значення, що потребує в українській мові описового перекладу чи додаткового пояснення за умови відсутності повного мовного еквівалента у мові перекладу (наприклад: англ.: *bear*; переклад українською: “ведмідь” — біржовий спекулянт, який грає на зниження; англ.: *bull*; переклад українською: “бик” — біржовий спекулянт, який грає на підвищення; англ.: *rallies* (дефініція: *an act of returning to a strong position after a period of difficulty*); переклад українською: “зростання цін на акції після періоду падіння їх вартості”); Англ.: *The storm finished on Wall Street as investors' rallies rounded twice sector of bullish news.* (Дефініція: *bullish news — in finance news connected with an increase in the price of shares; rallies in act of returning to a strong position after a period of difficulty; to round twice — to increase in two times*); переклад українською: *На фондовому ринку на Уолстріт стихла буря після того, як двічі зросла вартість акцій інвесторів*).

В аспекті визначення стилістичних особливостей телеконференцій ділової тематики в Інтернеті, що потенційно ускладнюють їх переклад, слід звернути увагу на такі моменти, як:

4. відхилення від норм літературно-художнього й публіцистичного стилю;

5. насиченість мовлення прикметами розмовного стилю [3; 110; 197];

6. порушення мовних норм на різних рівнях, а саме:

▪ широке використання еліптичних речень, паралельних конструкцій, речень із порушенням нормативного порядку слів на синтаксичному рівні;

▪ розповсюдженість скорочень, слів широкої семантики, колоквіалізмів і колоквіальних фразеологічних одиниць, упущення особових займенників у функції підмета та артикля перед іменником на лексико-граматичному рівні;

▪ частотне вживання слів широкої семантики й слів з ослабленим лексичним значенням (наприклад: *Things like that are a general story. The things were hanging around in here. There has been considerable progress in movement of things. It's very interesting stuff. That's pretty far from the truth;* Для компанії такого рівня дрібниць немає. Подібні речі не є новиною);

▪ метафоричність мовлення, що проявляється в таких моментах, як:

а) розповсюдженість лексичних стилістичних прийомів і образних засобів (метафора, метонімія, епітети й т. д.) (наприклад: *We were reviewing the stocks that stumped me yesterday* (персоніфікація). *It's time for you to escape, escape the ghosts of lifeless stocks* (розгорнута одночленна метафора + епітет); Судячи з результатів останніх біржових операцій, ринок дає задній хід (прибутковість цінних паперів зростає, а ціни падають) (одночленна метафора). *Здається, що сьогодні фондові цінності потрапили у повітряну яму* (нестійке становище, в якому опиняються фондові цінності у зв'язку з раптовим або надзвичайним падінням їх курсу)(одночленна метафора);

б) насиченість мовлення метафоричною термінологічною й професійною біржовою лексикою, фразеологічними зворотами, малозрозумілими для необізнаних слухачів, що не ознайомлені із глосарієм біржових коментаторів (наприклад: *That upfront was just a waste of time. (upfront-payment in advance). Stocks are rallying today. (to rally-to increase in value after falling in value). The storm finished on Wall Street as investors' rallies rounded twice sector of bullish news. (bullish news — in finance news connected with an increase in the price of shares; rallies in act of returning to a strong position after a period of difficulty; to round twice — to increase in two times); Вчора на фондовій біржі відбувся "наліт ведмедів" ("наліт ведмедів" — активний продаж "без покриття", що проводиться з метою зниження рівня цін для того, щоб вигідно купити товар за значно нижчими цінами). Минулого тижня біржові аналітики констатували "занурення" на ринку нерухомості ("занурення" — нетривала затримка у розвитку ринкової кон'юнктури або незначна зміна цін на біржі);*

в) наявність оказіональних контекстуальних синонімів, які важко адекватно перекласти (наприклад: *However, keeping up with data piracy is an on-going challenge. The protection available data is an on-going battle; Ці процеси спричиняють підвищення цін на акції вітчизняних компаній, підвищення цін на акції обумовить економічний зріст підприємств*);

г) уживання стилістично забарвлених слів (наприклад: *Unfortunately, we are at the portion of the show, where we have to terminate this very interesting discussion. We'll discuss these funnies more. It's very interesting stuff. We are sort of consulting it here; Банківські кредити стимулюють виробництво, дозволяють розв'язувати широке коло економічно-соціальних проблем, значною є і благодійно-спонсорська діяльність);*

г) уживання експресивно-виражальних слів і слів, що виражають емоційні стани (наприклад: *Is it the growing through the very low base or through the very fantastic business environment? Crazy, crazy; Вражаюче успішною є діяльність компанії на вітчизняному ринку);*

д) уживання слів з явно вираженою оціночною конотацією (наприклад: *Even in these dreadful market conditions?! The market is booming for these types of services. Most astonishing is that...; Несподівано високими є показники економічної діяльності компанії за поточний рік);*

е) уживання лексико-стилістичних засобів мовленнєвого контакту, в яких передається ставлення ведучого до слухача (англ.: *you know, I believe, I think, hey, hello, I hope, I bet, I presume, I doubt*; укр.: *можливо, здається, на нашу (на мою) думку, як відомо, по-перше..., безперечно*);

е) використання прислівників міри та ступеня у функції інтенсифікаторів для підсилення значення повнозначних слів та відображення ставлення мовця до предмета мовлення (наприклад: *It's pretty far from the truth. Thanks to a very colourful person. Thank you so much; Набагато складнішою є ситуація з ринком нафти);*

ж) поширеність клішованих фраз, стійких словосполучень (наприклад: англ.: *for a second day in a row*; укр.: *у даний час, за наявності*);

з) наявність дискурсивних маркерів (*however, well, now, really, still, actually, possibly, probably, conversively; проте, власне кажучи*).

Експериментально провадилося дослідження міжмовних перебудов, що дозволяють втілити комунікативні стратегії кооперації¹ та адекватно передати зміст автентичного тексту під час двостороннього перекладу телеконференцій ділової тематики в Інтернет. Тут і далі

---

¹ Комунікативна стратегія кооперації — правила і послідовності комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення запланованого стратегічного результату спілкування, залучення адресата до співробітництва [2].

в тексті статті вживатимемо термін “перекладацькі трансформації”, який введено в обіг Л. С. Бархударовим. “Перекладацька трансформація — перебудова елементів вихідного тексту, операція “перевираження” змісту або перефразування з метою досягнення перекладацького еквіваленту” [1]. Згідно з концепцією Л. С. Бархударова, виокремлюємо чотири основні типи перетворень — перебудова, заміна, опущення та додавання.

За результатами експерименту найбільш поширеними перекладацькими трансформаціями у досліджуваному матеріалі виявились такі:

- граматична перебудова — зміна порядку слідування компонентів речення, словосполучення або місця розташування певного слова;

- граматична заміна — заміщення одного з компонентів у синтаксичній структурі складного речення, вживання однієї частини мови замість іншої, заміна окремих словоформ, членування складного речення на прості та об’єднання окремих простих речень у складне, заміна іменного присудку в англійській мові на дієслівний у українській;

- лексична заміна — зміна значення лексеми за обсягом:

- конкретизація — звуження обсягу значення, заміна родового поняття видовим, загального — частковим. Конкретизація застосовується під час перекладу українською англійських дієслів на позначення мовлення, стану та руху, як напр.: *say, be, have, get, take, give, make, come, go* і т.ін. Дієслово “*to be*” як частина іменного присудку в англійській мові замінюється на більш семантично конкретизований контекстуальний синонім у мові перекладу. Лексична заміна часто поєднується з граматичною (синтаксичною) заміною (напр.: іменний присудок змінюється на дієслівний);

- генералізація — розширення обсягу значення, заміна видового поняття родовим, часткового — загальним. Генералізація є більш типовою трансформацією під час перекладу англійською з української. Англійська мова визначається більш абстрактним характером лексем у порівнянні з українською. Лексична система англійської мови містить велику кількість слів “широкої семантики” на кшталт: “*thing(s), stuff, do, be*”, що спроможні замінити майже будь-який іменник чи займенник (напр.: “*thing(s), stuff*”), або дієслово (“*do, be*”);

- семантична заміна:

- засіб змістового розвитку (заміна причини наслідком та навпаки);

– засіб антонімічного перекладу (зміст висловлення передається шляхом уживання лексичних одиниць, що за своїм значенням є антонімічними до одиниць мови оригіналу);

- опущення;
- додавання;
- використання описового перекладу за відсутності повного еквівалента в мові перекладу;
- уживання слів-аналогів;
- додавання пояснювального тексту під час перекладу слів на позначення реалій, знання про які відсутні в мовній компетенції потенційного адресата.

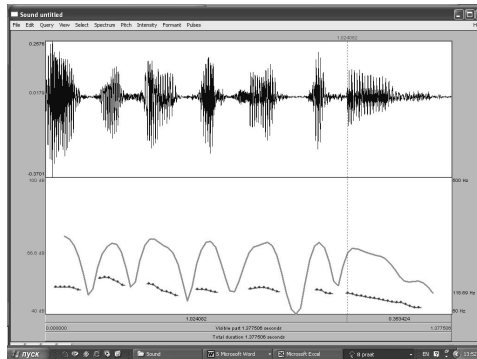
Слід зазначити, що автор статті дотримується підходу Л. С. Бархударова [1] до визначення термінів “перебудова” та “заміна”. Перебудова тлумачиться як зміна порядку слідування компонентів речення, словосполучення або місця розташування певного слова. До випадків заміни зараховують заміщення одного з компонентів у синтаксичній структурі складного речення, вживання однієї частини мови замість іншої, заміну окремих словоформ, членування складного речення на прості та об’єднання окремих простих речень у складне речення — граматичні заміни; засоби змістового розвитку та антонімічного перекладу — семантичні заміни. Така зміна висловлення, що полягає у зменшенні кількості елементів у його складі, але жодним чином не впливає на зміст висловлення у мові оригіналу у цілому (тобто змінюється форма, а змістовна частина зберігається у повному обсязі), класифікується як опущення, уживання у мові перекладу більшої кількості мовних одиниць, ніж у мові оригіналу, з метою збереження автентичного змісту — додавання.

Однією з розповсюджених лінгвістичних проблем під час двостороннього перекладу телеконференцій ділової тематики є складність сприйняття фонологічної структури англійського мовлення носіями української мови та навпаки. На думку відомих фонетистів Т. О. Бровченко та Т. М. Корольової, “ритмічна структура синтагми в англійській мові головним чином характеризується ініціальною позицією наголошеного складу, за яким слідує ненаголошені — енклітики. Випадки вживання на початку синтагми ненаголошених складів, так званих проклітиків, що приєднуються до наступного за ними наголошеного складу та разом утворюють ритмічну групу, є скоріше винятком із загального правила. У той час як в українській мові проклітики трапляються частіше, ніж в англійській, домінує

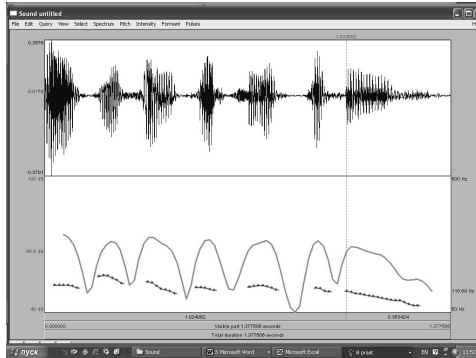

положення в організації ритмічної структури синтагми посідають ті ж самі енклітики”. Англійська та українська мови належать до виду мов із нефіксованою позицією наголосу [3:172,241].

Під час здійснення двостороннього англо-українського та українсько-англійського перекладу телеконференцій ділової тематики відзначається суттєва інтерференція англійської та української мови в аспекті організації акцентної та ритмічної структури висловлювання. Експериментальне дослідження інтенсивності звучання та ЧОТ англійських та українських фраз, представлених ведучими телеконференцій ділової тематики й перекладачами-синхроністами відповідно, дозволило дійти висновку про уподібнення акцентно-ритмічного й мелодійного малюнку українських фраз у мовленні перекладача акустичним характеристикам оригінальних висловлювань англійською мовою. Нижче наведено інтонограми оригінальної фрази ФА1 та її перекладу ФУ1, де Ф-фраза, А-англійська, У-українська. Як бачимо з малюнків, огинаючі криві ЧОТ та інтенсивності є ідентичними. У двох випадках ужито інтонаційний контур The Ascending-Descending Head + The Fall.

ФА1. The 'Bank "De 'mar" in Cher 'nigov has 'recently celeb 'rated its thir 'teenth anni 'versary.

ФУІ Чернігівський банк “Демар” відзначив своє тринадцятиріччя.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) — М.: “Международ. отношения”, 1975. — 240 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. — 344 с.
3. Бровченко Т. О., Корольова Т. М. Фонетика англійської мови (контрактивний аналіз англійської та української вимови): Підручник. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. — 300 с.
4. Дерік І. М. Просодичні особливості дискурсу інформаційних повідомлень ділової тематики в Інтернеті (експериментально-фонетичне дослідження): Дис... канд. філол. наук: 10.02.15/ Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т. ім. К. Д. Ушинського — О., 2007. — 264 с.
5. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации: Краткий курс. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: АСТ: Восток — Запад, 2007. — 256 с.
6. Ключев Е. В. Речевая коммуникация: Учебное пособие для университетов и институтов. — М.: “Рипол Классик”, 2002. — 320 с.
7. Королева Т. М. Интонация модальности в звучащей речи. — К.; Одесса: Выща шк. Головное изд-во, 1989—147 с.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. — Вінниця: “Нова Книга”, 2001. — 448 с.
9. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації: монографія / авт. кол.: Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін. — Львів: ПАІС, 2010. — 280 с.
10. Райс К. Классификация текстов и методы перевода / Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. — М., 1978. — С. 202—228.
11. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. — М.: “Р. Валент”, 2004. — 244 с.
12. Янко Т. В. Коммуникативные стратегии русской речи. — М.: “Языки славянской культуры” (Studia philologica), 2001. — 384 с.

ФОРМУВАННЯ АГРЕСІЇ СУЧАСНИМИ ПОСТМОДЕРНИМИ ТВОРАМИ (порівняльний лінгвістичний аналіз книг Бенджаміна Вайсмана “Добродій мрець” та Юрія Іздрика “Флешка”)

В статье проделан сравнительный лингвистический анализ книг Бенджамина Вайсмана “Господин мертвец” и Юрия Издрика “Флешка”. Предлагается материал к лекционной разработке в процессе изучения постмодерных сочинений XXI столетия на отечественном и мировом рынках, где рассматривается формирование агрессии у читателей путём описания разных отклонений в нормальном поведении личностей (маниакальное состояние некоторых индивидов). В сочинении используется нецензурная лексика, упрощается синтаксическое строение предложений для “легкого” прочтения и тому подобное.

Ключевые слова: проблемная лекция, эвристическая беседа, лингвистическая и психологическая агрессия, нецензурная лексика, упрощенное строение предложений.

The article offers the comparative linguistic analysis of the book “Dear Dead Person” by Benjamin Weissman and the book “Flash Drive” by Yuriy Izdryk. There is given the lecture material to be studied while scrutinizing the 21st century postmodern works of fiction at home and world markets. In those works there was determined the formation of readers’ aggression through demonstration of different forms of deviations in people’s behavior (maniac condition of some individuals). The above creative works are characterized by usage of coarse language, simplification of syntactic constructions to make the process of reading easier etc.

Key words: problem lecture, heuristic discussion, linguistic and psychological aggression, coarse language, simplification of syntactic constructions.

У Михайла Булгакова Воланд у романі “Майстер та Маргарита” під час виступу у вар’єте говорить: “Вони — люди як люди. Люблять гроші, але так і завжди було... Людство любить гроші... Так, безпечні...”

але ж... милосердя іноді трапляється в їхніх серцях... звичайні люди... у цілому, нагадують колишніх... квартирне питання тільки стратило їх...” [1]. В Юрія Іздрика у книзі “Флешка” згадується театр Воланда: “Жінки зникали за завісою, залишали там свої сукні і з’являлися в нових. На стільчиках з позолоченими ніжками сиділи рядком пані і тупали по килиму щойно взутими черевичками... Впізнали? Так, безумовно, це був театр Воланда, ми повинні були ідентифікувати його принаймні за Булгаковим. Та нам було ніколи. Ми поспішали показатися один поперед одним у найрізноманітніших одягах, в найнесподіванішому антуражі, під найнежданішою машкарою” [2: 49].

Дійсно, чи XXI століття удосконалене технічно змінило пересічних громадян у зразкових сім’янинів, батьків, родичів?! Однозначно, ні!

Усі проблеми нашого “постмодерного століття” відображені в сучасній белетристиці, яка піднялася до рангу бестселерів і заповнила полиці книжкових магазинів. Вона є тим дзеркальним відображенням життя, яке оточує нас, до якого ми звикли і сприймаємо його як нормальне пересічне життя. Тому **актуальність** статті полягає в тому, що в сучасному світі мовна агресія української та зарубіжної белетристики останнім часом сприймається нами, читачами, як мовна норма, а не як відхилення від норми, засмічення нашої свідомості різним непотрібним мотлохом, і така ситуація в постмодерній літературі сприяє її занепаду, зубожінню, втраті того естетичного смаку і виховного потенціалу, який вона могла би нести людям.

Проблемою студіювання мовної агресії на вітчизняних теренах займаються такі відомі науковці, як О. Бакинська, В. Жугай, Л. Базюк, А. Капелюшний, О. Штурнак, О. Мітчук, О. Білянська, М. Лесюк, О. Ваніна, Ю. Шаповал, Н. Бабич.

Ми згодні з науковцями, які вважають, що про дотримання літературних норм у сучасній художній літературі мусить дбати, у першу чергу, митець, якщо він хоче, щоб його твори були справжніми взірцями художнього слова, а не тільки псевдопопулярними бестселерами.

Мета нашого дослідження — зробити порівняльний лінгвістичний аналіз книг Бенджаміна Вайсмана “Добродій мрець” та Юрія Іздрика “Флешка” і запропонувати проблемну лекцію з елементами евристичної бесіди для студіювання зазначеної проблеми у вишах.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: опрацювати літературу; вказати на значення інноваційних технологій у вишах

на прикладі проблемної лекції з елементами евристичної бесіди; зробити порівняльний аналіз зазначених книг; охарактеризувати мовну агресію у зазначених книгах; подати деякі практичні рекомендації для студіювання обраної теми у вишах.

На сучасному етапі у постмодерних творах відчутно лібералізацію мовних норм: збільшується варіативність мовних одиниць і слововживання загалом, розхитуються мовностилістичні та правописні норми, послаблюються та розмиваються стильові та стилістичні обмеження. На цьому загальному ослабленому мовному тлі посилюється функціонування інтерферем, тобто мовних елементів та різних засобів, що не відповідають літературній нормі. Письменники порушують норми на всіх мовних рівнях: на фонетичному (спотворення звукового комплексу, оформленого як слово, окремого звуку, наголосу), морфологічному (плутання граматичних форм, нечітке розрізнення граматичного значення слів, неправильне словотворення), синтаксичному (порушення граматичної комбінації, і — як наслідок — мова втрачає свою правильність і, врешті, перетворюється на суржик. Такий стан справи призводить до виникнення мовної агресії — використання мовних засобів для демонстрації неприязні, ворожості, манера мови, що ображає будь-чье самолюбство, честь. Використання суржику, а також нецензурної лексики письменниками — це вияв неповаги до читачів.

Отже, мірилами якості художнього твору є норми, утверджені культурою мови: лексичні (розрізнення значень та семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності), граматичні (вільне володіння граматичними категоріями, формами та значеннями, граматичною організацією словосполучень і речень), стилістичні (доцільність використання мовновиражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування), орфоепічні (вимова), орфографічні (написання).

Зупинимося на лексичному рівні книги Юрія Іздрика “Флешка”. Автор активно використовує **окаціоналізми**: *моя колишня-перша-й-остання дружина — ^мк*; **знижена лексика** та **нецензурна лексика**: “*Ну от і догулявся, клятий **пияцюра**”, — думаю я [2:10]; ... *ідіоте, ти ж іще не зовсім пропаций, напруж свої пропиті звивини, **засранцю**, будь уважний, будь уважний, будь уважний, **курва, сука, блядь, до дідька, чорт, чорт, чорт!** [2:14]; **варваризми**: *І тут я згадую, що приятель, дрібний бізнесмен, має в околицях цілу мережу кіосків **non stop**, у яких продають у тому числі й горілку [2:10].***

Велика кількість варваризмів у книзі Юрія Іздрика “Флешка” (варваризм — це слово чи зворот, запозичені з іншої мови і не цілковито освоєні, через що сприймаються як чужорідні [4:203]) засмічують хорошу українську мову автора, роблять її незрозумілою, непривабливою, псевдоелітарною.

У Юрія Іздрика на граматичному рівні вирізняються складні синтаксичні конструкції: перенасичені анафорами, ускладнені періодом, великою кількістю прийменників, сполучників, заперечних часток, синонімічних пар — це все ускладнює сприймання тексту читачем (*Ніяк знову ж таки не розвиваючи і не підтверджуючи цієї тези, автор з маніакальною наполегливістю зі статті в статтю, з есею в есей повторює парафраз Екзззіаста...: “Не час родитись і не час помирати, не час садити і не час виривати посаджене, не час вбивати і не час лікувати, не час руйнувати і не час будувати, не час плакати й не час реготати, не час ридати і не час танцювати, не час розкидати каміння і не час каміння гromадити, не час обіймати і не час ухилиятися від обіймів, не час шукати і не час губити, не час збирати і не час розкидати, не час дерти і не час зашивати, не час мовчати і не час говорити, не час кохати і не час ненавидіти, не час війни і не час миру!” — що навіть при всій художній переконливості прийому викликає відчуття лукавства, прихованої омани, каверзи, приносить присмак пустого формального виверту [2:56]). Така складність синтаксичних конструкцій не дає змоги зрозуміти написане з першого разу, що змушує уважного читача перечитувати ще раз, а легковажного загортати книжку. Іздрик ніби грається зі словом, тому часто використовує різні графічні прийоми для виділення певної думки. От, наприклад, для увиразнення поняття “культура” він подає ряд контекстуальних синонімів, які графічно підпорядковуються цьому поняттю: *матеріальна, маргінальна, духовна, побутова, вулична, поведінки, їжі, кулінарна, соціалістична, мови, контркультура, альтернативна, буржуазна, рок-культура, поп-культура, європейська, театральна, Майя, традиційна, виробництва, споживання, диспутів, урбаністична, пиття, субкультура, секс-культура, статевого життя, палеоліту, х-культура, молодіжна, Середньовіччя, фізична, сільськогосподарська, західна, Сходу, імперська, рису, льону і, нарешті, культура яко культури [2:58–59].**

На стилістичному рівні зняті автором усі заборони, а саме: дозволяється змішання, суміщення, розчленування будь-яких одиниць мови, приміром, змішування стилів — надмірне використання філософської термінології, а саме термінологічних неологізмів: *...навпроти її*

ліжка точнісінько таке ж. Евентуально для мене [2:8] (евентуальний — можливий за відповідних умов, за певних обставин) [4:399]; Втім феномен прогалин у секвенціях психозів сам по собі не новина... (секвенція — повторення якогось музичного мотиву на різних ступенях висхідної або нисхідної гами) [4:823]; Мушу сказати, що подальший хід секвенції набув чергових та незіденцифікованих мною метаморфоз. Це вже були провали в тягlostі; це були збурення впорядкованості, викликані аберацією розуму; це були семантично-семіологічні сейсмокардіограми [2:8].

Юрій Іздрик особа колоритна, навіть частковий аналіз його книги “Флешка” є цьому яскравим прикладом. “Флешка” — це збірка есе та колажів Іздрика. Як говорять новочасні дослідники його творчості, це скоріше тексти з малюнками, які є аналізом сучасного стану різних соціально-економічних та політичних сфер суспільства. Тому “Флешка” — це той рідкісний випадок книги, коли майже науковий текст, озвучений майже суржиковою мовою і стосується майже побутових проблем. Але висновки з книги обов’язково будуть глобальними. Заголовок дуже точно передає зміст книги: це щось таке, чого мало, що вміститься на якихось п’ятсот дванадцяти мегабайтах, та й ще може бути видалене в будь-який момент, така вже доля флешок, інформація, яка на них зберігається, ніколи не буде там зберігатися вічно. Саме тому “Флешка” — це такий собі сучасний культурологічний палімпсест (*палімпсест — знову зіскоблена (книжжка) — давній рукопис, написаний здебільшого на пергаменті після того, як з нього стерто первинний текст [6:287]*). Флешка, тобто палімпсест, зникне, як зникнуть означені в ній суспільно-політичні та економічно-соціальні проблеми.

Сам Юрій Іздрик вважає “Флешку” поганою книжкою з гарною обкладинкою. Але це зовсім не так: просто сама “Флешка” є книжкою не написаною, а зібраною — з усіх останніх есе Іздрика. Його улюблене — “Львів: секвенції психозу”, де стиль перестає бути плоттю його прози, а нарешті перетворюється на форму, не заважаючи слухати історію — про Львів, про колишню дружину, першу й останню, про перші враження і першу довічну любов. Далі буде ще Івано-Франківськ і рідний Іздриків Калущ, а також рідний Іздриків Джойс — оповідання, в якому Іздрик досягає майже борхесівської довершеності. Пропонуємо порівняльний аналіз книги Юрія Іздрика “Флешка” з книгою Бенджаміна Вайсмана “Добродій мрець”.

Цікава щодо агресивності сюжету і композиції, а не тільки мовних засобів, книга Бенджаміна Вайсмана “Добродій мрець”, яка зобра-

жає цілу галерею психопатів, які живуть у сучасному світі та сприймають себе як цілком нормальних людей, тому що завжди знаходять виправдання своїм диким за суттю вчинкам, а іноді просто позбавленим людяності злочинам.

Якщо порівняти біографії письменників Бенджаміна Вайсмана і Юрія Іздрика, то спільним є те, що вони є творчими людьми: обоє грають на музичних інструментах, пишуть картини або роблять ілюстрації до своїх книг. Бенджамін Вайсман разом із Полем Маккартні організовує останнім часом благодійні виставки малюнків. Здавалося б, обоє високоерудовані та інтелегентні люди, але їхні оповідання та есе перенасичені вульгаризмами, деталізацією різних фізіологічних процесів, про які дорослі люди ніколи не будуть говорити вголос, але про це підлітки шепочуть по закутках. Критики закидають Бенджаміну Вайсману те, що *підлітки, які пліткують на подібні теми, з часом виростуть і стануть дорослими, а от Вайсман ніколи не виросте і не стане справжнім письменником, адже для нього підлітковий вік уже позаду: “потоком свідомості” таку літературу не назвеш (багато честі), скоріше це “понос свідомості”, а тому у читача існує важке завдання — знайти серед цього нагромодження слів сюжет і характери героїв, на жаль, нічого цього в книзі немає* [7].

Щодо мовних засобів, то синтаксичний рівень цієї книги примітивний: переважно автор використовує прості неускладнені речення: *Ніч видалася теплою. Це остання цигарка. Затягаюсь. Випускаю дим. Може, шампанського? Ні, краще залишу на потім: хай стане кульмінацією всього. Чи все ж “так”? Так, так, так, так! Саме в цю секунду! Мені необхідно зараз же відчутти поживну піну* [5].

Ксенія Михайлова у статті “Таргани на волі” спробувала дати критичний аналіз книзі Бенджаміна Вайсмана “Добродій мрець”. Авторка вважає, що літературі ХХІ століття характерне поєднання гумору та рефлексії (*рефлексія* — роздуми, сповнені сумнівів, суперечностей; аналіз власного психічного стану [4:803]).

До такої ж літератури ми пропонуємо віднести і книгу Юрія Іздрика “Флешка”. Таким чином, ми вважаємо що ці твори об’єднують такі риси:

1) автори зазначених книг пробують зобразити глобальні сумніви та проблеми через дрібні деталі повсякденності;

2) дуже тонку межу між гумором і шизофренією демонструють автори книг (приміром, у Бенджаміна Вайсмана мета життя — булочка, яка чекає тебе на столі, поки ти працюєш. У кожного вона, власне,

своя, маленька, мізерна, але сильна у своїй буденності, яка витісняє інші думки. Загубити мету у житті — значить втратити себе, але раптом булку з'їв пес. Герой оповідання кричить на пса. А пес у цей час дивиться на хазяїна і думає: “Вибач, так, я з'їв твій смисл життя...” Безглуздя? Так, але до моменту, поки не закінчується оповідання і ти не починаєш обдумувати прочитане. Приміром, у Юрія Іздрика головний герой потрапляє з колишньою дружиною до Домініканського монастиря. Монашка пропонує їм відпочити у храмовій прибудові. Під час недільного заняття автор розглядає малюнок однієї дівчинки, який полягає в засушеній квітці... це його вразило... далі він потрапляє на прийом до настоятельки, яка вручає йому в золотій оправі образ Діви Марії... який автор спочатку губить, а потім раптово знаходить у речах, загорнений у журнал для чоловіків “Плейбой” (*Уся ця історія з месиджами й місями нагадувала мені, що теорія знаків, які нібито присутні в нашому житті, і треба лиш уміти їх відчитувати — річ загальновідома й тривіальна* [2:16]);

3) рефлексують в оповіданнях Вайсмана й есе Іздрика всі — ми не знаємо про героїв нічого (у Вайсмана — ні країни проживання, ні соціального статусу, ні їхнього характеру). Зате ми знаємо “тарганів” у голові кожного з них. В Іздрика головний герой — це сам автор, але автор без біографії, нібито вивернутий з середини, який сам себе критикує в есе;

4) перебільшуючи кожний миттєвий сумнів чи маячню та перетворюючи їх у ціле оповідання чи есе, автори створюють штучну пародію на літературу в манері “casual” — “умився, одівся, поїв...” — це у випадку з Бенджаміном Вайсманом, або закручені у довгі синтаксичні конструкції з ремінісценцій автора у випадку з есе Юрія Іздрика;

5) Бенджамін Вайсман, як і Юрій Іздрик, відмовився від сучасного “простого” оповідання. Вони вибрали шлях для обраних: автори написали, а у читачів два варіанти для прочитування: або вчитатися і задуматися, або прочитати і відкласти на далеку полицю... як незрозумілу вульгарну річ...;

6) важко зрозуміти з оповідань та есе авторів, що вони роблять: сміються чи насправді бачать життя під таким кутом зору. Враження занадто неоднозначне, щоб оцінювати книги за принципом “добра” чи “погана”. Людям, які звикли до літератури у найкращому розумінні цього слова, безперечно, трохи не по собі від нецензурної лексики та описів далеко не кращих виявів людської сутності. Тільки ті читачі зможуть оцінити означені книги, які дивляться на сучасний світ, як

на століття різного роду експериментів. Якщо у читачів виникло відчуття, що їх виваляли в багнюці, тоді мети своєї автори досягли.

У своєму романі “Воцпек” Юрій Іздрик написав трактат про “мудаків”, де стверджує, що *проблема знищення мудаків не така вже й складна, тому що це есхатологічна проблема, адже мудаци — практично всі*. Таким чином, мовна агресія породжується від почуття людинонависництва, яке, на жаль, з’являється час від часу у деяких представників постмодерної літератури.

Тільки зміна світовідчуття від негативного до позитивного може змінити мовну агресію на мовну толерантність у сучасних постмодерних творах як вітчизняної, так і зарубіжної белетристики. Мовна толерантність — це культура полеміки, діалогу, повага до думки опонента, визнання та практичне втілення принципів толерантності. Поряд із формуванням дискурсу гуманізму, повагою іншого та визнанням невідворотної і необхідної інакшості, коректності та спільної відповідальності, налаштованості на згоду через діалог мовна толерантність повинна ґрунтуватися на основних законах культури мови, в межах якої йдеться про саме явище толерантності.

В Україні останнім часом створюється система вищої освіти, орієнтована на входження у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується суттєвими змінами у педагогічній теорії та практиці навчально-виховного процесу у вишах. Відбувається заміна освітньої парадигми, пропонується новий зміст, інші підходи, інший педагогічний менталітет. Порівняльний лінгвістичний аналіз ми пропонуємо провести у процесі читання проблемної лекції “Тенденції розвитку сучасної світової та вітчизняної літератури” з елементами евристичної бесіди.

Технологія проблемного навчання не нова, і вона отримала широке розповсюдження у вишах. Сьогодні під проблемним навчанням розуміють таку організацію навчальних занять, які передбачають створення під керівництвом викладача проблемних ситуацій і активну самостійну діяльність студентів з їх розв’язанням, результатом якої є оволодіння знаннями, навичками, уміннями та розвиток здібностей мислити. Викладачами використовуються різні типи проблемних ситуацій як за змістом, так і за рівнем складності. Проблемне навчання — один із типів розвивального навчання, істотною відмінністю якого є розвиток творчого мислення і мовлення як єдиного процесу. Суть проблемного навчання полягає в пошуковій діяльності студентів, що починається з постановки питань, розв’язання проблем і про-

BLEMНИХ завдань, закладених у навчальних програмах і підручниках, у проблемному викладі й поясненні знань викладачем, у різноманітній самостійній роботі студентів. У проблемному запитанні завжди прихована суперечливість: 1) *Чи можемо вважати розвиток постмодерної літератури світового і вітчизняного ринків однаковим за проблематикою, манерою і стилем письма? Якщо так, то чому?* 2) *Що спільного і відмінного ми можемо знайти у жанровій тематиці Бенджаміна Вайсмана і Юрія Іздрика? Чому Бенджамін Вайсман вдається до оповідання, а Юрій Іздрик до есе, коли зображають сучасні проблеми у своїх книгах? У чому різниця?* 3) *Чи доречно використовувати у сучасній літературі нецензурну лексику? Яка виникає потреба для її використання?* 4) *Чим зумовлений спрощений синтаксис у книзі Бенджаміна Вайсмана?* 5) *Чому у книзі Юрія Іздрика переважно використовуються складні синтаксичні конструкції? Чим це зумовлено?* 6) *Чи доцільно використовувати в есе термінологічні неологізми? Наскільки це виправдано?*

Застосування проблемного навчання сприяє творчій діяльності студентів і формуванню творчих здібностей. Велике значення має мотиваційна сторона проблемної ситуації, наявність у студентів такого рівня знань літератури і мовленнєвих умінь і навичок, який був би достатнім, щоб почати пошук відповіді на нові питання і способу виконання практичних завдань.

У процесі читання лекції викладач може звернутися і до евристичної бесіди, щоб активізувати слухачів, зробити їх активними учасниками творення нових ідей, гіпотез та припущень. *Евристична бесіда — метод (прийом) навчання, коли в процесі взаємодії викладача і студента ставлять запитання з виучуваної теми, обмінюються думками, завдяки чому роблять певні висновки й узагальнення. Готуючись до лекції, викладачеві необхідно глибоко продумати систему запитань для евристичної бесіди, передбачити відповіді на них (неточні й помилкові) та визначити, кому зі студентів вони будуть поставлені [9:49].*

Отже, ми можемо зробити такі **висновки**: 1) сучасна белетристика відзначається високим рівнем мовної агресії, яка нав'язується читачам авторами творів; 2) мовна агресія пов'язана як із семантичним наповненням нецензурних слів, так і спрощеною граматичною системою, так і ускладненою синтаксичними і лексичними тропами системою складних синтаксичних конструкцій; 3) представникам світової (Бенджамін Вайсман) і вітчизняної (Юрій Іздрик) белетристики характерне широке бачення світу (вони і письменники, і художники, і музиканти), але зображуються ними ці грані через примітивні

шаржові сюжети, “потокі свідомості”, які не дають чіткого уявлення про сюжет і композицію їхніх творів (композиційна і сюжетна розмитість); 4) найкраще студіювати творчість постмодерністів через порівняльний аналіз їх творів; 5) проблемність тематики і виховної спрямованості цих творів визначають і методи та прийоми вивчення, а саме нами пропонується проблемна лекція з елементами евристичної бесіди.

Щодо **перспектив** подальших розвідок, то це дослідження лише перша спроба у цьому напрямку. Мовну агресію і мовну толерантність як антонімічну пару почали розглядати поки що тільки засоби мас-медіа, а в наукових колах ця проблема поширення ще не одержала. Ми, пропонуючи наше дослідження, дуже надіємося на подальшу співпрацю з цієї проблеми.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Булгаков М. Майстер и Маргарита. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://lib.ru/BULGAKOW/master.txt_with-big-pictures.html
2. Издрик Ю. Флешка: Есе / Юрий Романович Издрик. — Івано-Франківськ : “Лілея-НВ”, 2007. — 148 с.
3. Русско-украинский словарь. — Т. 1. А — М. — Киев : Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1980. — 846 с.
4. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень. — [Уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. — К. : Довіра, 2000. — 1018 с. — (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
5. Вайсман Б. Господин мертвец: Рассказы / Б. Вайсман; пер. с англ. Т. Рожковой, А. Куклей. — Екатеринбург : Ультра. Культура, 2006. — 416 с.
6. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. — К. : Довіра, 2007. — 478 с.: іл.
7. Такая, блин, вечная молодость, или Как не стать литератором. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vz.ru/culture/2006/12/20/61579.html>
8. Михайлова К. Тараканы на воле/ К. Михайлова. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://megapolis.kz/art/Tarakani_na_voli
9. Словник-довідник з української лінгводидактики : Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. — К. : Ленвіт, 2003. — 149 с.

СПЕЦИФІКА СУЧАСНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Статья посвящена выявлению специфики современных терминологических заимствований в сфере информационных технологий. Констатируется, что процесс заимствования является оптимальным способом заполнения терминологических лакун. Выявлены лингвистические и экстралингвистические причины заимствований в изучаемой сфере.

Ключевые слова: терминология, терминологическое заимствование, лакуна, интернационализация, омологичность, детерминологизация.

The article is devoted to the study of modern terminological borrowings specificity within the field of informational technologies. It is stated that the process of borrowing is the optimal way of filling terminological lacunae. Linguistic and extralinguistic causes of borrowings within the studied sphere are defined.

Key words: terminology, terminological borrowing, lacuna, internationalization, homology, determinologization.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується небаченою інформаційною міццю, досягнутою людством завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій, тобто технологій, які забезпечують розв'язання прикладних завдань методами обробки інформації, або використовуються для обробки інформації. Науково–технічну революцію змінила революція інформаційна, у ході якої створюється нове “інформаційне суспільство”. Інформаційні зв'язки відіграють життєво важливу роль у всіх галузях людської діяльності. Інформаційні ресурси суспільства стають у теперішній час визначальним чинником його розвитку як у науково–технічному, так і в соціальному плані.

Невід'ємною рисою сучасного етапу розвитку багатьох галузей науки та техніки є процеси міжнародного співробітництва, тенденції до інтеграції й глобалізації. Науково–технічний прогрес як одне з най-

більш важливих явищ сучасності вносить істотні зміни до лінгвістичної моделі світу. Ці зміни полягають, насамперед, у тому, що в теперішній час значну частину лінгвістичного фонду складає спеціальна лексика (терміни й номенклатурні назви), причому ця величина має тенденцію до збільшення [1: 5].

Актуальність дослідження визначається активізацією процесу заповнення термінів англо-американського походження у всіх європейських мовах, тенденціями до інтернаціоналізації та детермінологізації термінів.

Мета роботи полягає в виявленні специфіки сучасних термінологічних запозичень у сфері інформаційних технологій.

Термінологія кваліфікується як основна, найбільш значима й інформативна частина лексичної системи мови. Предметом дослідження термінології виступає термін — “слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності. Термін входить до загальної лексичної системи мови, але лише за посередництвом конкретної термінологічної системи” [2: 508]. Багато лінгвістів відзначають номінативну спрямованість терміна: “терміни — це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції”. Особлива функція, у якій виступає слово як термін, — це функція назви. При цьому підкреслюється, що “науково-технічний термін є неодмінна назва поняття” [3: 35]. С. В. Гриньов визначає термін як “номінативну спеціальну лексичну одиницю (слово або словосполучення), прийняту для точного найменування спеціальних понять” [4: 3], підкреслюючи зв'язок терміна зі спеціальним поняттям, поняттям певної галузі науки. Спеціальне поняття має чіткі межі, що встановлюються за допомогою наукового визначення — дефініції, яка одночасно є й визначенням значення терміна, що визначає змістовну точність терміна, під якою розуміється чіткість і обмеженість його значення. Дефініція є необхідною властивістю терміна, відіграючи важливу роль у виділенні термінологічної лексики зі словникового складу мови. Поняття є результатом узагальнення предметів певного класу за сукупністю спільних для предметів цього класу і відмінних для них ознак [5: 9–10]. На узагальнюючу сутність поняття вказує й таке визначення: “Поняття — це думка, що відображає в узагальненій формі предмети та явища дійсності за допомогою фіксації їх властивостей і відносин...” [6: 384]. Термін позначає лише поняттєву частину позначуваного предмета або явища, несуттєві ознаки не включені до його семантики.

Термінологія є частиною літературної мови та зазнає впливу її закономірностей. Склад термінів не є абсолютним і незмінним та зазнає кількісних і структурних змін.

Терміни, що не мають в іншій мові еквівалента (повного або часткового), у лінгвістиці прийнято називати лексичними лакунами. Лакуна — це прогалина, місце, якого бракує в тексті (від лат. *lacuna* — поглиблення, западина). Термін “лакуна” був уперше введений канадськими лінгвістами Ж. Віне й Ж. Дарбельне, які визначали лакуну як “явище, яке має місце щоразу, коли слово однієї мови не має відповідника в іншій мові” [7: 10].

Існують і більш розгорнуті дефініції поняття: “Лакуни — іншомовні слова, які виражають поняття, не закріплені в мовній нормі мови та для передачі яких у цій мові потрібні більш—менш великі перифрази — вільні словосполучення, створювані на рівні мовлення” [8: 10], “відсутність у системі мови слова або лексеми, що несуть поняття, еквівалентне поняттю мови порівняння” [9: 34].

Причини появи лакун у термінології є в основному позамовними або, точніше, породженими специфікою дійсності, тобто пов’язані з розширенням концептуального простору моделі світу, яка у свою чергу є результатом наукового та технічного прогресу сучасної цивілізації. Слід зазначити, що лакуни в найменуванні явищ/понять є актуальними для мовця соціуму (на відміну від псевдолакун, позбавлених прагматичної значимості й, отже, не релевантних у конкретних умовах). Як правило, для компенсації відсутнього слова з метою спілкування використовується компенсатор — слово або вислів, за допомогою якого лакуна фіксується.

Оптимальним способом заповнюваності термінологічних лакун є процес запозичення, який розглядається як “найбільш продуктивний спосіб розширення й збагачення словникового складу мови, зокрема її термінологічної підсистеми” [10: 7], адже наукова термінологія має досить високу здатність сприймати іншомовні запозичення, які формують спільний лексичний фонд у різних мовах. При цьому звукова оболонка, як правило, запозичується разом з референтом (позначуваним), сигніфікатом (поняттєвим змістом), семантикою (означаючим), тобто мова йде про пряме запозичення.

Компенсація лакун іншими мовними засобами, у тому числі за допомогою одиниць інших мовних рівнів (наприклад, описово), уявляється недоцільним у галузі термінології, оскільки суперечить основним вимогам, що традиційно висуваються до терміна: чіткій й по-

вній дефініції поняття, а також економічності у структурному плані. Процес запозичення в цьому випадку здійснюється не з метою номінації нових для мови—реципієнта дійсності реалій, а з метою більш раціонального вираження тих чи інших вже відомих понять, заміна описових конструкцій або складних слів більш точними, компактними найменуваннями.

Слід зазначити, що в семантичному плані значеннева структура слова у мові—донорі та у мові—реципієнті практично ніколи не збігається: “...у запозиченому слові зафіксований “шматочок” чужої (для мови, що запозичує) картини світу” [11: 79]. Вищесказане, однак, не повною мірою застосовне до науково—технічної лексики, зокрема до сфери інформаційних технологій, яка виконує споконвічну для запозичень ономасіологічну функцію, запозичує не тільки фонеморфологічні варіанти лексичних одиниць, але й одночасно з ними поняття, та не утворює, як правило, синонімічних рядів, тобто термінологічні запозичення несуть нові знання, розширюючи концептуальну модель світу мови, що запозичує.

Стосовно сучасного етапу запозичень термінології у сфері інформаційних технологій можна також відзначити такі екстралінгвістичні причини термінологічних запозичень: авторитетність мови—джерела (англійської), що призводить до запозичення з неї багатьма мовами й появи інтернаціоналізмів [4: 112], а також “новаторство націй у певній сфері діяльності” — у цьому випадку безперечне панування у сфері розвитку інформаційних технологій належить США [12: 11].

Процес запозичень у термінології нерозривно пов’язаний з її інтернаціоналізацією, тому що “прямі запозичення формують спільний лексичний фонд у різних, не обов’язково споріднених мовах” [1: 109], що сприяє полегшенню розуміння й, отже, є запорукою успішної професійно—наукової комунікації — основи розвитку наукового пізнання. Н. С. Валгіна підкреслює, що міжнародний обмін інформацією був би “скрутним без єдиного мовного коду, чим і є в цьому випадку інтернаціональна термінологія”. У зв’язку із “зростаючою тенденцією до інтернаціоналізації наукових досліджень, збільшенням обсягу наукової й технічної інформації, зростанням престижу інтернаціональності, або близькості за формою й збігу за змістом термінів, уживаних у різних інтернаціональних мовах”, інтернаціональність терміна включається до переліку критеріїв його нормативної оцінки [13]. Уніфікація термінів на основі англійської мови зумовлює те, що специфічними рисами лексичних інтернаціо-

налізмів є їхня “омологічність — міжмовна схожість у планах змісту і вираження” [14: 15].

Учені підкреслюють універсальність цієї тенденції та висловлюють упевненість у тому, що “кількість термінів—інтернаціоналізмів зростатиме” [15.: 8—11]. Збільшення їх кількості в сучасній мові науки й техніки відображає тенденції міжнародного кооперування, інтеграції багатьох галузей, об’єднання зусиль учених і фахівців різних країн із метою високоефективного обміну досвідом і професійної комунікації. Підкреслюється, що “ця тенденція особливо характерна для молодих галузей науки, як, наприклад, терміносистема інформатики” [15: 8—11].

Проникнення інформаційних технологій у повсякденне життя мільйонів людей призводить до значного поширення лексики цієї галузі науки й техніки, входження її в усну комунікацію людей, що не тільки професійно займаються цією проблематикою, але й пов’язаних із нею опосередковано, як користувачі. Слід зазначити, що вживання термінів за межами наукового стилю (у розмовному мовленні, у ЗМІ) пов’язане з їх детермінологізацією (втратою багатьох обмежувальних сем термінологічного значення при переході в загальномовне вживання й заміщенням у сигніфікаті наукового поняття побутовим [16] і зближенням із загальноповживаною лексикою).

Уживання запозиченої термінологічної лексики широкими масами сприяє входженню цього шару лексики до загальнолітературної мови та зміцненню запозичень в узусі. Відбувається постійний обмін номінативними одиницями між загальним лексичним фондом і термінологією: номінанти спеціальної підсистеми можуть розширити свій обсяг застосування, сполучуваність і поняттєву співвіднесеність і перейти до розряду загальної лексики.

Варто відзначити, що активізація процесу запозичення в різних мовах привертає увагу дослідників, і в різних роботах відзначається зростаючий англо—американський вплив у мовах, що належать різним мовним сім’ям [17; 18; 19; 20]. Статистичні дані показують інтенсивне запозичення англіцизмів і американізмів у всіх мовах Європи [21]. Крім того, сучасний етап лексичних запозичень визначається високою динамічністю хронологічного “кроку”, протягом якого нагромаджуються істотні зрушення в розвитку мови, рівного 10—20 рокам (класифікація включає помірний тип або, точніше, помірно—динамічний), який характеризується більш плавними зрушеннями в часі (30—40 років) і низькодинамічний, або вповільнений тип еволю-

ції, який характеризується незначною зміною стану норми (50 і більш років) [22: 37].

Підсумовуючи, зазначимо, що процес запозичення є найпродуктивнішим способом розширення й збагачення термінологічної підсистеми мови. У більшості випадків відбувається запозичення як звукової оболонки, так і референта (позначуваного), сигніфіката (поняттєвого змісту), семантики (означаючого). Специфіка сучасних термінологічних запозичень у сфері інформаційних технологій проявляється у тому, що уніфікація термінів відбувається на основі англійської мови, терміни сфери інформаційних технологій формують спільний лексичний фонд у різних мовах, що зумовлює їхню омологічність. Вживання термінів за межами наукового стилю пов'язане з їх детермінологізацією, що сприяє входженню цього лексичного шару до загальнолітературної мови та зміцненню запозичень в узусі.

Можна констатувати, що сучасні англо–американські запозичення сфери інформаційних технологій є найбільш репрезентативними на синхронному зрізі і є найінформативнішими у плані вивчення особливостей їх адаптації на усіх мовних рівнях мови–реципієнта. Тенденція до інтернаціоналізації термінологічної системи сфери інформаційних технологій мов світу безсумнівно заслуговує на подальше поглиблене вивчення як на матеріалі окремих мов, так і в зівставному плані.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Д'яков А.С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. — К.: Вид. дім “КМ Academia”, 2000. — 218 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. — 2-е изд., доп. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. — 709 с.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Винокур Г.О. // Труды Моск. ин-та истории, философии и лит. — 1939. — Т. 5. — С. 3–54.
4. Гринев С.В. Введение в терминоведение / Гринев С.В. — М.: МГУ, 1993. — 309 с.
5. Володина М.Н. Когнитивно–информационная природа термина (на материале терминологии массовой информации) / Володина М.Н. — М.: Изд–во МГУ, 2000. — 128 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энцикл., 1990. — 685 с.
7. Vinay J. P. Stylistique Comparée du Français et de l'Anglais / J. P. Vinay, J. Darbelnet — P.: Didier–Harrap, 1958. — 258 p.
8. Муравьев В.Л. Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков) / Муравьев В.Л. — Владимир, 1975. — 96 с.

9. Харитоновна Б. Национальная специфика семантики русского слова (на материале существительных лексических полей “Человек”, “Быт” и “Народное хозяйство” учебника “Русский язык” для подготовки дипломированных учителей русского языка в ГДР): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Харитоновна Берит. — Воронеж, 1987. — 276 с.
10. Слаба О. В. Англоамериканізмів в лексико—семантичній системі сучасної німецької мови (на матеріалі галузевої лексики з економіки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н.: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Слаба. — Київ, 2003. — 21 с.
11. Урысон Е. В. Языковая картина мира и лексические заимствования (лексемы округа и район) / Урысон Е. В. // Вопросы языкознания. — 1999. — № 6. — С. 79—83.
12. Аристова В. М. Англо—русские языковые контакты (англицизмы в русском языке) / Аристова В. М. — Л.: ЛГУ, 1979. — 149 с.
13. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке [Электронный ресурс] / Валгина Н. С. — Режим доступа: <http://www.hi—edu.ru/e—books/xbook050/01/index.html?part—006.htm>
14. Акуленко В. В. Лексические интернационализмы: итоги, перспективы, методы исследования / Акуленко В. В. // Интернациональные элементы в лексике и терминологии — Х.: Выща школа, 1980. — С. 10—42.
15. Кияк Т. Языковая политика и терминоведение / Кияк Т. // Вестник Нац. ун—та “Львовская политехника”. Серия “Проблемы украинской терминологии”. — Львов: Изд—во Нац. ун—та “Львовская политехника”, 2004. — № 503. — с. 8—11.
16. Попова Н. О. Структурно—семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90—і рр. XX ст. — початок XXI ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Попова Наталія Олександрівна. — Х., 2004. — 196 с.
17. Хапилина Е. В. Контакты европейских языков на территории Африки: на материале английских заимствований в африканских вариантах французского языка: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Хапилина Елена Владимировна. — Саратов, 2005. — 161 с.
18. Новикова Т. В. Англо—американские заимствования—варваризмы в современном русском языке (1990—е годы): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Новикова Татьяна Валентиновна. — Санкт—Петербург, 2003. — 191 с.
19. Володина Е. Г. Лексические заимствования из английского языка в современном турецком языке (на материале периодики): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. н.: спец. 10.02.22 “Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (индо—иранские языки; синитические языки; алтайские языки; афразийские и нигеро—конголезские языки)” / Е. Г. Володина. — Москва, 2007. — 28 с.
20. Тарасова Маргарита Владимировна Семантические изменения английских заимствований в русском и немецком языках в условия глобализации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. н.: спец. 10.02.19 “Теория языка” / М. В. Тарасова — Белгород, 2009. — 19 с.
21. Григорьев В. Л. Англо—русский толковый словарь РС / Григорьев В. Л. — М.: Компьютер, 1997. — 471 с.
22. Культура русской речи / Под ред. Л. К. Граудиной и Е. Н. Ширяева. — М., 1998. — 37 с.

ІНВЕКТИВНА ЛЕКСИКА У ФОРУМНОМУ СПІЛКУВАННІ

В статье исследуется специфика инвективной лексики как составной части эмоциональной лексики с применением теории семантического поля, в частности семантического поля эмоций, что обеспечивает системность исследования, а также предложена тематическая классификация инвективной лексики в рамках изучения форумного общения.

Ключевые слова: *инвектива, инвективная лексика, эмоция, форумное общение.*

The article investigates the specificity of invective vocabulary as a component part of emotional vocabulary. Author applies the theory of a semantic field, particularly, a semantic field of emotions that provides a systematic study. Thematic classification of invective vocabulary in the sphere of forum communication is offered.

Key word: *invective, invective lexicon, emotion, emotional lexicon, forum dialogue.*

В останні роки лексикологія досягла видатних результатів в описі системності лексики, у виявленні й описі структурно-семантичної організації різних лексичних множин. Проте й досі недостатньо досліджені певні шари лексики, зокрема, інвективна лексика, яка є частковим проявом емоційної лексики, чим і пояснюється актуальність нашої теми.

Метою статті є дослідження специфіки інвективної лексики у форумному спілкуванні. Мета зумовила розв'язання таких завдань: здійснити аналіз форумних висловлювань щодо наявності в них інвективної лексики, а також схарактеризувати семантичні особливості інвективної лексики у форумному спілкуванні, подати класифікацію інвектив у досліджуваному форумному дискурсі.

Емоційність не завжди є експресивною, вона може мати нейтральне вираження, а експресивність породжується не тільки емоціями, а

й мисленням, інтелектом, волею, конкретним світосприйманням мовців тощо [1]. Емоція пов'язана з почуттями, це є природна (а тому спонтанна та непродумана) реакція людини на явища об'єктивної дійсності. Експресія переважно це засіб впливу на адресата, коли автор цілеспрямовано добирає певні мовні засоби. Емоційність висловлювання, на думку О. Д. Федоренко, завжди пов'язана з реалізацією емоційної оцінки, тоді як експресивність частіше — з інтелектуальним наміром переконати в чомусь адресата. Інвективи є різновидами негативної емоційної оцінки (критичний, іронічно-зневажливий характер). [1]

Інвективну лексику відносять до “лексики, що характеризує відношення мовця до предмета мовлення” [2: 124; 142–185], тобто його оцінку цього предмета, це дозволяє вважати інвективну проблематику однієї з важливих і цікавих на сучасному етапі розвитку української лінгвістики. У сучасній російській лінгвістичній літературі проблеми інвективної лексики досліджувалися у працях Н. Д. Арутюнової, Л. П. Крисіна, В. І. Жельвіса, О. В. Демідова, О. В. Саржиної. В україністиці інвективи малодосліджені, у своїх працях дотичними до цієї проблеми були В. Шевчук (1993), Я. Радевич-Винницький (2000, 2001), Л. О. Ставицька (2003, 2005, 2008), останнім часом особливо плідно у цій галузі працює С. В. Форманова (2006–2011), зокрема дослідницею розроблена цікава і детальна класифікація інвектив.

Поняття “інвектива” визначається як “різкий виступ проти кого-небудь, чого-небудь, образливе мовлення” [3: 35]. Спробу конкретизувати це поняття й визначити, яке мовлення може вважатися образливим, здійснила О. В. Саржина [3]. Для цього розглянуто дефініції дієслів “образити”, “принизити”, “скривдити”, а також іменника “образа”, тому що тлумачення значення дієслова “скривдити” дається через відсилання до слова “образа” (“скривдити” — заподіяти, нанести образу кому-небудь). Інвектива — це образливе мовлення, метою цього мовлення є образа, значення останньої пояснюється через дієслова “скривдити” і “принизити”. Таким чином, запропоновано наступне тлумачення поняття “образливе мовлення” — це мовлення, що містить негативну оцінку об'єкта, на який вона спрямована, і сприймана цим об'єктом як несправедлива, незаслужена, тобто не відповідна дійсності. Метою цього мовлення є зниження статусу об'єкта мовлення й/або рівня його самооцінки.

Інвектива реалізується перш за все на лексичному рівні, що в словниках виражено в системі стилістичних позначок, які вказують

на виразні відтінки слів: лайка, несхвальне, презирливе, зневажливе, докірливе. Очевидно, що ступінь негативної оцінності, позначуваної цими позначками, варіюється. О. В. Саржиною була зроблена спроба шляхом психолінгвістичного експерименту визначити ступінь негативної оцінності, тобто ступінь інвективності, виражений позначками. У ході експерименту дослідниця отримала такі дані: середній ступінь оцінності: 1,4 — несхвальне слово; 2 — докірливе слово; 3 — зневажливе слово; 4,2 — презирливе слово; 4,2 — лайка. Як свідчать результати експерименту, і презирливе слово, і лайка одержали однаковий показник ступеня негативної оцінності. Лайливі, несхвальні, презирливі, зневажливі й докірливі слова різняться не тільки за ступенем негативної оцінки, але й за ступенем емоційності, і найбільш емоційними, безумовно, є лайки, які іноді можуть служити для викиду емоцій, не маючи метою скривдити або образити кого-небудь. Очевидно, саме це “емоційне” уживання лайки обумовлює більш низьку оцінку його заперечності в порівнянні із презирливим у свідомості носіїв мови. “...В основі інвективного спілкування лежить прагнення понизити соціальний статус адресата або рівень його самооцінки, нанести моральну шкоду. У другу чергу, через образу може переслідуватися практична мета — домогтися зміни поведінки адресата” [4: 23].

Доречно розглядати інвективу (у широкому змісті) як мовну функцію нанесення образи, як будь-який різкий виступ, випад проти опонента [5: 92].

Інвективи у вузькому змісті виступають як синоніми лихослів'я, вербальне порушення етичного табу, здійснене некодифікованими вербальними засобами: до таких можна віднести інсинуацію, дифамацію, “закидання брудом”, принцип “заплямування”, принцип “капості” [5: 92].

У словнику подано таке тлумачення лексеми **інвектива**: “Інвектива; ж. (лат., лайлива (промова), від нападаю) різкий викривальний виступ, образлива промова, лайка, випад, спрямовані проти когонебудь” [6].

Інвективи, на думку А. Новохатько [7], можуть мати різні форми. Це може бути промова в сенаті чи на форумі, поетичний твір, побудований за законами ямба, політичний памфлет, епіграма, досконалий за формою трактат. Інвектива, на думку дослідниці, — це літературна форма слів та виразів, яка за допомогою усіляких способів (метафоричних, порівняльних зворотів, епітетів, перифраз та ін.) намагається

прилюдно принизити особистість адресата з урахуванням ментальних та етичних установок певного суспільства [7].

Цілком слушною, водночас найбільш цікавою, докладною і прийнятною для лінгвістичних досліджень слід визнати умовну класифікацію інвектив, яку запропоновано у працях С. В. Форманової: 1. Слова і висловлювання, які характеризують антигромадську, анти-суспільну діяльність, яку соціально засуджено: *бандит, шахрай, злодій* та ін. 2. Слова з яскраво вираженим негативним забарвленням, які складають основний смисл їхнього вживання: *дворушник, расист, ворог народу* та ін. 3. Назви професій, які використовуються у переносному значенні: *різник, кат, коновал* та ін. 4. Інвективи-зооніми: *пес, кобила, коняка, свиня* та ін. 5. Дієслова із семантикою засудження та прямою негативною оцінкою: *украсти, ханнути, поцупити* та ін. 6. Лексеми, які мають у своєму значенні негативну, причому досить експресивну оцінку будь-якої особистості: *гадюка, паскуда, тварюка* та ін. 7. Евфемізми, які мають оцінний (навіть негативний) характер: *жінка легкої поведінки, інтердевочка, хлопець, який крутить стегами, блін* та ін. 8. Оказіональні (які створено спеціально) каламбурні утворення, спрямовані на приниження або образу адресата: *комуняка, лайнокрасти, прихватизація* [8: 261].

У сучасному форумному дискурсі, особливо політичної спрямованості, найчастіше боротьба ведеться з використанням нечесних прийомів, причина в дихотомічному сприйнятті світу опонентами, розподілі його на своїх і чужих, друзів і ворогів. Образ ворога — одне з фундаментальних понять суспільної свідомості. Оцінки нерідко замінюють у форумному обговоренні логічну аргументацію, точніше, будучи розрахованими на емоційне сприйняття читачами форуму, самі здобувають характер аргументів (або псевдоаргументів) з використанням у суперечці “подвійної моралі”, коли ті самі вчинки “своїх” і “чужих” міряються різними мірками” [5: 92]. З цією метою й використовуються різні види **інвектив**. Образ ворога створюється, наприклад, за допомогою оцінних ярликів, які міцно приклеюються до політичних діячів, і не тільки до них, формуючи цілком однозначний образ опонента-ворога. Стейкі, відомі всім асоціації-інвективи створюють негативно-іронічне відношення до позначуваних ними осіб, ці інвективи на адресу своїх ідейних супротивників покликані принизити їх.

Розглянемо наш мовний матеріал, в основу якого покладено форумне спілкування львів'ян на інтернет-ресурсі “Львів. Форум Рідно-

го Міста”. Одна із перших груп образливого мовлення — це інвективи, що призовані **нанести моральну шкоду**, наприклад: **недоуки, змаразматіла**. Звернімося до ілюстрації: “От, Катерина не права. У цьому: “Чому нема ніякої реакції на ситуацію львів’ян, які хотіли піти на зустріч з улюбленою поетесою?” На сусідній гілці Соломія виклала лист громади міста Львова із цього приводу. “**Недоуки, що гадять своїх же**” — це саме звідти. Шкода, що список громади не оприлюднено — цікаво було би пошукати знайомі імена”. “А от фраза “**змаразматіла** Ліна Василівна” — нечемна і непотрібна, і це вже не критика твору, а **хамство**”. Використання інвектив у чоловічому мовленні, зокрема у форумному дискурсі, характеризує більша лексична експресія й стилістична зниженість, використання слів з емоційно-оцінним забарвленням не відповідає стилістичній тональності контексту й етичним нормам. У ході дискусії нерідко застосовують цілий арсенал знижених, грубих, лайливих оцінних засобів, обзиваючи один одного.

Помітним у форумному спілкуванні є тяжіння до ярликових оцінок іронічного характеру, що націлені на **зниження рівня самооцінки опонента: нечиста, жах, маразм, рій рогато-червоних смайліків** тощо. Наприклад: “Прошло 2000 років, суспільство зробило величезний крок вперед, як на мене, а стереотипи лишилися тими самими. Виходить, що жінка, з погляду релігії, — це, насамперед, самка для народження потомства, і в ній нема тої духовності, що є в чоловікові. **Нечиста. Жах.**” “Для мене не потрібно ніяких пояснень, адже я на підсвідомому рівні розумію, що прагнення жінок стати священником, щоб тільки довести те, що жінка не гірша за чоловіка і що має однакові права, — це **маразм** і все!” “Тільки не кажіть, що знайшли бога поза церквою, бо їх там дуже багато [**рій рогато-червоних смайліків**]” [9].

У мовленні опонентів можуть бути використані й оцінки, що, як правило, мають їдкий іронічний характер за рахунок використання знижених, стилістично пофарбованих одиниць: **тріскотня, рагулі, євроінтегратори, бідним, зацькованим жінкам, сектанти та відступники**. Одже, одним із завдань інвектив, які відзначено на основі нашого мовного матеріалу, є **прагнення понизити соціальний статус адресата**, наприклад: “Ліну Василівну зачепила зовсім не **тріскотня** нікому не відомих письменників, а той факт, що на ній спробували заробити! — розповіла подруга. — Львів став єдиним містом, де влаштували продаж квитків по 30–100 грн. Хоча скрізь запрошення роздавалися безкоштовно. **Рагулі...**” “Здається мені, **євроінтеграторів** поменша-

ло... У нас на Форумі принаймні. Дехто навіть чи не автаркію будуватиме...” “Точно. Не в брів, а в око. І стереотипи лишилися тими самими — і щодо релігії також. А **бідним, зацькованим** жінкам і досі не дають відправи в церкві служити! **Как страшно жить.**” “Так проблема в тому, що традиційні для нас конфесії занадто часто **обзивають** одне одного **сектантами** та **відступниками**. От, наприклад, при утворенні ГКЦ ті, що “за”, відлучили від церкви тих, що були “проти”. А ті, що “проти”, відповіли їм так само...” [9].

Очевидним є і прагнення через інвективу **домогтися зміни поведінки адресата: ткнути фейсом, соцреалізм, закиди в стилі сов’єцької пропаганди, багатовекторну задницю**, наприклад, у цих ілюстраціях: “В записках сконцентровано негатив, не відмічено позитивних подій — а може в тому і суть — **ткнути фейсом** в проблеми, загострити їх? (там на зустрічі хтось так і казав). Вимога відобразити і позитив теж мені нагадує “**соцреалізм**”. “Про ксенофобію, а особливо фраза “причому тут священний місяць рамадан” — ну це вже чисто **закиди в стилі сов’єцької пропаганди.**” “Практично тому є тільки три дороги:

1. В Європу. 2. В Росію. 3. В **багатовекторну задницю**” [9].

У форумному спілкуванні інвективи часто виступають як засіб **передати відношення мовця до предмета мовлення: Кот-Дівуар, той позор, звихнені борці, мляві посилення**, наприклад: “То ж треба було спочатку затіяти продаж квитків на безкоштовну зустріч в театрі ім. М. Заньковецької, а потім **дозволити** купці критиків **все перепсувати!**” “В мене питання, хто повинен **відповісти** перед громадою міста **за той позор?** Чому нема ніякої реакції на ситуацію львів’ян, які хотіли піти на зустріч з улюбленою поетесою?” “Мені чомусь здається, що і Росія, і ЄС однаково **намагаються “отыметь” нас** за наші ж гроші.” “А цифри річ дивна. По якомусь рейтингу бачив, що українці живуть гірше, ніж громадяни **Кот-Дівуар** (чи як воно там пишеться). Щось я сумніваюся...” “І це не є, придумане **звихненими борцями** за права жінки бути мужчиною, порушення якихось прав. Просто мужчина і жінка різні, і не лише фізіологічно.” “Росте, ви навіть не здогадуєтесь, наскільки позбавлена сенсу ця суперечка для мене, адже я — атеїст :-)) Просто хотілося почути АРГУМЕНТИ, а не **мляві посилення** на Біблію і загадкові начала у Всесвіті. Я їх не почула :-))” “Наша дискусія видається мені досить симптоматичною — таке враження, що українці не готові мислити широко, ніяк не можуть **вичавити з себе раба** (ці всі посилення на закони і регуляції) і тече. Як на мене, людина є вільна робити все, що завгодно, якщо це не спричиняє шкоди іншій людині.

Те, що хтось відчуває себе погано, якщо десь священиком є жінка, мені видається ненормальним. Тре накінець відкинути всі містичні **забобони** і відчути себе європейцями.” “На Франка є вивіска — “Лімож”. Написане ніби українською (там поруч, чи то крамниця яка, чи фітнес-центр), але... французьке місто Limoges по-нашому як вимовлятиметься, так і писатиметься: Лімож. То просто **недолуго** написано, і край” [9].

У плані мовного вираження, як бачимо, є наступні види **інвектив**: лайливі інвективи, інвективні ярлики, вердикти, іронічні інвективи, стійкі вираження, метафоричні інвективи.

Таким чином, найважливішою функцією інвективної лексики є її використання як знаряддя боротьби з опонентом, зокрема ідейної та політичної. Із цієї загальної функції випливають такі приватні різновиди, як обвинувачення, дискредитація, приниження, деморалізація опонента. Виходячи із цього можна визначити, що **інвектива** буває двох видів: 1) мимовільна, неконтрольована емотивна реакція; 2) свідомий намір принизити супротивника з метою продемонструвати своє домінуюче положення.

У сучасній форумній дискусії (особливо політичній) виявляється чітка тенденція до образливих виражень відносно опонентів, часто прирівнюваних до “ворогів”, тим самим порушуються етичні норми, правила пристойності, а словесні баталії нерідко набувають люти, агресивного характеру. Тому часто чіткі аргументи, спокійне обговорення замінюються лайкою з активним використанням інвектив, взаємними образами, різкими негативними і безапеляційними оцінками.

Одже, інвектива — це образливе мовлення, що містить негативну оцінку об’єкта, на який вона спрямована, і сприймана цим об’єктом як несправедлива, незаслужена, тобто така, що не відповідає дійсності й має своєю метою зниження статусу об’єкта мовлення й/або рівня його самооцінки. Як найбільш інвективна сприймається лайлива й презирлива лексика, що, очевидно, виражає емоційність, любов до моралі, максималізм і колективізм в ментальності українців.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Федоренко О. Д. Емоційно-оцінний потенціал демінутивів у публіцистиці (на матеріалі української періодики 1995–2004 років): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київський національний університет ім. Тараса Шевченка / О. Д. Федоренко. — Київ, 2006. — 22 с. — [Електронний ресурс] Режим доступу до автореф. : <http://referatu.com.ua/referats/7569/164855>

2. Петрищева Е. Ф. Стилистически окрашенная лексика русского языка / Е. Ф. Петрищева. — М.: Наука, 1984. — 222 с.
3. Саржина О. В. Русская инвективная лексика в свете межъязыковой эквивалентности (по данным словарей) / О. В. Саржина. — С. 35—40. — [Электронный ресурс] Режим доступа до статті : http://library.krasu.ru/ft/_articles/0070152.pdf
4. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи : психолингвистическая интерпретация речевого воздействия : учеб. пособие / В. И. Жельвис. — Ярославль : ЯрГУ, 1990. — 81 с.
5. Демидов О. В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса) / О. В. Демидов. — С. 90—94. — [Электронный ресурс] Режим доступа до статті : http://www.lib.csu.ru/vch/11/2004_01/014.pdf
6. Словник іншомовних слів. [Электронный ресурс] Режим доступа до словника : <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=15529>
7. Новохатько А. А. Инвективы саллюстия (Sallustii in Ciceronem et invicem *Invectivae*): рукописная традиция, издания, критика текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. / А. А. Новохатько. — Москва, 2002. — 286 с. — [Электронный ресурс] Режим доступа до автореф. : <http://www.dissercat.com/content/invektivu-sallyustiya-sallustii-ciceronem-et-invicem-invectivae-rukopisnaya-traditsiya-izdan>
8. Форманова С. В. Сугестивна функція інвективи // “Ukrainica III. Soucasna Ukrainistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. 1. Cast. — Sbornik clanku. — IY. / С. В. Форманова. — Olomoucke sympjzium ukrainistu. 28. — 30. sprna 2008. P. 259—265. Режим доступа до журн. : http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/Veda/AUPO/Philol_97_Ucrainica_III_CAST_1.pdf
9. Форум: Львів. Форум Рідного Міста. [Электронный ресурс] — Режим доступа до форуму : <http://misto.ridne.net/>

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ АДВОКАТА ПІД ЧАС РОЗВ'ЯЗАННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Статья посвящена описанию особенностей коммуникативного поведения адвоката при разрешении юридических конфликтов. Исследуется роль адвоката и его компетентная помощь в конфликтной ситуации: умелый выбор стиля поведения, лексических, грамматических и стилистических средств, уместно использованные стратегии, тактики и аргументации являются основными принципами успешного разрешения конфликта адвокатом.

Ключевые слова: юридический конфликт, адвокат, особенности коммуникативного поведения.

The article is devoted to the description of the lawyer's communicative behavior while resolving legal conflicts. The lawyer's role and his competent help in conflict situations is investigated. The main principles of the lawyer's successful resolving a conflict are: the appropriate choice of behavior style, lexical, grammatical and stylistic devices, strategies, tactics and argumentation.

Key words: legal conflict, lawyer, peculiarities of communicative behavior.

Виникнення й розвиток права первинно пов'язані з визріванням і конкуренцією численних і різноманітних соціальних інтересів і потреб, у тому числі з прагненням соціуму, індивідів до справедливості, гармонії і стабільності, до зменшення соціальної напруги й суперечок. Невід'ємною частиною людських взаємовідносин є конфлікти. Проблематика конфлікту залишається актуальною протягом існування людства. Особливо гостро ця проблема існує в українському суспільстві сьогодні в період поглиблення протиріч його демократичного становлення. Таке становище викликає необхідність появи освічених спеціалістів з розв'язання дискусійних питань, професіоналів, які б гідно відстоювали свої ідеї в конфліктних ситуаціях. На цьому етапі, відповідно, зростає в тому числі і роль адвоката, як посередника у

різноманітних колізіях. Як показує практика, професійно й грамотно підготовлена, вдало виголошена промова захисника сприяє успішному розв'язанню конфліктної ситуації [1].

Слід відзначити, що широке коло конкретних питань правової конфліктології в аспекті деонтологічного, соціолого-правового і праксеологічного аналізу висвітлюється в роботах С. Алімова, Г. Антонова-Романовського, О. Баєва, О. Бандурки, Л. Волошиної, В. Друзя, Б. Водолазького, Н. Грішиної, М. Гутермана, Д. Зеркіна, В. Кожевникова та ін. На жаль, у сучасній лінгвістиці проблеми комунікативної поведінки та мовленневих особливостей учасників судових процесів досліджені не достатньо. Існуючі роботи [2; 3] Савчук Г. В., Дубровської Т. В. описують лише невелике коло питань щодо комунікативної поведінки судді. Що стосується особливостей промови адвоката у судовому дискурсі, то це питання у сучасному мовознавстві дотепер не розглядалося й аналіз цієї проблеми зробить певний внесок не лише у проблеми вивчення мовних особливостей функціонування судового дискурсу в сучасному суспільстві, а й можливості підвищення ефективності комунікативної поведінки учасників судового процесу.

Актуальність даної роботи зумовлена тим, що у зв'язку з процесами світової глобалізації зростає роль адвоката та його компетентної допомоги при розв'язанні юридичних конфліктів. Комунікативна поведінка адвоката відображає сучасні мовленнєві тактики і мовні особливості розв'язання конфліктних ситуацій, а дослідження вищезазначених проблем є своєчасним та необхідним з точки зору підвищення ефективності впливу комунікативної поведінки адвоката на позитивне вирішення поставлених завдань.

Метою дослідження є описання особливостей комунікативної поведінки адвоката під час розв'язання юридичних конфліктів.

Матеріалом дослідження є аутентична українська мова адвоката при розв'язанні юридичного конфлікту.

Якщо йдеться про конфліктну ситуацію, необхідно пам'ятати про етимологію слова “конфлікт”, яке походить від латинського слова “conflictus”, яке у перекладі українською мовою означає “протистояння, протиборствування”. Конфлікт — соціальне явище, що породжується природою суспільного життя й виявляє суперечливі сторони соціальних зв'язків між людьми [4: 21]. Безліч конфліктних ситуацій виникає й протікає безпосередньо у правовій сфері українського суспільства; вони породжуються юридичними ситуаціями і тому мають

бути розв'язані в юридичний спосіб. Це конфлікти правового або суто юридичного характеру, адже з початку й до закінчення вони пронизані правовими зв'язками між опонентами. Юридичний конфлікт — це активне протистояння сторін, викликане полярністю їх інтересів або різним ставленням до цінностей та норм суспільного життя [4:37].

У динаміці юридичного конфлікту значну роль відіграє втручання третьої сторони: державного органу, який буде розглядати конфлікт та виносити рішення щодо нього. Це може бути суд, адміністративна інстанція або державний заклад. Посередницькі функції у конфлікті можуть виконувати не тільки урядові, але й інші установи, організації або окремі особи [4:84]. Однією з таких осіб виступає адвокат. Сутність посередництва адвоката у юридичних конфліктах полягає в організації процесу урегулювання взаємовідносин, розв'язання складної ситуації між сторонами.

Для підтримання збалансованої нейтральної позиції адвокат використовує спеціальні прийоми поведінки та взаємодії з учасниками конфлікту: коректний відбір мовних засобів, специфічне формулювання питань, по черзі звертається до конфлікуючих сторін.

Вступаючи у комунікативний акт, адвокат повинен володіти конкретними знаннями, навичками й уміннями (тобто мати комунікативний досвід, або комунікативну компетенцію), тоді будуть досягнуті комунікативні цілі. “Складовими комунікативного досвіду вважатимемо сукупність уявлень про шляхи і способи, дії та інструменти забезпечення кооперації у спілкуванні, досягнення комунікативної мети (чи якоїсь сукупності подібних цілей), реалізації обраної комунікативної ролі. Цю сукупність називатимемо комунікативною компетенцією, а наявність такого досвіду у конкретної особи — комунікативною компетентністю” [5:13].

Комунікативна компетентність є необхідною умовою подолання можливих конфліктів між учасниками спілкування. На успішність комунікації впливають і мовні, і екстралінгвістичні особливості. З одного боку, вони дають нам можливість судити про партнера і, з іншого, характеризують кожного з нас. Мовна поведінка адвоката в цілому служить індикатором його загальної ерудиції, особливостей інтелекту, мотивації поведінки й емоційного стану. Змістовність мови в деякій мірі є показником ерудиції, акустичні характеристики мови, лексика і граматичне оформлення висловлювань є індикатором оцінки емоційного стану особи. У деяких ситуаціях важко контролювати свої прояви, наприклад, у стані емоційної напруженості багато людей, ви-

словлюючи свою точку зору, насилу підбирають слова. В умовах емоційної напруженості словниковий запас стає менш різноманітним, спостерігається переважання шаблонів. Емоційно напружене мовлення можна розпізнати і за граматичною незавершеністю фраз, за порушенням логічного зв'язку і послідовністю між окремими висловлюваннями, що призводить до двозначності, що, безумовно, ускладнює розуміння. Просодичні конструкції також однозначно вказують на емоційний стан мовця, його позитивне або негативне ставлення до висловленого [6].

Адвокат грає роль посередника в конфліктних ситуаціях, він регулює взаємовідносини між конфліктуючими сторонами. При розв'язанні юридичних конфліктів захисник повинен володіти комунікативною компетентністю, грамотно підбирати мовні засоби, контролювати свій емоційний стан та уникати емоційної напруженості.

Для того щоб уникнути конфліктів, адвокат повинен дбайливо зберігати свої традиції комунікативної культури, тактовно вивчати і дотримуватися традицій і правил інших. Кожного разу вступаючи у комунікацію, слід аналізувати, чи вона відбулася / не відбулася, чи досягнуті комунікативні цілі, і якщо спроба закінчилася невдачею або, що ще гірше, привела до конфлікту, слід проаналізувати причини невдачі, виявити вдалі моменти, які могли привести до позитивного результату. Будь-яка спроба осмислити комунікацію між людьми, зрозуміти, що їй заважає і що сприяє, важлива і виправдана, оскільки спілкування — це стовп, стрижень, основа існування людини.

Основний інструмент у роботі адвоката — це слово, яке він несе людям. За допомогою таких фраз, як: *“беручи до уваги той факт, що...”*, *“оцінюючи докази у їхніх сукупностях...”*, *“цілком очевидним є те, що...”*, *“сторони не заперечують той факт, що...”*, *“зверніть Вашу увагу на...”* захисник відстоює свою позицію.

Здатність вислухати позиції конфліктуючих сторін, вміло вибрати стиль поведінки, правильно дібрати лексичні та стилістичні засоби, просодичні конструкції, доречно використати стратегії аргументації і є основними принципами успішного розв'язання конфлікту.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Конфликтология: Хрестоматия / Составитель Н. И. Леонов. — М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 2002. — 304 с.

2. Савчук Г. В. Інтонаційна організація судового дискурсу (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький національний ун-т / Г. В. Савчук. — Донецьк, 2009. — 20 с.
3. Дубровская Т. В. Судебный дискурс: речевое поведение судьи (на материале русского и английского языков) / Т. В. Дубровская. — М. : Изд-во “Академия МНЭПУ”, 2010. — 351 с.
4. Кудрявцев В. Н. Юридическая конфликтология / В. Н. Кудрявцев. — [Монография]. — М. : 1995. — 501 с.
5. Стернин И. А. Проблемы формирования категории толерантности в русском коммуникативном сознании / И. А. Стернин // Культурные практики толерантности в речевой коммуникации / Отв. ред. Н. А. Купина, О. А. Михайлова. — Екатеринбург, 2004. — 15 с.
6. Вершинина Т. С. Язык и конфликт / Т. С. Вершинина : Учебное пособие. — Екатеринбург : УрГУ : 2007. — 81 с.

ІНВЕКТИВНІ САЙТОНІМИ

Статья посвящена изучению имен собственных веб-сайтов, которые включают в свой состав вульгарные слова или выражения, разделяемые на собственно инвективы и квазиинвективы в соответствии с целью номинатора.

Ключевые слова: сайтоним, агрессия, инвектива, квазиинвектива.

The article is dedicated to the research of proper names of web-sites which incorporate vulgar words or expressions that are divided into invectives proper and quasi-invectives according to the nominator's aim.

Key words: siteonym, aggression, invective, quasi-invective.

В останній час велику увагу дослідників викликає новітній засіб розповсюдження інформації — Інтернет. Всесвітню мережу Інтернет було створено на початку 90-х років у організації *CERN*¹. Базові принципи для створення цієї мережі були розроблені ще у 70-х роках, під час розробки мережі *ARPANET*² агентством *DARPA*³. У мережі використовується модель взаємодії “клієнт-сервер” (іноді є можливою взаємодія клієнта з іншим клієнтом безпосередньо). Інформація передається фрагментами, які зветься пакетами. Протокол, що використовується для забезпечення пакетного обігу, має назву *TCP/IP*⁴. Внаслідок цього технологічного розвитку з’явилися такі відгалуження у мовознавстві як **комп’ютерна лінгвістика**, яка займається розробкою автоматизованих методів зберігання, обробки, переробки й використання лінгвістичних знань й інформації, репрезентованої знаками природної мови [13:251], **інтернет-лінгвістика** (*Internet linguistics, Netlinguistics*) — “всебічна лінгвістична система поглядів, яка призвана пояснити використання та змінювання мови на Інтернет-просторі” [23], яка у свою

---

¹ Європейська рада з ядерних досліджень

² Мережа агентства передових дослідницьких проєктів

³ Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів США

⁴ Протокол керування передачею / Міжмережевий протокол

чергу вивчає **Netspeak** (термін, вигаданий Д. Крісталом по аналогії з *Oldspeak/Newspeak* Дж. Оруела у його творі “1984”) — “тип мови, який демонструє якості, які унікальні для Інтернету... і походять від типу засобу комунікації, який є електронним, глобальним та інтерактивним” [22:20]. Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена потребою висвітлення структурних, семантичних і функціональних аспектів інтернет-текстів, зокрема їх власних назв.

Поява глобальної мережі Інтернет відкрила нові можливості для людства і кардинально змінила майже всі вже наявні. Завдяки Інтернету є можливим отримання доступу до *WWW (World Wide Web)*¹, системи поєднаних між собою гіпертекстових сторінок. Кожна сторінка або портал зберігається на сервері. “Всесвітня павутина” активно розвивається завдяки чотирьом факторам: **ергономічному** (зручності користування), фактору **масовості** (широкому колу користувачів), **економічному** фактору (можливості отримати безкоштовно або продати продукти) та **гедоністичному** фактору (відпочинку та насолоди) [6:33]. Для полегшення орієнтації у *WWW* була розроблена *DNS (Domain Name System)*², завдяки якій кожній *IP-адресі* було присвоєне власне доменне ім'я. Наприклад, *IP-адресі 74.125.87.104* відповідає доменне ім'я *google.com*. Домени можна класифікувати за **публічними суфіксами**, наприклад, *.com* (позначає комерційну належність сайту), *.co.uk* (позначає географічну приналежність до Великобританії), *.org* (репрезентує певну організацію) [див. детальніше:24]. На думку О. В. Суперанської, “власна назва надається єдиному, спеціально обраному об'єкту, який входить до певного класу, для його виокремлення та ідентифікації” [17:11]. Саме таким унікальним об'єктом є **веб-сайт**.

Вагомою видається необхідність з'ясування природи власної назви сайту. У відомих класифікаціях онімічного простору знаходимо виокремлення **назв, імен, думок, ідей**: літературних творів, військових та ін. планів [21:т.1, с. 4], **назв творів** літератури та мистецтва [16:203], **ідеонімів** — категорій власних назв, які мають денотати в розумовій, ідеологічній та художній сферах людської діяльності [10:61]. У останніх розвідках окремим підрозділом виокремлено **віртуалоніми** — власні назви віртуальних (комп'ютерних та інтернетівських) об'єктів, які підрозділяються на **комп'ютероніми** та **інтернетоніми**. Саме до складу останніх включено **сайтоніми** — власні назви сайтів [18:133–134].

¹ Всесвітня павутина

² Система доменних імен

Отже, матеріалом дослідження є сайтоніми, які мають обценне значення. У статті автори намагаються дослідити причини й наслідки використання лайливої лексики у сайтонімах.

Живання інвектив є одним з проявів агресії. Терміном **агресія** позначається навмисне заподіяння шкоди, яке розподіляється на **ворожу** та **інструментальну**: джерелом першої є гнів, метою — шкідництво, друга є лише засобом досягнути якоїсь іншої мети [7:221, 444]. Тож інвективні сайтоніми відносимо до вербального інструментального типу агресії. За рекомендацією В. І. Жельвіса, будь-які типи вербальної агресії зручно об'єднати терміном **інвектива** (від лат. *invectiva* (*oratio*), в свою чергу від лат. *invehor* — кидаюся, нападаю, англ. *invective* — лайка). Тобто інвектива — це “спосіб існування вербальної агресії, який сприймається певною соціальною (під)групою як різкий або табуйований” [3]. Термін **інвектива** має синоніми: ненормативна, обценна, табуйована, нецензурна, вульгарна лексика. Зокрема знаходимо такі дефініції: **вульгаризми** — “грубе слово чи вираз, що знаходиться за межами літературної лексики” [12:69], “слово чи вираз, що є характерним для фамільярного чи грубого мовлення” [1:92], “не прийняті в літературній мові грубі чи лайливі слова або звороти” [2:35], “грубі, брутально-лайливі слова або звороти, вжиті в літ. мові” [19:91], “грубе, лайливе слово або зворот, ужиті у літературній мові всупереч її нормі” [13:74].

Обценна лексика зазвичай спрямована на приниження соціального статусу адресата комунікації, рівня його самооцінки [8]. Емоційний вплив, сила інвективи зростає разом зі ступенем її образливості та глибиною зачеплення моральних цінностей адресата (наприклад, у набожній Італії найсильнішою інвективою вважається образа Божої Матері), вона “прямо пропорційна силі культурної заборони щодо порушення певної норми” [9]. Всі знаки вербальної агресії можна розділити на дві великі групи: **спеціалізовані** (маркери відчуженості й лайлива лексика: обценна лексика, загальні пейоративи, образливі слова) та **неспеціалізовані** (ярлики: спеціальні пейоративи, політичні терміни, антропоніми, етноніми, іронічні номінації) [20: 121, 131]. Тож сайтоніми відносяться до другої з цих груп, бо вони є своєрідним ярликом, який з певної причини обрав автор сайту. Останнє твердження потребує обґрунтування. Основною причиною живання інвектив є той факт, що це призводить до змін у організмі на фізіологічному рівні. В організмі продукуються знеболювальні засоби — ендорфіни, — коли людина

відчуває одну з трьох емоцій: гнів, сміх або сексуальне збудження, що призводить до підбадьорення та народження сміливості. Всі три ендорфінні емоції з'являються під час вживання інвектив [5]. Інвективи, особливо сексуально-вербального характеру, мають адаптивну (антистресову) дію через те, що вони призводять до емоційної розрядки, заміни реальної агресії вербальною, театралізованості власних дій, а найважливіше, до порушення табування, що створює у комунікантів “екстаз прориву у заборонене” [4]. Власне, цей прорив у недозволене й можемо вважати основною причиною вживання лихослів'я у сайтонімах, приміром, назви російськомовного порталу новин з сумнівним змістом *www.huyandex.com* чи англomовного сайту із ще сумнівнішим змістом *www.fucktube.com*. Автори сайтів епатують потенційних користувачів, шокують їх, викликають специфічну зацікавленість їх інформаційним наповненням.

Серед сайтонімів необхідно розрізнити **власне інвективи**, тобто об'єкту лексикону тієї мови, на якій створено сайт, та **квазіінвективи**, що репрезентують випадковий збіг з іншомовною лайкою. Унаочнити цю думку має допомогти наступна таблиця:

Інвективи та квазіінвективи у сайтонімах

	Інвектива	Квазіінвектива
УКРАЇНЬСЬКА	http://sraka.at.ua/ Жартівливий сайт про комп'ютерні ігри	http://www.sraka.com/ Сайт про важливі події в Словенії
	http://www.urod.at.ua/ Галерея страшних фото	http://www.urod.it/ Сайт італійського співака із псевдонімом <i>Urod</i>
РОСІЙСЬКА	http://www.suka.ru/ Форум, де відвідувачі висловлюють своє велике незадоволення певними особами чи організаціями	http://www.suka.org/ Електронний журнал <i>Singapore UK Association</i>
		http://www.suka.com/ Сайт, присвячений різноманітним технікам медитації
		http://www.suka.de/ Фото-сайт команди мандрівників
	http://www.xep.kiev.ua/ Жартівлива сторінка	http://her.org/ Сайт спілки буддистів <i>H. E. R.</i>
	http://naher.org/ Жартівлива сторінка	http://herr-mikrobi.de/ Сайт дизайнерської студії
		http://www.herrs.com/ Магазин для кухарів

	Інвектива	Квазіінвектива
АНГЛІЙСЬКА	http://totaldickhead.blogspot.com/ Блог користувача з нікнеймом <i>totaldickhead</i>	http://www.dick.gr/ Сайт корпорації, яка виробляє ножі
НІМЕЦЬКА	http://www.duarsch.de/ Жартівлива сторінка	http://www.arshholding.com/ Сайт холдінгової контори
	http://arsch.org/ Магазин жартівливих товарів	http://www.arsh.gr/ Сайт архітекторської компанії
		http://arshair.com/ Сайт арабських авіаліній
		http://www.arschccb.com/ Сайт консалтингової контори

Квазіінвективи викликають у користувачів цілком зрозумілий **комунікативний шок** — “різке усвідомлюване розходження в нормах, традиціях спілкування народів” [15:153] або “психологічно негативний стан, ... який є результатом нерозуміння або несприйняття окремих складників іншої лінгвокультури” [11:29]. Крім того, саме цей тип інвектив здатен, завдяки порушенню очікувань користувачів, викликати гумористичний ефект, як, скажімо, індійська благодійна організація www.jopa.net або японський сайт інформаційних технологій www.suki.net. Цілком зрозуміло, що автори таких сайтів не мають гадки про той несподівано шокуючий ефект, що справляють ці власні назви на україно- або російськомовних користувачів.

Можемо зробити висновок, що використання обценених слів у назвах сайтів буває навмисним або випадковим, що має різне підґрунтя. Справжньою інвективою є використання обцененої лексики у назвах сайтів того мовного сектору Інтернету, до якого належить автор і на якому створено сайт. Це викликає ефект епатажу, шоку, неприйняття. Випадковий збіг іншомовних назв сайтів з інвективами викликає скоріш гумористичний ефект. Подальші розвідки у цьому напрямку слід скерувати на дослідження інших структурно-семантичних особливостей віртуалонімів, що дозволить окреслити структуру онімічного простору Інтернету.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Сов. энциклопедия, 1966. — 607 с.
2. Ермоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор / За ред. С. Я. Ермоленко. — К. : Либідь, 2001. — 222 с.
3. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / Жельвис В. И. — М. : Ладомир, 2001. — 349 с.
4. Жельвис В. И. Слово и дело: юридический аспект сквернословия / В. И. Жельвис. — Юрислингвистика-2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул, 2000. — С. 194–206. — [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/zhelvis-00.htm>
5. Китаев-Смык Л. А. Психофизиологические и социально-психологические аспекты сексуальных инвектив и “матерной речи” / Л. А. Китаев-Смык. — Вопросы психологии, 2007. — № 6. — С. 120–128. — [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://www.kitaev-smyk.ru/node/94>
6. Коломієць Н. В. Лінгвістичні особливості організації гіпертексту інтернет-новин (на матеріалі англійської мови): дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец: 10.02.04 “Германські мови” / Н. В. Коломієць. — Київ, 2004. — 206 с.
7. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. — СПб.: Питер, 2008. — 7-е изд. — 794 с.
8. Муратова І. С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі / І. С. Муратова. — Вісник Житомирського державного університету. — Житомир, 2009. — Випуск 48. Філологічні науки. — [Електронний ресурс] Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/3830/1/Vip_48_43.pdf
9. Новейший философский словарь. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/505/ИНВЕКТИВА
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. — М.: Наука, 1988. — 2-е изд. — 192 с.
11. Помірко Р. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації / Р. Помірко, Ф. Бацевич та ін. — Львів : ПАІС, 2010. — 280 с.
12. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — М. : Просвещение, 1976. — 543 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2010. — 844 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2008. — 711 с.
15. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин. — Воронеж : Полиграф, 2001. — 252 с.
16. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. — М. : Издательство ЛКИ, 2007. — 2-е изд. — 368 с.
17. Суперанская А. В. Ономастика начала XXI века / А. В. Суперанская. — М. : Институт языкознания РАН, 2008. — 80 с.
18. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец: 10.02.01 “Українська мова” / М. М. Торчинський. — Київ, 2010. — 502 с.

19. Українська мова. Енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2007. — 3-є вид. — 856 с.
20. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — М. : ИТ-ДГК Гнозис, 2004. — 326 с.
21. Bach A. Deutsche Namenkunde / A. Bach. — Heidelberg : Universitdsverlag C. Winter, 1952. — Т.1. — 331 s.
22. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — 2-nd ed. — 304 p.
23. Posteguillo S. Netlinguistics and English for Internet Purposes / S. Posteguillo. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aelfe.org/documents/text4-Posteguillo.pdf>
24. The Public Suffix List. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://publicsuffix.org/>

ІМІДЖЕВИЙ ТИП “ДИПЛОМАТ” ЯК ПОСЕРЕДНИК У СИТУАЦІЇ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО КОНФЛІКТУ

В статье проанализированы имиджи ведущих популярных политических ток-шоу. Детализированы особенности их вербальных и невербальных проявлений, объединенных имиджевым типом “Дипломат”.

Ключевые слова: конфликт, имидж, вербальное поведение, невербальное поведение, СМИ, влияние, речевые действия, такесика, проксемика, кинесика, жестика.

The image of TV presenters in popular political talk-shows is analyzed in the article. The feature of verbal and nonverbal behavior of anchormen, united by an imaginary type “Diplomat” is detailed.

Key words: conflict, image, verbal behavior, nonverbal behavior, MASS-MEDIA, influence, speech act, Tacesics, Proxemics, Kinetics, gesture.

Поняття конфлікту на сучасному історичному етапі є соціальним феноменом, що просотує всі сфери людського буття та вивчається різними науками [1], насамперед — конфліктологією, яка має інтегративний характер. Протягом життя кожний індивід так чи інакше самовизначається й самостверджується в процесі конфліктологічної взаємодії [1], витлумаченої вченими (А. М. Холод, А. Бартошек) як невід’ємний складник громадського суспільства, що здійснює прямий вплив на нормування та втілення на практиці його суспільних ідеалів [4] і саме тому часто привертає увагу мас-медіа, у першу чергу, найголовнішого каналу сприйняття інформації сучасною людиною — телебачення [3]. Як засіб комунікації воно створює свою реальність, що стає частиною суб’єктивної реальності людини, формуючи індивідуальну та загалом суспільну думку й визначаючи запрограмоване ставлення до певних подій, насамперед — політичних, часто представлених у жанрі політичних ток-шоу. Останні, як зазначає Ю. А. Го-

лоднікова, на даному етапі розвитку вітчизняного телебачення “займають особливе місце в списку розважальних програм. Для України цей жанр означає прорив у напрямку демократизації інформаційного простору країни, розвитку комунікативних можливостей діалогічних форм, і в той же час — показник аполітичності суспільства, що не бажає зробити вибір між Сциллою й Харибдою — страхаючою істиною та дивовижною неправдою” [4]. Сучасна політична ситуація в країні, а також часто некоректна поведінка деяких можновладців, які беруть участь у подібних програмах, власне й призводять до великої кількості конфліктів у прямому ефірі. В загальному вигляді політичні конфлікти — це форма взаємовідносин між окремими особистостями, партіями, політичними групами, класами, націями, державами з питань влади [1], проте в аналізованому матеріалі дуже часто йдеться про гострі суперечки між політичними лідерами, керівниками партій, фракцій у парламенті, пересічними громадянами. В таких випадках, на думку А. Здравомислова, політики виступають вже не як представники інтересів якихось соціальних груп, а як конфліктуючі індивідуальності [цит. за: 1].

Основну роль у виникненні конфліктів відіграють так звані конфліктогени (“те, що сприяє конфліктові”) — слова, дії (бездіяльність), що можуть призвести до конфліктних ситуацій. Оскільки люди більшою мірою чутливіші до слів інших, ніж до своїх, на конфліктоген, спрямований на їхню адресу, вони прагнуть відповісти ще потужнішим конфліктогеном, що пояснюється властивістю людської природи [1]. Це й спричиняє конфлікти, де коректний учасник, на думку М. І. Пірена [1], повинен володіти наступними рисами: “талант, смак, розум, здоровий глузд”, а також “високий соціальний статус, авторитет і досвід” [1]. У випадку аналізованих політичних ток-шоу такою особою є ведучий. Він виступає як посередник та здійснює модерування, обираючи певну лінію вербальної та невербальної поведінки, що не тільки впливає на перебіг телепрограми, а й творить його власний імідж (про кореляцію поведінки ведучого з його іміджем див. [5]).

Метою дослідження, отже, є встановлення особливостей вербальної та невербальної поведінки телеведучих політичних ток-шоу як потенційно конфліктогенних медіаторів. Це передбачає необхідність розв’язання наступних завдань:

- 1) окреслити вербальні ознаки ведучих таких програм;
- 2) описати притаманні їм невербальні характеристики;

3) виявити корелятивну специфіку виокремлених складників, а також особливості їхнього вияву в ситуаціях конфлікту.

В процесі роботи нами використано кількісний та описовий методи для обробки даних, отриманих при аналізі фактичного матеріалу.

Об'єктом дослідження є імідж ведучих телепрограм, предметом — його конкретні вербальні й невербальні вияви.

Фактичний матеріал нашої роботи становлять відеозаписи програм “Відкритий доступ” та “Шустер-live”, де, за результатами попереднього етапу дослідження [6], образ ведучого відіграє визначну роль і викликає позитивні емоції. Новизна дослідження полягає в комплексному підході до аналізу іміджів ведучих, розглянутих у єдності їхніх вербальних і невербальних складників.

Розглядаючи імідж як цілісне повідомлення, трансльоване у процесі комунікації його носієм, ми спираємося на думку Т. Ю. Ковалевської, яка стверджує, що “раціональне та емотивне навантаження вербальних комплексів не вичерпує загальної інформативності комунікативних актів” і що “будь-який жест, мімічний рух, будь-яка поза передують вербальній частині”, бо “вербальне повідомлення накладається на невербальний компонент і розгортається переважно за умови недостатньої інформативності останнього” [5:84]. В. О. Пронников та І. Д. Ладанов також зазначають, що “людське спілкування — це не лише говоріння і слухання. Це якнайскладніший процес мімічних дій і рухів тіла. Взагалі спілкування як процес соціальної комунікації має два боки — вербальний і невербальний” [цит. за: 5:85]. Наведене акцентує на єдності вербального та невербального складників іміджу, вербальний бік якого аналізуємо в межах типології мовленнєвих дій (МД), запропонованої С. А. Сухих [6], який відповідно виокремлює такі класи, як репрезентативи (функцією яких є надання уявлення про стан речей), регулятиви (що безпосередньо чи опосередковано регулюють предметну поведінку та стан партнера), інтерогативи (використовуються для отримання інформації), експресиви й квазіекспресиви (виражають внутрішній стан партнера) й структури (сегментують дискурс) [7].

Для аналізу невербальної частини іміджу використовуємо характеристики, наведені В. Н. Панкратовим [8], де немовне спілкування розглядається в таких аспектах, як **такесика**, **проксеміка**, **кінесика** та **жестика**. **Такесика** вивчає дотики в різноманітних ситуаціях спілкування і поділяється на *динамічну* та *статичну*. В межах **проксеміки** як галузі, що досліджує розташування людей у просторі, виокремлюють

інтимну (до 45 см), *особисту* (45–120 см), *соціальну* (120–400 см) та *публічну* (більше 400 см) зони — дистанції спілкування. **Кінесика** опікується зовнішнім виявом людських емоцій та відчуттів і, у свою чергу, розмежовується на *міміку* (визначає релевантні в окремому випадку рухи м'язів обличчя — лоба, очей, підборіддя, брів, носа чи рота) й *пантоміміку* (досліджує моторику всього тіла та/чи окремі її фактори: поза, хода, постава). **Жестика** ж передбачає поглиблене вивчення окремих рухів частин людського тіла. Так, у спілкуванні жести виконують різноманітні функції: афектно-комунікативну (виражають відчуття, волю, бажання, інші стани, перебіг перцептивних, мімічних, інтелектуальних процесів, сигналізують про відносини, установки, оцінки), регулятивно-комунікативну (маркують встановлення, підтримання та завершення контакту), інформативно-комунікативну (презентують інформацію) [цит. за: 9]. За співвідношенням вербальної і невербальної інформації в процесі комунікації жести також поділяються на комунікативні (заміщують у мовленні елементи мови), описово-образотворчі (супроводжують конкретні мовні дії та втрачають сенс поза ситуативним контекстом), модальні (виражають оцінку предметів, явищ, людей) [цит. за: 9]. Для оптимізації дослідження на рівнях кінесики та жестики вводимо і надалі оперуватимемо поняттям “кінема”, витлумаченим як “одиниця системи паравербальних засобів комунікації як знакових супровідників мовлення у процесі спілкування” [10].

Ведучі, об'єднані іміджевим типом “Дипломат” (про виокремлену автором типологію іміджів телеведучих див. [6]), практично з однаковою частотністю оперують МД трьох класів: **репрезентативи** ($\approx 28\%$), **регулятиви** ($\approx 25\%$) та **інтерогативи** ($\approx 25\%$):

До **репрезентативів**, виражених здебільшого поширеними розповідними реченнями, уналежнюємо:

1) МД, що об'єктивно відображують стан речей стосовно:

а) інших осіб (*Вони відповідають на питання людей, і відповідь має пролунати тут і зараз*),

б) певних явищ і подій (*Але що зарплата, що пенсія в Грузії зараз вища, ніж в Україні*),

в) власне ведучого (*Я вас почув*);

2) МД, що виражають суб'єктивні думки (*Я думаю, ми побачили, що таких, хто вважає, що влада не може змінювати конституцію, не порадившись з народом — більшість*).

Регулятивами виступають спонукальні речення, що мають у своїй семантиці відтінок директивності (*Зачекайте!*).

До **інтерогативів** уналежнюємо наступні питальні поширені речення:

- 1) риторичні питання (*А Вас запитали, в якій країні ви хочете жити?*);
- 2) адресні нейтральні змістові питання (*П. Юрію, чи є зараз підстави для підвищення цін?*);
- 3) адресні уточнювальні питання (*Тобто, час вже настав?*).

Менш уживаними, проте обов'язково наявними у мовленні є МД класу **контактивів** (≈15 %), що найчастіше презентують етикетний бік висловлення і вживаються для:

- 1) вітання (*Добрий вечір! Прямой эфир — это свобода. Мы пытаемся стать самой свободной программой в Украине;*);
- 2) знайомства (*Автор першого питання Ладю Гечкорі*);
- 3) висловлення згоди/відмови (*Так*);
- 4) подяки (*Дякую*);
- 5) прощання (*Це був "Відкритий доступ". Дякую*).

Мовлення ведучих цього типу не можна назвати емоційним, проте зафіксовано вживання незначного відсотка **експресивів** (до 3 %) для висловлення як 1) позитивних (радість) — *"Прекрасно!"*, так і 2) негативних емоцій — *"Извинись и уходи!"*. Ці МД переважно виражені окличними реченнями, не властивими мовленнєвій поведінці представників цього типу в більшості випадків.

Невербальна поведінка ведучого-“Дипломата” виявляється на рівні такесики — у відсутності фізичного контакту зі співрозмовниками, на проксемічному рівні — в соціальній зоні-дистанції. Пантомімічний рівень виражений фіксованою у межах телестудії позицією, яка, проте, може змінюватися для наближення до публіки (зокрема через необхідність надати слово конкретній людині) чи наближення до гостей, що найчастіше маркує зацікавленість ведучого темою дискусії. Міміка ведучого часто виражає емоції, відсутні у мовленні через стриманість поведінки чи брак ефірного часу. Характерними жестовими кінемами є активна жестикуляція руками для ілюстрації своєї промови (описово-образотворчі жести, виконують інформативно-комунікативну функцію) та хитання головою в такт словам співрозмовника (комунікативний жест у межах регулятивно-комунікативної функції), що демонструє увагу.

На основі наведених фактів можемо зробити висновок про позицію нейтралітета та стриманості, яку займає ведучий-“Дипломат” до своїх численних гостей, що, враховуючи політичну спрямованість

програм, розширює коло цільової аудиторії. Нечастотні ж вияви яскравих емоцій, на нашу думку, додають атракції, яка викликає певну емпатію і результується в популярності серед телеглядачів (результати анкетування див. [6]).

Отже, іміджевому типу “Дипломат” притаманна стриманість та делікатність, а його головною метою виступає не висловлення своєї власної позиції, а оптимізація взаємодії між іншими учасниками спілкування. Посилює образ відсутність такесичних кінем, переважне використання соціальної зони дистанції, а також превалювання в дискурсі жестів (комунікативних та іноді — описово-образотворчих), що виконують насамперед регулятивно-комунікативну функцію. Цікавою особливістю є виключно мімичний вияв емоційності, оскільки вербальна емоційність не притаманна представникам цього типу.

Наведені особливості іміджевого типу “Дипломат” вважаємо перспективними для практичного застосування телеведучими, які, з огляду на тематику програм чи інші чинники, виступають у ролі модераторів і знаходяться в позиції посередника між гостроконфліктуючими сторонами. Подальші ж розробки зазначеної проблематики слугуватимуть у поглибленні теоретичних засад іміджелогії, комунікативної та сугестивної лінгвістики, теорії соціальної комунікації.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник/ М. І. Пірен. — К.: МАУП, 2003. — 360 с.
2. Масс-медиа и гражданское общество: Монография/ Под ред. А. М. Холода; А. Бартошек, А. Лобанова, С. Михальчик и др.. — Кривой Рог: Международный исследовательский центр “Человек: язык, культура, познание”, 2008. — 227 с.
3. Гуревич П. С. Приключения имиджа: Типология телевизионного образа и парадоксы его восприятия/ П. С. Гуревич. — М.: Искусство, 1991. — 221 с.
4. Голоднікова Ю. А. Политическое ток-шоу как всеукраинская медиаигра/ Ю. А. Голоднікова //Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — Серия “Филология. Социальная коммуникация”, 2008. — № 1. — Том 21 (60). — С. 268–276.
5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: Монографія / Т. Ю. Ковалевська. — Одеса: Астропринт, 2008. — 324 с.
6. Кисельова А. А. Домінантні складники іміджу телеведучих: експериментальні перспективи/ А. А. Кисельова // МОВА І КУЛЬТУРА (Науковий журнал). — К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. — Вип. 12. — Т. 5 (130). — С. 196–202.
7. Сухих С. А. Личность в коммуникативном процессе / С. А. Сухих. — Краснодар : Изд-во Южного института менеджмента, 2004. — 143 с.

8. Панкратов В. Н. Эффективное общение: Правила игры: Практическое руководство / В. Н. Панкратов. — М.: Психотерапия, 2007. — 256 с.
9. Дресвянников В. А. Жесты: попытка обобщения и классификации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2008/08/06/zhesty_klassifikacija.html.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля — К, 2010. — 844 с.

МОДЕЛЮВАННЯ ЕМПАТІЇ В СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

В статье предложено комплексное разнообразие феномена коммуникативной эмпатии, отражены принципы ее моделирования как на уровне ментальных психоструктур личности / социума, так и на уровне их конкретных вербально-аналоговых экспликаций.

Ключевые слова: эмпатия, агрессивное коммуникативное пространство, ментальность, метамодель, нейролингвистическое моделирование.

The article deals with the complex variety of the phenomenon of communicative empathy, principles of its design as at the level of mental psychic of personality / of society so as at the level of their concrete verbal and analog explanations.

Key words: empathy, aggressive communication space, mentality, metamodel, neurolinguistic modeling.

Для сучасних процесів комунікації характерним є зростання агресивності та конфліктогенності (див. роботи О. Бондаря, І. Вікентьєва, Є. Доценка, С. Кара-Мурзи, В. Корнієнка, Б. Потятиника та ін.), що найчастіше продукується негативним впливом медій, які, на думку дослідників, здатні зумовити умисні й неумисні зміни в індивідуально-масовій свідомості, підсилити і впровадити на свідомий/підсвідомий рівень штучно сформовані моделі, скорегувати наявні мотивації, стереотипи [1: 418], загрожувати суспільній моралі, здійснювати шкідливий психологічний вплив тощо [2: 32]. Такі тенденції зумовлюють необхідність віднайдення і застосування креативних наукових технологій, спрямованих на наскрізну гармонізацію комунікативного простору. В цьому аспекті наголошуємо на актуальності дослідження і з'ясування емпатичних конструктів комунікації, ідентифікація яких уможливить екологічну корекцію наявного комунікативного фону. Зазначений напрям лінгвістичних студій лише починає розроблятися і вимагає детального опрацювання, виокремлення константних та варіативних складників емпатичної взаємодії як на рівні вербального

конструювання, так і в площині аксіальних моделей, що і становить загальну мету пропонованої статті. Складність аналізованих феноменів вимагає залучення новітніх методологічних підходів, до яких, на нашу думку, щонайперше належать ідеї нейролінгвістичного програмування як комплексної гуманітарної галузі, що синтезує визначні досягнення когнітології, нейрофізіології, психології, лінгвістики, філософії, теорії комунікації, уможливлуючи в цілому стереометричність аналізу, його об'єктивність та системність.

Відомо, що концептуальними компонентами комунікації вважають функціонування інтерперсональної континуальності особистісних світів, інтегрованих до контекстуальних сегментів реального буття через посередництво сенсово-інформативних вербальних та невербальних діакритиків, що корелює з комплексним розумінням комунікативних процесів, які містять не тільки формалізовану інформативність, а й всі психо-фізіологічні характеристики, властиві об'єктивованій ментальній моделі учасників спілкування (див. роботи Р. Дилтса, Я. Радевича-Винницького, Г. Почепцова та ін.). Визначальною ж характеристикою комунікативних процесів виступатиме фактор модально-векторної психосемантичної інтеграції, бо загальна “діалогічність — це єдина можливість самого існування індивідуального, вона виражає його внутрішнє єство” [3: 352], що наголошує на врахуванні ставлення до співрозмовника — реального партнера або ж квазісуб'єкта, спілкування з яким має дистантний (віртуальний, наприклад, у мережі Інтернет, чи опосередкований — ретіальне спілкування) або ж власне аксіальний характер і реалізується переважно в кооперативно-конкурентній скерованості загальної комунікативної аксіоматики. В такому разі будь-який комунікативний жанр орієнтуватиметься на універсальні тенденції, детерміновані або позитивною суб'єкт-об'єктною настановою, або ж такою, що сконцентрована на субдомінантних відношеннях, які, у свою чергу, передбачають наявність маніпулятивних, некоректних ефектів, реалізованих на вербальному чи ж невербальному рівні. В зазначеній моделі на перший план висувається поняття емпатичної інтеракції, провідною ознакою якої є загальногуманістична скерованість, дефінована нами як іманентна ознака комунікативного буття людини, співвідносна з кооперативністю спілкування й експлікована, зокрема, некатегорійною, недидактичною мовленнєвою стратегією, орієнтованою “на прагнення уникнути зайвого “тиску” на співрозмовника, відсутністю бажання нав'язати комусь власну думку” [4: 8]. Таке розуміння сенсової архі-

тектоніки комунікації певним чином корелює з виокремленим О. Добровичем духовним рівнем спілкування, який “забезпечується не відбором тем, а глибиною “діалогічного проникнення” людей один в одного” [5: 132], що спирається на концепції гуманістичної психології, скерованої на дослідження смислових структур людини, де як основний предмет аналізу виступає й феномен міжособистісного спілкування. Б. Ф. Поршнев, визнаючи необхідність урахування психодинамічної природи суб’єкт-об’єктної комунікативної семантики, зазначає, що “при такому підході не менших підстав для виділення в структурі спілкування набувають і такі явища, як розуміння та взаєморозуміння партнерів, їхнє емоційне ставлення один до одного, їхнє співпереживання” [6: 48], яке в сучасних дослідженнях корелює з феноменом **емпатії** і передбачає увагу до психовиявів, реалізованих в аналогово-дискретних контекстах. Психологічний словник подає таке визначення цього феномена: “емпатія (від гр. *empathēia* — співпереживання) — це здатність людини до паралельного переживання тих емоцій, які виникають в іншій людини в процесі спілкування з нею” [7:435]. У словнику іншомовних слів стисло повідомляється, що “емпатія — (англ. *empathy* — співчуття, співпереживання) — здатність людини емоційно відповідати на переживання інших” [8:199], і виокремлюється емоційна домінанта емпатії, що уналежнює це поняття до царини психологічних виявів міжперсональної взаємодії.

Наголошуючи на гармонізаційній ролі емпатії в адекватності психічного буття людини, О. В. Завгородня зазначає, що “психологічною передумовою деструктивної поведінки... є заблокованість емпатичних зв’язків суб’єкта зі світом” [9]. Це акцентує на тому, що емпатичні механізми тісно пов’язані з психологічною комфортністю людини, а отже, з її психологічним, духовним здоров’ям, збереження якого на сьогодні є одним з найважливіших завдань гуманітарної науки. Дослідники підкреслюють й онтологічну природу емпатичних механізмів (див. роботи Ю. Крижанської, В. Третьякова), динаміка яких з розвитком особистості та під впливом екстралінгвальних чинників зазнає функціональної редуції, оскільки внутрішня розгорнутість, психологічна екстравертованість, характерна для розкутого, синкретичного сприйняття, корегується агресивним зовнішнім середовищем, що і зумовлює суб’єктивне ототожнення душевної комфортності найчастіше з інтернальною орієнтацією психологічної енергії, відповідною актуалізованістю егоцентричних поведінкових тенденцій і неусвідомленням особистісної значущості Іншого. Власне ж фе-

номен емпатії передбачає сенситивну орієнтованість до психоемоційних станів співрозмовника. У відповідних дослідженнях (див. роботи Дж. Ігана, Дж. О'Коннора, Б. Паригіна, Р. Чалдіні та ін.) зазначено, що досягнення емпатичної взаємодії насамперед передбачає вміння поставити себе на місце комунікативного партнера, де це “не тільки дієвий спосіб успішного спілкування, а й ключ до оптимальних стосунків із людьми, до піднесення особистого престижу в суспільстві” [10: 203]. В галузі нейролінгвістичного програмування цей процес співвідносний, зокрема, з явищем мисленневої локалізованості — позиціями сприйняття, де друга позиція передбачає психологічний трансфер комунікатора до когніцій та аксіосистемних орієнтирів співрозмовника, це — “позиція протилежного боку конфлікту, думки і відчуття іншої людини у відповідь на вашу поведінку” [11], що і створює емпатичний “клімат” ситуації. У психологічній літературі доволі часто пояснюють емпатію як “спосіб розуміння без осмислення”, зокрема Г. М. Андреева зазначає, що “емпатія є афективне розуміння” [12: 123]. Але ж в інших дослідженнях наголошено на глобальному характері феномену емпатії, яка пов’язана перш за все з усвідомленим налаштуванням свого “Я” до внутрішнього світу іншої людини і корелює з загальнофілософською проблематикою “самого як Іншого” (див. дослідження Н. Арутюнової, Е. Левінаса, М. Мерло-Понті, П. Рікера), де гармонізація індивідуального буття передбачає не тільки інтроспективне розуміння власної “самості”, а й глибинну природність неподільності від людства, відчуття власної причетності до екзистенцій соціуму та окремої особистості — Іншого. Тоді операціональні характеристики емпатії ґрунтуватимуться не лише на афективній експансії в площину психологічних рефлексій реципієнта, а обов’язково — на раціональному усвідомленні комплексу його ментальних настанов, які, безумовно, містять емоційні доміанти, але не обмежуються ними, оскільки стан внутрішньої злагоди, характерний для емпатії, “досягається шляхом установаження спільної картини світу в тих, хто об’єднаний спільними діями, та шляхом взаємного прийняття ролей” [13: 187]. За І. Кантом, “розсудок не споглядає, а почуття не мислять... Ці дві здатності не можуть виконувати функцій одна однієї... Тільки з їхнього об’єднання може виникнути знання” [14: 155], що підкреслює гетерогенний характер людської свідомості, актуальний для сучасних логіко-феноменологічних та філософських досліджень, й, у свою чергу, дає змогу вважати емпатичний феномен комплексним психічним явищем, ґрунтованим на рівноправному

поєднанні раціонально-емоційних домінант особистості, експлікованих на рівні вербального та невербального спілкування. Ми пропонуємо тлумачити емпатію як таке сприйняття й розуміння іншої людини, що дає змогу комунікаторові ідентифікувати ментальну орієнтованість співрозмовника, бо, як зазначає фундатор онтопсихології А. Менегетті, “будь-яка індивідуація — це унікальна точка зору, яку неможливо ігнорувати, щоб не втратити ідентичності буття” [15: 68].

В цьому аспекті поняття емпатії корелює і з феноменом інтернальної конгруентності (гармонійності) реального та ідеального “Я” в концепціях К. Роджерса та А. Маслоу, згідно з якими психологічна реальність цілісної особистості детермінується почасти толерантним характером комунікативних інтеракцій і передбачає усвідомлення специфіки особистісних інтерпретацій другої особи, результатом чого і буде вироблення спільного смислу взаємодії. Зазначене явище тісно пов’язане і з поняттям комунікативної конгруентності, яка передбачає глибинну відповідність внутрішніх рефлексій їхнім експлікованим сигналам. К. Роджерс наголошує: “Що більша конгруентність переживання, усвідомлення і комунікацій в одній людини, то більше наступні відносини будуть містити тенденції додаткової комунікації з підвищеною конгруентністю, з більшою обопільною точністю взаєморозуміння, яке покращує психологічну адаптацію й функціонування обох сторін та обопільне задоволення відносинами” [16: 102]. В. Вебер зазначає, що конгруентні інтеракції передбачають досягнення “максимальної відповідності між внутрішнім досвідом та зовнішньою поведінкою” [17: 46], виокремлюючи цей комунікативний компонент як невід’ємну складову емпатичної взаємодії, реалізація якої є своєрідним екстерналізованим наслідком психолінгвістичної інтеграції загальних позитивних елементів комунікативної кооперативності. Екстерналізація ж цієї інтегрованої композитної ідеї відбувається через відповідне мовне конструювання, що дає підстави вважати емпатію не тільки результатом психологічних інтерналій, здатностей особистості, а й “комунікативною навичкою, використанню якої можна навчитися” [18: 4] за умови адекватної інтерпретації вербаліки та аналогової поведінки мовців.

У межах мовознавства розуміння феномену емпатії співвідносне з аспектами функціонального синтаксису і дефіноване у такий спосіб: “емпатія (англ. Empathy, від гр. Empates — схвилюваний, збуджений)-ідентифікація мовця з учасником чи об’єктом повідомлюваної події, викладення чогось з певної точки зору” [19: 592], де концентрація ем-

патичного наповнення коливатиметься від нейтральної об'єктивації реальних фактів до вербалізованого ототожнення позиції мовця й актуального об'єкта повідомлення. З емпатичним виявленням у такому разі пов'язують “пасивізацію (ідентифікація з пацієнсом, але ж не з агенсом), рефлексивізацію (додавання зворотної частки чи зворотного займенника) і порядок слів” [там само], де поняття пацієнса повідомлення витлумачено як “типову семантичну характеристику (роль) пасивного учасника ситуації, описуваної в реченні” [20: 369], агенсом же позначають “живого учасника ситуації, її навмисного ініціатора, який контролює ситуацію, безпосередньо виконує відповідну дію і є “джерелом енергії” цієї дії” [21: 17]. В такий спосіб виокремлено основні випадки емпатичної актуалізації, пов'язувані, по-перше, з наявністю дистанційних граматикалізованих маркерів (наприклад, за наявності предикатів-станів чи дієво-процесуальних предикатів актуальний пацієнс відрізняється синтаксичною роллю), які надають семантиці відповідного номена пацієнтальної забарвленості, визначаючи позиційну суб'єктивовану домінанту повідомлення. По-друге, в наведеному визначенні наголошено на значущості інтернальних семантичних показників, співвідносних, зокрема, з контекстуальною категорією імперсональності, представленою елементами зворотності, яка в сучасній українській мові продукована й іншими елементами та конструкціями з неідентифікованим суб'єктом дії. По-третє, зазначено актуальність квазілокальних переміщень складових висловлення, де його позиційна ідентифікація може корегуватися залежно від акцентованості місця певного номена в загальній структурі контекста.

Наведені експоненти емпатичних виявів співвідносні з фіксованими граматичними категоріями мови, хоча об'єднувальним стрижнем тут виступає семантика як наскрізна інтегративна властивість мови і мислення. Крім того, зазначений пріоритет пацієнтально-рефлексивізованих категорій мовної системи як значущих представників емпатизованих конструкцій певним чином зредуковує загальнофілософське та й суто психологічне розуміння феномену емпатії, усталене у світовій науковій практиці, і невинувато звучує обсяг цього поняття. Проекція ж лінгвістичного дефінування емпатії на комунікативну вісь висвітлює, на нашу думку, необхідність усвідомлення того факту, що вказані вербальні показники емпатії є лише результатом узагальнених процесів, пов'язаних з проблемою глибинною обумовленістю психоемоційного та когнітивного вибору мовцем конкретної лінгвістичної форми та її контекстуальної екстер-

налізації. Тоді позиційна ідентифікація, представлена у висловленні (нейтральна, ототожнювана з мовцем чи з іншим суб'єктом контексту), співвідноситиметься і з особливостями ментальних перцепцій реципієнта, які є або актуальним орієнтиром для комунікатора, або не враховуються ним. Отже, гіпотетичне розгортання лінгвістичних тракток емпатії зумовлює доцільність розширення кола її актуальних складників та експонентів і розгляд цього феномену в загальній площині гармонійної комунікативної взаємодії.

В емпатичному моделюванні доцільно виокремити основні компоненти, комплексне урахування яких сприятиме, на наш погляд, адекватному конструюванню відповідних комунікативних контекстів. Ми пропонуємо вважати загальними емпатичними конструктами такі інваріантні складники комунікативного процесу: особистісну презентацію, актуалізацію диференційних ознак індивідуума як детермінант його ідентифікаційно-ототожнювальних характеристик, співвідносних з оригінальністю раціонально-аксіосистемних репрезентацій в інформаційному кодуванні, та, з іншого боку, декодувальні, перцептивні особливості, пов'язані з вибіркоким характером діакритизованих сенсових сегментів у загальній смисловій континуальності комунікативного простору. Вказані аспекти орієнтують на вилучення узагальнених емпатичних імплікатур, які детерміновані психологічними особливостями мовця-адресата, що, у свою чергу, сконцентроване в площині філософського усвідомлення національної ментальності як інтеріоризованих доміант концептуального буття людини. Отже, реконструкція емпатичних детермінант передбачає: 1) аналіз психологічних механізмів у процесах індивідуально-колективного кодування, де відповідні варіативні та інваріантні ознаки, з одного боку, презентують особистість як "самість", з іншого — інтегрують її до площини універсального колективного; 2) психолінгвістичні доміантні, пов'язані з характером аксіосистемної маркованості інформаційних сегментів у процесах перцепції. Узагальнені процеси інформаційного кодування/декодування тоді матимуть психологічну детермінованість, що ґрунтована на філософських концепціях індивідуально-колективної ідентифікації і реалізується у феномені мовних репрезентацій як втіленні актуальних концептів-діакритиків, які й детермінують специфічність модусу світобачення. Моделювання ж емпатичних імпліктур пов'язуємо з 1) аналізом ментальних та й лінгвоментальних характеристик мовця й адресата, сфокусованих, зокрема, в площині автостереотипних уявлень та асоціативній вірту-

алізації актуальних сегментів буття; 2) вилученням значущих аналогових (невербальних) параметрів та пояснення їхньої функціональної природи; 3) фіксацією адекватних мовних потенцій, що, у свою чергу, зумовлює виокремлення відповідної впливової механіки; 4) реконструкцією ретіальних ситуативних хронотопів, комунікативна семіотика яких формує контекст емпатичної взаємодії.

Спираючись на результати досягнень у сучасних гуманітарних галузях знання та застосовуючи новітні креативні технології (нейролінгвістичне програмування, сугестивна лінгвістика, психолінгвістика та ін.), ми здійснили спробу виокремлення основних ментальних моделей української аудиторії, експлікованих на вербальному та аналоговому рівнях, верифікація яких підтвердила попередні припущення [див. 22]. Інваріантними складниками ментальності як світоглядного конгломерату можна вважати вектори раціональності, пов'язаної з концептуальною, логістичною діакритизацією довкілля, ірраціональності, скерованої в площину емотивних рефлексій, та вольових настанов, детермінованих аксіосистемними глибинними орієнтирами. Ізоморфізм складників унеможливорює чітку формалізованість відповідної деталізації, але дає змогу говорити про пріоритет духовно-емоційного, інтроверсивного в українській аудиторії, почасти співвідносного з доцентровими моментами. Додамо, що екстралінгвальний контекст надає актуальності й раціоналістичному усвідомленню дійсності, хоч афективно-емотивний компонент залишається провідним.

У цьому ж аспекті на мовленнєвому рівні виокремлено основні вербальні елементи й комплекси, які актуалізують або ж редукують емпатичний вектор комунікації [детальніше див. 23]. До них належать елементи всіх рівнів мови, що засвідчує її наскрізний впливовий характер, де доцільне використання відповідних потенцій зумовлене насамперед уміннями й знаннями таких технологій. Об'єднувальним стрижнем виокремлених номенів і сигнатур є семантичне наповнення, яке може змінювати впливову активність залежно від сенсової етимології, контекстуального варіювання та прогнозованого використання. Ідентифікацію вербаліки за допомогою методик НЛП здійснено переважно через застосування технік метамоделі та предикатних характеристик мовлення, які ґрунтуються на положеннях трансформаційної граматики (теза про глибинну/поверхневу структуру) та породжувальної семантики, згідно з якими актуалізоване мовлення є наслідком певних універсальних трансформаційних про-

цесів (генералізація, делеція, дисторція) та психосемантичних індивідуальній особистості / соціуму.

Вербаліка є центральною віссю в емпатичній ідентифікації комунікативної взаємодії, яка проте не вичерпується нею. Багатющі інтерактивні потенції сконцентровані в семантиці аналогового (акціального) спілкування, що слугує загальним фоном реконструктором вербального повідомлення [див. 24]. В сучасних гуманітарних дослідженнях невербальний та паравербальний аспекти спілкування як вияви “тілесної свідомості” вважають максимально інформативними складниками комунікації, оскільки усвідомлено філогенетичну взаємозумовленість у походженні вербальних та аналогових форм комунікації: “Знаки і форми поведінки в динаміці знакового функціонування... послужили базою для формування мови, яка на ранніх стадіях розвитку була прямим продовженням сенсомоторних емоційних проявів, а в гносеологічному аспекті є перекодованою зовнішньою інформацією в її злитті з інформацією внутрішньою” [25: 44].

Таким чином, глибинне усвідомлення феномена емпатії як комунікативного концентра, релевантне застосування технологій виокремлення й ідентифікації відповідних складників на всіх рівнях спілкування, а також результати проведених досліджень дають змогу накреслити ефективні шляхи гармонізації комунікативного буття людини через адекватне декодування й коректне моделювання її вербальної та невербальної поведінки. Впровадження відповідного моделювання сприятиме створенню екологічності загального комунікативного фону, гармонізації практично всіх жанрів спілкування, що знизить рівень конфліктогенності інтерактивного простору.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Переклад з англійської Оля Вольна, Галина Сташків. / Д. Мак-Квейл. — Львів : Літопис, 2010. — 538 с.
2. Потятиник Б. Патогенний текст / Б. Потятиник, М. Лозинський — Львів : Місіонер, 1996. — 296 с.
3. Людина в сфері гуманітарного пізнання. — К. : Український Центр духовної культури, 1998. — 408 с.
4. Китайгородская М. В. Русский речевой портрет / М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. — (Фонохрестоматия) — М. : Орехово-Зуевская типография, 1995. — 115 с.
5. Добрович А. Общение: наука и искусство / А. Добрович — М. : АОЗТ “Яуза”, 1996. — 143 с.
6. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории / Б. Ф. Поршнев. — (Проблемы палеопсихологии). — М. : Мысль, 1974. — 487 с.

7. Психологический словарь. — М. : Прогресс, 1997. — 458с.
8. Словник іншомовних слів / Укл.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К. : Наукова думка, 2000. — 390с.
9. Завгородняя Е. В. Индивидуализация субъекта и уровни деструктивного поведения / Е. В. Завгородняя. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://hpsy.ru/public/>.
10. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. — Львів : Сполом, 2001. — 224 с.
11. Дилтс Р. Некоторые психологические аспекты теории относительности / Р. Дилтс. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://nlp2000.cjb.net/>.
12. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. — М. : Асток-Пресс, 1998. — 429 с.
13. Парыгин Б. Д. Анатомия общения / Б. Д. Парыгин— СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 1999. — 301 с.
14. Кант И. Сочинения / И. Кант. — В 6-ти т. — М. : Наука, 1961–1967. — Т. 3. — М., 1964. — 799 с.
15. Менегетти А. Онтопсихология: наука о субъективности / А. Менегетти. — М. : КСП+, 1997. — 495 с.
16. Rogers C. R. A tentative formulations of a general law of interpersonal relationship / C. R. Rogers. — [R. E. Coffey, A. G. Atnos, P. A. Raynolds]. — Behavior in organizations : a multidimensional view. — Englewood Cliffs, 1975. — P. 102–110.
17. Вебер В. Важные шаги к помогающему диалогу / В. Вебер. — [Программа тренинга, основанная на практическом опыте]. — СПб. : РАТЭПП, 1998. — 41 с.
18. Базисная эмпатия как коммуникативный навык / Дж. Иган // Журнал практической психологии и психоанализа. — М., 2000. — № 1. — [Электронный ресурс] Режим доступа: new.psychol.ras.ru/ippf_pft/journal/numbers/99001/papers/05/.
19. Николаева Т. М. Эмпатия//Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — С. 592.
20. Кибрик А. Е. Пациенс / А. Е. Кибрик // Лингвистический энциклопедический словарь. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — С. 369.
21. Кибрик А. Е. Агенс / А. Е. Кибрик //Лингвистический энциклопедический словарь. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — С. 17.
22. Ковалевська Т. Ю. Лінгвоментальні репрезентації метапрограм / Т. Ю. Ковалевська // *Ukrainistika na prahu noveno stoletia i tiscicleti. Problemy jazyka, literatury a kultury. Sbornik prispevku.* — Olomouc : Univerzita Palackeho, 2001. — S. 272–279.
23. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська: Монографія. — Одеса : Астропринт, 2008. — 324 с.
24. Ковалевська Т. Ю. Інформативність паравербальних комплексів / Т. Ю. Ковалевська // Ономастика і апелјативи. — Дніпропетровськ : ДДУ. — Вип. 9. — 2000. — С. 75–83.
25. Левашов В. И. Введение в психосемиотику / В. И. Левашов. — СПб. : Изд-во С.-Птб. ун-та. — 1994. — 57 с.

ДИАЛЕКТНЫЕ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ГРАНИЦЫ БОЛГАРСКИХ ГОВОРОВ

У статті досліджуються диференційні ознаки болгарських говірок та їх зв'язок з етнокультурними межами — специфікою одягу, національними танцями, обрядовими діями, етнопсихологією та ін.

Ключові слова: болгарська діалектологія, болгарські переселенські говірки, етнокультурна межа.

Differentiating sings of Bulgarian dialects and their connection with ethnocultural borders — the specific of garments, national dances and ceremonial acts, ethnopsychology etc — are investigated in the article.

Key words: Bulgarian dialectology, Bulgarian transmigratory dialects, ethnocultural borders.

Болгарские говоры традиционно делятся на восточные и западные по ряду фонетических, морфологических и лексических признаков, в основном, по рефлексам *ятя*: в западных говорах во всех позициях на месте *ятя* произносится *е* (*бел-бели, лето — летен, вера — верен*), а в восточных говорах так называемое *я променливо* (*бял-бели, лято-летен, вяра — верен*).

В области морфологии дифференцирующим является окончание глаголов настоящего времени в 1 л. мн. числа. В северо-восточной Болгарии это окончание — *м* (*четем, говорим*), а в западной — окончание — *ме*: *четеме, говориме*.

Восточный и западный болгарские ареалы отличаются не только диалектными особенностями, но и определенным культурным своеобразием. Ятевая граница является не только языковой, но и этнографической границей. Для Западной Болгарии характерно песенное многоголосье, белый мужской костюм, “четворно хоро (четворка, малашевско, мелнишко)”, которое танцуют “за пояс”, ритм которого вербализован в повторяющемся возгласе танцующих: “Дръж се, земьо, шоп те газ!” Восточней реки Искър хоро постепенно теряет-

ся, для севера характерно более медленное “право дунавско”, а для юга — “право тракийско хоро”.

К сказанному можно добавить и наличие *кукерских, сурвакарских* обрядов на востоке и их отсутствие в западном ареале. На востоке ходят *коледари и кукери*, а на западе — *сурвакари и бабугери (старци)*.

Проникновение черной одежды достигает ятовой границы, как и погребальный обряд “запрягане”, который используется с целью облегчения страданий тяжело умирающего. Этот восточный культ усиливает дифференциацию между восточным и западным ареалом болгарской этнокультуры.

Исследуя обычаи, связанные с рождением, свадьбой, погребением, этнографы приходят к выводу, что ятовая граница является не линией, а широким поясом, объединяющим линии, которые отражают как языковые явления, так и явления материальной и духовной культуры. Подтверждая сказанное, приводятся несколько названий, отражающих различия в болгарской духовной и материальной культуре востока и запада:

Восточный ареал:	Западный ареал:
хомот	ярем
харман	гумно
гусла	дудук
влак	брана
риза	кошуля
заговезни	поклади
таласъм, върколак	пльтеник.

Диалектологи отмечают также пары: *котка — мачка, крак — нога, булка — невеста, работя — бачкам, сладък — благ* и др.

Исследуя диалектные названия ласки (болг. *невестулка*), которые помогают реконструировать мифологический текст о ласке и ее брачно-эротической символике, ученые отмечают, что по бинарному противопоставлению *булка-невеста* названия можно разделить на восточные и западные (срв. *невестулка, невеска, невестица, небреска, булчичка, байнева булчица, кальманка*).

Дифференциация восточного и западного ареалов болгарской этнокультуры регистрируется не только в одежде и различных обрядах, а и в архитектуре, орудиях земледелия, ремесел [1: 145].

Анализ диалектной лексики позволяет также сделать вывод и этнопсихологического характера. Так, исследуя экспрессивную лексику болгарских говоров, болгарские диалектологи отмечают, что

названия, отражающие отрицательные черты, характерны западнее ятовой границы, а уменьшительно-ласкательные формы избыточны на востоке (главным образом во Фракии и Родопах). Восточные болгары проявляют большую уравновешенность и толерантность к человеческим недостаткам (срв. зап. *биковит* “упорный, твердоголовый”, *буцуняк* “твердоголовый”, *гръмодол* “говорящий громко”, *дрътлетина* “старик”, *немтура* “молчаливый”, *кентра* “заядливый”, *саможивляк* “необщительный”, *шашльо* “глупый, ненормальный”, *кекавец* “больной”, *калкануша* “небрежная женщина” и восточноболгарские уменьшительной формы: *очинки*, *рѣчинки*, *кѣринка*, *лединка*, *майчинка*, *муминка*, *Ораленце* (созвездие) и др.) [2: 123].

Данные Обобщающего тома болгарского диалектного атласа подтверждают тезис о широкой переходной транзитивной зоне изоглосс на разных языковых уровнях между восточными и западными говорами. Она однако не совпадает с основной ятовой изоглоссой, а охватывает широкий пояс, который включает как восточные, так и западные говоры. Так, лексические пары *косъм* — *влакно* ‘волосы’, *котка* — *мачка* ‘кошка’, *риза* — *кошуля* ‘рубашка’ дифференцируют не только восточные и западные говоры, но и восточнофракийские — южные [3: 123].

Традиционное противопоставление восточные — западные болгарские говоры не было релевантным для староболгарского периода, в то время более значимым было деление болгарской языковой территории на южные и северные диалекты.

Наиболее наглядно оно проявляется на фонетическом уровне и прежде всего по рефлексам *ятя* — перед слогом с мягким согласным в северо-восточных говорах произносится —*e*, а в юго-восточных — *'a* (*летен*, *верен*, *гулеми* — в северо-восточных говорах, и *л'атен*, *в'ар'ен*, *гол'ами* — в юго-восточных).

Диагностирующими являются также и степень редукции безударных гласных, нестабильность фонемы /x/, ударение в формах повелительного наклонения, частица будущего времени и др.

Общность южных говоров обнаруживается и на других языковых уровнях. Так, в южном ареале распространены сохранившиеся староболгарские формы винительного падежа на —*ен* — *камен*, *ремен*, *кремен*, *ечмен*, что говорит о старинности границы север-юг, о чем не раз говорили и ранее диалектологи.

Как отмечает известный болгарский диалектолог И.Кочев, деление север-юг является наиболее архаичным: “Если бы мы снова

попытались ответить на вопрос, поставленный некогда Б.Цоневым: “Какие новоболгарские говоры находятся ближе всего к староболгарским” (но уже комплексно на всех уровнях, т. е. не только на лексическом), то ответ определенно может быть только один — юго-восточные” [4: 21].

Важность изучения южнофракийских говоров неоднократно отмечалась славистами. Это обусловлено отчасти и тем фактом, что, по мнению Ст. Младенова, они представляют собой естественное продолжение родопских и солунских говоров, носителями которых, как известно, были Кирилл и Мефодий. Не следует забывать и о том, что говор села Сухо близ Солуни, описанный Облаком в 1898 г., принадлежит также к южным *о*-диалектам. В результате исследования юго-восточных болгарских говоров Т. Бояджиев приходит к выводу, что общность южнофракийских говоров с солунскими является не результатом взаимодействия, а следствием “былой и настоящей общности всех южноболгарских диалектов” [5: 89].

К диагностирующим чертам юго-восточных болгарских говоров следует отнести и лексемы свадебной терминосистемы: *главеж*, *главеник*, *главеница*, *препив*, *замески*, *слугняк*, *измекчия*, *либовник*.

Только для переселенцев из Южной Болгарии характерны названия передсвадебного обряда, образованные от корня *пи-/пой-*: *препив*, *препев*, *перепев*, указывающие на широкое распространение практики скрепления договора при помощи совместной трапезы и распивания вина или ракии и их значимость в обряде. В балканских говорах в названии предсвадебного обряда эксплицитно представлена семантика “говорения”: *удумвани*, *обдумване* и т. п. (от гл. *думам* ‘говорить’).

Диагностирующими для севера и юга являются названия предсвадебного обряда: *засежки* — *засяф*, *засефки* или *квас* в северо-восточных говорах и *замески*, *замяски*, *замиски* в южных (фракийских).

Среди названий обрядовых лиц диагностирующими в исследуемых говорах могут быть названия сватов. Так, в метрополии в Восточной Болгарии сватов называют *сватовници*, *женихли*, во Фракии — *слубаре*, *слугами*, *сгодичаре*, *прателци*, *прателници*, *момаре* (Родопи, Фракия), в Страндже — *слюбници* у рупцев, *глаवेशници* — у загорцев, *прателници* — у тронков.

Исследование свадебной терминосистемы доказывает, что и в настоящее время в исследуемом регионе сохраняется общность южных говоров с мизийскими, что подтверждается некоторыми лексическими вкраплениями, названными Б.Цоневым рупщинами — *рупцизмами*.

Обязательным для переселенцев из Южной Болгарии является, например, наличие некоторых артефактов — перстня на помолвке, орехов в решете и др., что не характерно для переселенцев из Северной Болгарии, носителей северо-восточных болгарских говоров.

Как известно, переселение болгар на территорию Бессарабии осуществлялось преимущественно из северо-восточных и юго-восточных болгарских земель. Т.е. все исследуемые переселенческие говоры (кроме говора с. Терновки в Приазовье) относятся к восточным. Поэтому в Украине более релевантным оказывается противопоставление северные — южные болгарские говоры. В целом, в северо-восточных болгарских говорах диаспоры обнаруживаем черты и тенденции, свойственные вокалическим языкам, а в юго-восточных — консонантным [6: 51]. На лексическом уровне при разграничении север — юг наиболее характерны противопоставления *дъщеря* — *щерка* 'дочь', *стан* — *разбой* 'ткацкий станок', *зеле* — *лахна* 'капуста', *гълча* — *хортувам* 'говорить', *черница*, *ягода* — *дудала* 'шелковица', к ним можно добавить также лексемы, характерные для фракийских говоров, — *джубринки* 'шкварки', *пашмол* 'кокон', *кутел*, *върбило*, *карпуза*, *куптор*, *л'улек* 'аист' и др.

В календарной обрядности среди наиболее ярких особенностей представителей основных этнографических групп бессарабских болгар исследователи отмечают: длительное сохранение праздника *Кукеровден* у фракийских болгар, не зафиксированного в других группах, напротив, только у мизийцев-туканцев и балканцев-твардичан зафиксированы "волчьи праздники", известные также гагаузам; календарный цикл балканцев отличается наиболее развитым комплексом обрядов, связанных с культом мертвых; обряды "охраны чеснока" на Андреевден существуют только у мизийцев (как и у гагаузов); в питании — различными способами приготовление основного культового блюда из баранины — курбана: бульон с вареным мясом — у балканцев, тушеная баранина с пшеничной крупой или рисом или без них — у мизийцев (как у гагаузов), и баран, запеченный целиком над открытым огнем, — у фракийцев.

Таким образом, анализ диагностирующих диалектных элементов необходимо дополнить поиском глубинных "этнокультурных сигналов", многие из которых скрываются в самих закономерностях организации мотивационной структуры обрядовой терминосистемы. Он должен проводиться комплексно, с учетом локальной специфики артефактов, названий блюд, изделий из теста, реквизита и т. п.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Вакарелски Хр. Етнография на България / Хр. Вакарелски. — София : Наука и изкуство, 1977. — 676 с.
2. Павлова Н. Диалектология и етнокултура / Н. Павлова // Българистични студии. — 1995. — С. 121–126.
3. Тетовска-Троева М. Български диалектен атлас. Обобщаващ том — същност и резултати / М. Тетовска-Троева // Българският език през XX век. — 2001. — № 3. — С. 117–124.
4. Кочев И. За основните проблеми на българската диалектология / И. Кочев // Български език. — 1984. — № 2. — С. 115–121.
5. Бояджиев Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия / Т. Бояджиев. — София : Св.Климент Охридски, 1991. — 276 с.
6. Колесник В. А. К вопросу о статусе фракийских говоров болгарских сел Юга Украины / В. А. Колесник // Слов'янський збірник. — 1996. — Вып. 1 — С. 50–55.

ОЗНАКИ ІНВЕКТИВИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ Д. ДОНЦОВА: СПРОБА РЕЦЕПТИВНОГО АНАЛІЗУ

Статья посвящается анализу инвективы как элемента художественного текста на материале статьи “Поэт идиллии и “черной лжи” (М. Рылский)”.

Ключевые слова: *инвектива, дискурс, статья.*

The article is devoted to analysis of invective as part of the art text based on intelligence “Idyllic poet and” black lzhy “

Key words: *broadside, discourse, paper.*

Дмитро Донцов — один із найцікавіших та найсуперечливіших літературних критиків ХХ століття, спадщина якого настільки унікальна, що виходить за рамки будь-яких літературних класифікацій та узагальнень. З моменту першої публікації і до сьогодні особа і творчість цього мислителя викликають невщухаючий інтерес більшою мірою у політологів, істориків, філософів, меншою — у літературознавців і мовознавців. Це можна пояснити тим, що Д. Донцов не пише як фаховий вчений, що аналізує склад і будову багаття за законами фізики, а як оратор, що від того багаття дасть загорітися лісам. Його сентенції не довершені з мовознавчого погляду, але сила вислову, доцільність, вправність вживання і багатство метафор, інвектив та синтаксичних конструкцій наближає ораторський стиль майстра до творів великих проповідників літератури Київської Русі — “велеліпного ритора XI в.” (М. Грушевський) Іларіона Київського, палкого публіциста, філософа Кліма Смолятича, “поета, маляра, артиста” (М. Грушевський) Кирила Туровського, визначного православного полеміста Івана Вишенського, провідні думки якого “...всі були плодотворні вже тим одним, що будили думку, дискусію, рух, а разом з тим вироблювали відвагу і силу до подальшої боротьби” [1:200].

Як показує аналіз фахових монографічних та періодичних видань, сміливі та неупереджені ідеї Д. Донцова знайшли достойне трактування в сучасному літературознавстві. Так, ще у 1996 році його візійно-філософські ідеї привернули увагу одеських науковців А. Панькова та Т. Мейзерську, а в наш час з'являються цікаві ґрунтовні розвідки О. Багана, Г. Сварник, С. Квіта, П. Іванишина та інших вчених. Проте інвектива як предмет розгляду ще не була предметом окремого вивчення, хоча дослідники неодноразово підкреслювали не тільки “*креативний стиль* мислителя і пропагатора ідеї, *світоглядно цілісний погляд* на історію і культуру...”, а й “*експресивність публіцистичної мови й пульсування живої думки*” (підкресл. — О. Баган) [2:59]. Неоціненна вага Д. Донцова в сучасній філології, з одного боку, і брак детальних досліджень інвективи як елементу художнього тексту, з іншого, зумовили **актуальність** нашої статті. Відтак, **метою** цієї студії є дослідження функцій інвективи у публіцистиці Д. Донцова в контексті рецептивної поетики на матеріалі розвідки “Поет ідилії і “чорної лжи” (М. Рильський)”.

Досягнення цієї мети передбачає реалізацію конкретних **завдань**:

— з'ясувати два типи наратора-інвектора;

— виявити роль і функцію ораторських специфічних засобів у статті Д. Донцова;

— розглянути ознаки інвективи в студії критика.

Укладачі літературознавчого словника-довідника трактують інвективу як “творчий прийом, що полягає в гостросатиричному викритті певних осіб чи соціальних явищ...” [3:310]. За своїм характером, темпераментом, суспільно-політичними поглядами і внутрішнім покликанням Д. Донцов особливо у “вісниківський період” (1922–32 роки) не міг стояти осторонь від пошуку відповідей на болючі питання, яким шляхом мають йти українці у переломний момент історії. За цих причин яскраві публіцистичні ідеї, які критик розгортає в формі відвертих публіцистичних інвектив і прямих емоційно-образних характеристик та оцінок, найбільш увиразнились у студії “Поет ідилії і “чорної лжи” (М. Рильський)”, що увійшла до його найпопулярнішої збірки “Дві літератури нашої доби”.

Відомо, що одним із ключових аспектів дослідження літературно-критичного тексту є усвідомлення перш за все його комунікативної природи, адже апіорі такий текст передбачає, як мінімум, двох співбесідників: читача та автора розвідки, літературного критика. Виступаючи знавцем літератури, власний дослідницький інтерес, свої

міркування, припущення критик адресує читачеві, який обов'язково передбачається, тому що такий текст не існує автономно, він у своїй генезі спирається на читацьку присутність, а літературна критика є своєрідною посередницькою ланкою між автором (письменником) і читачем. В процесі такого діалогу виникає критичний *дискурс*, пов'язаний з комунікативно-рецептивними факторами (про що писав М. Бахтін), який, на нашу думку, спрощено було б вивчати, не узгодивши модель наратора-критика.

Оскільки наратив — це оповідь, яка може бути інтерпретована та розказана по-іншому, в тому числі мовою не тільки кіно чи живопису, а й літературно-критичною, науковою (рецензією, відзивом, статтею), ми прийняли такі робочі інструменти: наратор у літературно-критичному тексті — це суб'єкт оповідання, посередник між автором (літературним критиком) та художньо-критичним світом книги; уявна постать, що викладає для різнотипного читача перебіг подій та впливає на нього. У контексті аналізованої статті виділяємо два типи наратора-інвектора — активний і поміркований [4]. Інвектор, щоб досягти своєї мети, використовує лексику на позначення негативної оцінки, майстерно структурує перифрази, висловлення, обирає іронічну інтонацію та тональність спілкування.

У статті “Поет ідилії і “чорної лжи” (М. Рильський)” активний наратор для посилення, увиразнення трагічної картини “непересічного таланту, який творить в рамцях і в напрямку, приписаному московськими “фельдфебелями-Вольтерами”” [5:109], послуговується невласне прямою мовою. Одну і ту саму літературознавчу проблему — роль та призначення поезії на чумацьку тему Максима Рильського — наратор вивчає послідовно репродукуючи, з *різних кутів зору*. Спочатку він досліджує вірші поета, але не називає їх: “Ось згадує поезію чумацького життя колись... “П'янке повітря, що плило кругом”, скрипіння маж, “степів могутній запах”, “весни животворящий дух”, який сповня “серце вином ясної мрії”... Є і про те, як голосом смутним складав чумак пісні своїй коханій, що “линули, стелилися як дим...”” [5:110]. У наступному реченні роз'яснює реципієнту, що в них зневірений автор “зараз же вибачається перед літературними советськими “держимордами”” [5:110]. Воднораз активний наратор засобами невласне прямої мови переповідає цю ж проблему з позиції *М. Рильського*, який немов виправдовується за таке “советське” спрямування власних поем та віршів: “*Мовляв: сам знаю, що не хохлацькій сопілці рівнятися з “старшебратною” музою, але да-*

руйте вже мені, провінціялові!” [5:111]. Тобто, за задумом активного наратора *навіть поет* розділяє його думку, “підтримує” інтерпретацію розповідача щодо аналізу своїх же віршів. Після “голосу поета”, очевидно, для кращого уявлення читачем призначення чумацьких творів М. Рильського інвектор зіставляє їх із тематично схожими творами Т. Шевченка та іронічно коментує так: “І мимоволі згадуються Шевченкові вірші на чумацькі теми: скільки в них поваги, трагізму й гордості національної! У Рильського ж вибачення за те, що взагалі посміє перебирати струни української “наївної” ліри, коли довкола потужно гудуть ерихонські сурми Кремля” [5:111].

Отже, активний наратор вивчає літературну проблему різноаспектно, з різних кутів зору, а невласне пряма мова, до якої він вдається, вживається для підтвердження, увиразнення, підкреслення, якщо потрібно — загострення (з метою викликати *реакцію* реципієнта) своєї позиції. На наш погляд, ми зупинились на прикладі, коли невласне-пряма мова має “аукторіальну” [6:213], тобто *авторську* донцовську оцінку.

Стаття “Поет ідилії і “чорної лжи”(М. Рильський)” має виразне полемічне спрямування, особливо яскраво виражене наприкінці тексту, де активний наратор професійно полемізує із своїми сучасниками — критиками, автором статті “Вперед” Майстренком та есеїстом Гришком, що написав передмову до творів В. Сосюри. Тут відверто та прямо розповідач вказує на помилковість суджень цих літературознавців.

Звернемо увагу на *інтонаційну тональність*, яку застосував інвектор, звинувачуючи Майстренка та Гришка у підтримці “сучасних “тупорилих віршомазів”” [5:120]: “Оборонці тих советських одописців патетично питають: що ж, значить, виключити їх з нашої літератури? “Але хіба у Рильського, ...є тільки панегірики?! О ні” — обурюється Майстренко. — “Читайте, дивіться і побачите! Такого художника слова, як Рильський, такого митця...наша поезія ще не мала ніколи!” Решта поетів — “тільки солома, що полетить з вітром”. Отже, Шевченко, Леся Українка, О. Теліга, Є. Маланюк, О. Ольжич, Л. Мосендз, Ю. Клен — це “солома”, — на думку Майстренка і товаришів” [5:120]. Як бачимо, переважає патетика, полемічна спрямованість, зумовлена уживанням прямої та невласне прямої мови. Наведений вище уривок написаний, на наш погляд, з виразною установкою активного наратора викликати в уяві читача виразну *зорову мізансцену*: з одного боку, показати діалог-диспут, діалог-суперечку, в якій

беруть участь опоненти; а з іншого, зафіксувати в свідомості реципієнта (правда, без будь-якого навіть натяку на оприлюднення власної думки адресата) ясну, промовисту, експресивну недвозначну позицію наратора-критика та його опонента. Тут, на нашу думку, опосередковано передбачений розповідачем елемент інтелектуальної гри: хто кого перемаже — переконає, а от переможець обере читач. Емоційна, експресивна патетика, пряма та невласне пряма мова, символічні паузи, в тексті виражені пунктуаційними знаками, на нашу думку, *впливають* на підсвідомість читача і змушують його обрати концепцію інвектора, а не його візаві.

Водночас, розповідач прагнув відтворити свій *уявний* діалог з опонентом для того, щоб переконати у єдиноправильній власній позиції не тільки реципієнта, а й Майстрєнка та ідеологічно близьких до нього критиків. Ми підтверджуємо нашу думку наступним дещо іронічним роздумом інвектора, який відразу після зображення зорової мізансцени наголошує: “Тішуся, що ставлячи Рильського ідиліста-буколіка на таку недосяжну височинь, пан Майстрєнко з одностумцями тим самим *признав правильність моєї думки*, що є дві естетики, два поняття краси, дві літератури, нижчого і вищого гатунку...” [5:121] (підкр. нами — В. К.).

Патетичному пафосові статті сприяє вживання своєрідних звертань-епіфор, які наприкінці розвідки експресивно описують і увиразнюють (і тим самим переконують читача) картину “українського світу” [5:122]: “Слушно! — і Сосюра, і Рильський — це теж український світ. Але “український світ” блищить всіма барвами веселки. Тому “український світ” тих поетів це, правильно, *ваш світ, але не наш!*”

Пише Гришко про Сосюру (а це відноситься, певно, і до М. Рильського, і до Тичини) — що з Сосюри (а я скажу і з Рильського) визирає “м’яко-гнучкий ніжник”. Але світ тих “ніжників” — це *ваш світ, не наш...*

Вірші Сосюри повні мрійливих згадок про “сади на моїй Україні і зорі в її небесах” і про “звук поцілунків у тьмі”... — це *ваш світ, не наш....*” [5:122] (підкр. нами — В. К.).

Цим ораторсько-патетичним висновком студія “Поет ідилії і “чорної лжи”” закінчується. Своєрідна прозова епіфора рефреном вживана активним наратором на *двох* сторінках тексту, на нашу думку, з метою впливу на підсвідомість читача. Водночас, ці повтори дають можливість припустити, що текст статті “Поет ідилії і “чорної

лжи” (М. Рильський)” (і тільки цей у книзі “Дві літератури нашої доби”) розрахований і на слухача. На нашу думку, це звинувачувальна промова, “усний виступ із метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів” [7:307], що характеризується “логічною стрункністю тексту, емоційною насиченістю та вольовими імпульсами мовця” [7:307], акустичними та артикуляційними ефектами. Ми схильні вважати, що тут наявні водночас елементи агітаційної промови, тому що слухачеві (і читачеві) пропонується негайно зайняти вказану активним наратором громадську позицію, і, якщо потрібно, визначитися: змінити свої погляди на “Україну ідилії, насолоди плоттю, розніжену і розмріяну” [5:123], Україну М. Рильського та Україну “неїдилічну” [5:123], з “великим минулим, героїчним теперішнім і блискучим майбутнім, Україну не страждальників..., Україну, яка принесе світові нову революцію...” [5:123].

Впродовж всієї статті *інтонаційна тональність* інвектора варіюється від патетичної до іронічної, дошкульно-сатиричної. Патетична увиразнюється багатозмістовними, символічними паузами та риторичними реченнями. Наприклад, “...Отже, Україна — це тепер народ поетів, невідомих вояків, гречкосіїв і робітників, готових завше грати, воропати, співати і лляти піт і кров... *За кого? За що?*” [5:115] (підкр. нами — В. К.). Ми переконані, що саме наголошені нами засоби слугують імпульсом, а, можливо, і провокують реципієнта до роздумів. Хоча і тут активний наратор виступає у ролі поводиря і не залишає реципієнта без пояснення та свого коментарю: “Невідомо. Нація без голови, народ без свого проводу, “безвісний” народ. Такою є ідилічна Україна Рильського тепер” [5:115].

Отже, важливу роль у структурі тексту книги “Дві літератури нашої доби” відіграють специфічні засоби, що застосовує інвектор — емоційно-експресивні вигуки, риторичні запитання і речення, риторичні звертання, які він вживає після детального аналізу певної проблеми і які, на нашу думку, виступають узагальненням до вже висловлених ним думок; вербальна агресія, очевидно, зумовлена захопленням Д. Донцовим італійським фашизмом з першорядним наскрізним ідейним стрижнем — ідеєю нації як найвищої, найвагомішої одиниці, котрій підпорядкована сильна, авторитарна, надкласова держава [8]. Таким чином, перераховані нами стильові форми сприяють формуванню художньо-публіцистичної студії Д. Донцова “Поет ідилії і “чорної лжи” (М.Рильський)” як інвективи — цілісної

жанрової структури, гостро спрямованої проти занепаду української літератури, спровокованого наслідками історико-політичних змагань за владу ще з часів жовтневого перевороту, про що публіцист не просто знав або чув, а був у 1918–1919 р. в епіцентрі подій при уряді гетьмана Скоропадського [9]. Ця стаття сповнена різко висловлених звинувачень та одвертого осуду. Між іншим, оцінка творчості М.Рильського Д. Донцовим буде схожа на ту, що у другій половині ХХ століття дасть відомий вчений О. Білецький: “Уся творчість М.Рильського 20 років — повчальний приклад “перевиховування” особи, поступового процесу засвоювання матеріалістичного світогляду. Щиро бажаючи служити правді і народові, поет побачив, що найвищий вияв гуманізму — у торжестві ленінських ідей, що щастя мільйонів добувається лише в жорстокій класовій боротьбі” [10].

Інвектива сприяла сполемізованості статті. Домінуючим стилістичним прийомом вважаємо емоційність, яка може переростати в експресивність; “стрімкоподібний” напад, наявність відступів (політизованих або історичних), різкі інтонації, ораторський характер, елементи сарказму. Розглянута нами студія не несе глибинного філологічного фахового аналізу художніх текстів М. Рильського; суперечлива; літературний процес тут чітко не систематизований, але Д. Донцов як літературний критик демонструє незалежність думки, оригінальність, здекларованість та незмінність поглядів, інтелектуалізм, обізнаність з творами українських письменників, які працювали в різних жанрах і напрямках.

Перспективи дослідження розкривають широкі можливості до вивчення функцій інвективи у студіях Д. Донцова.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Франко І. Життя і характеристика І.Вишенського. / І Франко. — К.: Наукова думка, 1982. — Т. 30. — С. 200.
2. Баган О. Вічний будитель нації (до 125-ї річниці від дня народження Дмитра Донцова) / О. Баган // Дивослово. — 2008. — № 9. — С. 56–59.
3. Літературознавчий словник-довідник / Ред. — упоряд. Р. Гром'як. — К.: Відродження, 1997. — 752 с.
4. Колкутіна В. Модель наратора-критика як літературознавча проблема (на матеріалі книги Дмитра Донцова “Дві літератури нашої доби” / В.Колкутіна // *Ucrainica IV. — Olovouc*, 2010. — С. 209–213.
5. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов // Львів: Просвіта, 1991. — 196 с.
6. Шмид В. Нарратологія / В. Шмид — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 312 с.

7. Зубков М. Сучасна українська ділова мова / М. Зубков. — Харків: Торсінг, 2004. — 448 с.
8. Колкутіна В. Ідеологічна конструкція ранніх літературно-критичних праць Дмитра Донцова /В.Колкутіна// Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. — 2010. — Філологічні науки. — Вип.. 23. — Кам'янець-Подільський: “Аксіома” — С.77–81.
9. Донцов Д. Рік 1918. Київ. / Д. Донцов — К.: Темпора, 2002 . — 207 с.
10. www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=291&page=3.

ЗВ'ЯЗОК МОВИ І СТАТІ (на матеріалі мов світу)

Статья посвящается анализу связи языка и пола на материале разных языков мира. Раскрываются особенности применения языка и в зависимости от пола того, кто говорит.

Ключевые слова: дифференциация, язык, речь, мужской язык, женский язык, языковое поведение.

The article deals with the analysis in connection of language and gender on material of different languages of the world. The author tells about the peculiarities of language in depending on agender that, who talks.

Keywords: differentiation, language, speech, masculine language, womanish language, linguistic conduct.

Актуальність дослідження полягає в тому, що досі у всіх народів світу збереглися сліди архаїчного розділення мови на чоловічу і жіночу. Антропологічні дослідження допомагають з'ясувати механізми виникнення диференціації мови за статевою ознакою, але для того, щоб об'єктивно оцінити стан підсистем мовлення чоловіків і жінок, необхідно дослідити великі мовні системи у сучасному суспільстві. Основним завданням запропонованої статті є з'ясувати, як мовлення людини залежить від статі, в яких мовах світу така тенденція виявляється чіткіше.

Звичайно, відмінності між чоловіками і жінками існують чисто біологічні, тому що жіночий голос вищий, ніж чоловічий. Проте для лінгвістів більш цікаві ті відмінності, які обумовлені (прямо або побічно) соціальними причинами.

У деяких суспільствах різних особливостей мовлення у жінок і чоловіків дотримувалися настільки строго, що з'являлися навіть особливі варіанти мови. Інколи справа доходила до того, що чоловіки і жінки взагалі говорили різними мовами, наприклад, у деяких індіанських племенах Південної Америки.

У чукотській мові, наприклад, відмінності у статі відбиваються і у фонетиці: чоловіки промовляють одні звуки, а жінки у відповідних словах використовують інші. Але, як правило, такі відмінності найяскравіше виявляються в лексиці: деякі слова заборонено виголошувати жінкам — найчастіше імена чоловіка і його родичів, а також слова, які за звучанням схожі на їх імена. У таких випадках жінки використовують описові вирази або придумують нові слова.

Так було до початку ХХ століття і у ряді тюркських мов: казахській, киргизькій, алтайській. (Подібні явища спостерігаються і зараз в деяких арабських діалектах Магриба, в мові зулу в Південній Африці.) Наприклад, жінки-казашки повинні були замість імені чоловіка говорити “господар вогню” або “батько” плюс ім'я їх сина. У алтайців, якщо ім'я чоловіка означало “шість”, дружина не мала права вживати цей числівник і повинна була говорити “на один більше п'яти”.

Умови життя та устрій його за останнє століття сильно змінилися, але мова міняється набагато повільніше. І ці залишкові явища — значніші або ледве помітні — виявляються навіть у сучасних суспільствах. Значна різниця між чоловічою і жіночою мовою може бути не тільки лише у народів, де повністю панують архаїчні традиції. Ці відмінності зустрічаються і в сучасних розвинених країнах, що зберегли традиції, наприклад, Японія. У статті професора В. М. Алпатова [2] особлива увага приділена Японії, де в багатьох сферах життя зберігся традиційний устрій.

Ще в Середні століття (IX-XII) в японському придворному середовищі існувала “чоловіча” і “жіноча” література, заснована на різних системах письма і багато в чому на різних мовах. Чоловіки писали наукові і релігійні трактати і ділові папери, вживали ієрогліфи, які прийшли з Китаю, мова їх творів була багата на запозичення з китайської. Придворні пані вигадували “жіночі” романи і есе, писали чисто японською мовою не оглядаючись на високий китайський стиль, використовували японську азбуку хірагану (знання жінками ієрогліфів вважалося непристойним). Саме жінки вигадали тоді великі твори японської літератури “Повість про Гендзі” і “Записки у головах” (у “чоловічій” літературі відповідного часу нічого настільки значного створено не було). Жінки мали талант і освіту, але літературна діяльність ніяк не означала рівного з чоловіками становища. Просто художня проза вважалася несерйозним заняттям для чоловіків.

У сучасній Японії чоловіки і жінки пишуть більш-менш однаково, але помітні особливості в розмовному мовленні продовжують

залишатися досить помітними. Уникнути їх неможливо. Як призналася лінгвіст Сугіямо Мейко, вона довгий час вважала, що, будучи освіченою і самостійною, не говорить “по-жіночому”, але, почавши спостерігати за собою, переконалася, що архаїчні особливості виявляються в її мові постійно.

Так, наприклад, в кінці речень японці постійно використовують різного роду частки, що виражають емоції того, хто говорить. Набір цих часток у чоловіків і жінок відрізняється. По-різному чоловіки і жінки використовують і повсякденні слова, наприклад, особисті займенники. Найстандартніший займенник 1-ї особи для чоловіків — *boku*; у ситуаціях, які не вимагають ввічливості, вони також можуть називати себе *ore*. Жінки не можуть вживати ці займенники. У спілкуванні з близькими людьми японки назвуть себе *atashi*, чоловіки так не скажуть. Стандартний же жіночий займенник 1-ї особи *watashi* використовують і чоловіки, але рідше, лише в розмові з офіційними особами. Розрізняються і займенники 2-ї особи.

Наявність чоловічого і жіночого варіантів в японській мові тісно пов’язана з мовним етикетом. Особливість його — велика кількість так званих ввічливих слів і граматичних форм. І виявляється, що багато більш “ввічливих” слів і форм уживаються лише жінками, а найменш “ввічливі” — лише чоловіками. Наприклад, багато жінок для підвищення загальної ввічливості своєї мови мало не до кожного іменника приєднують префікс *o-*. Чоловіки його використовують лише у строго певних випадках, перш за все, при офіційному зверненні до особи, яка вища за статусом.

Відмінності між чоловічою і жіночою мовою зустрічаються навіть на письмі. Японський дослідник С. Макіно попросив інформантів написати твір — переказ відомої казки про Попелюшку. Виявилось, що чоловіки вважали найважливішим викласти зміст казки без емоцій і оцінок. Жінки обов’язково виражали співчуття героїні, але дуже часто переказували текст досить плутано.

Відмінності можуть виявлятися і в мовній поведінці. Японські психологи К. Ямадзакі і Х. Есії провели в 1984 році такий дослід: групу студентів розбили на випадково підібрані пари з хлопців і дівчат. Їм запропонували поговорити на вільні теми, а розмову таємно від них записали. Виявилось, що в кожній парі був головним чоловік: він вибирав тему, переходив від однієї теми до іншої, перебивав співбесідницю, тоді як його партнерка приймала встановлені їм правила і не могла його перебивати. Вона в основному відповідала на питання

і доповнювала слова співбесідника. У ток-шоу на японському телебаченні, як правило, всю бесіду ведуть чоловіки, а жінки їм піддакують і створюють емоційний фон.

У цілому, на думку японського лінгвіста Ц. Огіно, відмінності в чоловічій і жіночій мові збільшуються з віком, досягаючи максимуму у віковій групі 50–60 років. Потім вони трохи зменшуються. Це ще раз доводить, що існуючі мовні відмінності пов'язані з соціальним статусом японських чоловіків і жінок. За інших рівних умов чоловік виявляється домінуючим.

Особливості жіночої мови пов'язують з обмеженістю сфер життя, з якими вони мали справу. Очевидний і зв'язок статусу жінки і її мовних особливостей у різних вікових групах. Немає особливої різниці в соціальних ролях хлопчиків і дівчаток, або навіть студентів і студенток, зате, коли відповідно до традицій японського суспільства чоловік починає підніматися соціальними сходами, а жінка виконує домашні справи, їх ролі усе більше розходяться. Чоловіки досягають вершини своєї кар'єри в 50–60 років, але в старості, коли вони залишають роботу, ролі знов зближуються. Усе це досі знаходить відображення в мові.

Традиції включати в соціальну ієрархію ознаки статі в Японії як і раніше сильні, у тому числі і серед самих жінок. Дуже часто і з тієї причини, що мовні і мовленнєві особливості дотримуються автоматично і неусвідомлено, зберігаючись просто за традицією, навіть у досить самостійних жінок. Наприклад, студентки, які менше, ніж інші жінки схильні говорити “по-жіночому”, інколи, використовуючи навіть чоловічі займенники, продовжують вживати архаїчні вирази. Японські фахівці сходяться в думці, що стійкість багатьох виразів із залишковими явищами збережеться достатньо довго [3].

В українській, російській, англійській та інших мовах відмінності у мовленні чоловіків і жінок не настільки помітні. Наприклад, в українській чи російській мовах немає особливих чоловічих або жіночих займенників і часток, а в діалозі жінка часто перебиває чоловіка і задає йому тему розмови. Але це не означає, що відмінностей взагалі не існує, просто одні слова і вирази частіше вживають чоловіки, а інші — жінки. Абсолютні і обов'язкові лише відмінності, які диктуються системою і нормою мови. В українській мові чоловік скаже: *Я сам прийшов*, а жінка: *Я сама прийшла*. Але часто буває абсолютно очевидно, що таким чином може висловитися лише чоловік або лише жінка (хоча, можливо, не кожен або не кожна з них), хоча начебто система мови цього не вимагає.

Особливості побудови чоловічої і жіночої мови виявляються на різних рівнях. Наприклад, у великій кількості мов вони досить помітні в інтонації, природні вони і в лексиці, тоді як у вимовлянні звуків або в граматиці в основному не настільки великі (чукотський приклад рідкий). Мовні одиниці, які позначають відчуття, бажання, внутрішній стан того, хто говорить, чоловіки і жінки використовують неоднаково. Вважається, що схильність до емоційного забарвлення — це загальна особливість жіночої мови. Але у сфері мови, яка пов'язана з позначенням явищ зовнішнього світу, такі відмінності виражені значно менше. Тому в побутовому мовленні вони набагато помітніші, ніж в наукових або ділових текстах: стаття автора наукової доповіді або ділового листа, як правило, визначити важко. А ось в художній літературі, яка більш пов'язана із сферою емоцій, це виявляється яскравіше.

Слід враховувати, що більшість граматик і підручників конкретних мов традиційно мають “чоловічу орієнтацію”. Довгий час особливостями жіночої мови не займалися і не відзначали їх. Але останнім часом в західній науці ця тема стала дуже модною, активно почала розвиватися гендерна лінгвістика. Вона виявила, що відмінності між чоловічою і жіночою мовою існували завжди і скрізь. Але по-справжньому глибоке вивчення всіх процесів в цій сфері ще попереду.

Перші дослідження великим мовним систем були зроблені на матеріалі британського і американського варіантів англійської мови. Основну увагу було приділено фонетичним, морфологічним та лексичним особливостям.

Серед фонетичних особливостей в англійській мові відмічено, що у жіночому мовленні активно використовуються інтонаційні моделі. У мовленні жінок частіше, ніж у чоловіків, використовуються питальні, окличні речення. При чому такі ж відмінності спостерігаються у хлопчиків і дівчаток. Отже, причина не у фізіології. Основним фактором таких відмінностей є соціокультурний.

Як стверджує Мак Конел-Гінет, носії англійської мови оцінювали фрази, які були промовлені із висхідною інтонацією, у незалежності від статі мовця, як більш дружелюбні, емоційні, ніж ті, які промовлялися із нисхідною інтонацією. Фрази, які промовлялися із нисхідною інтонацією, сприймалися як агресивні, стверджувальні, домінантні і категоричні [1]. Отже, висхідна інтонація асоціюється з емоційністю та жіночністю, а рівна і нисхідна — зі скутістю, замкненістю і мужністю.

Жінки більш схильні до стандартної вимови, ніж чоловіки. Також доведено, що чим формальніша ситуація, тим більше неформальних форм. Гіпотеза про те, що жінки в англійських країнах і на рівні граматики надають перевагу престижним формам, у порівнянні з чоловіками, мала підтвердження і в інших дослідженнях [1: 27]. Це пояснювалося тим, що жінки використовують більш престижні форми, тому що їх через низький соціальний статус співбесідники оцінюють за зовнішністю та поведінкою. Жінки, які стали матерями, повинні вчити своїх дітей нормам правильної вимови [4].

В англійській мові особливу увагу було приділено розчленованим питанням. Жінки використовують більше таких питань, ніж чоловіки, унаслідок своєї невпевненості [8]. Але не усі дослідження підтверджують, що жінки більше використовують розчленовані питання, ніж чоловіки. Їх використання у більшій мірі залежить від індивідуальних переваг та приналежності до певної соціальної групи. Наприклад, за деякими даними, студенти-чоловіки використовують більше розчленованих питань, ніж їх колеги-студентки, але за іншими дослідженнями кількість таких питань однакова в обох випадках [1]. Але це питання вимагає додаткових досліджень з більшою кількістю емпіричних даних. П. Браун і С. Левінсон поділяють розчленовані питання на дві групи:

- модальні;
- емоційні.

Модальні питання направлені на запит або вимогу підтвердження інформації, при цьому мовець не впевнений у собі. Емоційні питання мають на меті пом'якшення наказу, або висловлення співчуття і співпереживання із співбесідником. Слід зазначити, що функція розчленованих питань в англійській мові багато в чому співпадає з функцією заключних модально-експресивних часток в японській.

У лексиці англійської мови жінки більш консервативні. Це означає, що жінки менше творять нові слова, ніж чоловіки. Чоловіки більше створюють нові терміни як в офіційній лексиці, так і в лексиці низького стилю. Особливої різниці у вживанні слів не відмічалось, однак стверджується, що жінки використовують менше грубих слів, ніж чоловіки. Це пов'язано з підвищеним рівнем ввічливості їх мовлення і роллю хранительки більш давніх, більш “правильних” форм. Слід зауважити, що під час дослідження мовлення чоловіків та жінок в японській мові основна різниця відмічається на рівні ввічливості, у той час, як в англійській мові — різниця у використанні стандарт-

них форм. Насправді, ці два феномени пов'язані між собою. В англійській мові, як і в більшості індоєвропейських мов, а, можливо, у більшості мов світу, стандартні форми сприймаються як більш ввічливі, ніж нестандартні. Використовуючи нормативну мову, жінка захищає себе, намагається підвищити свій статус, а у деяких випадках, вживаючи такі форми, намагається досягнути рівноправного статусу із співбесідником. Стосовно чоловіків, то вони не дотримуються строгих правил, вони створюють нову лексику, але й використовують вже існуючу у нових значеннях. Жінки, навпаки, скоріше використовують слова у прямому значенні, ніж у переносному. Ситуація у сучасній японській мові прямо протилежна ситуації у сучасній англійській мові. Стосовного мовлення жінок в англійській мові, то воно оцінюється як багатослівне, з великою кількістю питань [9]. Жінки використовують більше слів реакції на відповідь, вставних слів. Питання й вставні слова знижують міру категоричності вислову й викликають у співбесідника відчуття домінантної ролі й значущості в розмові. Якщо у чоловіків реакція на відповідь в основному виявляється як рідке “хмикання” (звук “*Ummm*”) або піддакування (“*Yeah*”), то жінки використовують такі вигуки протягом всієї розмови, щоб показати співбесідникові, що слухають його уважно. Речення типу “*This is really interesting?*” “*Це дійсно цікаво*” або “*Do you know what?*” (букв. “*Знаєш що?*”, пер. “*Послухай.*”) відображають цю потребу в реакціях на відповідь співбесідника й невпевненість.

Більш помітні відмінності між чоловічою й жіночою мовою відмічаються у тайській мові [6]. Аналіз тайської мови дозволяє провести ряд паралелей з японською мовою. У тайській мові існують аналоги японських завершальних модально-експресивних часток, які також розділяються залежно від статі того, хто говорить. Наприклад, “жіночі” частки *kha*, *ca*, *caa* / *kha*. Специфічно чоловічими частками є — *wooi* й *wa*. На відміну від цієї групи слів в японській мові тайські частки розділяються не лише за ознакою статі, тих, хто говорить, але і за рівнем ввічливості. У тайській мові також розвинена система особистих займенників. Виключно “жіночі” займенники: *dichan* (аналог *vataкусі*), *chan* (використовується по відношенню до рівного і нижчого), *nii* (використовується по відношенню до вищого). Чоловічими є *phom* і *kraphom* (обидва ввічливі). Деякі вигуки у тайській мові є винятком у жіночому мовленні. Це: *mee* (відповідає японському ара), *boi*, *ui* (відповідають японському а:). Як показують приклади, в тайській мові так само, як і в японській, досить розвинена система осо-

бових займенників та рівнів ввічливості. У всіх цих сферах виявляються відмінності між чоловічим і жіночим мовленням. У тайській, як і в японській мові, деякі слова вважають дуже “грубими” для того, щоб їх використовували жінки. У японській мові це такі особові займенники, як займенники першої особи *ore*, другої особи *омае* і *кисама*, третьої особи *аїцу*, *коцу*, *яцу(ра)*. За рівнем ввічливості і сферою використання в тайській мові їм відповідають займенники першої особи *киї* і другої особи *міїї*.

У корейській мові не існує такого чіткого розмежування між чоловічою і жіночою підсистемою мови, як в японській або тайській мовах, але все-таки відмінності помітніші, ніж в англійській. У корейській мові відмінності виявляються у вигуках, завершальних формах присудка, звернення до членів сім’ї, ввічливих формах [5]. Аналогами японських “жіночих” вигуків *ара* і *ма* є *тэ*, *тэпа*, *аі*. Не існують виключно чоловічі або жіночі завершальні частки, але мовці, залежно від статі, частіше використовують ті або інші. Наприклад, жінки часто використовують *аю* і *эю*, а чоловіки — *suumnida* і *suumnik’a* (ввічливі питальні частки). Коли чоловіки використовують згадані скорочені форми ввічливих завершальних часток — *аю* і *эю*, їх мова звучить по-жіночому вишукано. У корейській мові відсутня диференціація системи особистих займенників за ознакою статі, але відмічаються відмінності у використанні термінів щодо родинних зв’язків. У японській мові і молодша сестра, і молодший брат називають старшого брата *они* (“старший брат”), а в корейській — молодша сестра називає його *ор’а* а молодший брат *һјэї*. І молодший, і старший брати звертаються до своїх сестер з використанням *ниі*. У сім’ї невістка, незалежно від свого віку, навіть до молодших братів і сестер чоловіка повинна звертатися з використанням форм підвищеного рівня ввічливості. Представляється, що це швидше пов’язано з родинним устроєм життя в Кореї, ніж з диференціацією мови за ознакою статі.

Як ще один специфічний приклад відмінностей між чоловічою і жіночою підсистемою мови можна навести приклад китайської мови. У сучасній китайській мові не спостерігаються відмінності у мовленні чоловіків і жінок. Але ще на початку нашого століття існувало “жіноче письмо”. [7]. Це особлива система письма, створена жінками — аристократками. Рідкі рукописи, які збереглися до наших днів, в основному містять вірші. “Жіноче письмо” було створено в епоху Середньовіччя і було свого роду “таємним кодом”, за допомогою якого спілкувалися жінки, які не були допущені до офіційної писем-

ності. До певної міри це нагадує ситуацію з виникненням системи фонетичного письма “хірагана” в Японії. Але якщо в Японії з часом “хірагана” стала загальноживаною, то в Китаї “жіноче письмо” залишилося загадкою для необізнаних — чоловіків.

Вплив одного і того ж чинника (статі) в різних культурах і суспільствах дав найрізноманітніші результати. Це показує, що диференціацію мови за ознакою статі не можна вважати лише породженням домінантності чоловіків або підлеглості жінок. Необхідно враховувати весь комплекс чинників. У всіх перелічених суспільствах соціальний статус жінки був нижчий, ніж у чоловіків. Проте у Китаї було створено лише “жіноче письмо”, але не особливі форми розмовної мови. В англійській мові досі зберігаються деякі відмінності між чоловічою і жіночою мовою, але вони некодифіковані, і порушення правил їх використання не викликає такої бурхливої реакції співбесідника, як у випадку з тайською або японською мовою. Існування двох підсистем чоловічої і жіночої мови не є чимось унікальним, але розвиненість цих підсистем в японській мові дозволяє визначити це явище як одну з характерних особливостей японської мови.

Висновки, отримані в результаті досліджень зв'язку мови і статі на матеріалі інших мов, особливо на матеріалі англійської мови, надзвичайно важливі з точки зору формулювання основних теоретичних постулатів. В англійській мові багатослівність асоціюється з домінантністю. В японській мові такого зв'язку немає. В українській, російській мовах відмінності у мовленні чоловіків і жінок взагалі мало помітні. У майбутньому плануємо дослідити зв'язок мови і статі в українському мовленні; з'ясувати, чи існують індивідуальні переваги, які грають важливу роль у виборі тієї або іншої мовної форми, визначити індивідуальні особливості мовлення, які пов'язані з існуванням специфічних чоловічих і жіночих одиниць мови, створених під впливом безлічі соціокультурно-психологічних чинників, таких як розподіл праці, релігія, суспільна роль і положення в суспільстві, комунікативна мережа, історичні і культурні традиції конкретної країни тощо.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Abe H. The speech of urban professional Japanese women (Речь японских женщин, работающих в городах), Ann Arbor, MI; UMI, 1993, 231 p.
2. Алпатов В. М. Женщины говорят не как мужчины. Режим доступа: <http://www.languages.ru/beta/?p=240>

3. Крнета Наталия. Мужская и женская речь в современном японском языке : Дис. канд. филол. наук : 10.02.22 : Москва, 2003. — 158 с.
4. Мацумото Ц. Онна котобаси (записки о женской речи). Осуямакаку, 1996.
5. Хенги И., Канкоку но онна котоба (Женская речь в Корее) // Гэкан нихонго 3,2, Аруку, 1990. — С. 7–11.
6. Хориэ И. П. Нихон но дзёсей котоба — тайго то но хижакү (Японская женская речь в сравнении с тайской) // Гэкан нихонго 3,2, Аруку, 1990. — С. 345–348.
7. Эндо О. Тю: гоку онна модзи тё:СА хо:коку (Доклад об исследовании женского письма в Китае) // Котоба № 15, Гэндай нихонго кенкюкай, Япония, 1994. — С. 234–246.
8. Lakoff R., Language and Women's Place (язык и положение женщины) Harper and Row, New York: 1975, 309 p.
9. Shibamoto J. S., Japanese women's language (Женская речь в японском языке), Academic Press Inc, 1995.

ОСОБЕННОСТИ УСТНОГО ОДНОСТОРОННЕГО ПЕРЕВОДА С АНГЛИЙСКОГО НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Стаття присвячена експериментально-фонетичному дослідженню можливості адекватної передачі просодичної семантики англійської мови при перекладі українською мовою. Проведений аналіз специфічних особливостей просодичного оформлення низки суб'єктивних модальних значень в англійській та українській мовах дозволяє створити базу об'єктивних даних, що сприяють коректному використанню просодичних засобів при односторонньому усному перекладі з англійської мови українською.

Ключові слова: *модальність, усний односторонній переклад, просодичні засоби, експериментально-фонетичне дослідження.*

The article is devoted to the experimental phonetic research of the possibility of adequate interpretation of the prosodic semantics of the English speech when translating it into Ukrainian. The performed analysis of the specific peculiarities of the prosodic formalisation of some subjective attitude meanings in the English and Ukrainian languages allows for establishing a database of the objective data facilitating the accurate use of the prosodic means when interpreting from English into Ukrainian.

Key words: *attitude, interpretation, prosodic means, experimental phonetic research.*

Устный перевод является средством обеспечения коммуникации между людьми, говорящими на разных языках. Сбор информации об особенностях коммуникативного поведения человека играет важную роль при переводе устной речи. Одной из наименее изученных областей в данной сфере является просодический параметр речевого сигнала — возможности и особенности передачи семантики просодии при устном переводе. Возможность передачи эксплицитного и имплицитного в тексте перевода, адекватного отражения контекста и ситуации общения в языке-реципиенте просодическими средствами — это те моменты, которые до сегодняшнего времени не описаны в научной литературе.

В процессе перевода устанавливаются определенные отношения между двумя текстами на разных языках (текстом оригинала и текстом перевода). Сопоставляя такие тексты, можно раскрыть внутренний механизм перевода, выявить эквивалентные единицы, а также обнаружить изменения формы и содержания, происходящие при замене единицы оригинала эквивалентной ей единицей текста перевода. Сопоставительный анализ перевода даёт возможность выяснить, как преодолеваются трудности перевода, связанные со спецификой каждого из языков, а также какие элементы оригинала остаются не переданными в переводе. В результате получается описание “переводческих фактов”, дающее картину реального процесса [1].

Интонация в настоящей работе (в соответствии с принятой в Украине точкой зрения ведущих фонологов [2]) рассматривается как сложный структурный комплекс просодических элементов, включающих мелодику, громкость, темп, ритм, ударение, паузацию и тембр речи, служащий функциям целостного оформления высказывания (членения и интеграции) и передающий смысловые, экспрессивные, эмоциональные и эмоционально-модальные значения.

Важность проблемы в общелингвистическом плане обусловлена тем, что, несмотря на безошибочное восприятие в реальных условиях коммуникации различных оттенков модальности на перцептивном уровне, в специальной литературе не выявлены в полном объёме особенности устного одностороннего перевода англоязычной просодии на украинский язык, что и определило актуальность данного исследования [3:5].

Цель данной статьи состоит в выявлении особенностей использования эквивалентных просодических средств при устном переводе с английского языка на украинский.

Для достижения поставленной цели были выдвинуты следующие задачи:

- произвести сопоставительное изучение просодических средств выражения модальной информации в речи на английском и на украинском языках,
- выявить черты различия как в сфере формального (инвентарно-таксономического) аспекта просодии, так и в области её содержательного аспекта.

Материалом исследования послужили аудиовизуальные записи программы “Топ Гир” (на английском языке и украинском). Длительность звучания экспериментального материала составила 48 минут.

При планировании данного исследования автор полагался на мнение ряда лингвистов о том, что языковая модальность является одним из ведущих факторов, определяющих содержательную сторону высказывания, ее эмоциональную насыщенность и экспрессивность. Лингвистический статус категории модальности речи и её соотносённость с различными уровнями языка — грамматическим, лексическим и фонетическим — представляют значительный интерес для современного языкознания. Как отмечает Королёва Т. М., модальность является одной из основных лингвистических категорий, формирующих значение высказывания [3: 11–12].

Несмотря на многозначность термина “модальность”, в современном языкознании круг охватываемых им явлений имеет общую основу: все они призваны выражать отношение респондента к тому, что сообщается, или сообщаемого к действительности.

Характеризуя в основных чертах состояние проблемы анализа средств выражения языковой модальности, можно констатировать, что внимание исследователей привлекают главным образом аспекты, связанные с описанием лексико-грамматических средств передачи модальных значений. В очень немногих работах рассматриваются вопросы интонационных средств выражения модальных значений [3;4;5;6;7]. Большинство исследователей согласны с той точкой зрения, что основной функцией интонации является передача эмоционально-модального отношения респондента к сообщаемому [4:7–8; 8:254; 3:17–18].

Факты, приведенные в лингвистической литературе о проблеме соотношения экспрессивности речи с эмоциональностью и модальностью, свидетельствуют о некоторой условности границ между этими понятиями [9;10;11], однако различия между ними, утверждает Королёва Т. М., достаточно отчётливо проявляются в процессе коммуникации. Экспрессивность отличается от эмоциональности тем, что является универсальным усилителем выразительности речи при передаче чувства, мысли, воли, в то время как эмоциональность передаёт только чувства индивидуума. Отсюда следует, что “эмоциональные средства всегда экспрессивны, но экспрессивные средства могут быть и неэмоциональными” [3:26]. Экспрессивность может быть модальной, только усиливая и подчёркивая какие-либо элементы в сообщении при передаче субъективного отношения говорящего к высказыванию. В остальных случаях экспрессивность выходит за рамки модальности и служит усилителем логико-смысловых значений.

Сопоставительное изучение просодических средств выражения модальной информации в речи на английском и на украинском языках, проведённое Королёвой Т. М., позволило выявить черты сходства и различия как в сфере формального (инвентарно-таксономического) аспекта просодии, так и в области её содержательного аспекта. Зона типологического сходства просодем, соотнесённых с модальной семантикой, является, несомненно, превалирующей. Причём общими чертами характеризуются как отдельные элементы, образующие интонационный контур, так и их комплексы — просодемы, передающие смысл [3:89].

Тем не менее, достаточно разнообразным оказывается объём специфических особенностей в области просодического оформления модальных отношений в каждом из сопоставляемых языков: от полного несовпадения инвентаря используемых просодических средств до различий в частотности их функционирования в речи и расхождений в количественном выражении акустических параметров. Так, большая категоричность английского низкого нисходящего тона в значительной мере сужает сферу его употребления при передаче модальных значений в речи по сравнению с украинским языком, в котором нисходящий тон кроме утверждения, холодности и приказа также передаёт такие модальные значения, как просьба, приглашение и др.

↘Send it to us. Just don't, send it to them. We need it.

Гудрон потрібен н'ам. Не відправляйте їм! Він н'ам потрібен!

Не совпадает в английском и украинском языках просодия выражения таких модальных значений, как официальное требование. Для английского языка в подобном случае характерен восходящий тон, а нисходящий — для украинского.

↗Crack now to the, max.

Увімкніть максимальну потужність.

Таким же образом упрёку в английском языке соответствует нисходяще-восходящий тон, а восходяще-нисходящий — украинскому.

These, days | with, roadworks, | you↗never get, that sense | that they are, getting on with it, | ↘doing it | quickly and efficiently for the | benefit of, those people who, might be inconvenienced.

В наш час складається враження, що ніхто не ремонтує дороги швидко і ефективно, щоб створювати якомога менше проблем для водіїв.

Значительно чаще различия между сопоставляемыми языками в особенностях соотнесённости просодии с планом содержания

(в сфере модальной семантики) проявляются в разной частотности функционирования отдельных интонационных единиц в речи. Так, в английском языке при оформлении коммуникативно-модального типа вопроса наиболее типичным является ровно-восходящий тон, а в украинском он употребляется значительно реже. В то же время восходяще-нисходящий тон оказывается функционально более нагруженным в украинском языке.

Are you² still gonna¹ want to¹ punch me in the¹ face after fif¹ teen minu¹tes?
Ти норовитимеш ударити мене вже через п'ятна'дцять хвил'ин?

Следует отметить, что наблюдаемые различия в просодическом оформлении передаваемых в речи модальных значений связаны с несовпадением количественных характеристик акустических коррелятов. Так, украинский язык чаще отличается менее резким характером понижения высоты голоса в нисходящем ядерном тоне, его суженным диапазоном (более низким по сравнению с английским языком начальным уровнем и более высоким конечным уровнем тона); при оформлении восходящего ядерного тона, наоборот, для украинского языка характерен более резкий подъём голоса и расширенный диапазон (за счёт более высокого конечного уровня тона). Следует отметить и расширение тонального диапазона английских модально-окрашенных фраз в целом по сравнению с украинским, что происходит не только за счёт различий в оформлении ядерных тонов, но также и за счёт несовпадения уровней первого ударного слога в двух изучаемых языках: тональный уровень первого ударного слога в английском языке, как правило, значительно выше, чем в украинском. При этом локализация тонального пика в английских фразах приходится на первый ударный слог в отличие от украинского, где тональный пик смещён вправо.

Особенности временной организации английских фраз, содержащих модальную информацию по сравнению с украинскими, заключаются в меньшей зависимости длительности ритмического такта от количества содержащихся в нём слогов и в меньшей вариативности временного компонента ритмических тактов во фразе. Это обусловлено тем, утверждает Королёва Т. М., что в английском языке длительность, являясь фонетическим признаком на сегментном уровне, не может в такой же мере участвовать в формировании сверхсегментной структуры [3:90–91].

Подводя итог вышесказанному, можно сделать вывод, что факт наличия смысловозначительных возможностей у интонации не вы-

зывает сомнения, так как интонация без помощи других языковых средств может передавать те или иные значения. Замена интонационного контура приводит к изменению смысла высказывания, а одна и та же интонационная конструкция может использоваться для выражения различных смысловых отношений. Таким образом, проведённый анализ специфических особенностей просодического оформления ряда субъективных модальных значений в английском и украинском языках позволяет создать базу объективных данных, способствующих корректному использованию просодических средств при одностороннем устном переводе с английского языка на украинский.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Паршин А. В. Теория и практика перевода. — Изд-во СГУ, Ставрополь, Россия, 1999. — 203 с.
2. Сайт “Русская фонетика” <http://www.philol.msu.ru/~fonetica/index1.htm>
3. Королёва Т. М. Интонация модальности в звучащей речи. — К.; Одесса: Выща шк. Головное изд-во, 1989. — 147 с.
4. Интонация/Отв. ред. А. И. Чередниченко и др. — К.: Вища шк., 1978. — 240 с.
5. Селезнев В. Х. Пособие по развитию навыков английской интонации. — М.: Высш. шк., 1983. — 311 с.
6. Соколова М. А., Гинтовт К. П., Кантер Л. А. Практическая фонетика английского языка. — М.: Высш. шк., 1984. — 352 с.
7. Kingdom R. The groundwork of English stress. — London: Longmans, 1972. — XV + 224 p.
8. Pittenger R. E., Hockett C. F., Danehi J. J. The first five minutes: a sample of microscopic interview analysis. — Ithaca, New York: Martineau, 1960. — IX + 256 p.
9. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке: Сб. статей по языкознанию. — М., 1958. — С. 103–124.
10. Лукьянова Н. А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность и оценочность//Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. — Новосибирск, 1976. — Вып. 5. — С. 3–20.
11. Zlatoustova L. V., Kedrova G. Y. Perceptive and acoustic characteristics of emotions: A typological research based on the material of languages with different structures// Proc. XI-th ICPHS. Tallin, 1987. — Vol.3. — P. 218–221.

ИНВЕКТИВА ЯК КОМПОНЕНТ ОНИМНОГО ПРОСТОРУ (на матеріалі роману Любка Дереша “Культ”)

Статья посвящена исследованию функционирования инвективы как единицы онимного пространства в романе Любка Дереша “Культ”, освещена ее роль в построении художественного произведения.

Ключевые слова: *имя собственное, оним, онимное пространство, антропоним, инвектива.*

The article is devoted to research of invective in prose works by “Cult” Lyubko Deresh, their reflected their role in construction of artistic work.

Key words: *proper noun, onym, onomastic space, antroponym, invective.*

Актуальний аспект сучасної лінгвостилістики становить проблема кореляції художнього мовлення та загальнонародної мови, вербальне моделювання етнопсихологічних явищ у зв'язку з мовною картиною світу. Категорія розмовності, експлікована різнорівневими мовними засобами, є неодмінним естетичним атрибутом художнього стилю в цілому й індивідуального стилю письменника зокрема. Лінгвостилістичний аналіз її принципово важливий для з'ясування специфіки авторського ідіолекту. Дослідженню комунікативного потенціалу народнорозмовних елементів у художньому тексті присвячено роботи багатьох українських лінгвістів: В. Ващенко, І. Чередниченка, М. Жовтобрюха, В. Русанівського, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, С. Бибик, О. Переломової, Л. Шевченко, О. Ожигової, Т. Ткаченко та інших. Науковці одностайно наголошують: автори свідомо включають у текст характерні засоби розмовного стилю для створення відповідного колориту. З метою стилізації розмовності письменники залучають розмовно марковану лексику, а також мовні інвективи. О. Й. Шейгал всі знаки вербальної агресії згруповує у спеціалізовані й неспеціалізовані [1: 121]. До спеціалізованих знаків авторка відносить маркери

відчуженості й лайливу лексику (обсценна лексика, загальні пейоративи, образливі слова — “обзывалки”), до неспеціалізованих — ярлики (спеціальні пейоративи, політичні терміни, антропоніми, етноніми) та іронічні номінації [1: 131]. Метою нашого дослідження є вивчення характеристичного потенціалу антропонімів роману Любка Дереша “Кульг” [2].

Любка Дереш — один із найвідоміших сучасних українських авторів. Головні герої його творів — підлітки та цікаві історії з їхнього життя. Автор намагається правдиво показати життя героїв, тому у творах не викреслює розповсюджений сучасний сленг та лайливі слова. У деяких уривках сюжет містить містичні елементи і враження підлітків, які перебували під впливом галюциногенних препаратів. Напружена інтрига, динамічний сюжет, яскраві образи, жорстока дійсність, обрамлена в шати чорного гумору — ось складові успіху творів Любка Дереша. Романи Любка Дереша “Кульг”, “Поклоніння ящірці”, “Архе”, “Намір!”, “Трохи п'їтьми, або На краю світу” набули розголосу серед читацької аудиторії, а в деяких колах стали майже культовими.

Дослідження функціонально-стилістичних особливостей антропонімії в художньому тексті — одна з найважливіших проблем не лише сучасної української ономастики, а й один із аспектів вивчення авторської точки зору в художньому тексті, де номінації персонажа виконують функції, що виходять за межі категоріального граматичного значення цих класів слів і, таким чином, беруть участь у формуванні смислового аспекту тексту.

Персонажі Л. Дереша — молоді люди, тому він зумисно називає їх розмовними, фамільярними чи здрібніло-пестливими іменними варіантами, акцентуючи увагу на юному віці денотатів, романтизмі їх вдачі, що несе додаткове зворушливо-пестливе навантаження. Пор.: *Ромко, Юрко, Владко, Славко, Ростик (Роня), Ігорчик, Слава, Соля, Реня, Левко, Банзайчик, Мирко, Назарко, Лесик*. Зменшувально-пестливі варіанти онімів мають експресивно-емоційне забарвлення, служать характеристикою не іменованого, а іменуючого персонажа. Найчастіше форми таких антропонімів передають ласку, любов, доброзичливе ставлення до героя. Автор використовує такі повні імена: *Юрій, Сергій, Соломія, Андрій, Марія, Василь, Інокентій, Роман, Держислава, Рената, Ярослав, Аркадій, Ганна*.

У антропоніміконі Любка Дереша зустрічаються антропоніми, які містять у своїй структурі специфічні діалектні риси (фонетичні,

лексичні, рідше граматичні та словотворчі). Наприклад, специфічно галицькі іменні варіанти: *Дарця*. Як своєрідні діалектні іменні варіанти можна, очевидно, кваліфікувати суржикові утворення на зразок: *Льоха, Кеша, Діма, Ерих, Іра, Євка, Дінка, Вітайль, Генник, Свєта, Ленка, Аліска, Соломійка, Анєчка, Маша, Юлька, Мар'янка, Неля*, які засвідчують належність їх денотатів до постсовєтського (діалектного) простору.

Особливу роль у антропоніміконі Любка Дереша відіграють характеристичні імена та прізвища. Тому багато персонажів називаються іменами, які містять авторську підказку для визначення читачем характеру персонажа, виконують прогноуючу роль. Наприклад, учень *Семпльований*, прізвище походить від “семплинг” (англ. *sampling*) — “в музи́ке использо́вание части одной звукозаписи, семпла в качестве одного инструмента или отдельной части в новой записи” (“*кайфує від електронної музики*”). Вчителька *Держислава Черевуха*, ім'я походить від українського “*Держислава*” — яка держить славу, володарка слави, прізвище походить із стародавньої міфології “*Черевуха*” — міфічна потвора, несла людям хворобу шлунка та інших нутрощів (“*маленька засушена, наче мертвий горобець на стриху, старушенція, викладачка світової культури. Вона була сивою, але малювалася на фіолетово, щоб бути схожою на Мальвіну, Пані Слава*”). Прізвище одного з головних героїв *Романа Корія* походить від (рос.) “корь” — хвороби, одним із симптомів якої є кон’юнктивіт — очі червоніють та підвищується сльозливість. Хворого хвилюють різь в очах та біль від яскравого світла: “*Коло телефонного апарата сидів якийсь старий пан із зовнішністю пияка. Банзай знав, що то Ромко Корій, новий сторож. Функція сторожа полягала у тому, щоб пильнувати вхід і не давати всіляким покидькам знадвору шастати по коледжу. У Корія було молочно-сиве, наче дим від сирого листя, волосся, коротесеньке і приховане під чорним беретом десантника. У Корія, напевне, була алергія на дим, тому що білки очей затекли кров’ю. Виглядав він років на п’ятдесят, не більше*” [2: 34]. *Льоха Сівер*, прізвище якого походить від “Сівер” (в Лексисі Лаврентія Зизанія “сівер” — схід), а у санскриті “siva” — добропривітний, благопривітний (леліючий).

Очевидно, не без впливу Сергія Жадана Любка Дереш майстерно творить антропоніми-прізвиська й клички, які ніколи не бувають випадковими, бо в них — “духовне обличчя народу, його гумор, народний дотеп, кмітливість і спостережливість”. Наприклад, ім'я головного героя *Юрко Банзай* (Банзай — бойовий вигук японських са-

мураїв, що означає “хай живе” і “слава”; *Дарця Борхес* — “не красуня, та все ж доволі симпатична”. Постійне називання героїні здрібніло-пестливими варіантами вказує на її вік. Недаремно автор іноді називає її “мала”. “Мене звали Дарця Борхес, я горжуся тим, що прочитала всього Кінга і Воннегута... Хтось пробурмотів: “Апять та дура!”) [2: 45]. Дарія в перекладі зі староперської означає “сильна”, “перемагаюча”, “володарка майна”. Прикметно, що прізвисько героїні збігається з прізвиськом аргентинського письменника *Хорхе Борхеса*, який вважає, що світ не такий простий, як видається, що цілком реальним життям живуть не лише люди, а й символи, ними створені. Борхес писав про “ігри з часом та безкінечністю”, а *Дарця* якраз в такі ігри грає. *Юрко Банзай* розказує про очі *Дарки*: “Я заглянув у її темні очі, очі лані, вогкі, блискучі очі, очі без дна, у яких дуже легко втопитися, очі без жодних запитань чи заперечень” [2: 45]. *Сергій Мокоша*, “який всім представлявся як Дош” [2: 23]; поет-декадент *Влодко Реланіум*, “також званий як Данко Еленіум” [2: 34] (еленіум — лікарський препарат, що має заспокійливу дію); *Льоха Сівер* — *Кабак*, *Кабачок*; *учень Ромко Малаялам* (Малаялам — дравидійська мова, розповсюджена у південно-західній Індії (здебільшого серед народу малаяли), або *Павук Малаялам* (“мав довжелезне, аж поза плечі волосся (звідси й назва — Павук), т. зв. “хайр”, як кажуть у певних колах просунутої молоді. Малаялам стягував свій хайр у хвіст. ... Ромко Малаялам, він же Павук Малаялам, завжди і всюди носив її з собою, щоб у потрібний момент процитувати золоті слова чи віднайти відповідь на хвилююче запитання”) [2: 65].

Яскраво характеризує образ однієї з учениць класу Іри її прізвисько *Коркуша* або інакше *Риба-Сонце*: “*Стефаник у підлабузництві, Дюма-батько у кількості підкорених вчителів, Її Просвітленість та Пишногрудість Іра Коркуша. Вона була дівкою в тілі: міцно збита, м’якенька, як домашній цвібак, з потужними пухкими персами та голодною посмішкою спраглої знань дівчинки. ... Ще вона була дуже падкою на всілякого роду біжутерію, здебільшого важку та масивну*”; “вона дуже нагадувала *Рибу-Сонце* з мультика про *Умку*. Від неї йшли невпинні флюїди підлизування” [2: 34].

Вчитель географії *Віталій Ханигін-Тичинда* (ханига — нероба, ледар, п’яниця): “Він говорив, у силу власної гаркавості, наче вуйко з *Канади*, так, що усі літери “P” у його мові самі по собі перетворювалися на “R”. Він завше говорив дуже масно й пишно, як і пасує тим, хто показово носить вишиванки й друкується у часописі “Дзвін” [2: 54].

Дворазово у тексті з'являються персонажі, які мають досить яскраві прізвиська: Гаден, Шкряб, Флойд Морфінський, Каспер, Несквік, Ржепа, Дімочкінс, Сکید. *“Він добре знав їх усіх — Гаден, що не полінувався приїхати з утопічно-нереального містичного Баден-Гадена — міста поетів, дармових гетер та антикваріату, Шкряб (він же д'Армограй), котрий розважав публіку необітницькою лірикою, Флойд Морфінський, Каспер, Несквік, Ржепа, Дімочкінс та Сکید”* [2: 65].

Використовуючи засіб гумору та сатири, автор вводить в текст антропонім *Василь Чесний*, прізвище якого зовсім протиставляється його справжньому образу життя: *“Далі йшла підбірка титулів Василя Чесного: магістр Чорної та Білої магії, у третьому коліні, сьомий син сьомого сина, професійний ворожбит та врокознімач, артронік, діа-нетик та голова українського відділення Церкви Сайєнтології, спеціаліст від рольфінгу, Райх— та гештальт-терапії, лозошукач II категорії, дипломований медіум, екзорсист Воронежської лінії, досконало володіє WC- та PR-технологіями, допомагає відкривати Третє око, Третє вухо та Третю ніздрю (для, відповідно, яснобачення, яснослухання та яснонюхання), наверне на шлях істинний, прочищає чакри, відсвіжує аури, вирішує кармічні зав'язки”* [2: 176].

Отже, оніми Любка Дереша — продукт фантазії. Вони увиразнюють текст. Ретельний добір власних назв і майстерне введення їх у контекст наповнюють кожен онім значною інформацією й високою експресією. Особливості творення та вживання онімів Любка Дереша цілком вписуються у естетичну модерністську парадигму сучасних українських літературних текстів.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — М.: ИТ-ДГК “Гнозис”, 2004. — 326 с.
2. Дереш Л. Культ: [роман] / Любка Дереш. — Львів: Кальварія, 2006. — 208 с.

ІНВЕКТИВНА ЛЕКСИКА В ПОВІСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО “КАЙДАШЕВА СІМ’Я”

В статье анализируется инвективная лексика повести “Кайдашева семья” И. Нечуя-Левицкого. Осуществлен анализ языковых средств, которые использует автор для раскрытия типа украинца пореформенного периода.

Ключевые слова: *инвективная лексика, инвектор, адресат, языковые средства.*

The article provides analysis of invective vocabulary in story “The Kaydash’s family” by I. Nechuy-Levytsky. The analysis of language means which are used by the author for disclosing of type of the Ukrainian of post-reform period.

Key words: *invective lexicon, invector, addressee, language means.*

Останнім часом посилилась проблема вербальної агресії, ви-
користання інвективної лексики, деградація суспільної свідомості.
Проблема розкривається на лекціях зі студентами, описується в лек-
ційному матеріалі. У статті посилалися на авторів, які досліджували
особливості інвективної лексики (див. “Посилання і примітки”).

Інвектива — літературна форма слів та виразів, яка за допомогою
усіляких способів (метафоричних, порівняльних зворотів, епітетів,
перифраз та ін.) намагається прилюдно принизити особистість адре-
сата з урахуванням ментальних та етичних установок певного сус-
пільства.

Взагалі термін “інвектива” використовується вченими як синонім
звинувачення. Так, “Толковый словарь русского языка конца XX века.
Языковые изменения” інвективою називає будь-яку лайку, лайливе
слово, мат [4: 267]. Підтвердження цьому знаходимо у Ю. А. Бельчи-
кова: “Інвективну лексику та фразеологію, як відомо, складають сло-
ва і висловлювання, які містять у своїх значеннях, експресивному за-

барвленні й оцінці образу особистості адресата мовлення, прагнення того, хто говорить (пише), принизити, збездечити, згнатьбити адресата свого мовлення (чи об'єкт образи), яке зазвичай супроводжується прагненням здійснити це в якомога зневажливій, різкій, грубій або цинічній формі” [7: 66].

Однією з основних ознак інвективи є те, що вона має конкретного адресата, на відміну від сатири, предметом висміювання якої є “загальнолюдські вади або явища” [1: 82]. Інвектива, на думку І. В. Шталь, є “...найбільш злободенною з усіх видів сатир” [6: 225]. Злободенність інвективи визначається специфікою конфлікту, який складає жанрову своєрідність інвективи.

Яскравим прикладом майстерного застосування інвективної лексики є повість І. Нечуя-Левицького “Кайдашева сім'я”. Це ціла епопея життя українського народу в перші десятиліття після реформи 1861 року. Тема повісті — змалювання жалюгідності дрібновласницького побуту селянської сім'ї після скасування кріпацтва.

На початку повісті подане описання хати Кайдашів:

“Під однією горою, коло зеленої левади, в глибокій западині стояла чимала хата Омелька Кайдаша. Хата потонула в старому садку. Старі черешні росли скрізь по дворі й кидали од себе густу тінь. Вся Кайдашева садиба ніби дихала холодком”. Старий сад, холодок символізують відбиток, який залишила панщина на родині, минуле українського народу. Селяни змушені пристосовуватись до нових суспільно-історичних умов, інакше вони не виживуть, не витримають жорстокої конкуренції новітніх хижаків. Конфлікти, що роздирають сім'ю Кайдаша, соціально зумовлені, в їх основі лежить приватна власність на землю.

Інвектор, щоб досягти своєї мети, використовує заради образи лексику на позначення негативної оцінки. Як правило, це експресивні слова і звороти, які знаходяться в межах літературного мовлення, а також негативно орієнтована й лайлива лексика. Згрубілість зазвичай вбачається у використанні вульгаризмів, просторічної лексики, жаргонів, сленгу, аргю, майстерно побудованих перифразів та висловлювань тощо. Так, в повісті “Кайдашева сім'я” можна простежити це використання: брешеш, дулю візьмеш, паскуда, зіпхну, цвікаєте в очі, гризешся, дівка, здурила, натовчу мордою, паскудство, сука, дідько, чорт вашого батька знає, геть собі ік нечистій матері, на чортового батька, бий тебе сила Божа. Навіть, якщо інвектива не містить образливого смислу, інвектант відчує образу через інтонацію та тональність

спілкування. Негативна інтонація вносить у комунікативний акт заперечний зміст, що недозволено з естетичного боку та з боку моралі. Загальновідомо, що образа є типом негативно-емотивних висловлювань, оскільки містить стилістично марковані й емоційно забарвлені лексеми. Будь-яке слово, вжите у певному контексті і з певною метою, може сприйматися як образа.

Інвектива викликає у інвектанта обуреність, незадоволення, взаємну ворожнечу, розлученість, здійснює пригноблююче уявлення, створює поганий настрій, наприклад, після слів Кайдашихи: *“Теть! Сама зумію насипать. Не ти напартолила. Сідай та запихайся!”*, *“Мотря одійшла набік, згорнула руки й собі зітхнула”* [2: 154].

За допомогою інвективи супротивники намагаються знищити один одного й добирають для цього найвишуканіші мовні засоби. Наприклад, порівняння: *“Брешеш, брешеш, як стара собака!”* (Мелашка до Мотрі), *“В тебе вже розуму, як у дрявому горшку; стільки, як у твоєї свекрухи!”* (Мотря до Мелашки) [2: 266], *“Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє...”* [2: 127], *“Чорна, як сам чорт”* [2: 235]; епітети: люта змія, бісова дочка, дурна жінка, лисий дідько, іродова душа, стара сука, іродів шинкар, стара відьма; метафори і гіперболи: *“... ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне, а як гляне, то од її очей молоко кисне”* [2: 176], *“Ще й нас убаєш у свою скриню”* (Кайдашиха до Мотрі) [2: 172], евфемізми: ледащо, причепа; тавтологія: волоцюга волочився; фразеологізми: *“Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота?”* (Лаврін до Карпа) [2: 129], *“Хліб їсти добре тямить”*, *“Я скажу слово, а вона десять”* (Кайдашиха про Мотрю), *“Ще й однієї сорочки мені не справили, а судите на все село”* [2: 157].

І. Нечуй-Левицький виводить цілий ряд виразних типів українця пореформеного періоду: старі Кайдаш і Кайдашиха, їхні сини — незграбний, суворий Карпо і жвавий, палкий Лаврін, їхні невістки — горда, “з перцем” Мотря, тиха, мрійлива Мелашка. Селянське малоземелля, нестатки, духовна темрява породжують в родині взаємну заздрість, плітки і ворожнечу.

Кайдаш з Кайдашихою пройшли через жорстоке кріпацтво, і панщина залишила відбиток і на їхній зовнішності, і на психології. Кайдаш був добрим стельмахом, прожив тяжке життя, в якому не знав нічого, крім важкої праці.

Письменник висміює дрібновласницький індивідуалізм Омелька, його релігійну забобонність, з позиції здорової народної моралі засуджує в його образі потворне явище — пияцтво. Важка праця, забобонність, безкінечні родинні чвари і пияцтво зробили Кайдаша безвольним, перетворили його на посміховище в сім'ї, убили в ньому віру в краще життя і довели до трагічної смерті. В його мовленні можна виявити інвективну лексику до рідних: *“А чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще й верзете Бог зна що? — загомонів Кайдаш до синів. — Чи то можна в таку п'ятницю паскудить язика?”* — до синів [2: 127], *“Брешеш! Я не пропив грошей. Осьдечки гроші, та тобі не дам. Дулю візьмеш, а не гроші,”* — до жінки [2: 134], *“Цур вам, пек вам! Поставлю вам хату через сіни та, про мене, там хоч голови собі поскручуйте!”* — до Карпа й Мотрі [2: 170].

Не слухали Кайдаша його сини:

— *А ти чого оступаєшся за своєю жінкою?* — крикнув він на Карпа. — *Коли хочеш, то й тобі носа втру.*

— *Ба не втрете! Я вже не маленький,* — одрубав Карпо.

— *Що ви мені цвікаєте в вічі, неначе змовились. Хіба я не ваш батько? Хіба мені не можна в своїй хаті порядок дати?*

— *Тату! Не махайте на мене руками, бо й в мене руки є!* — сказав Карпо й собі зблід на виду. *Його червоні губи побіліли, неначе полотно.*

— *Як візьму налигача, то я вас обох так обчухраю, що ви будете мені покорятись.*

— *Тату! Оступіться, прошу вас,* — сказав Карпо, блідий неначе смерть, — *бо й я налигача знайду* [2: 159].

— *Пху на тебе, сатано!* — плюнув набік Кайдаш і хрюпнув дверима так, що з полиці полетіло горня й розбилось на шматочки [2: 159].

Особливо трагічним для Кайдаша було те, що Карпо його вдарив: *“Не лізь, бо задушу, іродова душе!”* — крикнув Карпо та й кинувся, неначе звір, на батька й штовхнув його обома кулаками в груди” [2: 169]. *“Неповага од сина, й сором перед своїми дітьми, і гнів, і злість — все злилось до купи в його душі, запекло в грудях так, що йому здавалося, ніби Карпо вбив його на смерть”* [2: 170]. Карпо виявляє свою гордість, впертість, навіть жорстокість.

Панщина спотворила і Кайдашиху: вона довго служила у покоях пана, “терлась коло панів і набралась од їх трохи панства”, “до природної звичайності українки в неї пристало щось уже дуже солодке, аж нудне”. Облесливість у розмовах, неприродна, фальшива манірність, прагнення почванитись перед біднішими, зневажання їх роблять Кай-

дашиху смішною. У родинних сварках вона виявляє свою грубість і жорстокість. Уся її енергія в умовах дрібновласницького побуту витрачається на безкінечну колотнечу. Письменник переконливо показує, що — зовнішня пиха в поєднанні з дрібновласницьким егоїзмом, внутрішньою непорядністю і дріб'язковістю стає однією з головних причин сімейної колотнечі. Особливо яскраво простежується її грубість у відносинах з невістками: *“Теть собі їк нечистій матері! Дай мотовило, кажу тобі! — зарепетувала Кайдашиха вже не своїм голосом і вхопила мотовило обома руками, ще й потягла до себе”* (до Мотрі) [2: 166], *“Дай сюди, бо як пхну, то й ноги задереш!”* (до Мотрі) [2: 166], *“Лавріне!... Утри лиш носа своїй жінці. Он, бач, дядьки з носа виглядають, — вже кепкувала свекруха, дивлячись на дитячі Мелацині руки”* [2: 199], *“Бий тебе сила Божя! Не кидай, бо я тобі голову провалю кочергою, — крикнула Кайдашиха й погналась за Мотрею”* [2: 246], *“Скинь її з драбини додолу, нехай собі голову скрутить, щоб знала, як лазити на наше горище”* [2: 247].

Можна виявити й погане ставлення до власних онуків: *“Твої діти такі зміюки, як і ти. Наплодила вовченят, то не пускай їх до мосї діжки”* [2: 250].

Мотря не стала терпіти образи свекрухи, швидко виявляє свій незалежний характер злої та егоїстичної молодиці:

— *Чого це ти, Мотре, сіла шити? Хіба ти не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть і досі не метена?*

— *Та вже ж бачу, не повилазило, — обізвалася Мотря, затуляючи нитку в вушкю.*

— *Гляди ж, щоб тобі і справді не повилазило. Сядеш собі шити по обіді, як упорасешся.*

— *Ох-ох! Так у мене чогось болить спина, так ниють руки, — почала Мотря тонесеньким голосом, передражняючи свекруху.*

— *Дражнись, дражнись!* — сказала свекруха. — *Кидай лишень сорочку та вимитай хату, кажу тобі. Я хазяйка в хаті, а не ти. Роби те, що тобі загадують* [2: 158].

— *Робили, бо над вами пан з нагайкою стояв.*

— *Коли хоч, то я й над тобою стану з нагайкою. Цить! А то як візьму кочергу, то й зуби визбираеш, — крикнула Кайдашиха й скочила з місця.*

— *Ви мені не рідна мати: не давали зубів, не маєте права й вибивать. В коцюби два кінці: один по мені, другий по вас* [2: 158].

Характери синів Кайдаша, як і його невісток, формуються в умовах пореформеної дійсності. Простежуються відносини у родинних стосунках:

— Так й бриклива ж ти, Мотре, хоч я тебе колись любив за той пе-
рець. Вже дуже наперчила!

— Бий тебе сила Божя, ледащо! — крикнула Мотря, кидаючись до
Карпа.

— Одчепись, бо як пхну, то й перекинешся! — промовив Карпо, скося
подивившись на Мотрю й насупивши брови [2: 261]. Лаврін і Мелашка
ж ніколи не сварились, навіть словом грубим не обмовились. Хоча
вплив середовища особливо помітний на змінах у вдачі доброго,
м'якого Лавріна і щирої, поетичної Мелашки. В кінці повісті вони
постають обмеженими, дріб'язковими, егоїстичними, як і всі чле-
ни родини. Отже, молоде покоління пореформеного періоду прагне
більше урвати для себе.

Звернення до інвективи як до типу мовлення дозволяє виділити
такі її характерні ознаки:

1) частотність звертання (наприклад, іронічне називання (обігру-
вання) інвектанта, або вживання займенника замість імені, або прізви-
ща): “Ти — змія люта, а не свекруха! — кричала Мотря. — Буду я чортова
дочка, коли не розіб’ю тобі кочергою голови” [2: 251], “Постривай же, све-
крухо!.. Будеш ти в мене циганської халяндри скакати, а не я в тебе” [2:
158], “Карпе! Ти чуєш, що твоя Мотрунька говорить на мене?” [2: 251];

2) висміювання деталей зовнішності інвектанта, його одягу: Кар-
по про дівчат, яких Лаврін йому радив сватати: “Коли в Палажки очі
витрішкуваті, як у жаби, а стан кривий, як у баби” [2: 127], “Гарна...
мордою хоч пацюки бий; сама товста, як бодня, а шия, хоч обіддя гни”
[2: 128];

3) висміювання вад та звичок, манери поведінки інвектанта: Кар-
по про пияцтво батька:

— Говори, дурню! Нема де втопиться. Як Бог дасть, то і в калюжі
втопишся, — сказав батько.

— Хіба з корчми йдучи... — сердито сказав Карпо і тим натякнув
батькові, що батько любить часто ходити до корчми [2: 128];

4) згадування про інвектанта як про злочинця, або порівняння
його зі злодіями: Мотря своїм дітям про Кайдашиху: “Не беріть од
баби гостинця, бо вона злодійка” [2: 249];

5) недоброзичливі репліки з приводу національності, релігії, хво-
роб та фізичної неповноцінності інвектанта: “Вас, тату, все карає, як
не н’ятниця, так неділя, — сказав Карпо насмішувато” [2: 134];

6) заяви інвектора, які шокують публіку пікантними подробиця-
ми з життя інвектанта: баба Параска Гричиха Кайдашам про бабу Па-

лажку: “Знаєш ти, чого вона ходить щороку до Києва паску їсти? Та вона цілу ніч в Братському монастирі обнімалась та цілувалась, вже й не знаю, чи з ченцями, чи з чортами” [2: 217].

Вищесказане дозволяє зробити такі висновки, що інвектива має характерну еволюцію: сварка, бійка, лайка як ритуал і висока інвектива, де відбувається пониження й образу адресата у вишуканій формі і з використанням найрізноманітніших мовних засобів. Письменник І. Нечуй-Левицький широко застосовує інвективну лексику з метою показу з комічних сцен сім’ї реалістичну і трагічну картину селянства, темного, забитого віками панщини, роз’єданого новими капіталістичними порядками.

Проблема актуальна на сьогоднішній час. Аспекти дослідження застосовуються в роботі зі студентами.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бахтин М. М. Инвектива / М. М. Бахтин // Литературная энциклопедия терминов и понятий. — М. : НПК “Интелвак”, 2001. — С. 302.
2. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім’я: повісті, п’єса / І. С. Нечуй-Левицький. — Харків : Фоліо, 2006. — 351 с.
3. Аристофан Комедії / Аристофан / перекл. із старогрецької; передм. О. Білецького. — К. : Дніпро, 1980. — 508 с. — (Вершини світового письменства).
4. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет / М. М. Бахтин. — М. : Худ. Лит., 1975. — 501 с.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М., 1979. — 423 с.
6. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології / Ф. С. Бацевич: Навчальний посібник. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. — 248 с.
7. Бельчиков Ю. А. Инвективная лексика в контексте некоторых тенденций в современной русской речевой коммуникации / Ю. А. Бельчиков // Филологические науки. — 2002. — № 4. — С. 66–74.
8. Вагнер Г. К. Канон и стиль в древнерусском искусстве / Г. К. Вагнер. — М., 1987.
9. Гіршман М. М. Літературний твір: теорія художньої цілісності / М. М. Гіршман. — М., 2002. — С. 108–109.

РОЗВИТОК НАУКИ, МИСТЕЦТВА ТА ЛІТЕРАТУРИ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОЇ МОВИ

На формирование немецкого языка оказывали влияние экстралингвистические факторы, такие как развитие городов, торговли, возникновение новых профессиональных классов, создание университетов. В предлагаемой статье рассматриваются становление экономики разных социальных классов, развитие науки, искусства, литературных направлений и их влияние на средневерхненемецкий язык.

Ключевые слова: рыцарская культура, ремесленничество, укрепление городов, бюргерский класс, дворянство, наддиалектный вариант языка, Средневековье, экстралингвистические факторы.

Forming of German Language was influenced by extra-linguistic factors, such as urban development, trades, origins of new professional classes, creation of the universities. In the following article it is reviewed formation of economy, different social classes, progress of the science, art and literature tendencies, and their influence on Middle High German language.

Key words: knight culture, workmanship, consolidation of the cities, Burgher class, nobility, over-dialect version of the language, The Middle Ages, extra-linguistic factors.

Розпочаті у X-XI століттях грошові відносини, які переросли у XIV-XV грошову та кредитну системи, зростання закордонної торгівлі та зміцнення міст значно впливали на соціальне життя. Стрімко зростали нові професійні класи, наприклад, ремісництво та купецтво. Змін також зазнали господарчі відносини між людьми, які принесли з собою у XIII — XIV століттях повільне зростання та згладжування подальших народних кіл. У період з XIII до XIV століття, до сільсько-господарської кризи покращуються умови життя сільського населення. З соціальної точки зору цей клас населення зневажався іншими

класами, хоча з економічної точки зору саме благополуччя селян було важливою передумовою процвітання міської економіки. Положення селян укріплювалося також завдяки східній колонізації потойбіч Ельби та Заале, внаслідок чого вони отримали право на власність [1;].

У XIV столітті відбуваються подальші зміни життєвих умов різних класів населення. Чорна смерть, голод, спустошення та аграрна криза залишили свої сліди. Під час епідемії чуми з 1347 року міста часто втрачали майже половину своїх жителів. В той самий час здешевлюється сільськогосподарська продукція внаслідок надлишкового виробництва. Купівна сила концентрується в містах, які знову переживають свій розквіт, на противагу знаті та селянам. На передній план з цього часу виступають ремісники, тому що саме міста стають центром ремісничої діяльності. Також в них здійснювався контроль та регулювання всіх видів торгівлі. У цей час вводиться обмеження на виробництво предметів розкоші та розкішного вбрання, крім будівничої сфери [2].

У цей час також набуває значного розвитку наука. Теологія, філософія та юриспруденція вважалися у середньовіччі справжніми науками. Медицина викладалася також як основний предмет вищої школи. Не тільки духовні кола, церкви та монастирі фінансували науку і мистецтво, а також князі, які ставали засновниками університетів. У XIV столітті основним замовником мистецьких творінь була висока знать.

Перший німецький університет було засновано в Празі у 1348 вихованням у Франції Карлом IV. Після заснування празького університету послідували наступні у Відні 1365 р., у Гейдельберзі 1386 р., у Кельні 1388 р. та в Ерфурті 1392 р. Взірцем виступав Паризький університет, особливо теологічний факультет, який разом з Болонським університетом з його юридичним факультетом були найвідомішими у Європі в XI — XII століттях.

Основу навчання складала, за античним зразком, сім вільних мистецтв *das Trivium*: граматики, риторика, діалектика та *das Quadrivium*: арифметика, геометрія, музика і астрономія. Ці предмети належали до філософського факультету, який називався в ті часи артистичним факультетом. Він складав перший ступінь для навчання на інших факультетах [3 : 277]. Серед філософських течій Середньовіччя основними були реалізм, який ще за часів Арістотеля виступав у різних формах, та номіналізм, який сповідували Гобс, Локе, Гуме. Протиріччя між ними були відомі як спір універсалій, який відбувався особливо

бурхливо у XII та XIV століттях. Реалісти вели мову про самостійне існування тільки загальних понять, видів, категорій (*universalia*), в той час як номіналісти розглядали їх як “чисту” абстракцію та визнавали об’єктивне існування тільки окремих речей. Ці індивідуалістичні риси сприяли зміщенню філософських основ середньовічної картини світу та впливали на образотворче мистецтво, малювання, на мову і поезію. Також “містика” — “особистий шлях до Бога” підтримувала індивідуалізм. Вищевказані події були тісно пов’язані зі змінами у суспільних формах. Номіналізм напряму відповідав динамічним, авторитарним і колективним формам, завдяки яким могли підніматися на вищий рівень представники нижчих класів. Підтвердженням цього є деякі витвори мистецтва [3 : 278].

У XIII столітті в Німеччину проникає готичний стиль і панує, до речі, по всій Європі в архітектурі до XV століття, коли в Італії вже розпочалася епоха раннього Ренесансу. До найвагоміших будівель готики належать Кельнський собор (1248 р.), церква святої Єлизавети в Марбурзі (1235 р.), собор Стефана у Відні (1339 р.).

Положення і вплив готики можна підсумувати наступним чином: мистецтво готичних соборів — міське і громадянське мистецтво в тому сенсі, що під час спорудження соборів дилетанти відігравали більш значущу роль, внаслідок чого зменшувався мистецький вплив духовенства. Громадянським і міським це мистецтво було ще й тому, що спорудження церков та соборів не можна було уявити без коштів та багатства міст. В уявленні людей все більшу роль відігравала індивідуальність — зміни, що особливо чітко прослідковуються на портретах [4 : 277].

В цілому ранньому Середньовіччі вся література носила релігійний характер, у класичному Середньовіччі розвивалася світська література, яка охоплювала, в першу чергу, твори на замовлення дворянства. Виникнення світської літератури в період класичного Середньовіччя не можна відділяти від лицарства і його дворянської публіки. Ця література писалася для дворян та частково дворянами. Вона відображала, особливо в ліриці, бажані уявлення церковної і світської знаті. Великі світські князівські двори ставали літературними центрами цих меценатств [5 : 105].

Світова, народномовна лірика лицарського класу, що розвивалася з лицарсько-придворною культурою в другій половині XII століття, дістала назву мінезанг. Через поняття *Minne* ‘кохання’ є ця лірика єдиною в своєму роді в історії любовної поезії. Терміни *minnesang*,

minnesinger започаткували Вальтер фон дер Фогельвейде та Гартман фон Ає. Мінезанг розпочав свою історію у Франції, у Провансі. Дуже швидко форми і змісти прованської лірики трубадурів були перейняті в Німеччині. Німецький мінезанг несе в собі деякі характерні риси народної музики, латинської вагантної поезії та григоріанства. Генріх фон Фельдеке вважався серед однодумців взірцем придворної поезії німецькою мовою, завдяки благородному духу свого твору, а також витонченій формі поетичного мистецтва. Важливим для мінезангу був започаткований у Франції придворний роман. Основний твір Генріх фон Фельдеке “Енеїда” об’єднує середньовірнонімецьку мову, інакше кажучи, спілкування єдиною, спільною мовою з лицарськими колами різних місцевостей. Саме у фон Фельдеке можна спостерігати, як створюються на нижньорейнсько-лімбурзькому діалекті невеликі вірші, розраховані на тісне коло читачів. І як унікає поет діалектизмів в “Енеїді” особливо при римуванні [6 : 48]. Він римує та об’єднує слова так, що мова сприймалася як єдина, тому що при переносі рим з нижньорейнсько-лімбурзького діалекту на верхньонімецьку мова стає “нечистою”. Хоча ще рано говорити, що мова йде про передумови літературної мови, але у випадку фон Фельдеке йдеться про мааслендський західносередньонімецький-тюрингський діалекти в одному тексті та спроби їх об’єднати, щоб якомога більше публіки на півночі мовного простору змогли прочитати. Про те, що фон Фельдеке прагнув, щоб його твори були зрозумілими для якомога більшої кількості людей, свідчить той факт, що поет був дуже стриманим у вживанні слів іншомовного походження, зокрема французьких.

Таким чином, “Енеїда” була написана певною мірою нейтральною мовною формою, яка відповідала вимогам нижньорейнського, нідерландського та верхньонімецького читача. Відмітити слід все ж таки, що поет тримав у полі зору не тільки рейнські діалекти, а також тюрингський, де він певний час жив та писав, і розраховував на прихильність лицарської публіки. Цілком можливо зрозуміти його спосіб римування, якщо припустити, що автор знав і враховував особливості верхньонімецьких діалектів [7].

Те, що придворні поети свідомо уникали так званих провінційних римувань, достеменно відомо від поета нижньонімецького походження Альбрехта фон Хальберштадта, який писав верхньонімецькою. Подібні явища спостерігалися у цілої низки середньовірнонімецьких поетів. Один алеманин, що зручно для себе римував лексему *kam*:

nam, gan, зіштовхнувся з критикою баварського читача, для якого діалектне *kom* не римувалося з *nam, gen: han*. Так спостерігаємо ми у Гартмана фон Ауе необдумане вживання рим *kam* на початку його творчості, які він згодом спеціально упускає. Також прослідковується наявність діалектних особливостей від давньовірхньонімецької до сучасної мови, але які повністю відсутні в придворній літературі. На основі цих фактів важко навіть визначити їх більш вузьке ландшафтне походження. Складається враження, що придворні поети досить свідомо відображали свою мову спілкування і враховували мовні інтереси багаточисельної публіки [8:49]. Про широке розповсюдження середньовірхньонімецької поетичної мови свідчать віршовані твори, які виникли на території теперішньої Нижньої Німеччини і написані нижньонімецькими авторами. У нижньонімецьких авторів, так само, як і у верхньонімецьких авторів спостерігається уникання діалектизмів при римуванні, але все ж таки ними вживались характерні для верхньонімецької рими, і з точки зору різних діалектів не вважалися “чистими”. Для тих часів було типовим використання верхньонімецької в нижньонімецьких областях при князівських дворах. Цим ще раз доводиться факт витіснення нижньонімецьких діалектів верхньонімецькою мовою, що проклдала собі шлях ще з Середньовіччя. Бертольд фон Регенсбург згадував в одній зі своїх проповідей, що нижні німці при спілкуванні з представниками верхніх земель повинні розмовляти мовою останніх [9]. Коли вже сама робота канцелярських писарів німецького Середньовіччя доводить, що у багатьох випадках треба було орієнтуватися та враховувати мову інших, тим більше можна припустити, придворно-лицарські поети мали дуже об’ємні знання про особливості різних діалектних областей, тому що всередині невеликого за своєю чисельністю лицарського класу відбувалося різного роду живе спілкування. На королівських зборах, під час військових походів, на придворних святах і турнірах зустрічалися лицарі з різних куточків імперії, заключалися родинні відносини і внаслідок таких подій часто траплялось так, що лицар отримував спадщину і володіння далеко від первинної батьківщини. Так, наприклад, нижньофранківець Генрих фон Фельдеке, південні німці Вольфрам фон Ешенбах і Вальтер фон дер Фогельвейде знаходилися при Тюрингському дворі, який досягнув свого літературного розквіту. Вальтер фон дер Фогельвейде, який час від часу політичною поезією спонукав на високому рівні Штауферську імперську політику при їхньому дворі, мав свою публіку на Віденському дворі Бабенбергерів,

в Тюрингії, у єпископа Пасау, при дворі Вельфенів [10 : 50]. Штауферами володіла ідея ідеальної імперії. Партикулярні тенденції та провінційна вузькість не були властиві Штауферському лицарству. Вже тоді були закладені передумови для певного мовного надландшафтного урівноваження у спілкуванні знаті. Те, що ця середньовірна німецька придворна мова існувала не тільки на письмі й була живою, дійсно розмовною мовою, свідчить той факт, що французькі запозичені слова не перейшли з поезії в поезію, а були взяті з мовного усного вжитку. Доказом цього може бути те, що лексичні одиниці за літерами відповідали фонетичним правилам німецької мови, але й на слух сприймалися з певними відхиленнями: нім. *loschieren* з “sch” франц. *logier* — ‘жити на квартирі’, також частково збережений наголос у суфіксах *-iegen*; *-ie*. Слід враховувати також, що середньовірна німецька поезія була, у першу чергу, декламованою, що представлялась в усній формі та сприймалася на слух.

Але це ще не була класична середньовірна німецька мова з нормованою писемністю. В усякому випадку мали місце надрегіональні тенденції, які могли б привести до німецького мовного єднання верхніх верств населення, якщо б не занепали з кінцем Штауферського розквіту культури. При цьому слід звернути увагу на те, що німецька мова придворних поетів не тільки схилилася до просторових збалансувань, але й була на шляху до літературної мови з точки зору “високої” мови [11 : 50]. У поетичних творах запобігали вживанню вульгаризмів, ненормативної, непристойної лексики, а також прикметників з абстрактним значенням з суфіксами — *ede*: свн. *lengede* ‘довгий’, *wermede* ‘теплій’, які існували в давньовірна німецькій мові та не припинили свого існування в діалектах сучасної мови. Середньовірна німецька придворна мова була стилістично елітарним соціолектом, відповідно літературним функціолектом з вишуканим лексиконом. Багато старих виразів, що продовжували своє існування в героїчному епосі, виходили зі вжитку високої придворної поезії: *recke*, *degen*, *wigant* — ‘герой’, *balt* — ‘мужній’, *ellentrOch* — ‘сміливий’, *moere* — ‘відомий’, *gemeit* — ‘радісний’. У своєму чистому прояві ігноруючи ставилась до стилістичних, місцевих поетичних традицій, як, наприклад, вживання атрибутивного прикметника після іменника: свн. *der helt guot* — ‘добрий герой’. Замість цього демонструє схильність до словотворення, перш за все створювались нові композити, які не належали до повсякденної свн. лексики: *herzenmoere* — ‘відомий серцю’, *minnenkraft* — ‘сила кохання’, *minnenmuot* — ‘сміливість

коханья', *trügevreude* — 'затмарена радість', *wunschleben* — 'бажане життя', *herzenhoere* — 'слухаючий серце', *hochgemüetic* — 'сміливий', *lachenhoere* — 'слухаючий сміх', *minnenblind* — 'засліплений коханням'. Лексичне поле етичних цінностей було заповненим диференційними абстрактними новоутвореннями: *sölde* — ', *triewe* — 'вірність', *høher muot* — 'висока мужність'. Езотеричні утворення типу *edelez herze* — 'благородне серце' в Тристані Готфрида дозволяють провести літературно-мовно забарвлену паралель з *der schönen Seele* — 'красивою душею' [11 : 51]. Уточнюючо-евфимістична тенденція стилю демонструється наданням переваги безособовим виразам, реченням з *man*, пасивним конструкціям та зменшувальним літотичним формам: *do was lützel truren da herrschte wenig Trauern*, що в тексті означає — 'велика радість'. В таких своєрідних придворних формах звертання та привітання відчувається виплеканий стиль спілкування придворного суспільства. Зі слів представниці містичного напрямку метхільди фон Магдебург, це була придворна мова, яку ніколи не чує кухарка (*hovesspräche, die man in dirre küchin nit vernimet*) [12]. Але перші кроки від спонтанної розмовної мови до вишуканої освіченої були зроблені ще в лицарські часи, не дивлячись на панівне становище латинської та французької мов в освіті і при дворах. Безперервності від феодальної класової мови до сучасної літературної мови не було у розвитку та становленні німецької мови.

Власне в Німеччині розрізняють три короткі періоди мінезангу: ранньопридворний 1150–1180 рр.; класичний придворний 1185 р. і пізньокласичний 1210–1250 рр. При цьому слід наголосити, що така періодизація не є безпідставною, та як з появою нового напрямку в мистецтві попередній напрямок завжди може залишатися активним. Періодизація є частіше схематичною і не має при цьому чітких меж. Через формальну відповідність з любовними піснями до мінезангу належать також хрестові та танцювальні пісні.

Високий мінезанг, в якому жінка була піднята до обласроджуючої сили і основним мотивом якого було нерозділене кохання слугуючого поета заміжній дамі, досяг своєї кульмінації з Рейнмаром фон Гагенау. З піснями Вальтера фон дер Фогельвейде до низького мінезангу проникають вже нові мотиви.

Соціальна структура допомогла у прориві та становленні цієї суспільній поезії, яка виступала як міцна літературна угода-конвенція. Поет знаходився у схожому службовому положенні до дами, як васал до свого господаря. Після одруження Фрідріха I з Беатріс Бургунд-

ською лірика трубадурів приходить разом з нею до Німеччини. Соціальний престиж цієї лірики росте сам по собі [9:277].

Також мотив кохання до заміжньої жінки пояснюється устроєм лицарсько-придворного суспільства. Жінка знаходиться в ньому в центрі уваги, особливо в культурному житті — жінки і не лицарі вміли, наприклад, читати. Тільки заміжня жінка могла щось зробити в суспільстві, тому що дівчата виховувалися, зазвичай, у монастирях.

Подальший розвиток поезії, індивідуалізм мистецтва стає наочнішим у реалістично-натуралістичних рисах в поезії Нейгардта і Мейер Гельмбрехта, в піснях Освальда фон Волькенштейна і в обручці Вітенвілера. Чітко прослідковується драма, особливо гра пристрастей [9:281].

Бюргерство приносить також нові мотиви у поезію, але не витримує ніякого порівняння з лицарством. Ставлення до лицарства не змінюється так швидко. Це відбувається скоріше як урівняння нового і старого життєвого почуття, наприклад, *Meistergesang* — 'спів майстра'. Засновником цієї *Berufsdichtung* — 'професійної поезії', носіями якої були переважно ремісничкі цехи, прийнято вважати Генриха фон Мейсена. Основними представниками у XV столітті були Ганс Фольц, Ганс Розенплют, у XVI столітті — Ганс Сакс. Нові форми поезії існували у вигляді маленьких оповідань, римованих речей і прозаїчних хронік. Схильність до реалізму, яку можна вже було відмітити в кінці XIII століття, безсумнівно пов'язана з тим, що більша кількість населення могла читати і писати, освіта стрімко розвивалася у пізньому Середньовіччі [10 : 281]. Різні вікові категорії могли брати участь у культурному житті. Не дивлячись на те, що у пізньому Середньовіччі різні літературні напрямки вже були на шляху звільнення від лицарських моралі та естетики, ще рано було говорити про народну, популярну поезію. У жодній характеристиці не проявляється спонтанна літературна традиція верхніх класів, що заключається в незалежному розумінні та сприйнятті мистецтва народу. Народна пісня має своє коріння у ліриці трубадурів та вагантів, так звані народні книжки були прозаїчними обробками придворних романів.

Кожне представлення літературної епохи повинно відбуватися з урахуванням духовних, історичних і соціальних процесів у суспільстві. Ще за часів класичного Середньовіччя суспільні верстви населення намагалися знайти рівновагу між церквою та імперією, зв'язок між Богом та світом у системі схоластичного мислення, між лицарсько-придворною світською службою і Богослужінням. Такі

чіткі тенденції проникнення у дійсність були дуже помітними у пізньому Середньовіччі. Ідея ідеальної єдності внутрішньої світової картини і зовнішньої організації світу визначали, мабуть, всю добу Середньовіччя. Безумовно, те що вважалося обов'язковим ідеалом у високій придворній поезії, не сприймалось як таке в епоху пізнього Середньовіччя. Перехід класично-придворної до пізньосередньовічної поезії відбувався поступово, протягом декількох століть, захвативши при цьому XIV та XV століття. Не принципово визначають мовні та змістовно-емансипійні моменти перехід до пізнього Середньовіччя, а історичні, соціальні, економічні та наукові сили змінюють зміст та умови літератури. Історично і соціально час переходу до нового етапу стає помітним після падіння з 1230 року імператорської центральної влади. Падіння Штауферської імперії означало для придворно-лицарського суспільства кінець національної класової свідомості. Міжцарів'я приносить німецькій знаті втрату політичної ролі та економічної впевненості. Також за часів правління Рудольфа фон Габсбурга не виправдались сподівання дворянства на новий культурний та політичний розквіт. Під час всебічного падіння політичного порядку на перший план знову виступає церковне навчання та блаженство. Між 1270 та 1325 роками духовна тематика стає визначальною в поезії, церковна література і твори Орденів знаходять далеке поширення.

Але боротьба між конфесіями, за і проти Папи зі всіма наслідками для просвітництва та церкви не могла запропонувати віруючим захисту і підтримки. Наслідком цього став відхід до нової колективної віри та поява блаженних дилетантів у XII та XIII столітті, які сподівалися на містичне, індивідуальне єднання з Богом [13]. Тепер індивідум сам шукав шлях до Бога без церковних розпоряджень, через відсторонення від всього земного, через страждання та аскетизм. Містичні твори є тому підтвердженням. До і поруч містичного руху мирян шкільна церковна філософія, а особливо пізня схоластика намагалися синтезувати християнське вчення і науку, особливо античну філософію. Так, Томас фон Аквін надав теології у свій час раціональний масштаб, який проклав шлях новим знанням у природничих науках. Завдяки схоластиці та номіналізму розвивалися нові способи дослідження в університетах і вищих школах. Вони вважалися третьою духовною складовою середньовічної культури поряд з церквою та імператором. Університети виникли зі схоластичного духу, в них здобувала освіту духовна еліта того часу.

З приходом XIV століття приблизно до 1350 року нове в літературі залишається доступним до огляду, впізнаються сліди старих напрямків. Спроба адаптувати гуманістичні думки і писемність приводять з середини XIV століття до повного занепаду всіх літературних форм і порядків [13].

Література Штауферських часів була обмежена невеликою кількістю імен, а література пізнього Середньовіччя — це історія жанрів і літературних типажів. Великий поетичний успіх окремих авторів малопомітний в той час, зате повчальна, притчева поезія приєднується за змістом і формою до придворної літератури. Поети з бюргерського класу їздять країною, збираючи матеріал для своїх творів. До актуальних тем належать політика, мода, помилки церкви і клериків, занепадаюча мораль того часу. Автори рівняються на лицарсько-придворні ідеали. Інтересом для кочових поетів із соціально невизначеним місцем проживання було не надбання нового, а збереження старого. Хоча описані теми, хвилювання, уподобання та побоювання були сучасними, актуальними саме для їх часу. До творів тієї доби належать повчальна та притчева поезія, такі документи культури, як хроніки, правові книги, релігійна та фахова література. Вона демонструє зацікавленість у дійсності, як насправді відображаються вчення, приповіді духовних і моральних страхів людей [13]. Особливо притчі переймають у свою форму суттєві елементи і функції лірики, хоча при цьому надається перевага алегоричній поезії, любовній алегорії, алегоричній повчальній поезії в фабулі і прикладах.

Взагалі лірика посткласичного і пізньосередньовічного часу та притчева поезія формально-змістовно орієнтуються на норми класової, придворної поезії. Але при цьому їм не вистачає сили самостійного формування, пов'язаних з часом подій і переживань. Лірика залишається консервативною, навіть у бюргерських поетів, наприклад, у Конрада фон Вюрцбурга. Ліричні твори, створені дворянськими поетами пізнього Середньовіччя, такими як Ульрих фон Ліхтенштейн або Освальд фон Вольнштейн чітко демонстрували збереження форм і традицій, але при цьому виражали ідентичними поняттями нове, інше розуміння ідей та дійсності. Так, придворне *wor* вживається Йоганесом Гандлоубом для визначення бюргерської дружини, під лексемою *minne* розуміють бездушне кохання, лексичні одиниці *zuht* — 'виховання, освіта' та *meze* — 'величина, розмір' скоріше сприймаються як книжкові поняття, а не як норми духовного твору. З одного боку, лірика придворної класики у XIV та XV століттях схилилася до великих

рукописних збірок, з іншого боку, служила формальним прикладом стилізованої рими міським майстрам пісні. Зрештою народна пісня зберегла теми й елементи придворного мінезангу і тільки змінювала первісний текст у результаті частого виконання [12 : 13].

Романтиці була знайома поетична душа народу. Духовна лірика та духовна народна пісня того часу виступали контрафактурами — відомі вірші були покладені на відомі мелодії. В піснях об'єднувалися епігонська лірика та пізньосередньовічна притчева поезія кочових поетів.

В епосі також визначальними все ще залишались артус теми, але вони занепали через повчальну і фабульну радість оповідання того часу. Відбувалося довершення придворних вірців. У почесному служінні великим майстрам відбувалось віршування в уточнюючому, прикрашеному стилі освічених епігонів, що втрачали відчуття міри як при оволодінні мовою, так і при подоланні проголошених ними перешкод. При цьому епос переймає типові для того часу риси повчальності. Писемні пам'ятки, особливо проповіді містиків, в яких формується перша поетична мова прози, впливали на епос як зменшені форми новели, шванку та легенди. Це були адекватні для свого часу форми, в яких переплітались реалізм і блаженство, бажання вигадування та розповідь непристойностей [13 : 22].

Новела та шванк, завдяки Штрікеру та Конраду фон Вюрцбургу, знайшли широке розповсюдження в суспільстві, навіть коли не дивлячись на претензійні повчання або попередження, могли відпускати злі жарти та неприкриту еротику. Хроністика того часу призвела поступово до розпаду прозових придворних епосів для дворянської публіки, у той час коли бюргерський клас насолоджувався прозаїчними народними книгами.

Що стосується драми, починаючи з XII століття, відомі духовні драми з самого початку фіксувались латинським шрифтом, в XIV та XV століттях передавались німецькою мовою. В них розширювались сюжетні лінії, збагачувались реальними сценами та фігурами, збільшувалась тривалість і використовувалась під час церковних свят, які продовжувались декілька днів. Церковні заходи залишались мабуть вирішальними для великодніх, містичних і пристрасних ігор. При цьому слід зазначити, що розширення сцен відбувалося за рахунок уявлення загальної біблійської історії світу та його зцілення [12 : 22].

Світогляд, розуміння та сприйняття світу і дійсності рішуче змінилися у пізньому Середньовіччі у порівнянні з часом до 1230

року. Світ став дійсністю людини, він більше не був статичним, а навпаки змінним, облудним, при всій радості існування вселяючим невпененість, тому що він не знімає заборону на прямиий погляд у потойбічний світ. Для життя і суперечливості в світі людина потребує наставляння та управління. Все це вона отримувала у вигляді повчальної поезії, легенди, алегорії, зцілюючої драми, фабули та притчі. Вищеназвані жанри набагато краще відчували та передавали сцени життя та життєві страхи і переживання пізнього Середньовіччя, ніж ідеалізуючі літературні твори великих придворних попередників.

Але, не дивлячись на протиріччя, все ж таки були відсутні конкретні, ідеальні провідні картини, не було центру та загального знаменника.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що дисонанси, протиріччя та контрасти визначали літературні напрямки того часу. Поруч зі світовою радістю знаходився світовий страх, поряд з простою чуттєвістю в поезії шванків — пристрасні пошуки Бога в наставницькій релігійній літературі, яка розповсюджувала паралельно релігійну культуру в багатогранних формах. Порядок і сприймання пізньосередньовічної споживчої літератури розглядалися з точки зору сфер буття та життєвих форм, так як межі між поезією та фаховою літературою не були чітко визначеними. Виокремлювалась в той час наукова та ділова література [13 : 23].

При цьому слід пам'ятати, що література пізнього Середньовіччя ще мало досліджена. Лише ґрунтовний аналіз перш за все прози та фахової прози XIV — XV може принести бажане розширення кругозору, що стосується не тільки літератури, а також і мови середньовіччя.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бублик В. Н. Історія німецької мови. — Вінниця: Нова книга, 2004. — 266 с.
2. Левицький В. В. Історія німецької мови. — Вінниця: Нова книга, 2007. — 214 с.
3. Bach, Adolf Geschichte der dt.Sprache, Quelle&Meyer Heidelberg,1956. — S. 360.
4. Dhondt, Jan Das frühe Mittelalter B.10. — Fischer Taschenbuch Verlag Frankfurt/M.,1990. — S. 397.
5. Dhondt, Jan Das Hochmittelalter B.11. — Fischer Taschenbuch Verlag Frankfurt/M.,1991. — S. 349.
6. Erben, Johannes Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. — Erich Schmidt Verlag GmbH & Co. — Berlin. — 2006. — S. 205.

7. Ehrismann Otfried Einführung in das Werk Walters von der Vogelweide. — WBGI Darmstadt, 2008. — S. 144.
8. Ernst Peter Deutsche Sprachgeschichte, Ebner&Spiegel GmbH,Ulm. — 2005. — S. 254.
9. Oksaar Els, Mittelhochdeutsch. — Almquist&Wiksell, Stockholm. — 1965. — S. 542.
10. Paul Hermann Sprachgeschichte. — Halle a.S.Verlag von M.Niemeyer- 1909. — S. 428.
11. Polenz Peter Geschichte der deutschen Sprache. — Walter de Gruyter Berlin. — 2009. — S. 224.
12. Pretzel Ulrich Mittelhochdeutsche Bedeutungskunde, Carl Winter Heidelberg, 1982. — S. 296.
13. Eine neue Geschichte der dt.Literatur hrsg.von Berlin University Press, 2007. — S. 1219.

О КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЕ ПЕДАГОГА

У статті досліджені особливості комунікативної культури педагога в аспекті прогнозування конфліктогенних ситуацій і запобігання конфліктам. Освітній процес як комунікативний акт вимагає уважного аналізу з точки зору конфліктогенних ситуацій, спровокованих недооцінкою загального знання про комунікативні конвенції.

Ключові слова: комунікативна культура, конфлікт, спілкування.

The article describes the features of the communicative culture of the teacher in the aspect of prediction of conflicts and conflict prevention. Educational process as a communicative act requires an attentive analysis from the point of view of the conflict situations provoked by the underestimation of general knowledge about communicative conventions.

Key words: communicative culture, conflict and communication.

Актуальность исследования проблем речевой культуры педагога обусловлена потребностями улучшения качества образования, его эффективности, необходимостью усовершенствования условий обучения и задачей воспитания личности, адекватной запросам современного глобального информационного мира, личности конкурентоспособной и востребованной в разных социальных системах.

При этом важнейшей стороной указанной проблемы является та, что связана с профессионализмом учителя, то есть того, кто обучает, кто воздействует своим авторитетом на обучающегося, будь это школьник, учащийся или студент вуза.

Новые требования, которые выдвигаются к личности учителя, вызваны теми социальными сдвигами, процессами, изменениями, ареной для которых становится мир в целом, с одной стороны, и теми индивидуальными, конкретными условиями, факторами, в которых изменения не столь наглядны, но все же присутствуют, которые трансформируются, но медленнее, с другой стороны. Глобаль-

ные изменения касаются социальной интеграции, универсализации запросов, повышения качества и ассортимента образовательных услуг, многообразия форм и прозрачности контроля усвоения знаний, увеличения методик мониторинга его освоения на уровне учебно-воспитательного процесса, смещения акцента с личности учителя как основного носителя и транслятора знаний, развития интернет-образования и прочее. Личностные параметры учителя не подлежат прямому воздействию и сканированию. Это, в некоторой степени, скрытый мир. Однако от него многое зависит в профессии учителя. Это не просто фон для передачи знаний. А нечто, что подлежит рассмотрению, изучению, исследованию в разных областях знаний, в том числе и педагогике, психолингвистике, философии.

Целью статьи является выявление специфики коммуникативной культуры педагога как объективации его личностного потенциала в аспекте конфликтогенных ситуаций в образовании.

Среди современных научных публикаций, затрагивающих обозначенную тему, можно выделить работы таких украинских ученых, как В. Андрущенко, С. Гончаренко, Л. Губерский, М. Евтух, И. Зязюн, В. Кремень, В. Кушерец, И. Надольный, В. Огневьюк и др. Исследователи киевской школы логики А. Ишмуратов, М. Попович, И. Хоменко и др. рассматривают коммуникативную, интерактивную, феноменологическую составляющую и выделяют уровни измерения общения: субъективный (экспрессивный), реальный (когнитивный) и нормативный (суггестивный). Однако проблема остается актуальной в силу ее многоаспектности.

Общение, коммуникация всегда были неотъемлемой частью образования, культуры, или культуры образования. Более того, определенному типу образования соответствует и тип общения, тип диалога между субъектами образовательной деятельности, доминирующий в данную эпоху. Внешне такой традиционный вид аудиторной работы, как лекция, кажется самодостаточным. Реакция слушателей предполагается, но не имеет особого значения. Однако реакция латентная (пусть в форме невнимательного прослушивания) присутствует и в самой отстраненной лекции-монологе. Диалог предусматривает живую реакцию и наличие хотя бы двух участников процесса, имеет множество форм в зависимости от характера участия субъектов. Предметом внимания многих современных исследователей является интересубъективный диалог. В отличие от других форм диалога (например, мнимого, когда лектор задает вопросы “в воздух” и напря-

женно ждет “правильного” ответа), здесь присутствуют минимум два равноправных субъекта.

Для характеристики общения между учителем и аудиторией важно учитывать и языковые, и экстралингвистические факторы, контекст, коммуникативную ситуацию, коммуникативные модели, пересекающиеся в пространстве дискурса.

По Ю. Лотману, польза партнера по коммуникации заключается в том, что он другой. Немаловажным во избежание конфликтных ситуаций является овладение методами продуктивного общения с аудиторией. Здесь очень важны сотрудничество, согласие, содействие, а не авторитаризм и диктат. В соответствии с этим необходимо внедрять специальные методики конструирования стиля общения и поведения таким образом, чтобы сформировать навыки сотрудничества, чувства сопричастности, вовлеченности. Различаются по задачам ситуации, в которых педагогу предстоит общение с массовой аудиторией или индивидуальный контакт, работа с небольшими по численности группами.

При контакте с массовой аудиторией, например, следует учитывать различные фоновые факторы. В силу возрастной общности, сходства ожиданий, настроения и пространственной близости часто взаимное влияние перерастает в циркулярную реакцию — нарастающее обоюдонаправленное эмоциональное заражение. Может произойти резкий эмоциональный подъем, ослабление критической компоненты, волевой коррекции поведения. Аудитория в такие моменты напоминает единый организм. От учителя зависит, в какую сторону может качнуться маятник. Не следует противопоставлять себя аудитории, поучать ее, показывать ее некомпетентность, неподготовленность к обсуждению каких-либо проблем, критиковать с оттенком превосходства, унижать. Иногда уместна провокация спора ради оживления материала. Но ее следует применять осторожно, особенно в условиях перерастания риторического диалога в эвристический, проводимого в условиях мнимого (в одностороннем порядке — для преподавателя, а не остающихся в неведении учащихся) конфликта.

Часто переход от ровного, спокойного общения к конфликту остается незаметным. Это не значит, что конфликта не существует. В его динамике присутствуют как скрытая, так и артикулированная фазы. Последняя носит демонстративный характер разной степени агрессии и форм выражения. Иногда коммуникация намеренно прерывается, чтобы показать степень недовольства оппонентом.

В условиях возрастного отрыва между педагогом и учащимся стороны оказываются в неравных отношениях. И часто конфликт протекает в латентной форме до неожиданного (для ненаблюдательного учителя) взрыва.

Конфликтогенными факторами чаще всего выступают слова, речевые обороты, выдающие в учителе стремление к превосходству, претензию на приоритетность положения и мнения. Современному педагогу важно владеть приемами корректной аргументации, уметь оперативно анализировать и оценивать коммуникативную ситуацию, разрешать противоречия, которые возникают в связи с желанием собеседника отстоять свою точку зрения по данному вопросу.

Кроме личностных установок на толерантный диалог между субъектами образования большое значение имеют социальные факторы, положение учителя в обществе, государственная политика по отношению к нему, а также та идейная парадигма, которая характеризует образование в целом.

Существенными чертами образования, построенного в рамках современной парадигмы, по мнению М. Романенко, должны быть такие, как “отказ от претензии на формирование единого мировоззрения (выработка мировоззрения — это дело личностных усилий каждого человека); установка на равенство разнообразных видов опыта (интеллектуально-познавательного, религиозно-мистического, морального, эстетического, практически-технического); отказ от односторонней ориентации на трансляцию конкретных знаний и умений в пользу формирования универсальных культуротворческих способностей, которые позволяют человеку самостоятельно формировать себя, организовывать (рационализировать) необходимую информацию в рамках индивидуальной культурно мотивируемой программы жизненного развития” [1:327]; ориентация на культурно-национальный плюрализм, исходя из множественности способов рационального оформления непосредственного жизненного опыта людьми разных культур, и, соответственно, на важность поликультурности, межкультурного синтеза, вообще диалога культур; преодоление в педагогике псевдонаучной позиции абсолютного субъекта, когда педагог на основе того, что он якобы владеет истиной, считает себя уполномоченным принимать решение за ученика и навязывать ему свою позицию; освоение учителями новой образовательной парадигмы, в которой учитель занимает позицию посредника между учеником и культурой; ориентация на формирование особенного

способа мировоззренческого мышления — системно-ситуационно-го, в связи с отказом от построения универсально-истинной картины мира и ценностным переживанием повседневного бытия и деятельности; смещение фокуса содержания образования из сферы науки в сферу культуры, когда последняя выступает не просто в качестве иллюстрации определенных сторон бытия, а самим этим бытием, которое определяет индивидуальные модели жизни и деятельности; представление науки в процессе учебы, с одной стороны, как одной из форм бытия культуры, а с другой стороны — как полирациональной дисциплины, которая включает у себя классическую, неклассическую, постклассическую рациональности; рассмотрение культуры как полисистемного образования, которое аккумулирует в себе разноголосицу эпох, народов, мировоззрений, каждое из которых имеет свою уникальную ценность для современной цивилизации; “подход к детству как к самоценному периоду, особенной культуре, которая хранит и продуцирует в себе традиции, уже потерянные или еще не приобретенные взрослыми, как к потенциальному источнику решения экзистенциальных проблем современного человека” [2:328].

Современные модели образовательного процесса при всем своем многообразии схожи в том, что в них обязательно учитывается коммуникативная компонента и то, что, как утверждает И. Мысык, “реализация основных тенденций развития системы образования зависит не в последнюю очередь от субъекта образования. То есть того, кто получает знание в определенной культурной упаковке, будучи сам продуктом, представителем, носителем некоторых культурных образцов” [3:66].

Действительно, “условием успешности образовательного процесса как коммуникативного акта является адекватная оценка предметно-референтной ситуации как общего знания о коммуникативных конвенциях, нормах, ритуалах, поведенческих образцах в модели “обучающий — обучаемый”.

На основе сложившейся у субъекта образования картины мира формируются и соответствующие интерсубъективные стратегии ее социального воспроизводства, например, локализма при абсолютизации этнокультурного фактора или глобализма при доминанте космополитических ценностей. Кроме того, мир не стоит на месте, и это тоже своеобразный динамический фактор, который о себе заявляет масштабно и в повседневности, и в других сферах существования человека (экономике, политике, моде и пр.).

Одной из важнейших целей современного образования является формирование коммуникативной компетентности индивида, основанной на раскрытии его культурного ресурса как динамического фактора успешных, полноценных дискурсивных практик. Глубинным механизмом конструирования реальности является язык, с его помощью объективируется, транслируется и сохраняется знание, строится сетка семантических и культурных различий” [4: 67].

Многие современные авторы разрабатывают новую модель учителя, который открыт для общения, уважает культуры разных народов, владеет языками, успешно осваивает иные коммуникативные образцы, вступает в диалог, толерантен. Это человек, который мобилен в своем развитии и профессиональном росте, то есть способен к изменениям, к восприятию нового, нестандартного, обладает критическим мышлением. Это профессионал, который компетентен в своей области и стремится совершенствовать свое мастерство и перенимать опыт, творчески решать проблемы обучения и воспитания.

Большое значение имеет педагогическая направленность личности: гуманизм, доброта, оптимизм, человечность, уважение к учащемуся, к его достоинствам; эрудиция, умение увлечь предметом, а не вызвать неприязнь к нему; добросовестность, трудолюбие, принципиальность, честность, требовательность; терпение, выдержка, конструктивная критика и самокритика; эмоциональность, активность; мастерство, увлеченность, инициативность; личный пример учителя-новатора, мастера своего дела.

Чаще всего в модели современного учителя подчеркивается значение общей культуры педагога. Подчеркивается, что будущему учителю необходимо усвоить не только педагогические, но и психологические, культурологические, физиологические и другие знания; сформировать практические умения и навыки (информационные, развивающие, организационные, коммуникативные, исследовательские, самообразования и другие); развить, сформировать или откорректировать педагогические способности (дидактические, организационные, конструктивные, перцептивные, экспрессивные, коммуникативные); развить, сформировать или откорректировать морально-психологические, социально-перцептивные и индивидуально-психологические особенности и качества. К профессионально-направленным параметрам относят любовь к детям, профессии, преданность профессии, ответственность, обязательность, честность, тактичность, вежливость, авторитетность, взвешенность, имидж;

к интеллектуальным — гибкость, вариативность, самостоятельность, критичность, производительность, эрудицию, хорошую память, остроумие, владение устным и письменным языком; подчеркиваются индивидуально-психологические качества: сдержанность, требовательность, уравновешенность, наблюдательность, толерантность, воля, готовность к самосовершенствованию; к экстравертивным качествам относят уважение к человеку, коммуникабельность, доброжелательность, милосердие, сочувствие, альтруизм и тому подобное [5: 79–80].

В вариантах гипотетической личности учителя находим то, что современный педагог должен владеть основами экономических знаний, навыками организационной и воспитательной работы, обладать компьютерной грамотностью, умением использовать информационные технологии в профессиональной деятельности, отличаться высокой культурой, приличным знанием иностранного языка, быть инициативным и ответственным человеком, нуждаться в постоянном обогащении и обновлении знаний, быть способным к инновациям. Будущий учитель должен быть открытым для экспериментов и одновременно оставаться толерантным в отношении к существующей организации обучения. Учитель должен иметь высокие моральные качества, любить своих учеников. Личные качества учителя должны быть гармонично связаны с профессиональными знаниями и способностями. У будущего учителя необходимо воспитывать культуру мышления, он должен уметь сам добывать информацию.

Учитель должен уметь анализировать и прогнозировать, правильно оценивать свои возможности, рисковать, не боясь нового, быть оптимистом, обладать чувством меры. Труд учителя должен вобрать в себя все, чем умеет и может послужить учитель юному поколению, переживающему процесс физического и духовного становления в кризисном социуме. Это значит, что для учителя недостаточно обладать широким философским кругозором, в совершенстве знать свой предмет, использовать современные методы учебы и воспитания учеников. Он должен выполнять миссию духовного поводыря, должен быть для них одновременно источником авторитетной информации, мастером обучения, быть организатором познавательного диалога ребенка с окружающим миром, людьми, быть личным психологом и психотерапевтом, социальным работником и наставником [6: 122–124].

В. Кремень также подчеркивает важность широкой общей культуры педагога: “Она необходима не только для того, чтобы учитель был

личностью, а для того, чтобы его постоянные отношения с учеником не были омрачены аморальным, некультурным, неэффективным общением, чтобы каждое слово, каждый поступок педагога демонстрировали богатство его внутреннего мира и позитивно воздействовали на ученика” [7: 140].

Идеальность моделей бросается в глаза, и это, несомненно, образец, к которому следует стремиться. Главное, что подчеркиваются именно личностные качества педагога, именно они становятся фундаментом профессиональных умений и навыков.

Таким образом, коммуникативная культура педагога является важнейшей составляющей общей педагогической культуры. Специфика профессиональной и психологической подготовки педагога, встречающегося по роду деятельности с разнообразными коммуникантами, предполагает прежде всего установку на толерантность. В аспекте прогнозирования конфликтогенных ситуаций и предотвращения конфликтов в образовании большое значение имеют личностные качества педагога, артикулированные в моделях современного учителя.

Образовательный процесс как коммуникативный акт требует внимательного анализа с точки зрения конфликтогенных ситуаций, спровоцированных недооценкой общего знания о коммуникативных конвенциях.

Разработка коммуникативных моделей, нацеленных на расширение пространства культурного диалога, которым может овладеть современный педагог, является перспективным направлением исследования предложенной темы.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : дис. ... доктора філос. наук : 09.00.10 / Михайло Ілліч Романенко. — Д., 2003. — 408 с.
2. Там же.
3. Мысык И. Г. Методологические основания лингвистического времени в контексте философии образования : дис. ... доктора филос. наук : 09.00.10 / Ирина Георгиевна Мысык. — Одесса, 2010. — 392 с.
4. Там же.
5. Барбина Е. С. Педагогическое мастерство — искусство и наука быть человеком: учебно-методическое пособие / Е. С. Барбина. — К.: Полиграфия, 1995. — 73 с.
6. Там же.
7. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — К. : Грамота, 2005. — 448 с.

DIE STRUKTURELLE ACHSE DES SATZES (AUFGRUND DER DEUTSCHEN SPRACHE)

В статье рассматривается категория предикативности в синтаксической структуре немецкого предложения. Показаны роль и функция предикативного знака в построении модели предложения.

Ключевые слова: предикативность, предикативный знак, синтаксическая модель предложения.

У статті розглядається категорія предикативності в синтаксичній структурі німецького речення. Показано роль та функцію предикативного знака в побудові моделі речення.

Ключові слова: предикативність, предикативний знак, синтаксична модель речення.

The article deals with the category of predicativeness in the German sentence syntactic structure. The sign of predication role and function in building a sentence model are presented.

Key words: predicativeness, sign of predication, syntactic sentence model.

Im Artikel werden bedeutende für Syntax Erscheinungen, die mit der Prädikativität verbunden sind, beschrieben und behandelt. Das Prädikative Zeichen, das den linguistischen Sinn der Prädikativität bestimmt, macht den Mechanismus des Funktionierens der Kategorie klar. In dieser wissenschaftlichen Arbeit wird die Rolle des PZ beim Aufbau des Satzmodells gezeigt. Die wissenschaftliche Neuigkeit der Arbeit ist die, dass zum ersten Mal die Funktion des PZ bei der Entstehung des aktuellen Subjekts und Prädikats beschrieben wird. Das PZ beeinflusst Typen des Subjekts und des Prädikats. Prinzipiell neu ist hier die Beschreibung des 2. Typs des Prädikats wie ein Gebilde aus dem finiten Verb und dem Prädikament, das hier als eine beliebige sprachliche Einheit verstanden wird, die strukturell und semantisch das Prädikat vollendet. Die Ergebnisse des Artikels können praktisch angewandt werden.

Der Ausgangspunkt bei der systematischen Syntaxbeschreibung soll das Modell des Satzes als eine Haupteinheit und der ersten Stufe der strukturellen Beschreibung auf dem Niveau des Satzes sein [1: 7]. Wie bekannt, kann die Struktur des aktuellen einfachen Satzes erschwert werden, ohne den Umfang des Satzes zu erweitern.

Unter dem Satzmodell ist die Formel des Aufbaus, ein Teil des Sprachcodes zu verstehen. Die aktuelle Einheit, die bei der Realisierung des virtuellen Modells entsteht, ist die Formel des Aufbaus [1: 20].

Die Gegenüberstellung des sprachlichen (das Niveau der Sprache) und gesprochenen (das Niveau der Rede) Status des Satzes scheint begründet zu sein, weil die gewisse Asymmetrie des Satzinhalts und Satzausdrucks bei der Aktualisierung der Satzeinheit (des Zeichens der Kategorie der Prädikativität) zu beobachten ist. Das prädikative Zeichen (PZ) aktualisiert die logisch-grammatische Kategorie der Prädikativität (LGKP), die, wie bekannt, grundlegende Kategorie des Satzes ist. PZ ist das Sprachzeichen von LGKP, das ihren Inhalt zum Ausdruck bringt. Das aktuelle Subjekt und das aktuelle Prädikat, die traditionell als Einheiten des Satzes gelten und seinen Kern konstituieren, sind in der Tat eine Erscheinung der Rede, aber nicht der Sprache, deswegen sind sie keine Konstituenten vom PZ. Das Subjekt und das Prädikat gehören nicht der Sprache, da sie als aktualisierte Satzglieder die syntaktische Kategorie sind. Sie können als funktionelle Begriffe als konkrete Elemente nicht sein. So, z.B. die Eigenschaft der Funktion vom Prädikat ist nur für die Sätze gültig, wo es dieses als funktionales Satzglied gibt.

Als eine kommunikative Einheit, die den Satz eindeutig prägt, gilt das prädikative Zeichen, das LGKP materialisiert. Diese Eigenschaft vom PZ unterscheidet es von den anderen, nennenden Einheiten — vom Wort und von der Wortverbindung [2: 89–90].

Der Sprechakt, bestimmte Beziehungen, die im Prozess des Sprechakts entstehen, bilden den Gegenstand vom PZ. Die Gegenwärtigkeit, mit der das PZ in Wechselbeziehung tritt, ist die Grundlage (die Basis) vom PZ. Die Prädikativität ist die Fähigkeit vom PZ zur Einleitung der von ihm genannten Situation, sei sie real oder gekünstelt, ins System eines beliebigen Redeakts. Genau diese Fähigkeit vom PZ verleiht ihm die Eigenschaft einer kommunikativen Einheit.

Das PZ stellt einen scharf geschnittenen Kern der Situation. Die anderen Mitglieder der Struktur der Situation befinden sich in der Abhängigkeit von der Distribution des PZ. Das PZ ist das Gerippe der Situation, zu dem sich alle anderen ihre Teile anschließen, für die auch freie Stellen vorgese-

hen sind. Also, das PZ ist die Strukturachse des Satzes als einer kommunikativen Haupteinheit.

Das PZ hat einen zweiteiligen Aufbau für die deutsche Sprache (die Formel sieht so aus: $Nn*Vf$), und das entspricht dem zweiteiligen Aufbau des Gedankens, was die Hauptbedingung für den Ausdruck der Existenzform des Gegenstands ist.

Hier beschreiben wir die Formel " $Nn*Vf$ ": " Nn " ist das Nomen im 1. Fall (Nominativ). Dies ist der Ausgangspunkt des dem Gegenstand zugeschriebenen Merkmals. Der zweite Teil des Sprachzeichens " Vf " ist das Verb in der finiten Form, das das dem Verb zugeschriebene Merkmal expliziert. Die Zweiteiligkeit vom PZ ist notwendig und von den logischen Umständen zu erklären. Die Sache ist die, dass die verallgemeinernde Bedeutung vom PZ ist: das Merkmal kann außerhalb des Gegenstands nicht existieren; gleichzeitig ist der Gegenstand ohne Merkmal eine ganz andere Einheit, d.h. die Rede ist von der Einheit der Nennung, aber nicht der Mitteilung. Das PZ prägt die kommunikative Einheit ein.

Das PZ, das die grammatische Achse des Satzes ist, prägt seine grammatische syntaktische Struktur. Der Inhalt des PZ ist ein Kriterium, das syntaktische Beziehungen des PZ bestimmt. Der aus dem Subjekt und Prädikat bestehende Satz nennt man den "nackten" Satz. Viele Gelehrte (O. I. Moskalskaya, L. S. Barchudarov, W. G. Admoni, W. Schmidt u.a.) behaupten, dass syntaktische Beziehungen auf Grundlage der logischen Beziehung aufgebaut sind. Dem PZ sind die folgenden syntaktischen Beziehungen eigen: 1) Subjekt-Prädikat-Beziehung, 2) PZ-Objekt-Beziehung, 3) PZ-adverbiale-Beziehung, 4) PZ-Attribut-Beziehung.

Die attributive Beziehung bezeichnet das Merkmal des Gegenstands, das eng mit dem letzten verbunden ist, das mehr oder weniger konstant ist, aber ohne Gegenstand nicht existiert (darüber sieh auch: W. W. Winogradow, A. I. Smirnitskij, B. N. Golowin, F. Schmidt u. a.). Das Satzglied, das eine attributive Beziehung mit dem PZ bildet, heißt das Attribut. Konkretisiert/bestimmt zu werden braucht das nominale Glied des PZ (Nn).

Die attributive Beziehung fixiert das, was früher bestimmt worden ist. Das Attribut ist nach dem von ihm genannten Merkmal statisch und gehört in der Regel zum früheren Gedanken. Deswegen gibt es ein Attribut im Satz für die Konkretisierung des dynamischen Merkmals, das dem Gegenstand zugeschrieben wird [3: 77]. Die attributiven Wortverbindungen implizieren die Subjekt-Prädikat-Beziehung, die dem PZ immanent gehört. Die genannten Wortgruppen gehören zum Mikrofeld der explizit-impliziten Prädikativität.

Das PZ wird im Wort, Satz, in der Wortgruppe durch die Extrapolation vom PZ und durch die Methode der syntaktischen Transformation entdeckt. Die Extrapolation vom PZ mit Hilfe der Transformation stellt die Invariante der Bedeutung fest.

Alle syntaktischen Varianten der impliziten Prädikation sind gedeckte (verhüllte) Prädikationen, weil sie mit Hilfe der verhüllten grammatischen Mittel ausgedrückt werden [4: 78].

Der Satz im Sprechakt ist eine komplizierte Verflechtung von den offenen (expliziten) und verhüllten (impliziten, latenten) Prädikationen.

Nach Charitonowa I. J. ist die latente Prädikation die Nebenprädikation des Satzteils, dessen Modalität, Person, Negation nicht mit grammatischen Mitteln ausgedrückt sind [5: 126].

Das Prädikat und das Subjekt bilden das strukturelle Minimum des aktualisierten Satzes. Die Struktur des Prädikats aber ist nicht a priori gegeben. Sie wird während des Sprechakts formuliert. Der Typ des Prädikats basiert auf der strukturellen und semantischen Valenz des Verbs und hängt von der strukturellen und semantischen Vollkommenheit des Merkmals ab, das dem Gegenstand zugeschrieben wird und das sich an das Vorhaben des Sprechenden orientiert.

Es kommt vor, die semantische Valenz des Verbs begrenzt die Wahl der Kontextpartner, diktiert das Verhältnis nur mit dem Handlungstätter. Die Rede ist dann von dem einfachen Prädikat auf der Oberfläche, z.B.:

Eine Eule schreit.

Der Sarg stürzt.

Die Blume verblüht.

Die semantische Valenz des Verbs kann den anderen Partnern, die auf der Oberfläche obligatorisch sind, freie Stellen öffnen. Die Rede ist dann von dem Prädikat, das aus dem finiten Verb und einer Komponente besteht, die das Prädikat strukturell und semantisch vollendet. In der deutschen Grammatiklehre (G. Weinrich, P. Grebe, J. Busch, W. Jung) zählt man solche Komponente zu dem lexischen Objekt des unvollkommenen Verbs, traditionell als Prädikativ bezeichnet.

Der Autor dieses Artikels bezeichnet jede beliebige Spracheinheit, die strukturell und semantisch das Prädikat vollendet, als Prädikament. Das Prädikament schafft die Vollkommenheit des aktuellen Merkmals, das dem Gegenstand zugeschrieben wird.

Als Beispiele für das Prädikat mit dem Prädikament kann man folgende Prädikate nennen:

1) das Prädikat besteht aus der finiten Form des Verbs haben/sein und der Partikel "zu" und dem Infinitiv als Prädikament. Als umgangssprach-

liche Varianten könnten die folgenden Gruppen genannt werden: geht zu machen, steht zu erwarten, bleibt zu tun, es gibt zu essen, es geht zu + Infinitiv. Diese Konstruktionen werden von G. W. Oserow ausführlich beschrieben [6: 3–13]. Hier führen wir Beispiele mit dem genannten Typ des Prädikats an:

Der dicke Serno hat die Hände auf den Hügel seines Bauches gefaltet, obwohl es nichts zu beten gibt [7: 20].

Sie wendet sich zu gehen [8: 23].

Auf lexische und grammatische Idiomatismus der Konstruktionen “haben/sein + zu + Infinitiv“ weist der hervorragende russische Gelehrte O. I. Moskalskaya hin, die einen hohen Grad der Grammatikalisierung dieser Konstruktion hervorhebt [9: 87–93]. Die Wahl der Verben, die als erster Teil dieser Konstruktion gebraucht werden, ist begrenzt:

In der nächsten Nacht hatte er auf Hochposten zu ziehen [11: 43].

Erkenntnis des Tages: Es ist gut zu wissen, wer man ist! [8: 309].

2) Eine andere Gruppe der Verben, die eine lexische und syntaktische Vollkommenheit verlangen, sind verba dicendi et sentiendi. Sie bezeichnen eine Handlung, die unter Vorhandensein der bestimmten physischen oder psychischen Umständen vollzieht (sehen, hören, finden, erkennen, lesen, erwarten, spüren, glauben, denken, sprechen). Diese Verben bilden ein Prädikat mit dem Prädikament, z. B.:

Keine fünf Minuten später sehe ich Anne in einiger Entfernung entschlossen auf mich zu pilgern [8: 298].

Beim Abendessen erzähle ich dann auch Sheelogh auf ihre erneute Nachfrage bereitwillig alles, was sie über meinen Job zu wissen wünscht [8: 298].

3) Das Prädikat können auch die Verben aktualisieren, die Notwendigkeit und Regelung der menschlichen Tätigkeit ausdrücken (fordern, vorsehen, vorgeben, ausweisen, klären, erledigen u.a.):

Sie gibt vor, irgendein unsichtbares Eigentum des Volkes zu verwalten und zu mehren [8: 75].

Sie entsinnt sich, die junge Frau in der Stadt gesehen zu haben [8: 86].

Daran brauchst du nicht zu zweifeln!

Die logisch-grammatischen Kategorien, die spezifische Ausdrucksformen haben, können nicht immer Forderungen des Sprechaktes stattgeben [10: 100]. Das Prädikat, das aus dem Verb “haben/sein“ und dem Infinitiv ohne Partikel “zu“ als Prädikament besteht, kann diesen Gedanken von A. T. Kukuschkina am besten veranschaulichen. Der Meinungen einiger Gelehrten nach (W. A. Sherebkow) entstand die Konstruktion “haben/sein + Infinitiv“ in der letzten Zeit als eine abgekürzte Form für ähnliche Kon-

struktionen mit dem Perfekt oder Plusquamperfekt. Sie gilt als ein funktionales Synonym für die Konstruktion der Vergangenheit "haben + Partizip II": *Er hatte plötzlich eine Ohrfeige kleben = Man gab ihm eine Ohrfeige, und sie klebte an ihm auch weiter.*

In der deutschen Sprache fehlt die Konstruktion, die ähnlich der englischen Sprache eine dauernde Handlung ausdrückt (vgl.: *he is singing, he was singing*). Die deutsche Sprache gilt den Verlust durch den Gebrauch von "sein + Infinitiv" ab. Die Wahl der Verben als Prädikament nach dem Verb sein als *verbum finitum* ist begrenzt. Das *verbum finitum* "sein" verträgt sich in diesem Fall mit einigen wenigen Infinitiven (gehen, fahren, tanzen, baden, kaufen, angeln u.a.):

Ich werde nicht sagen, dass sie tanzen waren.

Sie haben sich rasch eingelebt, waren Sie schon baden?

Das Prädikament in den oben genannten Fällen darf man als lexisch-idiomatisiert bezeichnen.

Als semantisches Prädikament treten Infinitive nach den Verben auf: 1) Modalverben (in allen Personen, Zahl, Zeitformen und Modus), 2) Aktionsverben (zum Ausdruck von Anfang, Ende, Fortsetzung, Phase der Handlung), z.B.:

... und er es noch einmal zu spüren kriegt, dass er der Fremde ist.

Der alte Freund Anton Dürr begann Bienkopp zu fehlen.

Anton durfte getrost einen Blick auf den Kornboden tun, bitte [9: 7].

Unter dem grammatischen Prädikament verstehen wir alles, was das Prädikat grammatisch vollendet. Das ist das Partizip II nach den kopulativen Verben "haben/sein" zum Ausdruck von Perfekt und Plusquamperfekt; Infinitiv nach dem Verb "werden" zum Ausdruck der Zukunft; Partizip II nach dem Verb "werden" zum Ausdruck von Passiv usw.

Die strukturelle Achse des Satzes wird auf dem Sprachniveau gebildet. Das strukturelle Minimum des Satzes fällt mit dem PZ zusammen. Auf der Oberfläche ist der Subjekt- und Prädikatstyp von den kommunikativen Aufgaben, vom Vorhaben des Sprechenden abhängig. Wir unterscheiden einen Typ des Subjekts und zwei Typen des Prädikats. Der 1. Typ ist ein einfaches Prädikat, das durch ein sinnvolles Verb ausgedrückt ist und selbständig grammatische, syntaktische, lexische Vollkommenheit schafft. Der 2. Typ ist ein Prädikat mit dem Prädikament, unter dem wir ein beliebiges Mittel verstehen, das grammatisch oder lexisch, oder syntaktisch das Prädikat vollendet und mit dem letzten eine einheitliche Bedeutung bildet.

ANMERKUNGEN

1. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. — М.: Высшая школа, 1981. — 175 с.
2. Кукушкина А. Т. Ещё раз о предикативности / А. Т. Кукушкина // Грамматические категории и единицы: синтагматический аспект: Тезисы международной конференции. — Владимир: ВГПУ, 1995. — С. 89–90.
3. Головин Б. Н. Основы теории синтаксиса современного немецкого языка / Б. Н. Головин. — Н.Новгород, 1994. — 170 с.
4. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речи / С. Д. Кацнельсон. — Л.: Наука, 1972. — 215 с.
5. Charitonowa, I. J. Theoretische Grammatik der deutschen Sprache: Syntax / I. J. Charitonowa. — Киев: Вища школа, 1976. — 179 с.
6. Озеров Г. В. Структура описательного пассива / Г. В. Озеров // Изучение различных ярусов немецких языковых структур в синхронии. — Владимир: Изд-во ВГПИ, 1983. — С. 3–13.
7. Feuchtwanger, Lion. Exil. — Aufbau-Verlag. Berlin und Weimar. — 1974. S. 20.
8. Kerkeling, Nape. Ich bin dann mal weg. — Piper München, Zürich. — 2006, S. 23, 75, 86, 298, 309.
9. Москальская О. И. Устойчивые словосочетания с грамматической направленностью / О. И. Москальская // Вопросы языкознания. — 1961. — № 5. — С. 87–93.
10. Кукушкина А. Т. Лексическое и грамматическое в системе организации языковых единиц / А. Т. Кукушкина // Культура и мир, Восток-Запад. — Н.Новгород: Изд-во НГЛУ, 1995. — С. 99–103.
11. Strittmatter, Erwin. Ole Bienkopp. — Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig. — 1988.

ФЕНОМЕН РОЗУМІННЯ У ВЧЕННІ В. ГУМБОЛЬДТА І О. ПОТЕБНІ

А душу можно ль рассказать...

М. Лермонтов

Статья посвящена изучению гумбольдтианско-потембинского подхода относительно сложного динамического взаимодействия между языком / вещанием и пониманием.

Ключевые слова: язык, поведение, действительность, коммуникативная активность.

The article deals with the study of gumboltiansko-potebnyansko approach of relatively difficult dynamic co-operation between the language / broadcasting and understanding.

Keywords: language, behavior, reality, communicative activity.

Одне з центральних положень сучасної герменевтики, згідно з яким *мова завжди виходить поза межі самої себе* (мова і поведінка, мова і дійсність, мова і комунікативна активність), засвідчує актуальність вивчення гумбольдтіянсько-потембінського підходу до складної динамічної взаємодії між мовою/мовленням і розумінням.

Німецький мислитель і мовознавець В. фон Гумбольдт (1765–1835) увійшов в історію науки насамперед як мовознавець-теоретик.

Вчений сформулював декілька антиномій мови, тобто взаємопротилежних, але таких, що не руйнують систему сил, які формують зону напруження, а отже, і джерела розвитку. Окремо виділяє німецький мислитель антиномію розуміння і нерозуміння. Слово отримує своє кінцеве визначення лише в мовленні окремої особи. Однак, за Гумбольдтом, особливість спілкування полягає в тому, що мовець і слухач сприймають один і той самий предмет з різних боків, вкладають різні смислові значення в одне й те саме слово [1].

Проблему розуміння Гумбольдт пов'язував з процесуально-діяльнісним підходом до самої природи мови, яка є *“не продуктом діяльності, а діяльність”*. Відштовхуючись від того факту, що мова функціонує для позначення предметів і як засіб спілкування, вчений особливу увагу зосереджує на мовленні як внутрішній духовній діяльності, основним завданням якої є взаєморозуміння. “А це означає, що ніхто не може розмовляти з іншим інакше, ніж той інший за рівних умов розмовляв би з ним” [2: 71]. Отже, творчо-діялісна сутність мови сприяє духовній налаштованості тих, хто розмовляє однією мовою.

Звертаючись до функціонального зв'язку мовлення з діяльністю мислення і сприйняття, Гумбольдт простежує сам діалектичний процес народження мови — “народження духу, аби прийти до зворотнього впливу на дух”. І доходить вислову: “Мова є орган, що утворює думку” [2: 75]. І тут же узагальнює: “Інтелектуальна діяльність і мова являють собою тому єдине ціле” [2: 75]. Навіть не торкаючись потреби спілкування людей один з одним, вважає німецький мислитель, можна стверджувати, що мова є обов'язковою передумовою мислення і в ситуації повної ізоляції. Проте, зазвичай, мова формується тільки в суспільстві, і людина розуміє себе лише тоді, коли вона на власному досвіді переконується, що її слова є зрозумілими також й іншим людям.

Цікавими є міркування В. Гумбольдта про взаємодію власного слова суб'єкта спілкування і процесу розуміння. Коли ми чуємо утворене нами слово від інших людей, вважає вчений, то об'єктивність його зростає, а суб'єктивність не втрачається, тому що люди відчувають свою спільність. Переходячи до інших, слово стає спільним здобутком усього людського роду. “Проте в цьому спільному надбанні кожна людина володіє чимось своїм власним, особливим, що повсякчас модифікується і вдосконалюється під впливом індивідуальних модифікацій інших людей” [2: 77].

Щось подібне відбувається і з розумінням. Воно може здійснюватися не інакше як за посередництвом духовної діяльності, а відтак напрошується висновок — мовлення і розуміння є різні дії однієї і тієї ж мовленнєвої сили.

Розуміння, однак, не могло б спиратися на внутрішню самостійну діяльність, і мовленнєве спілкування могло б бути чимось іншим, коли б за відмінностями окремих людей не стояла б, “лише розщеплюючись на окремі індивідуальності, єдність людської природи” [2: 78].

У праці “О различии строения человеческих языков и духовное развитие человечества” Гумбольдт зосереджує увагу на діалектичній взаємодії особи і мовлення у різних сферах людського буття (спілкування “забезпечує людині впевненість у своїх силах і спонукає до дії”). Водночас і мова досягає своєї остаточної визначеності тільки в мовленні індивіда. Проте, за Гумбольдтом, взаємодія ця є багатосуперечливою, багатоскладною і багатоопосередкованою.

Німецький мислитель наголошує — мови окрім своєрідності свого зовнішнього організму повинні мати ще певний самобутній характер, адже призначення кожної мови — “служити знаряддям для найрізноманітніших індивідуальностей”.

Справді, міркує учений-мислитель, не говорячи вже про відмінності між статями і поколіннями, нація, що розмовляє однією мовою, включає в себе “всі нюанси людської самобутності”.

Навіть однодумці, які займаються однією справою, різняться у власному розумінні справи і тим, як вони відчують на собі її вплив. Відмінність ще більше посилюється, коли справа стосується мови, тому “вона проникає в найсокровенніші схованки душі і серця”. Однак кожна людина звертається до мови для вираження саме своєї неповторної самобутності — “народна мова завжди виходить від індивіду і кожен користується нею перш за все тільки для самого себе”. Не дивлячись на це, мова задовольняє кожного — наскільки взагалі слово, завжди в чомусь не є досконалим, здатне відповідати почуттям, що шукають для себе вираження.

Не варто не помічати й того, уточнює Гумбольдт, що мова, належачи всім, згладжує індивідуальні відмінності. Проте насправді факт взаєморозуміння засвідчує, наскільки глибоко закорінені індивідуальні відмінності в духовному досвіді кожної окремо взятої особи.

Здатність мови бути засобом вираження для великої кількості самобутніх індивідів є свідченням того, що мова має свій прикметний характер, який поєднує в собі дві протилежні властивості: в якості єдиної мови подрібнюється всередині однієї і тієї ж нації на безмежну кількість мов, а в якості цієї множини зберігає єдність, якій вона завдячує своєю самобутністю, порівняно з мовами інших національностей.

Як приклад того, наскільки по-різному всі розмовляють і користуються тією ж мовою, Гумбольдт пропонує порівняти між собою видатних письменників, кожен із яких створює для себе свою власну мову.

Зауваживши, що “ніхто не розуміє слово так, як інший”, Гумбольдт порушує проблему розуміння самого розуміння.

“Будь-яке розуміння тому завжди є водночас і нерозуміння, будь-яка згода в думках і почуттях — водночас і незгода” [2: 84]. Зазначимо, що ця проблема залишається загадковою і актуальною як для загальної філософії, так і філософії мови кінця ХХ століття [4].

Особливої уваги заслуговує сам підхід німецького мислителя до проникнення у таємницю зародження самого механізму розуміючого розуміння. Як на його думку, люди розуміють один одного не тому, що передають співрозмовникові ознаки предметів, і навіть не тому, що налаштовують один одного на повне відтворення ідентичного поняття, а тому що взаємно пробуджують спільну ланку в ланцюжку чуттєвих уявлень і первнів внутрішніх понять “торкаються одних і тих же клавіш інструментів свого духу, завдяки чому у кожного спалахують у свідомості відповідні, проте не тотожні смисли” [2: 84].

Лише в цих межах, що допускають величезні розходження, люди, за Гумбольдтом, сходяться поміж собою в розумінні одного і того ж слова.

Мова ніби набуває прозорості і дозволяє зазирнути у внутрішній порух думки мовця.

Одним з вихідних положень еволюційної теорії мови Гумбольдта є антиномія розуміння і нерозуміння. Слово отримує кінцеве визначення лише в мовленні окремої людини. Проте, за Гумбольдтом, особливість спілкування полягає в тому, що мовець і слухач сприймають один і той самий предмет з різних сторін, вкладають різні смислові значення в одне й те саме слово.

Ідеї В. фон Гумбольдта були відомі в Україні ще в першій половині ХІХ століття [1]. Однак найбільш яскравим інтерпретатором ідей німецького мислителя був український учений, засновник Харківської лінгвоетнопсихологічної школи Олександр Потебня (1835–1881) [5].

Часто ідучи за Гумбольдтом і в той же час доповнюючи й у деяких сутнісних моментах полемізуючи з ним, Потебня порушував проблему розуміння як одну з найактуальніших у антропологічному підході до мови [1].

Поділяючи Гумбольдтову тезу про те, що думка є породженням мови / мовлення, український мислитель зауважує той факт, що вже у процесі зародження у слові виникає суперечність об’єктивності і суб’єктивності, яка у свою чергу пов’язана з протиставленням *мовлення і розуміння* [6: 27]. Потебня також вважає мову передумовою мис-

лення, навіть за умови повного усамітнення людини. Проте оскільки мовлення розвивається в умовах життєдіяльності спільноти, людина починає розуміти себе, тільки випробувавши на інших зрозумілість власних слів.

Із суперечності мовлення і розуміння, з одного боку, суб'єктивного і об'єктивного, з іншого — зовсім не впливає, уточнює вчений, що мовлення суб'єктивне і самостійне, а розуміння об'єктивне і страждання.

Успадкував від німецького мислителя й істинно поглибив О. Потебня тезу про феномен розуміння як своєрідний живий процес збудження думки слухача, а не звичайну передачу певного змісту “з рук у руки”: “мовлення і розуміння — лише різні прояви однієї і тієї ж здатності мови”. І далі український вчений наголошує на комунікативному аспекті розуміння: “у розуміючому, як і в мовцеві, цей зміст має розвинутися із власної внутрішньої сили” [6: 28].

Гумбольдтіянцем Потебня був і тоді, коли вважав, що ніхто не розуміє слова саме так, як інший, тому будь-яке розуміння водночас є нерозумінням. “Тих, що розуміють один одного, можна порівняти із двома різними музичними інструментами, які приведені в такий зв'язок поміж собою, що звук одного із них викликає не такий самий, але співвідносний звук іншого” [6: 160].

Погоджується український мислитель з Гумбольдтом і в тому, що суперечність мовлення і розуміння розв'язується завдяки єдності людської природи. Як мова, так і розуміння не були б можливі, повідомлення за допомогою слова не було б тільки взаємним збудженням мовця і слухача, коли б окремі особи не були б проявом єдності людської природи.

Присвятивши Гумбольдтіянському вченню окремий розділ своєї праці “Думка і мова”, Потебня до проблеми розуміння повсякчас повертається і в наступних розділах. Так, у розділі “Мова почуття і мова думки” О. Потебня цитує німецького ученого: “ніхто не думає при певному слові саме те, що й інший”. І, коментуючи, додає: графічно це можна було б виразити двома трикутниками, у яких кути В, А, С і Д, А, Е, які мають спільну вершину А і утворюються перетинами двох ліній В, Е і С, Д і дорівнюють один одному, але решта може бути безмежно розмаїта. Звідси висновок — “будь-яке розуміння є разом з тим нерозуміння”. І у примітці до цього розділу Потебня наводить епізод з української казки про Івана Голика, в якій один з двох братів хоче з трьох дубів збудувати комору, а інший з тих же дерев зробити шибеницю [6: 94].

Людина, як вважає Потебня, мимоволі і несвідомо створює собі засоби розуміння, на перший погляд, незбагненно прості порівняно із важливістю того, що за допомогою їх досягається. Знову і знову повертається вчений до того, що передати іншому власну думку неможливо. Думати, вживаючи слово саме те, що й інший, означало б “перестати бути собою і стати іншим”, а відтак розуміння іншого в тому значенні, в якому зазвичай вживається це слово, то є абсолютна ілюзія.

У слові людина віднаходить новий для себе світ, але не зовнішній і не чужий її душі, а вже оброблений та асимільований душею іншого, відкриває істоту з такими ж потребами, і тому здатну поділяти з нею незбагненні поривання.

Відтак слово є настільки засобом розуміти іншого, наскільки воно є засіб розуміти себе самого.

У цьому контексті варто зупинитися на розділі “Слово як засіб аперцепції”. Основне питання, на яке хоче знайти відповідь український вчений: “В чому суть аперцепції взагалі і якої ролі в душевному житті можна очікувати від слова?” [6: 80].

Аперцепція, як її розглядає О. Потебня, є способом розуміння та тлумачення/перетлумачення світу, розуміння інших, і навіть більше — шляхом до розуміння самого себе через саморефлексію.

Етнолінгвопсихологічна концепція Потебні засвідчує існування прямих і зворотніх динамічних зв’язків між процесами аперцепції, розумінням самого себе і взаєморозумінням (розуміння інших).

Відомий сучасний культуролог і мовознавець Роман Кісь думку О.Потебні про нерозуміння іншого прокоментував так: “Чужая душа (ми свідомо не перекладаємо тут російську паремію, бо на ній О. Потебня вибудовує всю метафорику відповідної думки) дійсно для нас “потёмки”... але багато значить одне вже те, що в розумінні перебігу наших власних уявлень домішується думка, що зміст, який ми мислимо, водночас належить також іншому” [7: 133].

У дев’ятій лекції з теорії словесності Потебня нагадує вислів Гумбольдта про те, що “розуміння є нерозуміння” і від себе додає: “Іншими словами — зрозуміти іншого неможливо”. І далі він вдається до визначення формули розуміння: “Те, що ми називаємо розумінням, є особливого роду виникнення думки в нас самих з приводу висловленого іншим” [8: 130].

Із способом взаємодії між словом і думкою пов’язує Потебня і сам процес людського спілкування. Слово, згідно із його вченням, не

можна кваліфікувати як виражений засіб повідомлення вже завершеної думки, воно породжується роботою думки і є потрібним перш за все для самого мислячого суб'єкта. І акт комунікації стає можливим за умови, коли в тому, хто слухає, відбувається дещо подібне до того, що відбувається в самому мовцеві. “Говорити — означає не передавати свою думку іншому, а лише збуджувати в іншому його власну. Таким чином, розуміння в смислі передачі думки є неможливим” [8: 115].

У праці “Из записок по теории словесности” О. Потебня вдається до окремого розгляду питання щодо дії мовлення на самого мовця і дії його на слухача та розуміючого, тобто звертається до природи самого *розуміння*, до взаємодії активності обох учасників комунікації. “Нас розуміють тільки тому, що слухачі самі із власного мисленнєвого матеріалу здатні проробити дещо подібне до того, що проробили ми, говорячи” [8: 115].

Про парадокс взаєморозуміння Потебня писав у десятому розділі праці “Думка і мова”: “Той, хто слухає, може значно краще за того, хто говорить, зрозуміти те, що сховано за словом, і читач може краще за самого поета осягнути ідею твору” [8: 115].

Етнолінгвопсихологічні міркування та спостереження В. Гумбольдта та О. Потебні про зв'язок мови і мовленнєвих моделей, вербальної поведінки і комунікативної діяльності людини засвідчують їх обопільний інтерес до психолого-екзистенційного питання розуміння самого розуміння, що сьогодні є актуальним як ніколи.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Ф. С. Бацевич: Підручник. — К.: ВЦ “Академія”, 2008. — 240 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон. Гумбольдт. — М.: Прогресс, 1984. — 360 с.
3. Гольберг М. Я. Потебня і проблема невимовного в поезії та філософії / М. Я. Гольберг // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук. праць. — К.: Вид. Дім Дмитра Бураго. — 2004. — с. 307–313.
4. Загадка человеческого понимания. — М.: Политиздат, 1991. — 352 с.
5. Звягинцев В. А. О научном наследии В. фон Гумбольдта / В. А. Звягинцев // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984. — с. 356–362.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — К.: СИТО, 1993. — 192 с.
7. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від О. Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. — Львів: Літопис, 2002. — 304 с.
8. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. — М.: Высшая школа, 1990. — 344 с.

КЛАСИФІКАЦІЯ АГЕНТИВНИХ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

В предложенной статье рассмотрены названия украинских существительных-названий деятеля с точки зрения их номинации, выделены 6 основных мотивационных типов, отображающих связь лексического значения мотивирующего слова с категорией деятеля, а также вычленены семантические presupпозиции в составе лексического значения агентивов и исследована роль агентивных существительных в формировании общенационального сознания украинцев.

Ключевые слова: агентивные существительные, мотивационный тип, семантическая presupпозиция.

In the offered article the names of the Ukrainian agent nouns are reviewed, from the point of view of motivation of their names, 6 main phylum of motivation are discharged in connection of lexical value of a motivational word with a category of the agent, and also are found semantic presuppositions in a lexical structure of nouns and the role of agent nouns in formation of national consciousness of the Ukrainian people is investigated.

Keywords: agent nouns, phylum of motivation, semantic presupposition

Незважаючи на помітну антропологізацію сучасної лінгвістики, системний підхід до вивчення тих чи інших мовних явищ залишається актуальним, оскільки мова має системно-структурну будову.

Мова тісно пов'язана з життям суспільства, у ній відбиваються різноманітні сторони діяльності людини, взаємозв'язки між предметами і явищами навколишнього світу, а також взаємини цього світу з людиною в процесі трудової (і не тільки) діяльності людини. Людина є одним із головних факторів культури, а мова, міфологія, релігія, мистецтво, наука потрібні їй для формування власного уявлення про світ як основу своєї життєдіяльності. У процесі побутових контактів зі світом, діяльної його переробки й оволодіння, спостережень і підбиття

їх підсумків у людини формується цілісне уявлення про світ. У формуванні картини світу беруть участь усі сторони психічної діяльності людини, починаючи з відчуття, сприйняття, уявлення і завершуючи вищими її формами: мисленням і самоусвідомленням. Людина відчуває світ, спостерігає за ним, пізнає, розуміє, осмислює, інтерпретує, створюючи таким чином власну й загальнонаціональну ментальність. Як відомо, менталітет — це склад розуму, здатність мислити (від лат. *mens* — розум, мислення, душевний склад). Для вчених менталітет (або ментальність) — сформована система елементів духовного життя й світосприйняття, що зумовлює відповідні стереотипи поведінки, діяльності, життя людей і охоплює сукупність ціннісних поглядів, настроїв, почуттів, уявлень, які визначають здатність людини сприймати й діяти відповідним чином.

Відображення ж світу відбувається в основному за допомогою мови, особливо тих її аспектів, у яких так чи інакше відображається сама людина, оскільки вона і є основою мовної діяльності [1:20].

Системний опис лексичного рівня мови є найбільш складним, що зумовлюється різноманітними складними взаємозв'язками лексичних одиниць. Проте досить цікавою для розгляду є лексика на позначення людської діяльності й самого діяча. Категорія назв особи може всебічно описуватися через аналіз усіх статусів особи і способів їх подання в лексико-семантичному, словотвірному, синтаксичному та ін. аспектах. Ми ж зупинимось на розгляді лише одного класу назв особи, а саме іменників на позначення назв діячів — *Nomina agentis*. Назви діячів є ядром категорії особи, за походженням стародавні, сягають корінням праіндоевропейської і праслов'янської спільнот і являють собою, за словами О. О. Потебні, первісне ім'я, що передувало виділенню категорій іменника та прикметника, первісний дієприкметник-іменник, слово з певною субстанцією та ознакою.

Агентивні назви являють собою великий і постійно поповнюваний клас одиниць лексико-семантичної природи. Вони виділяються зі складу більш широкого лексико-семантичного класу імен особи на підставі ідентифікаційної ознаки “діяч”, яка виражає відношення не лише до сфери діяльності, але й до сфери занять, професій, тобто має широку акціональну природу.

Категорія діяча є призмою, за допомогою якої фокусується бачення людиною самої себе як активного перетворювача навколишнього середовища й визначається її роль у цьому складному й суперечливому світі.

Різноманітні дії людини називаються за допомогою відповідних дієслів, від яких походять іменники на позначення особи-діяча, що є, на нашу думку, основним показником характеру етносу, рис його психології.

Саме на категорії особи базуються виділені Ф. Вовком, Ю. Липою, Н. Григоріївим, Я. Марковичем, В. Давидовою та іншими вченими-мовознавцями й етнопсихологами такі основні риси українського народу: повага до громадської думки, неможливість переступити через моральні приписи, пошана до праці [2:422]. Уже Г. Сковорода наголошував, що основною ознакою українців є “кордоцентризм” — зосередження на почуттєвому сприйнятті світу, тонка душевна організація, прагнення до співчуття тощо.

На думку дослідника В. Лагутіна, українці характеризуються зосередженням на внутрішньому світі, сентиментальністю й чутливістю, прагненням до особистої свободи, перевагою емоцій над інтелектом.

Національна специфіка виявляється насамперед під час мовленнєвих актів, що базуються, зокрема, “на ступені спільності знань про світ і мову, тобто на спільності історико-культурного тезауруса” [3:117]. На думку В. Давидової, саме з тезаурусного (лінгво-когнітивного) рівня структури мовної особистості й починається її реалізація, розподіл нею цінностей за суб’єктивною ієрархією, на вищих сходинках якої стоять моральні пріоритети, культурна спадщина, ставлення до людей та до праці. Останнє й було обрано нами за критерій під час аналізу іменників на позначення осіб-діячів української мови з метою визначення їх мотиваційних типів та встановлення їх ролі в еволюції загальнонаціональної свідомості українців.

Спроб класифікувати агентивні назви мови було багато. У роботах різних учених, залежно від обраного аспекту дослідження (мотивація назв, словотворчий аналіз, синхронне зіставлення, співвідношення між фразовими, синтагматичними й словесними способами найменувань осіб тощо) виділяються різні групи, на які можна поділити характеризований клас іменників.

Поняття вмотивованості є основним для дослідження слова в цілому та іменників-назв діячів зокрема. У мові вмотивованість назви означає, що існування нової лексичної одиниці виправдане будь-якою іншою назвою, семантичний зв’язок з якою встановлюється в процесі номінації.

Дослідники називають низку причин, що впливають на вибір мотиваційної ознаки. Так, А. А. Уфімцева, Е. С. Азнаурова та О. С. Ку-

брякова вважають, що виділення певної ознаки як підстави для називання безпосередньо пов'язане з характером сприйняття предмета суб'єктом, під час якого предмет виділяється за певним аспектом, що видався прикметним індивідові-назовнику.

Різні дослідники подають у своїх роботах різні види мотивації, на-самперед, словотворчу та семантичну. Словотворча вмотивованість визначається як зв'язок значення слова і його морфологічної структури. Під семантичною ж мотивацією розуміють зумовленість значення даної назви значенням найменування іншого об'єкта.

Розглянута нами лексико-семантична група імен діяча з точки зору мотивації представлена віддієслівними та відсубстантивними утвореннями, що мають загальне значення “носії процесуальної ознаки”, і називають особу-діяча.

За поділом І. Р. Вихованця, іменники досліджуваної групи “являють собою складні семантичні структури, які в глибинній будові поєднують у собі параметри предикатних і непередикатних знаків (слів)” [4:49].

Значення досліджуваних слів відображають такі аспекти ситуації, як суб'єкт, діяльність, об'єкт, місце, інструмент. Ці аспекти можуть бути акцентовані по-різному, що дозволяє виявити різницю в мотиваційних типах одиниць цього класу.

Дефініції цих імен у словниках містять такі компоненти: “професія”; “спеціаліст у чомусь”; “той, хто виконує конкретну роботу, займається некваліфікованою фізичною працею”.

Перша частина формули — визначення “той, хто” є її ідентифікуючою частиною за діючою особою, решта — диференційною частиною: у ній повідомляється інформація про рід діяльності, об'єкт впливу, створення, знаряддя, спосіб діяльності, місце виконання дії. Інформація ідентифікаційного характеру — “діяльність” — є імпліцитною у семантиці позначення дії.

Прихованими також є пресупозиції. Для всіх розглянутих іменників було визначено як пресупозиції семи “предметність”, “конкретність”, “істота”, “особа”, “вік”, “стать”.

Отже, аналіз досліджуваних слів дозволяє виділити такі *мотиваційні типи* імен діяча:

1. *Агентивні назви з акцентованим семантичним компонентом “діяльність”*. У значеннях цих слів акцентоване уявлення про власне діяльність: “діяч”, “автор”, “виконавець”, “керівник” тощо. Одні з цих назв просто називають діяльність як таку, в семах інших вона конкретизується.

Так, назва “діяч” викликала суперечки вчених стосовно свого походження. Я. К. Грот датує появу цієї лексеми 19 століттям. А. В. Железна вважає це слово генетично індоєвропейським. Що ж стосується значення цього слова, то раніше це поняття асоціювалось (а інколи й ототожнювалось) із поняттям “дія”, і ще до 90-х років 20 століття поняттям “діяч” характеризувались не лише люди, а й тварини. У сучасних же словниках слово “діяч” тлумачиться через поняття “особа”, “людина”, що звужує значення слова. А в українській мові поняття “діяч”, як основне в категорії, набуло маркованості урочистого значення (напр. “М. Грушевський — видатний діяч у галузі історії”), на відміну від російської, де слово “деятель” часто вживається в іронічному плані.

У слові “лікар” можна виділити такі семи: “той, хто”, “займатися”, “діяльність” і семантичну пресупозицію “з метою зробити здоровим”.

У деяких назвах яскраво виражені пресупозиції негативного ставлення до діячів, в інших — позитивного, які тісно пов’язані зі свідомістю етносу. Зокрема, іменники типу “добродійник”, “доброзичливець”, “доброчинець”, “жалібник”, “жертвуватель” та інші асоціюються з позитивними діями, спрямованими на допомогу іншим, а для іменників типу “живодер”, “душогуб”, “гнобитель”, “душитель”, “пригноблювач” та інших наявність пресупозиції негативного ставлення зумовлюється історичними обставинами формування незалежності українського народу, віддзеркалюючи загальнолюдські прагнення свободи, справедливості, звільнення від усяких форм експлуатації і гніту, посилені багатовіковим потерпанням народу України від різноманітних загарбників та завойовників, і підтвердити це можна словами Н. Григорієва про те, що політичними ідеалами українського народу є “свобода як особи, так і всіх суспільних гуртувань: родин, товариств, партій, класів, націй; рівноправність і демократія” [5:445].

2. *Агентивні назви з акцентованим семантичним компонентом “об’єкт”.*

Назви іменників-діячів, на думку З. С. Ахмат’янової, “успадкоковують” від дієслів семантичний компонент об’єктності, що вказує на розповсюдження дії на об’єкт. При цьому акцентування семантики об’єктності супроводжується специфікацією цієї семантики. Тут можна виділити ряд типів імен з такими специфікаціями: “об’єкт створення” — “автор”, “творець”, “кораблебудівник”; “об’єкт виго-

товлення” — “кулінар”, “кондитер”; “об’єкт здобичі (видобутку)” — “мисливець”, “рибалка”; “об’єкт торгівлі” — “газетяр”, “об’єкт управління” — “завідувач”; “об’єкт впливу” — “цілитель”; “об’єкт вивчення” — “географ”, “біолог”, “мовознавець” тощо.

3. Агенти́вні назви з акцентованим семантичним компонентом “інструментальність”.

Тут можна виділити ряд типів імен з такими специфікаціями: “знаряддя” — “акордеоніст”, “тенісист”; “спосіб” — “брасист”; “засіб” — “пейзажист”.

4. Агенти́вні назви з акцентованим семантичним компонентом “локативність”.

Такі іменники утворені від слів, що називають будь-яку діяльність, здійснювану в просторі та часі. Тут можна виділити ряд типів імен з такими специфікаціями: “фізичний простір” — “банщик”, “гардеробник”; “функціональний простір” — “агроном”, “актор”, “ворог-тар”.

5. Агенти́вні назви з акцентованим додатковим семантичним компонентом. Це іменники, які, на перший погляд, можуть бути віднесені до двох різних мотиваційних типів одночасно: “дояр”, “аніمالіст”, “флорист”.

6. Агенти́вні назви з декількома акцентованими семантичними компонентами. У таких назвах у ролі мотиваційних одиниць виступають одночасно декілька компонентів: “солевар”, “агротехнік”.

Виділені групи, проте, не є структурами закритого типу — деякі іменники під впливом суспільної думки, внаслідок зміни аспекту (за висловом В. Г. Гака, “повертання” об’єкта іншою стороною до мовця) можуть переходити з однієї групи до іншої, набувати додаткових відтінків у значенні.

Так, на сьогодні багато слів, що донедавна позначали лише виконавців певної дії, почали вживатися в значенні лайливих або жартівливих: “душогуб”, “дурисвіт”, “дратун”, “дрімайло”, “дармоїд” тощо.

На нашу думку, зазнали змін протягом часу іменники “гречкосій”, “хлібороб”, “орач” та інші, пов’язані з галуззю сільського господарства. На початку свого існування ці назви мали пряме значення й називали осіб, що виконують певну дію. Разом зі зміною ідеології у країні, під час перебування України у складі СРСР, ці слова набули пафосного значення, оскільки людей залучали до колгоспів і всіляко пропагували краще життя в них. Розпад Союзу позначився на світо-

сприйнятті народу — занепала ціла “імперія”! І, звісно ж, це відбилося у мові. На нашу думку, тут відіграв значення притаманний українському характеру максималізм: якщо країна, що розпалась, була поганою, то й усе (без винятку!), що підносилось і прославлялось у ній, теж має бути поганим. Так і виникли притаманні назвам діячів у галузі сільського господарства сучасні негативні асоціації та пресупозиції. Можна пояснити їх наявність і тим, що галузь сільського господарства переживає зараз період кризи; люди, що в ній працюють, потерпають від нестачі коштів, житла, загалом через відсутність нормального рівня життя, і це не може не накласти відбитка на їх ментальність і переосмислення ними ролі названих слів у мові.

Зазнає еволюції й семантика назв типу “двірник”, “прибиральниця”, і навіть заміна цих назв словами “технічний працівник” не змінює негативного ставлення суспільства до самих професій та до людей, що обіймають названі посади. Таке сприйняття пов’язане, вочевидь, із непрестижністю, малооплачуваністю професій, хоча ще декілька років тому люди прагнули бути двірниками, оскільки за це в першу чергу виділяли квартири й забезпечували постійною платнею.

Аналіз особливостей семантичної мотивації імен діяча дозволяє зробити ряд узагальнювальних висновків.

Мотивація кожного з агентивів індивідуально відображає співвідношення лексичної семантики слова-мотиватора й категорії “діяч”. Разом із тим тут чітко виділяється ряд мотиваційних типів, що об’єднує імена діяча відповідно до того, яка з абстрактних семантичних ознак і яким чином конкретизована.

Результати мотиваційної типології агентивів являють собою типізацію (узагальнення) мотивації кожної з аналізованих одиниць семантично мотиваційною основою.

Таким чином, типологія агентивних імен за семантико-мотиваційними ознаками продовжує й доповнює тематико-семантичну класифікацію на інших рівнях системи реальних взаємозв’язків між ними.

Окрім того, іменники-назви діячів нерозривно пов’язані з ментальністю українського народу, пояснюються й модифікуються під впливом його світосприйняття, відбивають еволюцію свідомості й орієнтування нації у світі й можуть прислужитися дослідникам суміжних наук (психологія, культурологія, етнографія, соціологія) як факти, докази існування тих чи інших явищ, як свідки певних періодів життя народу.

Можна також стверджувати, що українські іменники наділені семантичними пресупозиціями, які для іменників, що не мають яскраво вираженої оцінної характеристики, розкриваються в контексті. Для іменників, що дають оцінку явищу, предмету чи особі, семантичні пресупозиції є невід'ємною складовою частиною їх значення і становлять собою переважно “фонд спільних знань” носіїв мови.

Безперечно, обсяг даної статті лише частково висвітлює проблему семантичної мотивації *Nomina agentis* і надалі було б цікавим порівняння подібного класу іменників у відмінній за структурою іноземній мові, а також простеження етимології іменників названої групи.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Ахматьянова З. С. Существительные *nomina agentis* в современном русском языке: Дисс. ... канд. филолог наук: 10.02.01 / Ахматьянова Земфира Саитовна — Уфа, 2000. — 221 с.
2. Липа Ю. Призначення України // Українознавство: хрестоматія-посібник / Юрій Липа — К.: Либідь, 1997. — С. 422–445.
3. Давидова В. Фактори формування національної мовної особистості / Вікторія Давидова // Пам'ять століть. — 1997. — № 4. — С. 117–120
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна грамати́ка української мови/ І.Вихованець, К.Городенська — К.: Пульсари, 2004. — 490 с.
5. Григоріїв Н. Українська національна вдача // Українознавство: хрестоматія-посібник / Н. Григоріїв — К.: Либідь, 1997. — С. 445–449.

КОМУНІКАТИВНА ІНВЕКТИВА: НАМІР ЧИ НЕПОРОЗУМІННЯ (до проблеми інтенціональності та інтерсуб'єктивності)

В статье анализируются вопросы коммуникативной инвективы с точки зрения намерения или недоразумения. Коммуникативная инвектива рассматриваются в связи с теорией речевых актов, а также с феноменологическими понятиями интенциональности и интерсубъективности.

Ключевые слова: инвектива, коммуникация, намерение, интенциональность, интерсубъективность, иллокутивный акт.

Some questions of communicative invective from standpoint of intention or misunderstanding are analyzed in this article. Communicative invective are researched into its connection with speech acts theory and phenomenological concepts of intentionality and intersubjectivity.

Keyword: invective, communication, intention, intentionality, intersubjectivity, illocutionary act.

Стаття має на меті дослідження проблеми дискурсивних практик, пов'язаних з комунікативною інвективою. Насамперед увага звертається на проблему адекватного розуміння та релевантності мовленнєвого акту, що залежить від реалізації певних комунікативних моделей.

Завдання полягають у визначенні ситуативних комунікативних моделей щодо інтенціональності та інтерсуб'єктивності в інтерпретації комунікативної інвективи як усвідомленого наміру чи як комунікативного непорозуміння.

Інвективу у вузькому сенсі слова можна визначити як спосіб існування словесної агресії, що сприймається в даній соціальній (під) групі як різкий або як табу. У дещо іншому ракурсі інвективою можна назвати вербальне (словесне) порушення етичного табу, здійснене некодифікованими (забороненими) засобами. Інші

назви інвективи у вузькому сенсі: ненормативна, некодифікуюча, табуйована, непристойна, нецензурна лексика. Сила емоційної зарядженості тієї або іншої ситуації прямо пропорційна значущості цієї ситуації для учасників емоційного спілкування. Тому природно, що ефект інвективи зростає із зростанням її образливості. Ця образливість може бути досягнута різноманітними способами, і один з найпоширеніших — додавання інвективі непристойного характеру [1: 194].

Щодо інвективи як образи, то В. Г. Кусов застосовує поняття “комунікативна перверзія”, що спрямована певним чином виразити ступінь втрати особою власної соціальної привабливості залежно від комунікативної прозорості конфліктного висловлювання (чи комунікативної ситуації загалом). Під комунікативною прозорістю мовленнєвого портрету йдеться про “висновок із прагматичного змісту тексту, який виражає мовленнєвий намір автора висловлювання створити сприйняття образу особи на підставі системи вербальних суб’єктивних оцінок” [2: 191–192].

Зокрема у політичному дискурсі інвектива тлумачиться як :

- виявлення протистояння;
- виявлення здатності мовця оцінити і передбачити наявну політичну ситуацію;
- викриття супротивника;
- обвинувачення супротивника [3].

Інквективою також називають культурний феномен соціальної дискредитації суб’єкта за допомогою адресованого йому тексту, а також усталений мовний зворот, що сприймається в певній культурній традиції як образливий для свого адресата. Механізмом інвективи, як правило, виступає моделювання ситуації порушення культурних вимог з боку адресата інвективи, виходу його індивідуального вчинку за межі окресленої конкретною національною культурою поведінкової норми незалежно від ступеня реальності і загалом реалістичності звинувачення [4: 421–422; Див.також: 5: 198; 6]. Інвектива розглядається як один із механізмів заміщення реального насилля вербальною моделлю агресії [7: 423].

Таким чином, інвектива є варіантом комунікативної ситуації, тобто ситуації, за якої відправник має “щось” (повідомлення), що він хоче (намір) передати отримувачу [8: 93]. Кожен раз, коли ми хочемо “щось” виразити, ми повинні вибирати між кількома альтернативно можливими способами, якими це щось повинно бути виражене. Ана-

логічна проблема постає і перед отримувачем (повідомлення С. М.). Він ...декодує (видобуває, розуміє) зміст чи значення, яке було передано... [9]

З когнітивного погляду дискурс також можна розглядати як реалізацію певних суб'єктивних ситуативних моделей комунікації. Суб'єктивні ситуативні моделі комунікації (за Т. ван Дейком) не лише відображають знання про конкретні події, але також переконання й думки (оцінні судження) [10: 164]. Вони складають референційний базис для інтерпретації дискурсу, а не фрагментів реального світу чи ситуацій, і являють собою інтегровані структури попереднього досвіду людей [11]. Таким чином, щодо інвективи, можна говорити про суб'єктивні ситуативні моделі комунікації як мінімум двох акторів: адресанта і адресата, які залежать від їхнього соціокомунікативного досвіду і навіть мають габітуальний характер.

Комунікативну інвективу можна також розглядати з точки зору теорії мовленнєвих актів. У зв'язку зі своєю соціокомунікативною значущістю мовленнєвій інвективі як різновиду мовленнєвого акту притаманна певна ілокутивна сила, що має свої особливості.

Як зазначає П. Ф. Стросон, існує багато випадків, коли здійснення ілокутивного акту не підлягає якійсь прийнятій конвенції (окрім тих мовних конвенцій, які допомагають виявити значення вислову). Інакше кажучи, видається за очевидне, що існує багато випадків, коли ілокутивна сила вислову, хоча і не вичерпується його значенням, проте не обумовлена жодними конвенціями, окрім тих, які допомагають приписати вислову його значення. Поза сумнівом, можуть існувати такі випадки, коли слова: “Там дуже тонкий лід”, звернені до ковзаняра, виражають застереження (тобто мають ілокутивну силу застереження), хоча немає жодної конвенції, яка б піддавалась формулюванню (відмінної від тих, які стосуються природи даного ілокутивного акту) конвенції, згідно з якою нібито здійснено ілокутивний акт мовця [12: 134–135]. Повертаючись до термінології Т. ван Дейка, можна говорити про суб'єктивні комунікативні ситуації, коли для релевантності висловлення необхідно певне порозуміння щодо спрямованості мовленнєвого акту.

Ілокутивні акти за Серлем мають відмінності у виражених психологічних станах. “Загалом, здійснюючи будь-який ілокутивний акт з певним пропозиціональним змістом, мовець виражає певне своє ставлення, стан тощо, яке стосується цього пропозиціонального змісту” [13: 174].

Один і той самий вербальний акт може виступати, наприклад, як прохання або як порада. Дещо перефразуючи приклад Дж. Серля, зазначимо, що проста констатація непорядку у кімнаті, спрямована від генерала до рядового, може бути тим аргументом, що буде сприйнятий як наказ приборатися. При зворотній же спрямованості, від рядового до генерала, висловлення радше буде сприйняте як порада чи побажання. А за певних умов подібне висловлювання може сприйнятися як докір, від чого уже недалеко до образу. Згадаймо хоча б комунікативні ситуації в межах подружжя, коли за нейтральним зауваженням вбачається претензія чи образа.

Частина мовленневих актів потребує для свого здійснення певних позамовних інституцій, інакше — певного соціального статусу мовця і слухачів в межах цієї інституції. Адже недостатнім буде, коли абихто стосовно когось скаже “*звинувачую*” чи “*виправдовую*”, “*зобов’язую*”, “*забороняю*”, “*дозволю*”, “*докоряю*” тощо. Подібні вирази будуть мати ілюкитивну і аргументативну силу лише за умови, якщо мовець посідає певний статус в межах певної інституції позамовного порядку (наприклад, є суддею чи присяжним чи іншим засновником певних деонтичних ситуацій). Тобто тут позамовні і позалогічні наперед-визначені установлення (передусім, соціально-правові інституції) впливають на статус учасників комунікативної ситуації.

Ілюкитивний мовленневий акт з погляду його інвективного наповнення, за Дж. Остіном, можна віднести до *бехібітиви* — вираження ставлення, реакції на дії інших [14: 119–128], чи за Дж. Серлем, до *експресивів*, ілюкитивна мета яких — виразити психологічний стан, що задається умовами щирості стосовно стану речей, визначеного в межах пропозиціонального змісту [15: 183]. (Зазначимо, що Серлеві експресиви не обов’язково збігаються з експресивними мовними виразами, а опираються саме на пропозиціональний (чи ситуативний) зміст).

Ставлення чи реакція на дії інших передбачає певну спрямованість мовленневого акту (його інтенціональність). (Детальніше про інтенціональність мовленневих актів див. [16: 100–105]). Інакше кажучи, за будь яким ілюкитивним виразом стоїть певний намір адресанта. І розпізнавання наміру є задачею адресата. Особливо це стосується інвективи, позаяк вона, як зазначалося, виражає безпосереднє ставлення до адресата чи його вчинків. Тобто адресант може заздалегідь мати на меті, щоб той, кому спрямований даний мовленневий акт, відчув образу.

Проте таке пряме співвідношення виразу і наміру є всього лише одним з незліченної безлічі можливостей: це той окремий випадок, коли інтерпретація виразу автором спирається на інтерпретацію тієї реакції, яку вислів викликав (або міг би викликати) у адресата, причому загальну оцінку всієї події спілкування здійснює також автор вислову. Для того щоб зазначена схема була справедливою, необхідно додаткове припущення, далеко не завжди справедливе, що отримана інтерпретація укладається в стратегічний задум, який існував у мовця ще до вислову. У більш же загальному випадку намір змінюється навіть по ходу окремого висловлювання: автор вислову буде своє мовлення, одночасно інтерпретуючи його і вносячи корективи до тактичного втілення стратегічного задуму, якщо такий задум у нього взагалі був. А наявність такого задуму “первинної інтенції” в буденному спілкуванні є далеко не обов’язковою [17: 43].

Називаючи акти образи простими імперативами, Ю.Габермас зазначає, що вони часто-густо мають двоїстий характер. Вони можуть бути нормативно прихованими, скажімо, виражати моральний осуд. Однак вони можуть перлюкутивно відокремлюватися, слугувати, наприклад, тому, щоб залякати адресата і викликати у нього жак [18: 58].

Тому інвективний намір задля своєї релевантності також потребує інтеракції розв’язання проблеми, яким чином плани дії багатьох діячів можуть бути скоординовані один з одним так, щоб дії Alter приєднувалися до дій Ego [19: 53]. Якщо ми приймаємо позицію учасників, приєднувальна вимога впливає вже із зацікавленості у здійсненні власних планів дії. Телеологічну дію можна описати як реалізацію плану, який спирається на те, яке значення має певна ситуація для діяча. Коли діяч здійснює свій план дії, він опановує ситуацію, причому ситуація, у якій здійснюється дія, становить собою фрагмент витлумачуваного діячем навколишнього середовища. Цей фрагмент конститується відповідно до можливостей дії, які діяч вважає релевантними для успішного здійснення плану. Проблема координації дії постає тоді, коли діяч може здійснювати свій план дії лише інтерактивно, тобто за допомогою дії (або ухиляння від дії) принаймні ще одного діяча. Мовно опосередковані інтеракції розрізняються залежно від того, як приєднуються плани і дії Alter до дій і планів Ego [20: 54].

Інакше кажучи, перед нами постає вимога інтерсуб’єктивності, тобто залучення структур спільності, що забезпечують можливість

взаєморозуміння й спільної значущості мовленнєвих виразів [21: 95]. Звичайно, що йдеться саме про взаєморозуміння, а не про взаємопо-розуміння, тобто про однакову інтерпретацію висловлення.

Так, ми маємо загальну комунікативну ситуацію (модель):

xIy ,

(де x висловлює певне судження (здійснює мовленнєвий акт), яке певним чином містить образу I для y). Для досягнення мети тут можуть мати місце такі ситуативні моделі:

1. Сам сенс висловлювання (його лексико-семантичне, конота-тивне наповнення) є уживаним саме для образи. Тобто це якась уста-лена для мовно-культурної групи, насамперед, лексична інвектива. Якщо x має на меті певним чином дискредитувати особу y чи якийсь її вчинок, він вибудовує мовленнєвий акт з урахуванням інвективних ресурсів даної природної мови та соціокультурного середовища, з урахуванням, що це конкретне висловлювання буде сприйняте саме як образливе, принижуюче гідність тощо. Тут ми маємо справу з від-критим наміром. Ілюквативна сила полягає саме у мовних характерис-тиках виразу і має запланований перлюквативний ефект.

2. Ситуація відкритої критики (об'єктивної чи суб'єктивної) хоча й не містить відкритої інвективи, теж може стати причиною обра-зи. Тут постає проблема своєрідного самовиправдання, збереження власного суб'єктивного світу. Ми можемо назвати це *катастрофою в інтерації*.

3. Сенс висловлювання може не містити жодної експліцитної ін-вективи, проте бути спрямованим на докір і відповідно сприймати-ся адресатом як образа і викликати відповідну реакцію у адресанта. (Наприклад, уже згадуване зауваження про необхідність прибратися в кімнаті). Таким чином інтенціональність щодо одного і того ж ви-словлювання є різною для x та y . Суб'єктивна комунікативну модель залишається саме суб'єктивною. Інвектива тоді стає наслідком непо-розуміння. Перлюквативний ефект тут має суб'єктивний характер.

4. Ситуація упередженості передбачає наявність у адресанта пев-них соціокомунікативних установок (За Т. ван Дейком — ієрархічні конфігурації думок, що поділяються суспільством [22: 177]), прита-манних тій чи іншій соціальній групі. Тут постає питання не лише вербальної, а загалом *знакової* інвективи. За даних ситуацій можуть мати місце як намір, так і непорозуміння. Наявні комунікативні си-туації, що виникають між представниками різних соціальних чи ет-

нокультурних груп ситуацій, можуть оцінюватися як негативні через певні упередження, неприйняття. Представники певної соціальної групи можуть описуватися як такі, що загрожують нормам, цінностям, інтересам, безпеці чи благополуччю іншої групи. В окремих випадках такий опис може містити відкритий інвективний намір. В інших — інвектива може постати через певні непорозуміння, незнання (скажімо, етнічна упередженість).

5. Нарешті, можна також зазначити ситуативну модель чуток (пліток) чи нещирих висловлювань. Тут сама нерелевантність висловлювань дійсному стану речей є підставою для постановня інвективи. Особливо категоричність сумнівних висловлювань (чи таких, що виникли через різні непорозуміння у взаєминах) щодо конкретних персоналій може стати достатньою підставою для образи.

Таким чином, комунікативна інвектива є значною мірою залежною від суб'єктивних комунікативних ситуацій. Моделювання конкретних ситуацій опирається на інтенціональні установки акторів мовленнєвих актів. Чинник інтерсуб'єктивності є своєрідним модератором між інвективою як комунікативним наміром та інвективою як комунікативним непорозумінням.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Жельвис В. И. Слово и дело: юридический аспект сквернословия // Юрислингвистика-2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул, 2000. — С. 194–206.
2. Кусов В. Г. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт. Дис. ... канд. филол. наук. — Краснодар, 2004. — 175 с.
3. Демидов О. В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса). <http://lib/csu.ru/vch/11/2004/014/pdf>.
4. Можейко М. А. Инвектива // Новейший философский словарь — Минск: Книжный дом, 2001. — С. 420–422.
5. Муратова І. С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичній дискусії // Вісник Житомирського Держ. Ун-ту. — 2009. — Вип. 48. Філологія. науки. — С.198–201.
6. Гришанов А. А. Инвектива. <http://lib.org.ru/457/html>.
7. Можейко М. А. Цит. работа.
8. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирическое исследование языка и его использование в социальном контексте) // Язык и моделирование социального взаимодействия. — М.: Прогресс, 1987. — С. 88–126.
9. Там же.
10. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.

11. Там же.
12. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 17. Теория речевых актов. — М.: Прогресс, 1989. — С. 131–153.
13. Сёрль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 17. Теория речевых актов. — М.: Прогресс, 1989. — С. 170–194.
14. Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 17. Теория речевых актов. — М.: Прогресс, 1986. — С. 7–21.
15. Сёрль Дж. Р. Цит работа.
16. Мисик С. Г. Референція мовленнєвих актів та інтенціональність в соціальному дискурсі // Перспективи. — Одеса, 2006. — № 4 (36). — С. 100–105.
17. Демьянков В. З. Намерение в интерпретации и интерпретация намерений в речи // Текст: Структура и анализ. — М.: Институт языкознания АН СССР, 1989. — С. 41–46.
18. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. — К.: Дух і літера, 2011. — 280 с.
19. Там же.
20. Там же.
21. Мисик С. Г. Інтерсуб'єктивність імперативного діалогу // Перспективи. — Одеса, 2006. — № 2(34). — С. 95–99.
22. Дейк Т. А. ван. Цит. робота.

ЕКСПАНСІЯ ІНВЕКТИВИ ТА ЗНИЖЕНОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПРИЧИНИ І ТЕНДЕНЦІЇ

Статья посвящена исследованию общественных, социальных и лингвистических факторов проникновения инвективы в словарный состав современного украинского языка.

Ключевые слова: жаргон, общеупотребительная лексика, сниженная лексика, инвективная лексика, языковой дискурс, сленг.

The article deals with the social and linguistic factors of penetrate of the invectives into the vocabulary of the Ukrainian language.

Keywords: the jargon, the current vocabulary, the degrade vocabulary, the invectives vocabulary, the language discourse, the slang.

Проблема інвективізації набуває в наш час все більшої значущості у мовній комунікації. Питання, пов'язані з даним явищем, є сьогодні об'єктом прискіпливої уваги юристів, філологів, психологів, етно-, соціо-, психолінгвістів, медиків (О. М. Бикова, Х. Ф. Даньковський, Н. Д. Голев, А. А. Гоменюк, В. І. Жельвіс, О. П. Сквородников, С. В. Форманова, Б. Я. Шаріфулін). Однак причини виникнення, механізми інвективізації та наслідки активного проникнення інвективи в сучасні східнослов'янські мови досліджені ще недостатньо.

Актуальним для сучасної інвектології є питання про вмотивованість експансії інвективи та зниженої лексики у сферу загальнонародної мови. На думку багатьох дослідників, це пов'язане із зміною соціально-економічної формації, зняттям заборон та штучних табу, розкріпаченням людської свідомості.

Отже, **предметом** дослідження є вплив соціально-економічних чинників на поширення зниженої та інвективної лексики, їхнє місце у сучасному мовному дискурсі, **метою** — демонстрація впливу зазначених чинників на структурно-семантичні зміни та активну інвективі-

зацію словникового складу української мови. Поставлена мета визначила наступні **завдання**: 1) продемонструвати напрямки проникнення інвективи у мовний простір; 2) визначити специфіку актуалізації жаргонних значень у семантичній структурі загальноживаних слів; 3) довести вплив комунікативної ситуації як одну з причин поширення зниженої та інвективної лексики.

Кінець ХХ — початок ХХІ століття характеризується інтенсивним розширенням сфери використання зниженої та інвективної лексики в українській літературній мові. Починаючи з другої половини вісімдесятих років провідні мовні дискурси переходять у нову якість, формуючи абсолютно новий дискурс — агресивний, риторичний, що актуалізує в мові функцію впливу і, отже, вимагає в мові, з одного боку, нових форм для старих значень, а з іншого — переосмислення лексем, що існують у мові, витіснення з них старого значення і заміни його новим. Даний процес відбувається у кількох напрямках, головний з яких характеризується інтенсивною жаргонізацією та згрубілістю слововживання.

Помітною тенденцією у перебудові сучасної української мови і, перш за все, її стилістичної системи є перехід жаргонних лексем і значень у сферу загальноживаної лексики. Цей процес набуває масового характеру; в його основі лежить “стійкий етнічний стереотип, який акумулює сукупність етнокультурних уявлень про шляхи видозміни соціального “портрету” [1:20] суспільства у негативному напрямі. Численні групові соціальні і професійні жаргони, що раніше малу обмежену сферу вживання, вступаючи в активну взаємодію з кодифікованою літературною та розмовною мовою і просторіччям, призводять до появи специфічного шару української лексики — загальнонаціонального жаргону, або сленгу.

Сьогодні у загальноживаній мові широко використовуються слова, що ледь виходили за межі уживання окремих соціальних груп. Так, у повсякденне життя увійшли лексеми *братва* (кримінальне угруповання), *децил* (небагато), *жмурик* (труп), *канати* (іти), *кемарити* (спати, відпочивати), *лажа* (щось фальшиве, яке не відповідає дійсності), *мази* (обставини), *малява* (лист, записка), *менжа* (страх), *менжуватися* (відчувати страх), *опарафинитися* (осоромитися), *чмо* (інвектива) та ін.

Інвективна лексика, з т. з. семантики та емоційної наповнюваності, є унікальним лексичним шаром будь-якої мови. Унікальність її семантики міститься переважно у конотативній та емоційно-експресивній спрямованості. “Інвективна функція мови є однією з

її природних функцій, що нерозривно пов'язана з можливістю (і життєвою необхідністю) творчого використання слова” [2:44]. Цим і пояснюється вражаюча живучість подібних лексем та їхня здатність до експансії. Характерним сьогодні є активне використання жаргону та інвективи навіть у публічному мовленні; вони інтенсивно переходять у загальноживану мову і осмислюються як такі, що можуть уживатися в соціумі. Так, менеджер солідної фірми під час критики своїх колег ужила в мовленні вислів “*напороли боків*” (зробили щось не до ладу), пообіцяла, що вона їх “*роздохлить*” (викриє) перед власником фірми. Таким чином, сучасний мовний простір заповнюється новими, з т. з. стилістичної приналежності, лексемами та стійкими висловами, що стають загальноживаним сленгом.

Ще ширше виявляє себе процес актуалізації у семантичній структурі слів, які вже існують у загальнонародній мові, жаргонних значень. Основне, традиційне значення поступово відходить на периферію, звичні слова починають сприйматися співвідносно зі зниженими, деградованими поняттями, хоча намір мовця може мати абсолютно інший напрям. Так, шкільні вчителі радять уникати у середовищі учнів уживання таких слів, як *баян*, *вафлі*, *скінчити* та ін. з метою уникнення негативних асоціацій, пов'язаних із стійким паралельним сприйняттям цих лексем у новому, негативному аспекті.

Українська мова кінця ХХ століття “забагачується” вагомим списком загальновідомих лексем, у яких традиційне значення витісняється новим, що прийшло із різних (кримінального, комерційного, молодіжного) та інших жаргонів: *базар* (*базарити*) — з'ясування стосунків, розмова; *баян* — шприц; *болт* — каблучка-печатка; *гасити* — бити до втрати свідомості; *знати* — говорити неправду; *завалити*, *замочити* — вбити; *кинути* — обманути; *колоти* — змушувати когось до зізнання; *компот* — наркотична речовина; *наїзд* — претензії у категоричній формі; *опустити* — піддати різкій критиці; *півень* — інвектива; *прихід* — начало дії наркотичної речовини; *набити стрілу* — призначити зустріч; *терти* — розмовляти про справи, вирішувати питання під час бесіди; *щогол* — інвектива та ін.

Вплив жаргонної семантики є сьогодні настільки сильним, що на рівні суспільної свідомості починають переосмислюватися лексичні норми загальноживаної мови. Так, сьогодні достатньо широке коло людей (в основному, чоловіки у віці від 20 до 50 років) уникають вживання лексеми *сісти* (їх можна навіть образити таким чином), віддаючи перевагу лексемі *присісти*, оскільки, відповідно до їхніх уявлень,

сїдають у в'язницю, а на стїлець, крісло — *присїдають*. Подібних прикладів досить багато.

Нині у сучасній українській лексиці спостерігається також інтенсивне розповсюдження усїчених слів, які відрізняються від повних загальноновживаних лексем новою якістю — чїтко вираженою зниженістю. Дані лексеми утворені шляхом яскраво вираженого порушення традиційних словотвірних механїзмів; усїчення коренів практично відбувається довільно: *азер* (азербайджанець); *Афган* (Афганїстан); *дисер* (дисертація); *мент* (мїліціонер); *хрон* (хронїчно хвора людина); *опер* (оперативник) та їн. Причому ефект зниженості нових слів виникає не просто внаслідок скорочення матерїальної оболонки базового слова (як вїдомо, морфологїчний спосїб словотворення за участю нульового суфікса є широко розповсюдженим в українській мові). В даному випадку важливим стилеутворюючим, знижуючим засобом є саме навмисна нестандартнїсть, вїдсутнїсть словотвірної закономірностї в акті усїчення лексеми.

Отже, сьгодні спостерігається якісно новий етап у розповсюдженні їнвективної лексики. Матїрна лайка завжди посїдала суттєве мїсце у мовнїй свїдомостї схїднослов'янських народів [3:68], однак новїтнї дослїдження свїдчать про її нечувану ранїше експансію.

Зазначенї їнтенсивнї модифїкації української мови кїнця ХХ — початку ХІХ столїття актуалїзують потребу з'ясування факторів, що сприяють даному процесу.

З одного боку, активїзацію української зниженої лексики в сучасному українському мовленні слїд розглядати в контекстї внутрїшнього закономірного розвитку нацїональної мови та його ядра — лїтературної мови. “Історична еволюція будь-якої лїтературної мови може бути представлена як низка послїдовних знижень, варваризацій (...) як низка концентричних розгортань” [4:176]. Можливо, дія закону економїї мовленнєвих зусиль, що змушує використовувати коротші за формою і мїсткіші за смислом експресивнї лексичнї одиниці, а також дія закону аналогїї, який спрощує, універсалїзує лексичний, словотвірний та їнші системнї рївнї мови, виникаючи на низьких функцїонально-стилістичних етапах, з часом розповсюджується і на сферу загальноновживаної мови.

Проте є очевидним, що провїдним трансформатором сучасного українського дискурсу виступають екстралїнгвістичнї фактори.

Знижена лексика їснувала в мові і до 1990-х рокїв. Як зазначає М.Грачов [5:61], у ХХ столїтті схїднослов'янські мови тричі зазнавали

експансії знижених слів (зокрема арготизмів, тобто лексики декласованих елементів) та інших жаргонних лексичних одиниць. Це було пов'язане з глобальними історичними подіями, соціальними змінами, ідеологічними зламами: 10–20 роки — Перша світова війна, дві революції, громадянська війна, НЕП, що спричинилися до виникнення революційної та дрібнобуржуазної ідеології і, як наслідок, часткове зниження інтелектуального рівня в суспільстві, а звідси — зниження мовленнєвої культури та “збагачення” індивідуального словника окремих мовців за рахунок жаргону; 40–60-ті роки — Велика Вітчизняна війна, ідеологічні злами після 1956 року, “відлига”; в цей період відбуваються аналогічні трансформаційні процеси у загальнонародному словнику. Перетворення суспільно-економічних умов у 80–90 роки створили основу для сьгоднішніх трансформацій мови.

Зміна способу матеріального існування людей у сучасному пострадянському суспільстві потягла за собою зміну ідеологічної парадигми. Виникла необхідність самостійного створення свого суспільного статусу, а також потреба самоствердження у конкурентній боротьбі; актуалізувався страх суб'єкта перед оточуючою дійсністю. Характер соціальних відносин перетворився на своєрідну напружену діалогічність.

Зняття соціально-політичних заборон поширилося за інерцією і на сферу мови, проявляючись, зокрема, у вигляді ненормованого слововживання. У суспільстві активізувалися окремі соціальні групи (кримінальні, молодіжні, комерційні). Скасування цензури у ЗМІ призвело до втрати тоталітарним дискурсом штучної підтримки; ЗМІ сьогодні є активним апаратом впливу на суспільну, громадську свідомість, ареною “інформаційних війн”. Впливовим допоміжним засобом для цього служать лексичні одиниці, що “використовуються у переносному значенні і слугують матеріалом для побудови нових метафоричних образів” [6:148], в т. ч. і зниженої, інвективної спрямованості.

У публіцистичному, політичному, художньому та інших видах дискурсу широко розробляються теми кримінальної, політичної боротьби, наркоманії та пиятики, сексу, проституції; у рекламних роликах активно використовуються раніше заборонені номінації, пов'язані з фізіологією людини (*критичні дні, сеча, прокладки, тампони, чоловічі / жіночі статеві проблеми* та ін.). Це зумовлено висуванням на перший план комерційних інтересів, сфери побуту, задоволення природних потреб людини.

Внаслідок цього мова в значній мірі перетворюється на засіб самоствердження суб'єкта в соціумі. Дискурс стає агресивним, мовленнєва поведінка деградує та активізується сугестивна функція мови.

Окрему увагу слід звернути на фактори інтенсивного розповсюдження інвективи у сучасному мовленні. Даний процес, на нашу думку, зумовлений кількома причинами.

Знижена лексика та інвектива активізувалася як закономірна реакція на невиправдане засилля високої, “парадної” лексики у мовному просторі періоду СРСР. Таким чином, вона є результатом реактивного зниження дискурсу і своєрідною відповіддю на тоталітарні тексти, які було сформовано невідповідно до реалій.

Лексеми-інвективи, будучи елементами “неофіційної” мови, сприймаються суб'єктами мовлення як одна з форм соціального протесту, тому в умовах політичної свободи суспільство виявило готовність до публічного використання нецензурної лексики, яка у певних соціальних прошарках і, головне, у певних ситуаціях втратила статус забороненої, “табуьованої”.

У розмовному мовленні вживання інвектив продиктоване необхідністю емоційної розрядки. Брутальна лексика, завдяки своїй особливій ролі в мові, створює у процесі вживання потужний резонанс, реалізуючи тим самим експресивну функцію.

Інвективи уживаються також для забезпечення зв'язності розмовних текстів за умови нестачі в мовному арсеналі суб'єкта інших текстоутворюючих засобів. У цьому випадку табуьоване значення брутальних слів і виразів нівелюється, лексеми-інвективи найчастіше в тій чи іншій мірі редукуються (до форм *бля*, *на*, *в пальто* та ін.).

Дослідники соціальних діалектів підкреслюють суспільну відмежованість, замкнутість їх носіїв. Так, Е. М. Береговська, маючи на увазі молодіжний сленг, до сфери дослідження включає інформантів від 14 до 25 років. Основна частина носіїв молодіжного жаргону, за її спостереженнями, — це “хіпуючі” старшокласники і студенти [7:40]. Дослідники жаргонного наріччя виокремлюють високу частотність його використання у кримінальному та наближеному до нього середовищах.

Спостереження за уживанням зниженої та інвективної лексики дозволяють дійти висновку про досить широке коло його носіїв з різним соціальним статусом. Більшу частину (близько 50 %) складають десоціалізовані елементи: наркомани, носії кримінальної свідомості, молоді люди, що не знайшли свого місця в житті. Наступне місце по-

сідає молодь у віці від 14 до 30 років. При цьому її соціальний склад не є однорідним: у більшості це — школярі, студенти, іноді аспіранти й молоді викладачі вузів, що мають різний інтелектуальний та культурний рівень; менша частина — підприємці, продавці ринків. Останніми в цьому переліку виступають люди зрілого віку — працівники міліції, комерсанти, “офісні” працівники, робітники й службовці. У ЗМІ також спостерігаємо відповідні висловлювання відомих суспільних діячів, державних чиновників, журналістів.

Отже, тенденція до зниженого слововживання зумовлюється не стільки соціальним статусом носіїв мови, скільки характером комунікативної ситуації. Це закладає основи для нового розуміння соціальних жаргонів. Як відомо, традиційні розвідки з питання розповсюдженості соціальних діалектів наголошують на їхній замкненості у певній соціальній групі (кримінальні елементи, наркомани, частково працівники міліції та ін.). Проте сучасні лінгвістичні матеріали свідчать, що людина будь-якого соціального рівня у відповідній мовленнєвій ситуації може перейти до “зниженого” реєстру мови, маючи на увазі певну комунікативну мету, “встановлення корпоративного духу між комунікантами” [8:37]. Саме орієнтація на співрозмовника, його емоційну реакцію спрямовує інтенцію мовної особистості [9:37]. Так, студент, який захоплюється музикою чи живописом, під час іспиту не буде спілкуватися з викладачем за допомогою жаргону художників або музикантів. Так само і людина з кримінальним минулим, яка прагне влаштуватися на роботу, у відділі кадрів забуває про арго. Проте інженер, якого життя змусило стати підприємцем, незважаючи на те, що він усе життя прожив у середовищі інтелігентів, легко оволодіває не лише комерційним жаргоном, а й тісно пов’язаним з ним жаргоном кримінальним. Ці приклади можна продовжити.

Таким чином вибір стилю спілкування і відповідних мовних засобів у значній мірі визначається конкретною мовленнєвою ситуацією, а гнучкість його у використанні залежить від розвиненості мовної свідомості того чи іншого носія мови, обсягу його лексичного запасу, що формується в сучасних умовах досить інтенсивно: завдяки ЗМІ, кіно, художній літературі, активному спілкуванню у різних соціальних сферах. Тому характер мовлення демонструє не лише “спосіб життя мовного колективу, який його породив” [7:39], а й якість мовних зв’язків — характер суспільно-економічних процесів, формування нових соціальних відношень і сфер, набуття окремими соціальними групами (комерційними, кримінальними та ін.) нових соціальних

функцій, переоцінку моральних та соціальних пріоритетів. Мовна ситуація сьогодні характеризує не стільки окремі соціальні прошарки, скільки цілісну соціальну структуру в її тенденціях і перспективах.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Г. В. Кусов — Волгоград, 2004. — 27 с.
2. Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н. Д. Голев // Юрислингвистика -1. — Барнаул, 1999. — С. 44–49.
3. Успенский Б. А. Религиозно-мифологический аспект русской экспрессивно-фразеологии. Семантика русского мата в историческом освещении / Б. А. Успенский // *Semiotics and the History of Culture (In Honor of Jurij Lotman)*. Ann Arbor, 1988. — S. 66–78.
4. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин — М.: Наука, 1977. — 276 с.
5. Грачев М. А. Третья волна / М. А. Грачев // *Русская речь*. — 1992. — № 4. — С. 61–64.
6. Форманова С. В. Инвектива як засіб сугестивного впливу / С. В. Форманова // *Записки з українського мовознавства: Зб. наук. праць. Вип. 18 = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 18* / Відп. ред. О. І. Бондар. — Одеса: Астропринт, 2009. — С.143–152.
7. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // *Вопросы языкознания*. — 1996. — № 3. — С. 32–41.
8. Ставицька Леся. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька — К.: Вища школа, 2005.
9. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи: психолингвистическая интерпретация речевого воздействия: Учебн. пос. / В. И. Жельвис — Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1990. — 81 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ ЯК ВАРІАНТА МОВЛЕННЯ, ОРІЄНТОВАНОГО НА СФЕРУ ПОЛІТИКИ

В статье рассматриваются основные взгляды на толкование концепта “политический язык”, дается анализ основных характеристик данного варианта речи, ориентированного на сферу политики, со стороны языковых средств, манипулятивного воздействия и восприятия реципиентом провозглашаемой информации.

Ключевые слова: вариант, политическая речь, манипулятивное воздействие, концепт.

The article discusses the basic views on the interpretation of the concept “political language”, provides an analysis of the main features this language’s version, oriented on the policy areas by language’s means, perception and manipulative influence on the recipient of declared information.

Key words: option, political language, manipulative influence, concept.

Сучасне суспільство характеризується інтенсивним розвитком мовленнєвих комунікацій. Техніка породжує нові форми мовленнєвого зв'язку, у результаті чого з'являються нові види та жанри спілкування. Підвищення значного інтересу до сфери політики та набуття нею рис маніпулятивного впливу не обійшло увагу і лінгвістів, що зумовило виділення специфічного варіанта мовлення, орієнтованого на сферу політики.

Поява окремої сфери вивчення мови призвела до виникнення різноманітних термінів на позначення цього варіанта мовлення, а саме — “мова політики”, “політичний дискурс”, “спеціальна мова політики”, “функціональний стиль політики”, “суспільно-політична лексика”, “мова виступів політичних діячів”, “адміністративна мова”. Найрозповсюдженішим є поняття “політична мова”, але воно на сьогодні не має статусу загальноприйнятого. Тому постала проблема виокремлення терміну “політична мова”, надання йому певних

характеристик, вивчення особливостей даного виду мовленнєвої діяльності та розкриття притаманних йому основних рис.

Особливе місце у вивченні політичної мови займають дослідження українських фахівців (В. В. Петренко, Л. А. Нагорна, А. Д. Дуличенко, В. В. Дубичинский, О. Білий та ін.), закордонних дослідників (Андре Мазон, Астрид Беклунд, Егон Бадер, Патрик Серіо, Е. Р. Ласан, С. Н. Муране, Б. Ю. Норман й ін.).

Мета нашої статті полягає у виявленні особливостей політичної мови як варіанта мовлення, орієнтованого на сферу політики.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

— з'ясувати основний зміст поняття “політична мова” та уточнити термінологію, пов'язану з ним;

— виокремлення особливостей політичної мови.

Звертаючись до самого визначення мова та мовлення, ми зустрічаємо, що усе те, що пересічні мовці розуміють під словом мова, насправді є власне мовою і мовленням. Мова — система одиниць спілкування і правил їх функціонування. Мова — це найважливіший, універсальний засіб спілкування, організації та координації всіх видів суспільної діяльності: галузі виробництва, побуту, обслуговування, культури, освіти, науки.

Іншими словами, мова — це інвентар (словник) і граматики, які існують у потенції, в можливості.

Мовлення — конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації.

До мовлення належать говоріння (мовленнєвий акт) і результати говоріння (текст). Правомірно говорити про мовлення окремої людини, про мовлення молоді, усне побутове мовлення, художнє мовлення тощо. Усе це різне використання можливостей мови [1: 31].

У зв'язку з наявністю різноманітних термінів на позначення мовлення, у лінгвістів виникли і різні трактування поняття “політична мова”. Так, під цим визначенням науковець Л. А. Нагорна розуміє термінологію і риторичку політичної діяльності. У ній розрізняють мову законодавства, мову управління, мову дипломатичного спілкування та переговорів, мову політичної пропаганди, мову політичного виховання. Політична мова у такому баченні — це не обов'язково прерогатива професійних політиків чи державних чиновників; це, по-перше, ресурс, відкритий для всіх членів мовного співтовариства, а по-друге, мова, що застосовується у маніпулятивних цілях.

До сфери політичної мови відносять також увесь спектр проблем, пов'язаних із політичною коректністю і боротьбою за чистоту мови [2: 74].

Як особливу знакову систему, яка призначена саме для політичної комунікації, визначає політичну мову А. Н. Баранов [3: 115]. На думку В. В. Петренка, визначити поняття “політичної мови” можна так: це сукупність вербальних структур, які використовуються у сфері політики, й вплив на політичну свідомість індивідів та їх участь у перебігу політичних процесів. Політичну мову не можна зводити тільки до мови публічних політичних дискусій, адже сюди входить і мова документів, законів і т. п. [4: 36–44].

Політолог В. В. Петренко, визначаючи фактори, які зумовили значний інтерес до проблем політичної мови, виокремлює такі, як усеозрастаюча роль політики і політиків у світі, співпраця політичних структур і мас-медіа, активізація виборчого процесу, а відповідно і загострення конкурентної боротьби між політиками, розширення сфери політичної комунікації, зростання ролі інформаційного впливу в сучасній політичній практиці, де, як відомо, мова завжди була і залишається одним з найважливіших засобів передачі інформації [4: 44].

Розглядаючи варіант мовлення, орієнтований на сферу політики, ми впевнені, що він має свої специфічні риси та особливості. Доречною є думка Л. А. Нагорної, яка проголошує, що мова має бути достатньо дохідливою й зрозумілою широкому загалу і водночас функціонально зумовленою необхідністю бути на рівні найсучаснішого політичного знання і тому ускладненою. Її відмінність від звичайної мови полягає і у певній “завуальованості” — політичні потреби часто зумовлюють езопівську манеру висловлювання, розраховану на “читання між рядками”. Внаслідок цього політична мова за самою своєю суттю спрямована на досягнення комунікативного ефекту, може й ускладнювати процес порозуміння [2: 72].

Проаналізувавши вищенаведені визначення концепту “політична мова”, ми підтримуємо думку дослідника А. П. Чудинова, який відносить політичну мову до варіанта мовлення, орієнтованого на сферу політики [5: 23], і як наслідок має певні особливості.

У політичному мовленні визначальною є потреба інформаційної повноти повідомлення: найбільш швидке, точне та ясне здійснення передачі важливих факторів. На різних рівнях мови (лексичному, синтаксичному, стилістичному) за допомогою певних мовних засобів можна реалізувати маніпулювання свідомістю та агітаційний вплив

на реципієнта, що і буде слугувати ідентифікацією мовлення, орієнтованого на сферу політики, а саме:

- синтез елементів наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів;

- лексика насичена суспільно-політичними та соціально-економічними термінами, закликами, гаслами (електорат, багатопартійність, приватизація та ін.);

- використовується багатозначна образна лексика, емоційно-оцінні слова (політична еліта, епохальний вибір та ін.), експресивні сталі словосполучення (інтелектуальний потенціал, одностайний вибір, рекордний рубіж), перифрази (чорне золото — вугілля, нафта, легені планети — ліси та ін.);

- уживання в переносному значенні наукових, спортивних, музичних, військових та інших термінів (орбіти співробітництва, президентський старт і под.);

- із морфологічних засобів часто використовується іншомовні суфікси іст. (ист) — атор, — акція та ін. (полеміст, реваншист, провокатор); префікси псевдо, нео-, супер-, інтер- та ін. (псевдотеорія, неоколоніалізм, супердержава, інтернаціональний);

- синтаксису даного варіанта мовлення властиві різні типи питальних, окличних та спонукальних речень, зворотний порядок слів, складні речення ускладненого типу з повторюваними сполучниками);

- ключове, вирішальне значення мають влучні, афористичні, інтригуючі заголовки.

Основні риси політичної мови також впливають з її основного завдання, а саме завоювати і утримати симпатії населення, прихильність, розуміння, підтримку, його довіру, яке не завжди здійснимо за допомогою коректного раціонального переконання, заснованого на логічному доказі.

На думку О. Ю. Шавардової, політична комунікація практично підсилює за допомогою мови вплив політичних ідей на суспільну й індивідуальну свідомість. І далі необхідно вже розглядати роль політичної мови як засобу впливу на громадськість [6: 159]. На нашу думку, мовне маніпулювання політичною свідомістю здійснюється за допомогою словесної імплікації за рахунок ідеологічності, оцінювання, модальності, рухомості, семантики та прагматики слова, варіативності денотативних та конотативних значень одних і тих же мовних знаків під впливом соціальних, культурних та інших факторів. Також специфіка політичної мови виявляється в тому, що вона має органі-

зувати натиск на певні точки, які є складовими людського життя, за допомогою котрих відбувається вплив на підсвідомість людини. До них відносять:

– *Слово*. З метою маніпуляційного впливу в мову впроваджуються слова, які суперечать очевидності й здоровому глузду та підривають процес мислення.

– *Число*. Сила переконання чисел величезна. Якщо людина сприйняла яке-небудь кількісне твердження, навіть абсолютно абсурдне, його вже майже неможливо витиснути не тільки логікою, але й кількісними ж аргументами. Число має властивість застрягати в мозку безповоротно.

– *Акусфера*, тобто світ звукових форм культури. У програмуванні впливають в основному на розум, а не на почуття. Музика займає одне з найважливіших місць у всій технології маніпуляцій, оскільки миттєво відтворює в свідомості людини певні спогади, які з нею асоціюються.

– *Образи*. Маніпуляція шляхом подвійного впливу: поряд з повідомленням, яке посилається відкрито, направляється адресату “і закодований” сигнал, який має розбудити у свідомості адресата потрібні суб’єкту впливу образи. Цей прихований вплив спирається на “неявне знання”, яким володіє адресат, на його здатність створювати у своїй свідомості образи, які впливають на його почуття, думки та поведінку.

– *Логічне мислення*. Логічне мислення прозоре і його структура чудово вивчена. Отже, в нього можна вторгнутися і спотворити програму, позбавивши людину можливості робити правильні розумові висновки.

– *Метафори і стереотипи*. Метафори — це готові штампи мислення. Стереотипи — невід’ємні компоненти індивідуальної та масової свідомості. Завдяки їм відбувається необхідне скорочення у сприйнятті інших інформаційних та ідеологічних процесів свідомості.

Жодна людина не може прожити без “автоматизмів” у сприйнятті і мисленні. Вона не може обмірковувати кожен раз по-новому типова для повсякдення ситуацію.

– *Почуття*. Настільки ж важливим, як і мислення, об’єктом для маніпуляції є сфера почуттів. Чуттєва ступінь відбивання перебуває ближче до зовнішнього світу, ніж мислення, і реагує швидше, безпосередньо. Тому його легше експлуатувати. Крім того, простіше створити “ланцюгову реакцію”, зараження, епідемію почуттів.

– *Уява і поведінка.* Уява — це перетворення якоїсь частинки реальності в образ, створюваний свідомістю (фантазією) людини. Ця здатність людини необхідна для розуміння реальності. Розум оперує тими образами реальності, які виробляє уява і, виходячи з цих образів речей, люди формують і лінію поведінки.

Для контролю за поведінкою людей дуже важливо впливати на обидва процеси — формування образів, виходячи з реальності формування стратегії, і тактики поведінки, виходячи із образів, які виникли в свідомості.

Оскільки уява — здатність творча, вона значно менше, ніж мислення, схильна до дисципліни (логіки, традиції). Отже, більш вразлива для впливу ззовні.

– *Увага.* Увага, концентрація психічних процесів на якомусь об’єкті спрямовує та організує всі процеси: сприйняття, мислення, почуття, уяву тощо.

Зосередивши увагу на важливому об’єкті, людина відсіює, усуває другорядну інформацію. Це і дозволяє їй вести доцільну психічну діяльність.

Навіть під час читання тексту людина завжди виділяє в ньому кілька центрів інтересу, на яких і зосереджує увагу, а порожнечі між ними заповнює “пакувальним матеріалом”, який пробігає перед очима.

– *Пам’ять.* З метою маніпулювання свідомістю доводиться впливати на всі види пам’яті людини з одного боку, щоб людина запам’ятала якусь думку, метафору, формулу, і з іншого — доводиться “відключити” її короткострокову чи історичну пам’ять, якщо вони створюють психологічний бар’єр опору бажаного впливу.

Дуже важливий зв’язок емоційної пам’яті і пізнання. У маніпуляції свідомістю упізнання відіграє ключову роль, бо породжує уявне відчуття знайомства.

Це стає передумовою згоди аудиторії з комунікантом — він сприймається аудиторією як свій. Впізнання набагато важливіше свідомої згоди з його твердженнями.

Тому необхідною умовою для ефективного впливу є частота реклами.

– *Міф.* Узагальнене уявлення про дійсність. Моральні, естетичні установки, які з’єднують реальність з містикою. Це завжди значною мірою ілюзорне подання, але в силу своєї етичної і художньої привабливості міф має великий вплив на масову свідомість.

Іноді міф є способом замінити у свідомості нестерпний достовірний образ страшної дійсності умовним чином, із яким можна ужитися. Всі перелічені вище складові в тій чи іншій мірі використовуються учасниками виборчих перегонів у своїх телерекламах.

Отже, виокремивши термін “політична мова” серед інших запропонованих концептів, ми дійшли висновку, що поява специфічного розгалуження мовленнєвої комунікації стала займати одне з провідних місць у нашій сучасності. Вивчення особливостей варіанта мовлення, орієнтованого на сферу політики, розкриття притаманних йому основних рис, які демонструють усе багатство виражальних засобів і виконують важливі функції в житті суспільства, підтверджує становлення та розвиток даного виду діяльності та можливе подальше виокремлення його в окремий стиль мови.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. — К. : Академія, 2001. — 368 с.
2. Нагорна Л. А. Політична мова і мовна політика (діапазон можливостей політичної лінгвістики) / Л. А. Нагорна. — К.: Світогляд, 2005. — 315 с.
3. Баранов А. Н. Политический дискурс: прощание с ритуалом? / А.Н. Баранов // Человек. — 1997. — № 6. — С. 108–118.
4. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу: Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 177 с.
5. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: монографія / Н. В. Кондратенко. — Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса : Чорномор'я, 2007. — 156 с.
6. Шавардова О. Ю. Політична мова в аспекті політичної комунікації / О. Ю. Шавардова. — Вісник СевДТУ. — Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр. — Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. — С. 157–160.

ИЛЛОКУТИВНЫЙ ДЕЙКСИС КАК СРЕДСТВО ОБЪЕКТИВАЦИИ В ДИСКУРСЕ АКЦИОНАЛЬНОГО АСПЕКТА РЕЧЕВОГО АКТА (на материале немецкого языка)

У статті освітлюються когнітивні основи ілокутивного дейксису, що виступає вербальним засобом об'єктивації в дискурсі ілокутивної складової мовленнєвого акту. Особлива увага приділяється аналізу засобів вираження ілокутивного дейксису в німецькій мові. На конкретних прикладах доводиться, що набір та характер одиниць мови для вираження заданої мовником в мовленнєвому акті ілокуції залежать не лише від параметрів мовленнєвої ситуації та індивідуальних особливостей мовця, а й від етнокультурної специфіки.

Ключові слова: прагматична лінгвістика, мовленнєвий акт, ілокутивний акт, мовний дейксис.

The article touches upon cognitive basis of the illocutive deixis, acting as verbal means for objectivization of the illocutive component of a speech act. The special attention is paid to the analysis of means of verbal expression of the illocutive deixis in the German language. Provided in the article examples prove that the set and character of language units for expressing on illocution in the speech act depend not only on parameters of a speech situation and specific features of the language a person speaks, but also on ethnocultural features of the language.

Keywords: pragmatic linguistics, the speech act, the illocutive act, language deixis.

В современной лингвистической прагматике речевой акт рассматривается как коммуникативный акт — функционально цельный фрагмент коммуникации, ядром которого является текст как единица дискурса (монолог, диалог или полилог). Текст, признаваемый в этой связи вербальным коррелятом речевого акта в широком смысле слова, предстает как “вербальный и знаково зафиксированный продукт речемыслительной деятельности, являющийся “реакцией на ситуацию и опосредованным её отражением, обладающий содержа-

тельной завершенностью и информационной самодостаточностью, а также тематическим, структурным и коммуникативным единством, как нечто объективно существующее, материальное, поддающееся фиксации с помощью экстралингвистических средств и самим фактом своего существования изменяющее окружающий мир, как некая особая предикативная единица” [1].

Речевая ситуация, провоцирующая речевую деятельность коммуникантов, признается тем самым не просто внешней оболочкой, сферой, в границах которой совершается акт коммуникации, а совокупностью условий, определяющей содержание и форму речевого произведения (А. А. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн, Э. П. Шубин, Н. И. Формановская и мн. др.), и рассматривается языковедами в двух плоскостях: 1) как ситуативный контекст, фрагмент реальной действительности, в которой совершается коммуникативный акт, и 2) как ситуация общения — набор характеристик ситуативного контекста, релевантных для речевого поведения участников речевого события, влияющих на выбор ими речевых стратегий, приёмов, средств [2].

Поскольку все компоненты ситуативного контекста могут выступать партиципантами речевого акта и являться характеристиками референтной ситуации общения, до настоящего времени не прекращается дискуссия среди языковедов о количестве и составе компонентов речевой ситуации (В. Г. Гак, Т. К. Донская, Е. И. Пассов, И. П. Сусов, О. Д. Митрофанова, Н. И. Формановская и мн. др.).

В частности, Е. И. Пассов выделяет в качестве составляющих речевой ситуации обязательные (какое-либо событие и взаимоотношения субъектов и объектов) и факультативные (личностные качества субъектов и их внутреннее состояние) компоненты (Пассов, 1975). Н. И. Формановская считает, что в качестве компонентов речевой ситуации следует рассматривать следующие составляющие: а) мотив и цели коммуникации; б) отправитель и получатель (адресант и адресат), несущие в себе личный опыт, оценки, отношения, обобщенные черты своего народа; являющиеся носителями определенных социальных статусов и ролей (коммуникативных, социальных, психологических), совокупность которых создает варианты коммуникативного поведения, воплощающегося в бесконечном многообразии диалоговых высказываний; в) невербальные компоненты коммуникативной деятельности (мимика, жесты, интонация, выражения глаз, поза, тембр, громкость и т. д.) [3].

Стивен К. Левинсон рассматривает компоненты речевой ситуации в соотношении с четырьмя сферами (мирами) реальной действительности:

1. Физический мир (участники речевой ситуации (говорящий и слушающий); все предметы физического мира, являющиеся составной частью речевой ситуации; пространство речевой ситуации; время речевой ситуации; неречевая активность участников коммуникации; канал и средство коммуникации (устная или письменная коммуникация).

2. Социальная среда (социальные роли и статус участников коммуникации; формальные признаки речевой ситуации (регистр, стиль).

3. Концептуальный мир (концептуальное пространство участников коммуникации (сознание и установки участников коммуникации); тематика речевого общения, фоновые (в т.ч. энциклопедические) знания участников коммуникации.

4. Языковая среда (языковые компетенции участников коммуникации, языковой контекст) [4].

Каждая речевая ситуация представляет собой пересечение всех четырех миров. Включенная в акт коммуникации, она проходит через призму сознания говорящего и получает отражение под давлением “совокупности условий в акте деятельности, заключающих в себе противоречие, ставящее перед участниками диалога проблему — задачу действия” [5]. В сознании говорящего оформляется субъективный образ объективно существующей ситуации, в котором отражаются только те её компоненты, которые:

1) являются константными для осуществления любого речевого акта и

2) являются значимыми для говорящего (Левинсон, 1983).

Константными компонентами, или признаками речевой ситуации, многими лингвистами признаются: 1) участники (адресант, адресат, аудитория); 2) предмет речи; 3) обстоятельства (место, время, используется устная или письменная речь, условные знаки и пр.); 4) код (язык, диалект, стиль); 5) речевой жанр (например, проповедь); 6) событие (например, церковная служба, одной из ситуаций которой является ситуация проповеди); 7) оценка эффективности речи (например, тронула ли проповедь сердца); 8) цель — то, что по мнению участников, могло бы быть результатом речи в данной ситуации (Виноградов, 1975; Гак, 1998; Ерзинкян, 1988; Золотова, 2002; Лайонз, 1978; Падучева, 1985; Падучева, Крылов, 1984; Сребрянская,

2003; Стернин, 1973; Федяшина, 1986 и мн. др.). Данные признаки формируют необходимые условия для совершения речевого акта. Однако, чтобы он действительно осуществился, необходимо главное условие — активная деятельность говорящего, направленная на изменение самой ситуации посредством речевого действия. Говорящий по-своему использует предлагаемые речевой ситуацией возможности, фокусируя внимание на самых разнообразных её компонентах и формируя пространственно-временную прагматику своего речевого акта. Последняя является основой для его последующего вербального оформления речевого произведения с помощью тех лексических, грамматических, синтаксических, прагматических и фонетических средств языка, которые говорящий считает наиболее подходящими для реализации своего речевого действия. Очевидно, что те компоненты ситуации речи, которые получают отражение в сознании говорящего при производстве речевого акта, являются когнитивным основанием языкового дейксиса.

По мнению С. Андерсон и Э. Кинан, дейксис представляет собой один из способов референции — в частности, осуществляемую говорящим посредством языка операцию референции, в которой он использует свой речевой акт в качестве точки отсчета (для всех дейктических категорий речевого акта) и идентификации референта(ов) [6]. Сфера дейксиса включает в себя “указание на участников речевого акта (ролевой дейксис) — говорящего и адресата...; указание на предмет речи...; указание на временную и пространственную локализацию сообщаемого факта (хронотопический дейксис)” [7].

Достаточное внимание уделяется лингвистами исследованию на материале различных языков ролевого дейксиса (включающего личный дейксис), денотативного дейксиса и хронотопического дейксиса (включающего временной и пространственный дейксис), однако в лингвистической литературе практически не описан иллюкутивный дейксис, указывающий на такой компонент речевой ситуации, как деятельность говорящего. Данный компонент, например, С. Андерсон и Э. Кинан считают обязательным компонентом речевой ситуации, представленным в речевом акте прежде всего способом его вербального воплощения, предлагая описывать его при помощи модального оператора “Как? Каким образом? — Так, таким образом” (Anderson, Keenan, 1985).

Анализ основных положений современной теории речевых актов и, в частности, характеристик деятельностного аспекта речевого акта

позволяет говорить о том, что данный вид языкового дейксиса следует понимать шире — не только как модальный дейксис, указывающий на отношение говорящего к производимому им речевому акту, но, прежде всего, как иллокутивный дейксис, указывающий на речевой (иллокутивный) акт говорящего (как его реакцию на речевую ситуацию). Исходя из тесной взаимосвязи иллокутивного и локутивного (пропозиционального) аспектов речевого акта, выраженной перформативной формулой речевого акта Дж. Серля $F(p)$, где F — иллокутивная функция, а (p) — пропозициональное содержание речевого акта, следует отметить, что многие лексические, грамматические и прагматические единицы, используемые говорящим в речевом акте, выполняют в этой связи собственно дейктическую функцию по отношению к иллокутивному акту говорящего. При этом набор и характер таких единиц для выражения заданной говорящим в речевом акте иллокуции может различаться в разных, в частности, в русском и немецком языках. Данный факт проиллюстрируем на следующем примере, где приведен сравнительный анализ лексических и грамматических средств, которые выполняют дейктическую функцию по отношению к типу иллокуции говорящего в русскоязычном тексте и его переводном немецком эквиваленте (пример перевода текста взят из [8]). Средства выражения иллокутивного дейксиса подчеркнуты в тексте сплошной линией и сопровождаются пометой Illokution. Другие языковые средства, указывающие на важные для осуществления иллокутивного акта компоненты речевой ситуации — субъект речевого акта, время и место речевого акта, — также подчеркнуты сплошной линией и сопровождаются пометой Deixis:

Таблица 1

(1) — Ну <u>какая же</u> <u>теперь</u> русская поэзия.	Partikel > Illokution Fragepr > Illokution Partikel > Illokution Temporaladverb > Deixis	Fragepr > Illokution Partikel > Illokution Temporaladverb > Deixis	“ <u>Was für</u> eine russische Dichtung gibt es <u>denn</u> heutzutage?
(2) Ну <u>скажи мне</u> <u>на милость</u> .	Partikel > Illokution Imperativ > Illokution + Personaldeixis	Imperativ > Illokution + Personaldeixis	(2) <u>Sag mir</u> <u>bitteschön</u> ,
(3) <u>какая же</u> <u>у нас</u>	Partikel > Illokution Fragepronomen > Illokution	Partikel > Illokution Fragepr > Illokution Partikel > Illokution Personaldeixis Adverb, Präsens >	(3) <u>was</u> es <u>denn</u> bei <u>uns</u> <u>für</u> eine russische Dichtung

Анализ языкового материала показывает, что иллокутивный дейксис выражается в языке как с помощью языковых средств, имеющих системно закреплённое иллокутивное значение (перформативные глаголы, существительные, модальные глаголы, типы предложений по цели высказывания, морфологические формы глагольного императива, прагматические клише, функциональные типы текстов и пр.), так и с помощью таких вербальных средств, функциональная семантика которых изначально не предназначена для выражения заданного вида и типа иллокуции. В частности, в следующем примере (он выделен в контексте жирным шрифтом и подчеркнут сплошной линией) порядок слов, предназначенный системой языка для выражения вопроса, является в совокупности с просодическим компонентом иллокутивным дейксисом утверждения:

Schmuddeliges Märzwetter. Die Menschen sind dick verpackt. Nieselregen. Zufahrt auf den Modeladen und die Verkäuferin, die im leeren, einsamen Geschäft telefoniert.

Jetzt erkennt der Zuschauer: es ist Franziska. Sie trägt im Laden Mantel, Schal und Handschuhe.

KLAUS (off): *“Alles hier erinnert mich an dich. Ich kann dich nicht vergessen”.*

FRANZISKA (kühl): *“Ich hab dich schon vergessen”.*

KLAUS (off): *“**Hast du nicht.** Wo bist du gerade?” Franziska schweigt. Es rauscht in der Leitung... [9].*

Поскольку иллокутивный акт говорящего как часть речевой ситуации тесно связан с другими её компонентами, часто наблюдается синкретизм дейктических функций иллокутивных маркеров в дискурсе. В этой связи можно говорить об иллокутивно-адресантных, иллокутивно-адресатных, иллокутивно-темпоральных и иллокутивно-ситуативных индикаторах речевого акта. Последние характеризуются взаимной детерминацией значения иллокуции и речевой ситуации, т. е. определённая роль таких иллокутивных индикаторов в речи прочно ассоциируется с некой ситуацией, а эта ситуация, как правило, обуславливает появление в речи именно этих маркеров иллокутивного акта.

Указанные группы иллокутивных маркеров в современном немецком языке характеризуются высокой семантической подвижностью и дейктической полифункциональностью. Это является доказательством их непосредственной связи с когнитивными процессами, лежащими в основе формирования и осуществления говорящим иллокутивного акта, и компонентами речевой ситуации.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Красных В. В. Структура коммуникации в свете лингвокогнитивного подхода: Коммуникативный акт, дискурс. Текст / Виктория Владимировна Красных: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.19. — М., 1999. — С. 414–415.
2. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской; сост. А. А. Князьков. — М.: Флинта, Наука. 1998. — С. 267.
3. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. — М.: Русский язык, 2002. — 216 с.
4. Levinson, Stephen C. Pragmatics / S. C. Levinson. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983. — 22 f.
5. Изаренков Д. И. Обучение диалогической речи / Д. И. Изаренков. — М.: Русский язык, 1986. — С. 15–16.
6. Anderson, Stephen R. & Keenan, Edward L. Deixis / S. Anderson, E. Keenan. — Vol. III: Grammatical categories and the lexicon. — Cambridge: Cambridge University Press, 1985. — 259–308 ff.
7. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1988. — С. 128.
8. Lehmann V. Linguistik des Russischen/ V. Lehmann// http://web.mac.com/vl_hh/Website/Linguistik_des_Russischen.html
9. Dörrie D. Bin ich schön?: Drehbuch für einen Spielfilm / D. Dörrie, R. Besedow, R. Stadler// www.Zweitausendeins.de

КЛЮЧОВІ СЛОВА КОМЕРЦІЙНОЇ РЕКЛАМИ ЯК ІНДИКАТОРИ МОВНОГО ВПЛИВУ

Статья посвящена анализу ключевых слов коммерческой рекламы как маркеров речевого влияния. Охарактеризованы некоторые языковые особенности зафиксированных ключевых слов, с помощью технологий нейролингвистического программирования объяснена их суггестогенная природа.

Ключевые слова: коммерческая реклама, ключевые слова, нейролингвистическое программирование, влияние, семантика.

This article analyzes the keyword advertising business as markers of verbal influence. Characterized some of the language features documented keywords, using techniques of neurolinguistic programming, explained their suggestive nature.

Key words: commercial advertising, key words, neurolinguistic programming, influence, semantic.

Дослідження феномену сугестії є актуальним напрямом сучасного мовознавства, оскільки уможливує з'ясування глибинної природи мовленнєвого впливу як комплексного явища, його закономірності та джерела, що, у свою чергу, дає змогу виокремити константні мовні сугестогени (насамперед лексико-семантичного рівня як найпотужнішого в аспекті впливу — див. [1]), ідентифікація яких прислужиться в коректному моделюванні сучасних медіатекстів. Актуальність зазначеного аспекту визначається не лише його загальною науковою вагою, а й змогою віднайдення захисних механізмів щодо руйнівного впливу патогенних текстів, які, на думку дослідників (див. праці О. Бондаря, Є. Волкова, Т. Ковалевської, М. Лозинського, Б. Потятиника та ін.), є характерною ознакою сучасного комунікативного простору, продукуючи конфліктну взаємодію й порушуючи внутрішню гармонійність особистості й соціуму. На думку дослідників, до патогенних текстів уналежують такі, що: “а) спрямовані на підрич віри в Бога; б) на підрич національних та державних інтересів; в) загрожу-

ють глобальній безпеці (загроза може бути мілітарною, екологічною тощо); г) загрожують суспільній моралі; г) мають шкідливий психологічний вплив (надмірне демонстрування насильства); д) призводять до нехтування головними правами і свободами людини” [2: 32] тощо. Наведене акцентує на необхідності виокремлення відповідних мовних маркерів, що уможливить свідоме декодування таких текстових масивів, а, отже, і їх критичне сприйняття як запоруку об’єктивної інтерпретації.

Найсучаснішими галузями дослідження мовленнєвого впливу вважають насамперед нейролінгвістичне програмування (НЛП) з огляду на його комплексний характер, що забезпечує багатовимірний аналіз впливу (Дж. Бендлер, Р. Гріндер, Р. Ділтс, Г. Лозанов, Л. Мурзін, В. Плігін, Дж. О’Коннор, Дж. Сеймор, І. Черепанова). Проте у вітчизняній лінгвістиці зазначена проблематика лише починає розроблятися (див. праці Т. Ковалевської, Г. Почепцова, В. Різуна, О. Семенюка, а також С. Бронікової, Н. Кутузи та ін.), що увиразнює актуальність обраної теми.

В цьому аспекті одним із найвпливовіших контекстів вважають рекламу, оскільки “саме в цій сугестивній площині сконцентровано сенсифікаційні (підсилювальні) ефекти інформаційного впливу, ідентифікація й аналіз яких становлять одне з найактуальніших завдань у колі прикладних лінгвістичних досліджень” [1: 209], що й визначило джерельну базу нашої розвідки, скерованої на аналіз комерційної телереклами як найпоширенішого медіапродукту, що “з одного боку відбиває, а з іншого — формує масову культуру і свідомість” [3: 3], визначаючи необхідність застосування потужних впливових стратегій. Рекламне мовлення є характерним різновидом текстів сугестивного характеру (Т. Ковалевська, Г. Почепцов, І. Черепанова та ін), що доводить наявність специфічних ознак, серед яких висока образність, використання слів з дифузною та найчастіше репрезентативно маркованою конкретною семантикою, і визначає високий рівень психоактивності його елементів, орієнтованих на субдомінантне сприйняття, характерною ознакою якого є “холістично-інтуїтивне декодування повідомлень” [1: 210].

Практично всі вербальні складники рекламних текстів є впливовими, проте максимальна сугестогенність виявляється на рівні смислового варіювання, характерними маркерами якого виступають так звані “ключі”, що активують свідоме й підсвідоме сприйняття [4: 1], за НЛП-термінологією — “якорі”, чи ж ключові слова (КС), які здат-

ні “представляти весь текст...” [5] і володіють найвищим рівнем частотності [6]. До специфічних ознак КС також уналежнюють підвищену семантичну активність; часто яскраво виражений символічний характер; високий ступінь абстракції та образності, експлікований як у конкретній, так і в абстрактній семантиці, що, з одного боку, максимально унаочнює візуальний образ слова, а з іншого — максимально активує субдомінантну обробку інформації, оптимізуючи вплив; домінуючу позицію в тематичних рядах та в загальній структурі повідомлення; відповідність поточному моменту тощо. Наведене визначає мету статті, яка полягає в аналізі лексико-семантичних домінант комерційної телереклами як константних сугестогенів, що визначає необхідність розв’язання таких конкретних завдань:

— виокремити КС-домінанти комерційної телереклами (у межах рекламних слоганів);

— визначити їхні основні критеріальні ознаки (частотність, семантична специфіка, образність та ін.);

— класифікувати КС за лексико-семантичними групами (ЛСГ) з урахуванням їхньої морфологічної належності;

— висвітлити сугестивний потенціал КС.

Виокремлення КС здійснено у межах рекламних слоганів як центрів рекламного тексту (РТ). Відповідно до цього проаналізовано понад 100 рекламних слоганів загальнонаціональної та регіональної комерційної телереклами, зафіксованої протягом останніх років на каналах “Інтер”, “1+1”, “Новий” та ін., у межах яких виявлено близько 20 лексем, співвідносних з КС.

У процесі роботи використано описовий та елементи компонентного аналізу, що уможливило виокремлення та семантичну систематизацію фактичного матеріалу, метод кількісних підрахунків, що дав змогу простежити динаміку та з’ясувати домінантні (КС) й периферійні маркери аналізованих РТ, а також елементи НЛП-методу мета-модельної (Мілтон-модельної) ідентифікації.

У процесі аналізу найчастотніших лексем РТ, співвідносних з КС, виокремлено наступні (в дужках указано загальну фіксовану кількість): *сила (9), жити (8), біль (6), здоровий (6), справжній (6), смак (5), мрія (4), щастя (4), якість (4), багато (3), всюди (3), завжди (3), змінити (3), краса (3), лікувати (3), майбутнє (3), починати (3), подвійний (3), рекомендувати (3), робити (3)*, що певним чином корелює зі словами-стимулами в асоціативному експерименті, здійсненому Т. Ю. Ковалевською [7]. До периферійних за показником частотнос-

ті (2 повтори) уналежнюємо лексеми *люди, наука, розмова, річ, сто відсотків, чорний, чемпіон, дім, швидкісний, потреба* та деякі інші. Зафіксовані КС подалі розподілено за такими основними лексико-семантичними групами (ЛСГ): 1) слова на позначення фізичних, фізіологічних та психологічних характеристик (6 одиниць: *біль, смак, краса* та ін.); 2) слова на позначення дій, станів, процесів (6 одиниць: *жити, змінити, починати* та ін.); 3) слова на позначення ознак та якостей предметів, осіб, одиниць товарів (4 одиниці: *здоровий, справжній* та ін.); 4) слова на позначення локально-темпоральних узагальнень (3 одиниці: *завжди, всюди*); 5) слова на позначення кількісних узагальнень (2 одиниці: *багато, подвійний*); 6) слова на позначення назв своєцтва — сімейних стосунків (1 одиниця: *діти*).

Найпоширенішими є ЛСГ на позначення фізичних, фізіологічних та психологічних характеристик та (“*Чумак*” — *це так смачно*; “*Корона*” — *смак справжніх почуттів*; *Підгузки “HAPPY”* — *щастя у простих речах*; *Кальцій ДЗ Нікомед. Основний елемент краси*; “*Чорний жемчуг*” — *наука про красу*; *Красива рівномірна засмага від “DOVE”*; “*Містер Мускул*” — *наука ретельного прибирання*, *Кава “JACOBS”* — *сила аромосамиту*; “*BOUNAQUA*” — *жива сила води*; *MTC* — *оператор кохання*; “*SOLPADEINE*” — *подвійна сила проти болю*; “*COLDREX*” — *сильніший за біль та застуду*). Виокремлені нами КС свідчать, що у межах РТ найважливішим моментом є створення уяскравленої “картинки”, образу рекламованого товару, увиразнення його синестезійних характеристик, пов’язаних з гештальтованою активацією комплексу репрезентативних систем (візуальної, аудіальної, сенсорної, смакової та нюхової), де домінування певної модальності визначається сенсовою належністю об’єкта реклами, висуваючи на перший план іменники, прикметники та прислівники з відповідною семантикою, експлікованою візуальними та кінестетичними маркерами.

Практично такі саме показники частотності демонструє й ЛСГ на позначення дій, станів, процесів (“*Прозора*” — *живи молодим!*; “*SANDORA MULTI-ACTIVE*”. *Живи на всі 100 %*; “*BEELINE*”. *Живи на яскравій стороні!*; *Почни день із соками “RICH” і ти зрозумієш, що життя — класна річ!*). До цієї ЛСГ переважно належать дієслова, що пояснюємо іманентно притаманною таким маркерам семантикою, скерованою на створення загальної динаміки РТ. Також привертає увагу власне значення виокремлених КС, більшість із яких ілюструє або взагалі концептуальний для будь-якої людини сенс (*жити*), або ілюструє актуальні перспективи (*почни, зміни*), що також сприймати-

меться в цілому позитивно. До того ж, саме цей морфологічний клас (насамперед — в імперативі) у теорії дієслівної експансії Б. Ф. Поршнева визнається максимально впливовим [8].

Третьою за чисельністю визначаємо ЛСГ на позначення ознак та якостей предметів, осіб, одиниць товарів (*Справжній смак, як і музика, народжується в пристрасті. Тому пристрасть наших майстрів чути в смаку сиру “Шостка”. “Шостка” розділить наші пристрасті до сиру!; “Арсенал” — пиво справжніх чоловіків; “ROSHEN” — справжній чорний шоколад; “Хортиця” — справжня якість*), де беззаперечною смисловою домінантою є лексема “справжній”, яку в НЛП уналежнюють до позиційних маркерів (переважно прикметникова частиномовна парадигма) закону викривлення [1], що приховано ілюструють певні зіставні характеристики, у межах яких саме рекламований об’єкт (за задумом рекламодавця) володіє високою якістю та практично всіма іншими позитивними ознаками, відсутніми у решті товарів цього класу.

Значно меншими за обсягом є ЛСГ на позначення локально-темпоральних та кількісних узагальнень (*завжди Кока-Кола; Наші пропозиції ви можете знайти всюди!; Тільки у нас багато різноманітних пропозицій!* та ін.), а також назв на позначення назв свояцтва — сімейних стосунків (*Смакота. Міцні кісточки — здорові діточки; “Біфі-форм” для здорового травлення у дітей та дорослих* тощо), де перші дві групи КС чітко уналежнюємо до виокремлених у НЛП універсальних квантифікаторів як сугестивних елементів, що продукують максималізацію узагальнювальних сприйняттєвих векторів, унеможлижуючи об’єктивне декодування інформації. В аспекті морфологічної належності фіксуємо перевагу прислівникових одиниць перших ЛСГ та іменників — у третій.

Проведений аналіз КС дає підстави припустити, що їх можна уналежнити до лінгвальних сугестогенів, де найхарактернішими ознаками таких одиниць вважають внутрішні (семантичні) та зовнішні (частотні, локально-темпоральна відповідність та ін.) показники, де перші деталізовано у межах т. зв. Мілтон-моделі мови (див. [9]) як системи лінгвальних сугестогенів, застосування яких дає можливість “нав’язувати різноманітні і врешті навіть будь-які дії. Сугестія є обов’язковим компонентом звичайного людського спілкування, але може виступати і як спеціально організований вид комунікації, що формується за допомогою основного — вербального (словесна продукція) і допоміжних — невербальних (міміка, жести, дії співрозмовника, навколишнє оточення тощо) засобів” [10].

Отже, виокремлені у процесі аналізу ключові слова дають підстави казати про пріоритет їхньої означальної та діяльнісної семантики, а також — про актуальність узагальнювальних сенсів, що, у свою чергу, уможливило їхнє співвіднесення з характерними лінгвальними ознаками мовних сугестогенів, деталізованими у межах нейролінгвістичного програмування. Ідентифікація зазначених маркерів уможливило об'єктивне сприйняття впливових дискурсів (до яких уналежують і рекламу, і політичне мовлення), а, отже, дає змогу захисту від некоректних, патогенних за своєю природою текстових площин, поширених у сучасному комунікативному просторі. В цьому ж аспекті звертаємо увагу і на запропоновану Т. Ю. Ковалевською теорію емпатичної взаємодії, складником якої дослідниця вважає метамодельну та Мілтон-модельну кваліфікацію комунікативних виявів [1], що уможливило б їхню гармонізувальну корекцію, а, отже, становитиме один з найактуальніших об'єктів аналізу, детальне опрацювання якого прислужиться в розбудові засад комунікативної толерантності.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: Монографія. — Одеса: Астропринт, 2008. — 324 с.
2. Потятиник Б., Лозинський М. Патогенний текст. — Львів: Місіонер, 1996. — 296 с.
3. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф: монографія / Л.Хавкіна. — Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. — 352 с.
4. Громова Е. Конструирование психосемантических полей как способ выявления ключей для выбора оптимального названия (рекламного слогана) новых брендов // Document HTML.
5. Ключові слова в художньому творі // Document HTML. — <http://www.br.com.ua/referats/Movovedennya/10825-3.html>.
6. Сахарный Л. В. Расположение ключевых слов в структуре развернутого текста (к изучению деривационных механизмов компрессии текста) // Деривация в речевой деятельности (Общие вопросы. Текст. Семантика). — Пермь: 1988. — С. 27–29.
7. Асоціативний словник української рекламної лексики / Упорядники: Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. В. Ставченко. — Одеса: Астропринт, 2001. — 116 с.
8. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) — М.: Мысль, 1974. — 487 с.
9. Бэндлер Р., Гриндер Д. Шаблоны гипнотических техник Милтона Эриксона с точки зрения НЛП. — Симферополь: Реноме, 1998. — 208 с.
10. Черепанова И. Ю. Заговор народа (фрагменты книги) © 2006 Сайт Челябинского Института Переподготовки и Повышения Квалификации Работников Образования www.ips.ru // электронный словарь © Официальный сайт БНГИ “Веддиум” // Document HTML.

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА КОНФЛІКТНИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЗАГАДОК

Статья посвящается анализу лингвистической экспертизы конфликтных текстов украинских политических загадок и выяснению фактора их “негативной оценочности”. Характеристика личностных качеств и особенностей поведения загадываемого субъекта предлагается в энигматическом тексте сквозь призму субъективно-оценочного авторского комментария, что в этом случае можно рассматривать как особенную провокационную стратегию.

Ключевые слова: лингвистическая экспертиза, конфликтный текст, негативная оценочность, политические загадки.

The article deals with the analysis of linguistic examination of conflict texts in the Ukrainian political riddles and finding out of factor their “negative-estimate”. Description of personality internalss and features of behavior of the thought subject is offered in enigmatic text through the subjectively-evaluation authorial comment, that in this case it is possible to examine as the special provocative strategy.

Key words: linguistic expertise, text conflict, negative evaluation, the political riddle.

Сучасний період розвитку суспільно-мовної ситуації характеризується особливою актуальністю питань, що перебувають на межі лінгвістики, юриспруденції, журналістики й соціальної психології. Розвиток гласності створює суспільну потребу в регулюванні відносин людей щодо використання української мови в політиці, економіці, друкованих і електронних засобах масової інформації (інформаційні суперечки) і повсякденному житті.

Лінгвістична експертиза конфліктних текстів стає повсякчас актуальною. Поняття “конфлікт” входить у наукову парадигму багатьох суспільних наук: юриспруденцію, психологію, педагогіку, філософію тощо. У лінгвістиці цей термін співвідноситься з

поняттями “мовний конфлікт”, “конфліктний комунікативний акт”. Лінгвістична експертиза — це особливий вид мовознавчого дослідження, в якому поєднуються різні лінгвістичні й екстра-лінгвістичні параметри. Найчастіше в одному випадку необхідно розглянути лексико-семантичні й лексико-граматичні параметри, особливості синтаксису, специфіку організації й структурування тексту, особливості стилістики, дати історичний коментар. Таким чином, конфліктні тексти тлумачаться з позицій загальномовної нормативності.

Конфліктність політичного енігматичного тексту, як правило, визначається стратегією дискредитації. Основна мета таких текстів — вплив на читача, глядача, слухача. Основне завдання — осміяння або приниження героя, про якого йдеться. Оприлюднення яких-небудь негативних відомостей, думок, суджень, які прямо або побічно сигналізують про негативні оцінки адресата, найчастіше використовуються в сучасному політичному дискурсі.

Однак, незважаючи на наявність серйозних досліджень, залишаються інші проблеми теоретичного характеру (визначення термінологічного інструментарію, способи виявлення інвективи в тексті й т. ін.), які вимагають більш точного наукового осмислення.

Поняття образу, непристойна форма, наклеп, моральний збиток, які містяться в енігматичних творах, залишаються недостатньо розробленими й, як відзначають багато дослідників, уживаються досить умовно, інтуїтивно (Т. О. Грідіна, В. С. Третьякова [1], Т. В. Чернишова [2; 3; 4] та ін.). У практиці проведення експертиз факт наявності / відсутності образливого змісту в тексті визначається за допомогою тлумачного словника, що, на думку вищезазначених авторів, не можна вважати коректним.

Т. В. Чернишова аналізує текст як єдність значеннєвих, логічних і композиційних складових, що дозволяє виявити сховані інтенції автора в текстах з неявною комунікативною структурою [3].

О. С. Іссерс класифікує й аналізує мовні тактики, що виявляють образу як в експліцитній, так і в імпліцитній формі [5].

Т. О. Грідіна й В. С. Третьякова пропонують методикау виявлення конфліктогенних факторів на основі лінгвокогнітивного аналізу. Їхня методика ґрунтується на розгляді мовних одиниць, включених у текст, а також на виявленні когнітивних структур: фреймів, сценаріїв, планів. Такий аналіз дозволяє з'ясувати мету висловлювання й співвіднести її з інтересами, поглядами, інтенціями автора.

Метою статті є здійснення лінгвістичної експертизи, що показує конфліктність тексту українських політичних загадок, яка повинна розглядатися не тільки за допомогою традиційного лінгвістичного інструментарію, але й з використанням методів когнітивного й логічного аналізу. Завдання роботи полягає у виділенні “негативної оцінності” як фактору конфліктності українських політичних загадок.

Слід зазначити, що одним з найважливіших компонентів лінгвістичної експертизи конфліктного тексту є кваліфікація особливостей оцінки фактів, подій та осіб. Вираження оцінки розпізнається в енігматичному тексті за наявності певних оцінних слів і конструкцій, у значенні яких можна виділити елементи гарний / поганий, добрий / злий, чистий / брудний та ін. За наявності позитивної оцінки йдеться про позитивну інформацію. За наявності негативної оцінки — про негативну інформацію. Різка негативна оцінка особи є образою, якщо вона здійснюється за допомогою слів і виразів, або взагалі не вживаних у літературній мові, або не вживаних у літературній мові стосовно особи, або позначає осіб зі специфічною антисоціальною поведінкою.

Писемні різновиди мови не можуть нормально функціонувати без підґрунтя, без постійного підживлення з рухливого усного мовлення, в якому, власне, і відбувається реальне життя народу, постійне його, хоч і непомітне у щоденному спілкуванні, ставлення до ситуації в країні. Загадка спочатку побутує саме в усному мовленні, а потім вже вона записується і стає різновидом мови писемної.

Усе зростаюча роль політики й політиків у світі, перебування їх у центрі уваги засобів масової інформації, співпраця політичних структур і мас-медіа, активізація виборчого процесу, а відповідно і загострення конкурентної боротьби між політиками та політичними силами, що у свою чергу призвело до необхідності ефективного впливу на суспільну свідомість, до потреби у цілеспрямованому формуванні громадської думки, — усі ці чинники значною мірою зумовили інтерес народу до проблем політики.

В подібних енігматичних текстах реалізується інший тип авторства, який можна назвати конфліктним, оскільки подібний текст є реалізацією одного з типів конфліктних сценаріїв, які виділяються за роллю їхніх учасників: “один з них (зокрема “автор / мовець” тексту) характеризується психолого-мовною активністю інвектора (кривдника, образника), інші — суб’єкти мови — активністю інвектума (скривдженого, ображеного) [6: 179]. На основі комплексного аналізу

оцінності тексту можна виділити наступні типи авторів потенційно конфліктного політичного енігматичного тексту, що реалізує стратегію “негативної оцінності”: “Хуліган”, “Провокатор”, “Брехун” [7: 134] і подібні.

Зупинимось на політичних українських загадках, які, як і інші фольклорні жанри, відбивають особливості суспільного, побутового та політичного життя свого народу: події політичної кризи в Україні 2007 року [8], як-от:

*Любить пасіку і пчілок,
Глечики і суші
Та відроджує Тріпілья
В зачерствілих душах.
А жона його — шпійонка!
ЦРУ агентка!
Кричимо “імпічмент” звонко
(Віктору ЮщЕнко) [9].*

Автори текстів реалізують стратегію конфліктного сценарію і виконують функцію інвектора стосовно суб’єкта мови.

Вплив у цій сфері має комплексний характер, який враховує різні параметри комунікативного мовного акту, відбитого в тексті, що може бути як і процесом, так і результатом комунікативно-мовної взаємодії автора й колективного адресата, комунікативноутворюючими ознаками якого в політичних загадках є офіційність, публічність, орієнтованість на свого адресата (цільову аудиторію), особливий мовний код, який актуалізує правила й норми мовної поведінки в певній сфері з урахуванням фатики й приймань фасцинації (настроювання на “свого” адресата), характерних для публічного впливу і т. ін.

Так, у текстах політичних загадок реалізується цілий перелік приймань, використовуваних для передачі оцінної інформації, серед яких: 1) вербальні: у тому числі мовні, композиційні, риторичні; 2) невербальні: різний шрифт і розмір букв і т. п. ; 3) паралінгвістичні: вплив на адресата завдяки стійким стереотипам свідомості, ідеологем й міфологем, наприклад, завдяки протиставленню понять “свій / чужий”; 4) “технологічні”: використання способів трансляції авторської оцінки в інших сферах (наприклад, “чорних” піар-технологій).

Негативний стилістичний ефект досягається за рахунок умілого сполучення фактів і їхньої емоційної інтерпретації, як-от:

*Він із космосом на зв'язі
(Каждий день виходить)
В релігійному екстазі
Сесії проводить.
До столиці, як до неба,
Харкову й Донецьку
Бо в Київів мер, як треба —
(Льоня Черновецький) [9].*

Особливість аналізованого тексту полягає в тому, що для створення негативної оцінності, спрямованої на формування негативного образу суб'єкта мови, використовуються вербальні й невербальні засоби впливу (за допомогою мовлення здійснюються кодування й декодування інформації: комунікатор у процесі говоріння кодує, а реципієнт у процесі слухання декодує цю інформацію), а також засоби “технологічні”, представлені тут через звертання до такого способу поширення інформації, як чутки (*Він із космосом на зв'язі*).

Вираження оцінки розпізнається в тексті за наявності певних оцінних слів і конструкцій, у тому числі емоційно-експресивних. Найбільш негативною в тексті постає оцінна інформація коментуючого типу, яка характеризує вчинки (*забиває людям вуха, обіця молочні ріки*) й особистісні якості (*воровка, брехуха, із косою, солодкі слова, в кишені дуля*).

Наприклад:

*Ця воровка і брехуха
Із косою дама
Забиває людям вуха
Сладкими словами.
Обіця молочні ріки,
А в кишені дуля
Хто ця жінка, любі дітки?
(Тимошенко Юля) [9].*

Проведений аналіз показав, що у представленому енігматичному тексті відсутня “позитивна” соціальна оцінність, спрямована на з'ясування дійсних причин незадовільної роботи Юлії Володимирівни в цілому й ... зокрема у той час, як “негативна” оцінність використовується для створення фактологічно не мотивованого негативного образу головного персонажа загадки.

Таким чином, характеристика особистісних якостей і особливостей поведінки загадуваного суб'єкта пропонується у енігматичному

тексті крізь призму суб'єктивно-оцінного авторського коментарю, що в цьому випадку можна розглядати як особливу провокаційну стратегію (з використанням особливої лексики й спеціальних приймать), ціль якої не стільки сформулювати суспільну думку, скільки викликати відповідну реакцію суб'єкта мови, тобто втягти його в публічний конфлікт. Такого роду політичні загадки є прикладом реалізація “чорних” піар-технологій, а тип авторства може бути визначений як “провокаційний”.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Гридина Т. А. Принципы лингвокогнитивного анализа конфликтного высказывания / Т. А. Гридина, В. С. Третьякова // Юрислингвистика-3 : проблемы юрислингвистической экспертизы. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. — С. 56–65.
2. Чернышова Т. В. “Негативная оценочность” как фактор конфликтности публицистического текста / Т. В. Чернышова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://siberiaexpert.com/publ/negativnaja_ocenochnost_kak_faktor_konfliktnosti_publicisticheskogo_teksta_t_v_chernyshova/3-1-0-65
3. Чернышова Т. В. Стилистический анализ как основа лингвистической экспертизы конфликтного текста / Т. В. Чернышова // Юрислингвистика-2 : русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2000.
4. Чернышова Т. В. Юрислингвистическая экспертиза газетно-публицистических текстов с неявной коммуникативной функцией высказывания / Т. В. Чернышова // Юрислингвистика-3 : проблемы юрислингвистической экспертизы. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002.
5. Иссерс О. С. Свобода слова: две стороны медали (оскорбление в зеркале юриспруденции и лингвистики) / О. С. Иссерс // Юрислингвистика-2 : русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2000. — С. 62–73.
6. Алешина И. Н. Терминологические основы Public Relations / И. Н. Алешина: Учебное пособие. — Тверь, 2007. — С.179–180.
7. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. — М., 1988. — 341 с.
8. Політична криза в Україні 2007. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Політична_криза_в_Україні_2007
9. Політичні загадки. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://board.gameplay.org.ua/showthread.php?t=482>

КОЛЯДКОВА ОНІМІЯ В АСПЕКТІ ВПЛИВУ

В статті акцентована гармонизуюча роль фольклорних текстів, в частности українських колядок. Проаналізований онімний пласт мови колядок з урахуванням його типології та впливовості, визначені основні типи актуальної онімної лексики, наведені її кількісні характеристики, які підкреслюють внутрішню суггестивність цих одиниць.

Ключові слова: українські колядки, антропоніми, теоніми, топоніми, суггестія.

The article deals with the harmonization role of folk-lore texts in particular the Ukrainian christmas carol. It is analysed onimniy layer of carol's language, taking into account a typology and influential specific, the basic types of actual onimniy vocabulary are selected, it is resulted quantitative descriptions which underline natural suggestiveness of these units.

Key words: Ukrainian christmas carol, antroponimi, teonimi, toponimi, influence.

Сучасні дослідники відзначають зростання негативного фону сучасного комунікативного простору, його загальної патогенності (див., наприклад, праці В. Аврамцева, О. Бондаря, Є. Волкова, Т. Ковалевської, М. Лозинського, Б. Потятиника та ін.), що, у свою чергу, акцентує на необхідності детального аналізу текстів, які суміщують і природний впливовий потенціал, і наскрізну гармонійність. Саме це визначає **актуальність** розвідки, скерованої на з'ясування мовних особливостей субстратних впливових текстів (див. праці Т. Ковалевської, Н. Кутузи, В. Різуна, І. Черепанової та ін.), до яких щонайперше уналежнюють фольклористику, зокрема й колядкові пісні [1; 2; 3], проаналізовані в цьому аспекті переважно на фонетичному рівні [4; 5]. Проте лексико-семантичний шар мови колядок, а в його межах — онімний простір як потужний складник мовної тканини фольклору в цілому [6] ще не ставали предметом аналізу, що увиразнює актуальність пропонованої статті.

Матеріалом статті виступають онімні одиниці колядок загальною кількістю понад 100 одиниць, дібрані зі збірника українських колядкових текстів [7]. **Мета** статті — виокремити та проаналізувати оніми колядкової мови з огляду на їхню типологію та впливову специфіку.

Н. С. Колесник зазначає, що оніми, засвідчені українським фольклором, тривалий час залишалися поза увагою дослідників, хоч розуміння важливості їх вивчення з'явилося доволі давно. Незважаючи на це, на кінець XX століття ономастикон української народної творчості все ще перебуває поза серйозною увагою дослідників. Але в той же час фольклорна ономастика являє собою окремий напрям ономастичних досліджень і потребує спеціальної лінгвістичної уваги [8: 2–3]. Магічна функція, яку первісно виконували всі жанри обрядового фольклору, сформувала й особливе сприйняття власного імені та його вживання [8: 14].

Оскільки фольклорний твір — це кожного разу творче відтворення, а до певної міри й перетворення первісного тексту з урахуванням часу, території, особистості нового виконавця, то, відповідно, ономастикон фольклорного твору — це майже щоразу новий, суголосний часові й діалектному середовищу набір імен. Н. С. Колесник у цьому аспекті відзначає, що частину фольклорних найменувань становлять оніми культурно значимі, осмислені, усвідомлені, емоційно пережиті народом, оніми-символообрази, оніми-концепти [8: 68], що визначає їхню впливову насиченість і природну сугестогенність (див. і праці О.Карпенко, Т.Ковалевської та ін.) [9]. Цілком природно, що центральними онімами колядкових текстів виступають власні імена божественних осіб — персонажів творів цього жанру, тобто теоніми: *Ісус Христос, Марія*.

З метою об'єктивного вивчення масиву онімів українських колядкових текстів розглянемо 41 пісню збірки “Коляди і щедрівки на Різдво Христове і Богоявлення з додатком пісень страчних, воскресних та інших пісень церковних” [7]. Вибір зазначеного збірника мотивований тим, що він є відносно давнім і непоміченим радянською редакцією (на тенденційність і редагування фольклорних записів радянського періоду неодноразово вказували дослідники — див. [8]).

Перелік власних імен подається в кожному випадку в порядку їх задування в тексті, в дужках подано кількісні характеристики: Пісня 1: *Вифлеєм* (3), *Христос* (2), *Ірод*, *Йосиф* [(7: 3–4)]; Пісня 2: *Христос*, *Марія*, *Йосиф* [7: 4–5]; Пісня 3: *Йосиф*, *Христос* (3), *Марія* (2), *Ірод* (2), *Вифлеєм*, *Єгипет* [7: 6–7]; Пісня 4: *Марія*, *Вифлеєм* [7: 8–9]; Пісня 5:

Вифлеєм, Марія (2) [7: 9–10]; Пісня 6: Марія (2), *Адам, Ісус, Христос* (3), *Вифлеєм* [7: 10–12]; Пісня 7: Христос (2), *Ірод, Вифлеєм, Йосиф* [7: 13–15]; Пісня 8: Христос (7), *Вифлеєм* [9: 15–16]; Пісня 9: Вифлеєм, Христос (3) [7: 16]; Пісня 10: Вифлеєм, Ірод (2), *Йосиф, Марія, Єгипет, Христос* [7: 16–17]; Пісня 11: Адам, Єва, Вифлеєм [7: 17–19]; Пісня 12: Ірод (6), *Єфез, Діяна, Христос* (5), *Єгипет* (3), *Йосиф* [7: 19–21]; Пісня 13: Марія (28), *Христос* [7: 21–22]; Пісня 14: Христос (2) [7: 22–24]; Пісня 15: Христос (7), *Вифлеєм* [7: 24–26]; Пісня 16: Адам, Христос (2), *Вифлеєм* (2) [7: 27–29]; Пісня 17: Христос, Вифлеєм, Давид, Марія (2), *Йосиф, Арон* [7: 29–30]; Пісня 18: Ісус Христос (1), *Йосиф, Вифлеєм, Давид, Єва, Адам, Марія* [7: 31–32]; Пісня 19: Адам (4), *Єва* (4) [7: 32–34]; Пісня 20: Ісус (2), *Вифлеєм, Юда, Стефан, Іван, Михаїл, Гринько, Макарій, Гарасим, Никита, Марія, Христос* (2) [7: 34–35].

Аналіз онімного простору перших 20 колядок досліджуваного збірника виразно показує, що найбільш значущі, максимально сакральні імена виступають водночас і найчастотнішими, як-от теоніми *Христос* і *Марія* (що мають і найбільшу кількість заміників), топонім *Вифлеєм*. Найчастотніше згадування саме цих онімів цілком умотивоване логікою описуваних колядковими текстами подій: колядки оспівують народження Христа Марією у Вифлеємі. Менш частотними є найменування земного чоловіка Марії *Йосиф* та Ісусового ворога *Ірод*. Як імена епізодичних персонажів виступають антропоніми на позначення перших людей *Адам* і *Єва*, так само епізодичним є топонім *Єгипет*. Язичницьку символіку, поборювану християнством, утілюють теонім *Діяна* й урбанонім *Єфез* (Ефес на території сучасної Туреччини) — місце культу язичницької богині.

У наступних 20 піснях досліджуваного збірника фіксуємо таку онімну динаміку: Пісня 21: Христос (2), *Марія* (2), *Йосиф, Давид, Емануїл, Вифлеєм* [7: 35–36]; Пісня 22: Ісус, Марія (2), *Йосиф* [7: 36–37]; Пісня 23: Гавриїл, Назарет, Вифлеєм (2), *Єдем, Персида, Христос* (4), *Ірод* (2), *Рахиль* (2) [7: 37–39]; Пісня 24: Христос (2), *Давид, Марія* [7: 39]; Пісня 25: Юдея [7: 40–41]; Пісня 26: Йосиф, Ісус, Ірод (3) [7: 41–42]; Пісня 27: Марія, Христос [7: 42–43]; Пісня 28: Христос (4), *Марія, Йосиф, Вифлеєм* (2), *Ірод* (2) [7: 43–45]; Пісня 29: Марія, Христос (5), *Ірод* (4), *Вифлеєм* (4), *Рахиль, Валаам* [7: 46–48]; Пісня 30: Ісус Христос (2), *Вифлеєм* [7: 48–49]; Пісня 31: Давид, Христос (11) [7: 49–50]; Пісня 32: Вифлеєм (2) [7: 50–52]; Пісня 33: Давид, Ірод (2), *Христос* [7: 52–53]; Пісня 34: Емануїл [7: 53–55]; Пісня 35: Марія (3), *Христос* (5), *Ірод* (3), *Йосиф, Єгипет* [7: 55–57]; Пісня 36: Вифлеєм (2), *Ісус* [7:

57–58]; Пісня 37: *Христос, Ісус, Україна* [7: 58–59]; Пісня 38: *Йордань, Христос* [7: 59–60]; Пісня 39: *Ісус, Марія, Йосиф* [7: 60–61]. Узагальнюючи, отримуємо таку кількісну парадигму: *Христос* (37), *Марія* (17), *Ірод* (16), *Віфлєєм* (14), *Йосиф* (9), *Ісус* (8), *Давид* (4), *Едем* (4), *Персида* (4), *Рахиль* (3), *Гавриїл* (2), *Емануїл* (2), *Ісус Христос* (2), *Назарет* (2), *Валаам, Єгипет, Йордань, Україна, Юдея*.

На місці антропонімів у колядковому тексті нерідко виступають їхні замітники (субститути), наприклад, *Син Божий, Божа Дитинка, Слово-Бог, Слово, Дитя, Дитятко, Дитина, Младенець, Маленький, Новонароджений, Первенець, Юнець, Чадо, Отрочатко, Ягнятко, Цар, Король, Владар, Владика, Пастир, Творець, Предвічний, Спаситель, Відкупитель, Вибавитель, Створитель, Учитель, Мессія, Спас, Богочоловік, Гість, Скарб, Лелійка, Убогий, Терпінє, Зірничка, Він, Ти* замість *Ісус Христос, Діва, Дівця, Яниця, Пречиста, Мати, Панна, Цариця, Чиста Лелія* замість *Марія, Прамати, жєна* замість *Єва*. Згадані замітники ілюструють потужну онімну стилістику, що підсилюється вживанням великої літери. Очевидно, таке замінювання можна вважати типовою особливістю сакральних текстів, що пояснюється не стільки прагненням до стилістичного урізноманітнення оповіді, скільки намаганням не вживати божественні імена зайвий раз, “всує”. Особливо багата на неповторювані субститути, невідомі з інших текстів, колядкова пісня 39:

*Спи, Лелійко, спи,
головку склони...
Спи, Убогий, спи,
ручєньки зложи!..
Спи, Терпінє, спи,
очка зажмури!..
Спи, Зірничко, спи,
мрій про небо сни!..* [7: 60–61].

Широкє вживання таких субститутів ускладнює кількісні підрахунки частотності онімів у колядкових текстах. Так, наприклад, у пісні 11 з аналізованого збірника *Ісус Христос* прямо не названий жодного разу, натомість ужито іменування *Той, котрого ви так ожидали, Він* (2), *Син, Бог* (3), *Божєство, Новонароджений, Пан, з неба дан, Господь, Дитятко, Ягнятко, Дитя* [7: 17–19].

Загалом можна зробити висновок про те, що в українських колядкових текстах цілком реалізується пов’язаний із мовною сугестією відомий принцип магічного мислення, згідно з яким частє вживання

сакрального слова (загальної або власної назви чи навіть звукосполучення, пор. давньоіндійські мантри) максимально підсилює його магічний ефект. Окремим випадком реалізації такого принципу є вживання в текстах колядок сакральних онімів, передусім численних найменувань *Христа* і *Марії*.

Особливий інтерес у зазначеному плані становлять випадки такого повторюваного вживання імен, як *Марія! Марія! Марія* (у багаторазово повторюваному приспіві) [7: 21–22]. *Ірода, Ірода, Ірода злого, злого* (двічі повторюваний рядок) [7: 41], що за структурою та функціями дуже нагадують стародавні заклинання. У першому випадку маємо текст, близький до прикликання добрих сил, у другому — заклинання, відторгнення злих сил.

Отже, аналіз онімного простору української колядкової мови визначає найактуальніші лексеми, кількісна та семантична кваліфікація яких увиразнює їхню роль у впливових контекстах фольклорного жанру та акцентує на необхідності якнайдетальнішого вивчення таких дискурсів з огляду на їх гармонізувальну роль.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Задорожний В. Еволюція народної релігійної колядки в Новітній час / В. Задорожний // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 1–2. — С. 69–76.
2. Карпенко Ю. О. Українська ментальність: палеолінгвістичне декодування / Ю. О. Карпенко // Бог // Волинь-Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир, 2003. — № 10. — С. 162–170.
3. Китова С. Симфонія кольорів у лексиці колядок і щедрівок (Колір у системі художніх засобів українських пісень різдвяного циклу) / С. Китова // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 1. — С. 22–25.
4. Берковець В. В. Монотон як тип ритмічної структури українських народних замовлянь лікувального характеру та його сугестивний вплив // Мова та історія. — К., 1996. — Вип. 18. — С. 3–4.
5. Болтаева С. В. Ритмическая организация суггестивного текста: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. В. Болтаева. — Екатеринбург, 2003. — 24 с.
6. Жайворонок В. В. Символіка імені в контексті етнокультури / В. В. Жайворонок // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. — 2001. — Вип. 5. — С. 106–115.
7. Коляди і щедрівки на Різдво Христове і Богоявлення з додатком пісень страчних, воскресних і інших пісень церковних. — Джерсі Сіті : Свобода, 1927. — 96 с.
8. Колесник Н. С. Особливі імена в українських народних обрядових піснях / Наталія Степанівна Колесник: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 1998. — 22 с.
9. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: Монографія / Т. Ю. Ковалевська. — Одеса : Астропринт, 2008. — 324 с.

СОВРЕМЕННАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВОКОНФЛИКТОЛОГИИ

У статті подається лінгвопсихологічний аналіз конфліктних, агресивних, деструктивних тенденцій у мовленнєвій поведінці сучасної мовної особистості; досліджуються фактичний мовленнєвий матеріал, “жива мова” молодого росіянина.

Ключові слова: *конфлікт, агресія, мовленнєва поведінка, мовна особистість.*

The article is devoted to the lingual-psychological analysis of conflict provoking, aggressive, destructive tendencies in the speech of the modern language personality. The article features the “live speech” of young Russians.

Keywords: *the conflict, aggression, speech behavior, the language person.*

Специалисты отмечают повышенную агрессивность современной речи, в том числе активное использование конфронтационных стратегий и тактик речевого поведения: угрозы, игнорирование, дискредитация, брань, ложь, наклеивание ярлыков, оскорбления и т. д. (см. работы А. Н. Баранова, Н. Э. Гронской, М. Р. Желтухиной, В. И. Жельвиса, О. С. Иссерс, Н. А. Купиной, А. М. Майдановой, Н. Б. Руженцевой, А. Б. Ряпосовой, В. И. Шаховского, Е.И. Шейгала и др.) [1;2;3: 220–254]. В нарушении принципов и правил бесконфликтного общения находят свое отражение все более усложняющиеся психологические, социальные и другие стороны межличностных отношений. Для речевого поведения современного носителя русского языка все более и более характерны такие качества, как категоричность, неуважение к чужому мнению, непризнание принципов плюрализма в оценках и мнениях. Целью данной статьи является лингвопсихологическое обоснование сказанного выше с опорой на фактический речевой материал, “живую речь”.

На сегодняшний день представляется важным при опоре на методологические принципы антропоцентрического анализа языка и когнитивную теоретическую модель описания языковых явлений в новой социолингвистической обстановке произвести мониторинговый анализ тенденций развития языка и языковой личности, выявить и систематизировать основные экстралингвистические и собственно лингвистические закономерности формирования языковой личности.

При анализе речевых ситуаций, отмеченных проявлениями вербальной агрессии, необходимо знать и учитывать уровни речевого общения и типы языковой личности в ситуации конфликта.

К. Ф. Седовым были выделены и описаны три типа языковой личности, по-разному проявляющие себя в различных ситуациях конфликтного общения [4:191].

1. Инвективная личность (ИЛ), коммуникативные проявления которой — отражения эмоционально-биологических реакций. Эмоциональность достигается преимущественно при помощи вербальной агрессии.

2. Куртуазная личность (КЛ) отличается тяготением к этикетизации — стремлением говорящего к этикетным формам социального взаимодействия.

3. Рационально-эвристическая личность (РЭЛ) опирается на рассудочность, здравомыслие, заставляющее проявлять негативные эмоции в непрямых, косвенных формах и достигать разрядки чаще всего через иронию.

Если же рассматривать выделенные типы языковой личности с точки зрения видов и форм проявления вербальной агрессии, то можно сказать, что ИЛ, как правило, использует открытую и достаточно сильную вербальную агрессию в форме оскорблений, прямых угроз, грубых требований, враждебных замечаний.

КЛ чаще демонстрирует более слабую речевую агрессию — скрытую, косвенную, иногда непереходную, которая может реализовываться в скрытом упреке, косвенном осуждении, враждебном намеке, реже — через насмешку.

РЭЛ тяготеет преимущественно к открытой, но не очень сильной речевой агрессии, которая выражается чаще всего в насмешках.

Необходимо рассмотреть традиционно выделяемые в психологии уровни речевого общения, имеющие отношение к вербальной агрессии [5:89–91]: примитивный, манипулятивный и оппозиционный или конвенциональный.

1. Конвенциональный уровень можно считать своеобразным образцом, эталоном для осуществления коммуникации, оптимальным для разрешения личных и межличностных проблем общения. Общение на этом уровне предполагает следующие особенности речевого поведения участников речевой ситуации:

- равноправие, взаимоуважение и этическую состоятельность партнеров при четком осознании коммуникантами собственной актуальной (реализуемой в настоящий момент) роли и актуальной роли партнера;
- высокую культуру речевого контакта, употребление необходимых формул этикета;
- симметричное положение коммуникантов (каждый выступает поочередно то в роли говорящего, то в роли слушающего);
- адекватный тон (спокойный, нейтральный) и темп речи (ровный);
- уместность сообщаемой информации (ее соответствие времени, месту и целям общения).

В случае конфронтации (когда не было достигнуто единства взглядов), общение на конвенциональном уровне может завершиться либо репликой, информирующей, что говорящий остается при своем мнении (например: “Знаете, я все же остаюсь при своем мнении...”) либо предложением при случае продолжить контакт (например: “Давайте завтра обсудим это еще раз”).

Однако в обоих случаях коммуниканты стараются максимально сдерживать агрессивные побуждения, демонстрируя друг другу искренние дружеские чувства, взаимное расположение, стремление найти в споре положительные моменты: “Интересно было побеседовать”; “Эта беседа побудила меня к размышлениям”; “Постараюсь воспользоваться вашим советом” и т. п.

2. Примитивный уровень характеризуется низкой речемыслительной культурой коммуниканта (-ов), что проявляется в следующих особенностях речевого поведения:

- в неуважении к партнеру, ярко выраженном стремлении к доминированию (собеседник воспринимается как “враг”);
- отсутствии осознанного представления об актуальной роли собеседника (“навешивание словесных ярлыков”);
- недостаточном использовании (или полном отсутствии использования) этикетных средств;
- склонности перебивать собеседника; отсутствию достаточной аргументации;

- затрагивании тем, употреблении слов и выражений, неуместных в данной ситуации общения или при общении с данным собеседником (т.н. “табу”-темы, запретные темы).

Речевая агрессия воплощается на этом уровне чаще всего в открытых, явных формах (угрозы, иронические и враждебные замечания, оскорбления и т. п.) и выступает чаще как примитивное речевое поведение, реже — как целенаправленная речевая деятельность. В случае конфронтации со слабым партнером она может приобретать крайние формы по “шкале интенсивности” (крик, брань, открытые угрозы).

3. Манипулятивный уровень занимает промежуточную позицию между конвенциональным и примитивным:

- говорящий, избирающий отношения на этом уровне, по своему подходу к собеседнику близок к примитивному участнику диалога, но по исполнительским возможностям приближается к конвенциональному уровню общения;

- собеседник воспринимается как “соперник”, что чаще всего проявляется не внешне (в речи участников ситуации общения), а во внутреннем плане (на уровне представлений и намерений манипулятора);

- “манипулятор” достаточно хорошо осознает актуальную роль собеседника, адекватно на нее реагирует и в соответствии с этим выбирает стратегию речевого поведения, которая характеризуется использованием как психологических, так и речевых средств.

Если соотнести типы языковой личности с рассмотренными уровнями речевого общения, то можно сделать вывод, что инвективная личность тяготеет к примитивному уровню; куртуазная часто общается на уровне манипуляции; рационально-эвристическая — приближается к конвенциональному, но не достигает его, поскольку допускает в речи проявления агрессии.

Студенты III–IV курсов филологического факультета Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова, Россия (70 человек) оценили свой тип языковой личности в ситуации конфликта и изложили свои наблюдения в аналитическом эссе. По данным самонаблюдения, студенты проявляют себя в ситуации конфликтного общения чаще как РЭЛ, реже как КЛ, редко как ИЛ. Вероятно, это объясняется высокой степенью социализации у них вербальной агрессии и снижением конфликтности, свойственной данному возрасту, под влиянием гуманитарного обра-

зования, условий обучения, домашнего воспитания. По наблюдениям студентов, они общаются чаще всего на манипулятивно-конвенциональном уровне, примитивное агрессивное речевое поведение менее распространено в коммуникативной среде студентов-гуманитариев, чем манипулятивная его разновидность.

Кроме того, тем же студентам было предложено оценить по пятибалльной шкале свои психологические умения и конфликтные параметры речи.

Умения:	Средний балл (70 опрошенных):
умение прощать другого человека за грубые и резкие слова	4
умение проявлять спокойствие и выдержку в ситуации обидного общения	3
умение быть снисходительным к чужим ошибкам	4
умение контролировать свою речь в конфликтной ситуации	3
Конфликтные параметры речи:	
употребление бранной лексики	3
инвективное словоупотребление	3
использование отрицательно-оценочных слов	3
использование этикетных формул	4,5

Обращает на себя внимание осознание студентами определенного несоответствия своих психологических характеристик и умений (высокий балл) и речевого поведения, речевой культуры (низкий балл).

Для сбора и анализа фактического материала о речевой агрессии важно применять разные методы и методики, комплексное использование которых обеспечит надежность и достоверность получаемых данных и проверку выдвинутых гипотез. В частности, нами были использованы метод ассоциативного эксперимента (АЭ) и методика незаконченных фраз (МНФ).

АЭ — проективный тест, впервые предложенный в 1919 году швейцарским психологом и философом Карлом Густавом Юнгом для выявления скрытых влечений. В русской психолингвистической науке АЭ наиболее полно и последовательно был разработан школой А. Н. Леонтьева и А. А. Леонтьева. Сущность АЭ состоит в следующем: испытуемому предлагают как можно быстрее отреагировать на слова экспериментатора первым пришедшим на ум словом. Из возможностей АЭ укажем возможность диагностики как общего

уровня вербальной агрессии (в нашем случае в студенческой среде), так и исследования конкретных ее проявлений в речи; возможность получения некоторых опосредованных данных о подсознательных мотивах, основных тенденциях речевого поведения личности, уровне понимания и оценке вербальной агрессии.

Так, для изучения агрессии в студенческой речевой среде мы предложили филологам IV курса (30 человек) дать ассоциации на следующие слова [6]: *разъяренный, обижен, разозлиться, оскорбление, ругань, сплетня, угрожать, ссора, агрессия, спорить*. Полученные реакции:

разъяренный — бык (9), человек (3), в гневе, гнев (2), неадекватный, злобный, ярость, гнев, пар из ушей, перекошенное лицо, бешеный, неадекватный в поведении, злой, зверь (2), человек, белка, бык, вепрь, тигр (2), лев, животное, политик, гневный, пышущий от злости, буря, ругань, крик, негодование, разгневанный, властный, демон, непонимание, бешенство, глупость, несправедливость, немедленно;

обижен — на всех, на всех на свете (3), на весь мир (3), обманут всеми, угрюм, обществом, грусть, одиночество, кем-то, людьми, унижен, замкнут в данный момент, затаивший что-либо неприятное, зря, эгоизм, малыш, ребенок, ослик, слезы, на обиженных воду возят, другом, на весь свет, меланхолик, замкнут в себе, не может решить вопрос, ссора, оскорбление, плач, отвернулся, горести, невыслушанность, досада, горько, жалко;

разозлиться — негодовать, бушевать, скандалить, впасть в истерику, из-за ерунды, из-за пустяка (3), на судьбу, страх за других, жар, на себя, на несправедливость, успокоиться, на кого-то, моментально, вспылить, выйти из себя (2) наговорить лишнего, претензии, пинок, зубки, подзатыльник, ярость, бешенство, на водителя маршрутки, пробки, маршрутное такси (2), несправедливость, потерять контроль, злость, ненависть, сила, месть, несогласие, глубоко вздохнуть, кричать, свирепствовать, общение, нормальное проявление недовольства без причины;

оскорбление — унижение, унижать (3), обзывать, личности, человека, в адрес кого-то (5), подсудимого, неприязнь, противно, дальше безразличие, от начальника, насмешка, ужасное, моральное оскорбление, обидное замечание, упрек, невоспитанность, хамство, козел, личность, честь, уязвлен, в его сторону, публичное; самая последняя вещь, к чему можно прибегнуть (3); обида (3), сплетни, ссора, дуэль, перчатка, насилие, экстремизм, террор, невежество, некорректность, субъективизм, неуважение, жестокость, опускаться, сила;

ругань — крики (5), брань (3), ругательство, разбирательство, шум соседей (2), ссора (2), неприязнь, в транспорте (3), покой (2), неприятно присутствовать при чужой ругани, семейные “разборки”, необоснованные оскорбления друг друга, общественный транспорт, базар, торговля, склока, кухня, громко, в доме, рыночная ругань (базарная баба), “кухонный боевичок”, выход за рамки приличия, невоспитанность, грубость, спор, брань, драка, дискомфорт, обида, плохое настроение, непонимание, неприятие, ответ;

сплетня — подлость (2), склока, слух(и) (2), байка, утка, опять кому-то нечего делать, шоу-бизнеса, безразличие, глупые слова, на лавочке у подъезда (2), бабушек, новости; неинтересно слушать про кого-то непроверенную информацию, тем более распространять дальше; т.н. “сарафанное” радио, желание навредить другому человеку, женщины, перебивание костей, безобидно, уши, длинный язык, общество, конфуз, в обществе, быстро расходятся, негатив, за чашкой чая, обсуждение, мерзко, некорректно, глупость, оскорбление, бабки, интерес;

угрожать — компрометировать, убеждать, вымогать, расправой (2), заявой, страх (2), поиск выхода, жертва, убийством (4), пугать (2), стараться, запугать, ложно, страх vs уверенность, побоями, смерть, кулак (2), оружием, бандитизм, безвыходная ситуация, давление, опасность, заказное убийство, террор, шантаж, насилие, телевизор, новости, политика (2), зло, агрессия;

ссора — склока, по любому поводу, государств, крик, разлука, одиночество, соседская, между врагами, между супругами, в семье;

агрессия — террор, теракт (2), жестокость, негатив, со стороны людей друг к другу, общества, сила, протест, везде, постоянная, по отношению к близкому;

спорить — упрямо, дискутировать, рассуждать, говорить на повышенных тонах, ни о чем, о мнениях, гнев, неприязнь, переубедить кого-нибудь, убеждать, доказывать свою точку зрения, о чем-то, по пустякам, не зная.

МНФ использовалась нами для изучения ответных реакций на проявления вербальной агрессии. Студентам предлагалось спонтанно продолжить предложенные фразы, содержащие модели агрессивных ситуаций:

- *Я могу повысить голос на того, кто...*
- *Когда на меня кричат, то я...*
- *Мне особенно противно, если мне говорят...*
- *Если все против меня, то я...*

- *Меня очень раздражает человек, который...*

Полученные реакции:

Я могу повысить голос на того, кто...:

тупо продолжает упрямствовать; очень сильно разозлил меня; повысил голос на меня (2); меня раздражает (2); меня раздражает, плохо относится ко мне, меня не уважает, кто ведет себя глупо в важных для меня ситуациях; неадекватно себя ведет, особенно если человек в истерике, и надо привести его “в чувство”; этого не заслуживает, если я раздражен или чем-то расстроен; кто груб, кричит.

Когда на меня кричат, то я...:

кричу в ответ или ухожу; злюсь и негодную (“внутри, про себя”); не всегда могу ответить тем же; стараюсь думать, что это очередной человек с психическими проблемами; стараюсь понять этого человека, посмотреть на дело с его точки зрения или просто обидеться; какое-то время терплю, пытаюсь уйти от конфликта (от человека), а если не получается, то тоже начинаю повышать голос; теряю контроль; стараюсь понять, почему; могу накричать в ответ, если человек не понизит тон; я бешусь.

Мне особенно противно, если мне говорят...:

гадости про человека, которого я уважаю, про близких людей; что-то неприятное в адрес моих родных и близких; гадости незаслуженно, несправедливо; мне говорят неправду (3); мне говорят постоянно неправду с целью меня использовать; то, что мне именно в этот момент не хочется слышать; что нужно делать, когда я знаю это лучше сама, когда меня критикуют; что-либо (особенно личные вещи) указательным тоном, с раздражением или пренебрежением в голосе, когда “бросаются словами”; то, чего мне не хотелось бы знать.

Если все против меня, то я...:

то мне на них наплевать; все равно пытаюсь доказать, что я права, но постепенно теряю позиции; видимо, неправильно делаю что-то; стараюсь относиться к этому равнодушно, не забивать этим голову; пытаюсь бороться с обстоятельствами и искать выход, быть позитивной; ухожу от этих “всех” и продолжаю делать то, что хочу или считаю нужным; то я против всех; стараюсь расположить их к себе, иначе ухожу, раздражаюсь, думаю, как это исправить; задумываюсь, права ли я; остаюсь один.

Меня очень раздражает человек, который...:

упрям; который агрессивен и ругается в моем присутствии; все время на что-то жалуется; унижает и упрекает людей, но сам не луч-

ше; двуличный: со мной ведет одним образом, при мне с другими совершенно по-другому; агрессивен, нетерпимо относится к мнениям других людей; делает подлости; ставит себя выше других без всяких на то оснований; не может спокойно выслушать чужую точку зрения, противоречащую его собственной; лицемерит, носит постоянно социальные маски, неискренен; который пытается меня контролировать и ущемлять свободу выбора; который выдает себя за того, кем на самом деле не является; который говорит, но не слушает; который лезет (вмешивается) не в свое дело; который учит меня жить; высказывает презрение к другим людям; позволяет себе унижать кого-либо; ругается матом; предъявляет требования к другим, но не к себе; который думает, что он умнее всех (3); который оскорбляет и не мотивирует свою точку зрения; мелочен, глуп; повышенно эмоционален, если это не соответствует (в моем понимании) ситуации; который говорит только о себе (2); ограничен в своих взглядах на жизнь.

Результаты проведенного ассоциативного эксперимента показывают достаточно высокий уровень потенциальной агрессивности исследуемой возрастной группы. Большинство отвечающих, судя по реакциям, не готово к бесконфликтному, неагрессивному урегулированию конфликтов, к гармоничному речевому общению, напротив, демонстрирует явную склонность к ответной речевой агрессии, готовность отреагировать грубостью на грубость, несмотря на рациональное осуждение такого поведения. Причиной тому являются внутренние факторы (психофизиологические), так и внешние (социальные), например: борьба за лидерство в группе сверстников, подчинение социальным стереотипам и т. д.

В качестве собственно лингвистического механизма интерпретации степени и типа конфликтности языковой личности нами были использованы модусные категории [7: 64–70]. С модальными стратегиями и тактиками связан мотивационный аспект языковой личности. Модусы *утверждения / отрицания, возражения / согласия, уяснения, уверенности / убежденности, определенности / неопределенности, возможности, кажимости* эксплицируют определенный психо- и социотип языковой личности, разный способ концептуализации и категоризации действительности. Средством характеристики языковой личности служат и эмоции (эмотивно-оценочные стратегии и тактики) [8: 151–157; 9: 26–32]. Анализ мотивационного уровня языковой личности позволяет проследить, как развивается языковая личность в историческом времени, как взаимосвязаны жизненные

идеалы, иерархия ценностей в картине мира и речевые способы их презентации.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Грачев М. А. Культура речи современного города. Лингвистический ландшафт Нижнего Новгорода / М. А. Грачев, Т. В. Романова. — Нижний Новгород, 2006. — 261 с.
2. Грачев М. А. Лингвистический ландшафт Нижнего Новгорода: Язык молодежи / М. А. Грачев, Т. В. Романова. — Нижний Новгород, 2008. — 255 с.
3. Иссерс О. С. Паша — “Мерседес”, или Речевая стратегия дискредитации // Мир русского слова / О. С. Иссерс. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www/rusword.com.ua>.
4. Седов К. Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) // Вопросы стилистики. Язык и человек. — Вып. 26 / К. Ф. Седов. — Саратов, 1996. — С. 105–110.
5. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения / А. Б. Добрович. — М., 1987. — 207 с.
6. Обоснование выбора см. в Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия в школьной речевой среде. Автореф. дис... канд. пед. наук / Ю. В. Щербинина. — М., 2002.
7. Романова Т. В. Русская языковая личность и ее “модальные” варианты (по данным исповедально-мемуарной прозы современной творческой интеллигенции) / Т. В. Романова // Русский язык как иностранный. Теория. Исследования. Практика. — Вып. 9. — СПб., 2007.
8. Романова Т. В. Особенности эмотивно-оценочной интерпретации действительности в современной исповедальной прозе / Т. В. Романова // Известия Самарского научного центра Российской Академии Наук. Специальный выпуск “Актуальные проблемы гуманитарных наук”, 2004. — № 1. — Самара, 2004.
9. Романова Т. В. Тип языковой личности и лингвистический механизм его интерпретации / Т. В. Романова // Материалы научно-методологического семинара молодых ученых “Традиции и новации в университетском образовании в условиях модернизации высшей школы в России”, Поморский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 21 ноября 2008 г. — Архангельск, 2008.

КОНФЛІКТНІ ДІАЛОГИ В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Статья посвящена исследованию роли вербальных и невербальных средств коммуникации в конфликтных диалогах в повествовательных текстах И. С. Нечуя-Левицкого.

Ключевые слова: *вербальные и невербальные средства коммуникации, конфликтный диалог, вербальная агрессия, агрессивные жесты, мимика, поза, взгляд.*

The article covers the research of the role of verbal and nonverbal facilities of communication in conflict dialogs in narrative texts by I. S. Nechuya-levickogo.

Keywords: *verbal and nonverbal facilities of communication, conflict dialog, verbal aggression, aggressive gestures, mimicry, pose, look.*

Одним з проявів конфліктної комунікації є вербальна й невербальна агресія. Агресія є явищем перш за все психологічним, тому ця проблема маловивчена з позицій лінгвістики. На сьогодні ще не одержали глибокого лінгвістичного опрацювання специфічні особливості конфліктного дискурсу, а також характеристики вербальних і невербальних проявів агресії в ньому, що зумовило *актуальність нашого дослідження*.

Метою статті є з'ясування ролі вербальних і невербальних складників комунікації у конфліктних діалогах в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького. Мета зумовила розв'язання таких *завдань*: 1) висвітлити погляди лінгвістів на проблему вербальної і невербальної агресії; 2) деталізувати роль вербальних і невербальних складників конфліктної комунікації персонажів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

Вербальною агресією є настанова адресанта на антидіалог, тобто на діалог конфліктного типу. Цій проблемі присвячені лінгвістичні праці Т. О. Воронцової [1], Ю. В. Щербиніної [2], К. Д. Седова [3] та ін. Прояви невербальної агресії в конфліктній комунікації досліджували Г. Є. Крейдлін [4], Л. Л. Славова [5] та ін.

“Вербальна агресія — це різновид агресії, що проявляється за допомогою комунікативно-знакових (вербальних і невербальних) засобів” [3: 261]. Вербальні і невербальні засоби є невід’ємними складниками процесу комунікації, адже вони доповнюють один одного, уточнюють, замінюють, створюють основу формування діалогічного спілкування мовців.

Вербальною агресією є словесне вираження негативних почуттів, емоцій співрозмовників у конфліктній ситуації. Ю. В. Щербиніна виокремлює такі форми агресії, як образу, погрозу, грубу відповідь тощо [2]. Словесна образа сприяє бажанню мовця емоційно зняти стрес. Вербальна агресія спрямована на співрозмовника, і такий напад стимулює відповідну реакцію з його боку, у результаті чого конфлікт досягає своєї кульмінації.

К. Ф. Седов стверджує, що за своєю знаковою природою вербальна агресія у побутовій сварці може мати вербальне й невербальне втілення. Говорячи про невербальні прояви агресії, ми перш за все маємо на увазі різноманітні пантомімічні форми, а особливо жести [3: 262].

Г. Є. Крейдлін зазначає, що “невербальна агресія завжди відтворюється парамовними одиницями і жестами (або кінемами), що порушують особистий простір людини, яка цього не бажає” [4: 175].

Вагому роль у процесі конфліктної комунікації відіграють як вербальні, так і невербальні засоби комунікації, зокрема агресивні жести, що допомагають передати відповідний емоційний стан персонажів під час діалогічної взаємодії. Агресивні жести персонажі використовують у стані афекту, роздратування тощо. Такі жести спрямовані на те, щоб заподіяти співрозмовникові певної фізичної шкоди і, таким чином, підсилити вербальну агресію. Наприклад:

— *Лукино, йди спати! Чого ти тут сидиш надворі? Може, сподіваєшся якого ледаря до себе?* — крикнув Клим з порога.

— *Не сподіваюсь я нікого, хіба своєї смерті,* — обізвалась Лукина.

— *Може, ти оце ждеш свого Уласа? Не жди, бо він там упадає коло своєї гнилої Гапки. Йди спати та припадай лишень до мене...*

— *До тебе, гнилого? Не піду. Не печі мені очей Уласом. Я його ненавиджу.*

— *Йди, бо битиму!* — крикнув Клим несамовито.

— *А зась тобі, поганий! Мене й мати ніколи не били.*

— *Мати не била, та, може, бив твій коханець, розбишака Улас!*

— *Я Уласа ненавиджу. Через його сталося все моє лихо!*

— *Йди в хату, кажу тобі!* — крикнув Клим, як божевільний.

Клим прискочив до Лукини і пхнув її [6: 93].

Діалогічне мовлення являє собою поєднання реплік-наказів Кліма з репліками-відмовами Лукини. Для того щоб привернути увагу дружини й наказати їй іти спати, Клим звертається до неї *Лукино*. Але не дочекавшись реакції на наказ, Клим ставить низку запитань, щоб дізнатися причину її сидіння на вулиці. А потім починає кепкувати з дружини, яка йому різко відповідає. Обурений такою поведінкою Лукини, Клим починає кричати, як божевільний. Агресивні жести “*Клим прискочив до Лукини і пхнув її*”, які замінюють вербальну репліку, є індивідуально-взаємними, емоційними (виражають стан головного героя). У мовленні Клим використовує негативний вислів *гнила Гапка*, який несе у собі негативно-оцінне спрямування, є зневажливим і згрубілим. Лукина називає свого чоловіка *гнилим і поганим*, виражаючи ненависть та лють до нього. Або:

Трясе він матір та кричить, як навіжений:

— *Ти не мати, а скажена собака. В тебе піна тече з рота, як в скаженого вовка. В тебе язик випаде такий завдовжки, як кочержилно. Тобі тільки байстрюків водить, а не жити з дітьми й людьми. Допекла ти й батькові до живих печінок.*

Вилаявши матір донесхочу, Петро кинув її на лаву та й пішов з хати.

— *Цур тобі, пек тобі! Не я тебе родила. Родила тебе люта зміюка. Не буду я жива, як зостанусь жити в оцій хаті* [6: 249].

Діалог починається з агресивного жесту, який передає емоційний стан мовця (Петра). Його репліки у діалозі теж завершуються агресивним жестом (*кидає матір і йде геть*). У мовленні Петро порівнює мати зі *скаженою собакою* та *скаженим вовком*, що свідчить про його лють до неї. Лише у стані афекту, роздратування мовець використовує агресивні жести, завдаючи болю іншій людині.

У стані роздратування, ненависті персонажі використовують агресивні жести, що є ненормативними, неприйнятними у суспільстві, наприклад:

— *Бодай тебе побила лиха година та нещаслива. Ще й вона чіпляється до мене, неначе я згубила з світу її невістку, — голосила крізь сльози Палажка, вхопившись руками за голову. — Це не Мелашка, а смерть моя. Коли вона зосталась у Києві, то певно, через тебе, Кайдашихо. Про мене, йди собі в Київ чи хоч і за границю та й шукай її, — сказала Палажка, обертаючись до Кайдашихи.*

— *Що ти кажеш? Через мене Мелашка покинула нас? Тобі, Палажко, час помирати, а ти набрихуєш на мене! Схаменись, стара бабо! Що ти верзеш? Сама ходить по хатах, піддурює людей іти з собою, а на мене складає пеню.*

— *Ба через тебе. Хіба люди не говорять за тебе на селі? Хіба не знаємо, як ти нападальсь на невістку? Отак якраз, як **ота стара сука Параска** на мене, що я через неї і світу не бачу.*

— *Палажко, не бреш на старість. Ти гріха не боїшся, — сказала Кайдашиха.*

— *Ба не брешу. Бреш сама! — крикнула Палажка і кинулась на Кайдашиху, як півень кидається на другого півня.*

— *Ба брешеш! Яке тобі діло до мене та до моєї невістки? Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? Нащо тобі заглядати в наші горшки?*

[...]

— *За мої горшки, за мою невістку ось тобі на! — сказала Кайдашиха і дала Палажці дулю під самісінький ніс, так що вона аж голову задерла.*

— *А тобі ось дві!*

Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої і сунула обидві під самий ніс Кайдашисі [6: 387].

Цей діалог являє собою сварку між Кайдашихою і Палажкою, адже Палажка повела до Києва Мелашку і там її загубила. Палажка на цей закид почала проклинати, плакати і схопилась за голову на підтвердження своїх слів. У мовленні Палажка використовує інвективне порівняння як *ота стара сука*, що є негативним, ненормативним, неприйнятним у суспільстві. Конфлікт досягає своєї кульмінації, оскільки Палажка кинулась на Кайдашиху, а потім вони обидві почали крутити одна одній дулі. Така поведінка є край негативною, непринятною у суспільстві. Лексична наповненість мовлення персонажів, невербальні та інтонаційні засоби передають їхній емоційний стан (стан афекту, агресії) та створюють атмосферу напруження і конфлікту.

У конфліктному мовленні персонажів міміко-жестикуляційні засоби, постава, візуальний контакт, агресивне мовчання можуть поєднуватися, підсилюючи дію вербальних засобів, надаючи їм певного емоційно-експресивного забарвлення, наприклад:

— *І скажи ти, на милість Божу! І нащо ти граєш в карти, коли ти більше програєш, ніж виграєш? — спитала вона так сміливо й наважливо, неначе судили його судом.*

— А тобі яке діло, що я там в карти граю, чи що? — обіззався Воздвиженський.

— Як то, яке діло! Як то так! То мені нема діла до того, що мій муж робить?

— А нема тобі діла! Твоє діло он! Дитина, колиска та кухня!

— Мені нема діла! — крикнула Марта, і її великі очі стали ще більше, а лице зблідло. — Є мені діло! — промовила вона голосно і з тим словом так стукнула по столі рукою навідлі, що ніби тому не можна було ні кришки не вірить. Вона стояла серед зали, висока, рівна й люта [6: 56].

Мовець провокує конфліктну ситуацію розмови. Він викликає у слухача негативні емоції і провокує його на відповідну реакцію. Цей факт підтверджує тон вербального вираження репліки (“спитала вона так сміливо й наважливо, неначе судили його судом”). Спочатку Воздвиженський намагається не вступати в конфлікт і реагує цілком спокійно, на що жінка знов обурюється його реакцією. З діалогу видно, що в основному дружина бере на себе роль ініціатора конфлікту, а спокійний тон та висловлювання чоловіка доводять її до граничного прояву люті, про що свідчить агресивна міміка жінки: “її великі очі стали ще більше, а лице зблідло”. Адаптори тіла “стукнула по столі рукою навідлі” завершують комунікативний акт, виражаючи почуття та стосунки між співрозмовниками. Постава дружини “вона стояла серед зали, висока, рівна й люта” виражає її емоційний стан. Або:

— На бісового батька ти оце завітчала колючками драбину, неначе молоду до вінця! — гукнув він до жінки.

— Чого це ти розносишся з чортами до служби? Перехрести лиш перше лоба. Хіба не чуєш, що до церкви дзвонять, — обіззалась з хати Кавуниха.

Нимидора вхопила кухоль з водою та швиденько дала драла надвір умиватись.

— На те завітчала драбину, щоб твоя наймичка не бігала до хлопців на вулицю! — промовила Кавуниха.

— А хоч би й побігла на вулицю! Аби діло робила! Хіба ж і ти дівкою не бігала на вулицю?

— А не бігала.

— Авжеж! Не бігала. Як той хорт, плигала через тини та через перелазу.

— Я була хазяйська дочка, а Нимидора наймичка. Коли найнялася, то нехай держиться хати, а то яка з неї буде робота вдень? Кунятиме над роботою цілий день.

— Чи вже ж ти оце вночі бігала з заступом за колючками?

— А хоч би й бігала, що тобі до того? Чого це ти все оступаєшся за неї, наче вона твоя жінка? Я понабиваю на щоблях голок та шпильок, не то що колючок навішаю.

Кавун замовк, Кавуниха зціпила зуби та все скося поглядала на Нимидору, не говорячи до неї й слова [б: 47].

Цей діалог є прототипом усного розмовного діалогу між подружжям під час сварки. Кавун у мовленні використовує негативний вислів *на бісового батька*, який є неприйнятним у літературній мові, і надає мовленню і всьому діалогу емоційно-негативного забарвлення. Наявність невербальних складників (*Кавун мовчить, Кавуниха зціпила зуби і скося поглядає*) дозволяє зрозуміти емоційний стан головних героїв (вони образились один на одного). У мовленні Кавунихи наявний розмовний елемент *куняти*, що надає мовленню персонажа природності, розмовності тощо.

Отже, вербальні та невербальні засоби комунікації формують діалогічне мовлення персонажів. Репліки персонажів у конфліктних діалогах насичені негативно-оцінними лексемами, інвективами тощо. Основними функціями невербальних засобів у конфліктній комунікації в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького є: а) відображення в комунікативному акті актуальних мовленнєвих дій; б) заміщення мовленнєвих висловлювань персонажів; в) доповнення мовлення головних героїв у змістовому відношенні; г) репрезентація емоційного стану мовців. Невербальні засоби є невід’ємними складниками конфліктної комунікації, надають мовленню експресії, передають емоційний стан персонажів, стан ненависті, роздратування, агресії.

У подальших дослідженнях варто було б звернути увагу на роль агресивного мовчання у процесі діалогічної взаємодії персонажів.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Воронцова Т. А. Речевая агрессия вторжение в коммуникативное пространство / Т. А. Воронцова. — Ижевск : Издательский дом “Удмуртский университет”, 2006. — 252 с.
2. Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия / Ю. В. Щербинина. — М. : КомКнига, 2006. — 360 с. — (Монография).
3. Седов К. Ф. Ссора / К. Ф. Седов // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / Под общей ред. К. Ф. Седова. — М. : Лабиринт, 2007. — С. 259–268.

4. Крейдлин Г. Е. Мужчина и женщина в диалоге II: невербальная агрессия как тип поведения / Г. Е. Крейдлин // Агрессия в языке и речи: Сборник науч. статей / Сост. и отв. ред. И. А. Шаронов. — М. : РГГУ, 2004. — С. 174–187.
5. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) / Л. Л. Славова. — Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. — Житомир : ЖДУ, 2005. — 108 с.
6. Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори / І. С. Нечуй-Левицький: Зібрання творів у десяти томах. — К. : Наукова думка, 1965–1968 рр.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ТЕЛЕВІЗІЙНОГО МОВЛЕННЯ

В статье изложены основные характеристики телевизионной речи с позиции функциональной направленности, описаны ее лингвистические особенности как составной части массовой коммуникации.

Ключевые слова: *телевизионная речь, монологическая и диалогическая речь, полилог, произвольность в речи, речь в кадре и за кадром.*

The main characteristics of television speech from the point of functional derictivity and the linguistic characteristics of it as mass communication media component have been considered in the article.

Key words: *television speech, monologue, dialogue, polilogue, slips in speech, in picture and off-screen commentary.*

Вивчення телевізійного мовлення є одним з актуальних напрямків дослідження мовлення, що сприяє глибшому розумінню впливу соціальних, політичних і культурних чинників на функціонування мови в суспільстві. Адже саме мова є інструментом суспільної комунікації і надає учасникам спілкування систему знаків, з якої вони добирають конкретні мовні засоби, залежно від мовної компетенції, мети та намірів, знань про особливості комунікативної ситуації.

Мовлення телебачення визначається як жанровий різновид публіцистичного стилю, що використовується в засобах масової інформації і реалізується в усній формі літературної мови за допомогою технічних засобів передачі інформації. До характерних ознак мови телебачення зараховують: усну природу інформації, використання монологів і діалогів, чергування підготовленого і спонтанного (непідготовленого) мовлення [1: 84].

Метою даної роботи є уточнення лінгвістичних особливостей телевізійного інтерв'ю як жанру мас-медіа.

Аналізу лінгвістичних особливостей телевізійного мовлення присвячені праці Б. О. Зільберта, О. А. Лаптевої, М. І. Прожогоїної, С. В. Светани, О. О. Суської, О. А. Стишова [2; 3; 4; 5; 6].

Визначальним принципом телекомунікації є відкрита діалогічна форма контексту, яка прагне відтворити структуру міжособистісного спілкування. Телебачення дає можливість побачити людину, яка говорить, і завдяки цьому передає усне мовлення у природньому його прояві, воно набуло ефекту особистісного спілкування. Телебачення в очах своєї аудиторії ближче за інші ЗМІ стоїть до спілкування прямого (“ефект присутності”), особистісного (“ефект довірливості”) та двостороннього (“ефект діалогічності”) [8: 12]. Зрозуміло, що сприйняття повідомлення глядачем багато в чому залежить від того, як воно промовляється. Важливо не тільки те, що говориться, але і те, як говориться.

С. В. Светлана в монографії “Телевізійне мовлення: функції і структура” звертається до мовлення, що звучить в телеєфірі, й вводить поняття “телевізійне мовлення” як науковий термін. Телевізійне мовлення визначається як масово-комунікативний різновид мовлення, а його основний конструктивний принцип визначається потрійною залежністю (зображення — звук — мовлення) при передачі інформації по телебаченню [5: 33]. С. В. Светлана говорить про необхідність керуватися в телевиступах загальними закономірностями усного мовлення та вимогою до мови телепередачі — “співпадати з повсякденною мовою мас, щоб була прихильність до публіциста” [там само, с. 10]. А. А. Леонтьєв у своїх роботах “Радіо- і телевізійне мовлення як вид спілкування”, “Телевізійне мистецтво очима психолога” досліджував не стільки власне лінгвістичну, скільки психолінгвістичну проблематику масової комунікації і охарактеризував радіо- і телевізійне мовлення як вид спілкування. Він пише про особливу манеру спілкування з телеаудиторією — не заклично-мітингову, не офіційно-ділову, а довірливо-інтимну [9]. Узагальнюючи думку дослідників телевізійного мовлення, М. П. Сенкевич в роботі “Культура радіо- і телевізійного мовлення” пише, що у зв’язку з “експансією прямого ефіру телевізійне мовлення стало довірливо розмовним з літературно-розмовною лексикою і синтаксичними конструкціями, діалогічними єдностями, питально-відповідною формою і так далі” [10: 4]. Постав необхідним момент імпровізації, вплив вимовленого слова підкреслюється і посилюється інтонацією, виразними жестами, мімікою.

Телевізійне мовлення можна вивчати тільки з урахуванням законів усного мовлення. В той же час закономірності відбору мовних засобів в телепередачах визначаються специфікою телебачення як особливої форми масової комунікації. Оскільки інформація тут може бути передана в різних семіотичних системах (зображення, звук і мовлення), відмітною можливістю телебачення стала поліфункціональність. Тому при дослідженні слід враховувати весь комплекс явищ, які пов'язані з телебаченням.

З лінгвістичної точки зору, мовлення, обумовлене специфікою телебачення, є складним явищем. У телебаченні функціонує літературна мова, що цілеспрямовано відредагована, та виконує певні соціальні та агітаційно-пропагандистські функції. До розгляду різноманітних форм телевізійного мовлення треба підходити з погляду їх функціональної спрямованості. Дослідники усного мовлення виділяють наступні типи мовлення та їхні опозиції [11: 47–68 ; 15: 24–38; 18: 17–23]:

1. монологічне — діалогічне;
2. підготовлене — спонтанне (розглядається в окремій статті);
3. ретельне — невимушене;
4. мовлення в кадрі — мовлення за кадром.

Залежно від числа комунікантів дослідники усного мовлення виділяють три основні типи : 1) монолог, 2) діалог, 3) полілог [12: 503–507; 13: 163; 14: 59]. Монолог — це розповідь одного мовця, адресована реальному або уявному слухачеві. Прикладом монологічного мовлення може послужити мовлення провідних новин та інформаційно-аналітичних програм.

Діалог є найпоширенішим типом усного мовлення. Перш за все, він визначається тим, що в ньому активно беруть участь два партнери, і специфіка розгортання тексту полягає в тому, що висловлення учасників весь час чергуються (інколи у порядку перебивання, особливо при емоційному діалозі).

Всі дослідники відзначають, що діалоги не однорідні і можуть розділитися на підвиди. Наприклад, різні обговорення — ділові й неділові, спори, обмін думками, побутові розмови, телефонні розмови. Деякі автори виділяють специфічний вид діалогу: стереотипи, ситуативні кліше, короткі автоматизовані репліки-реакції [6: 13].

Якщо говорити про види діалогічного мовлення в телепрограмах, то до численних вищезазначених видів діалогу можна додати ще два, характерних для телевізійного мовлення. Це можуть бути в тій або ін-

шій мірі підготовлені, визначені сценарієм діалоги між ведучими або ж діалог-інтерв'ю між ведучим і гостем програми.

Діалоги між ведучими, як правило, виступають у якості зв'язної ланки між фрагментами бесіди з гостями, або між заздалегідь підготовленими сюжетами. За цим принципом пишуться сценарії всіляких ток-шоу. Такий підхід є дуже популярним в інформаційно-розважальних програмах й за таким сценарієм укладається більшість музично-розважальних програм та церемонії вручення нагород і премій.

У програмах, побудованих на інтерв'ю, діалог досить часто трансформується в спонтанний монолог гостя, підтримуваний питаннями-репліками ведучого.

Полілог виникає, коли в розмові активно беруть участь більше двох партнерів. Характерною рисою полілогу є одночасна участь мовців у розвитку декількох тем; у разі телевізійного полілогу часто звучить накладення мовлення одних комунікантів на мову інших. Якщо з боку (тобто для учасника полілогу) важко розібрати таке мовлення, то для самих учасників полілогу зазвичай не складає труднощів розвивати власну думку і “краєм вуха” уловлювати розмову сусідів. “У випадках, коли одночасно звучить мовлення декількох мовців, може виникнути ситуація “мовного коктейлю”, тобто одночасного звучання у приміщенні декількох діалогів, що не входять до єдиного акту комунікації” [6: 14].

Полілоги — досить поширене явище на сучасному телеекрані. Ведучі аналітичних програм прагнуть запросити для обговорення тієї або іншої проблеми декількох експертів, для участі в дискусії запрошуються два або більше опонентів. У розважальних ток-шоу теж прийнята практика запрошення декількох гостей для обговорення обраної теми або ситуації. У ситуації полілогу завдання ведучого ускладнюється тим, що він не тільки контролює і направляє хід розвитку бесіди, але і стежить за тим, щоб не виникла ситуація “мовного коктейлю” і глядач міг сприймати все, що промовляється з екрана.

Якщо говорити про ретельність і невимушеність мовлення на телеекрані, виходячи з уваги мовця до звукової сторони, можна відзначити, що мовлення професійних телеведучих повинне тяжіти до ретельності. Ретельність телемовлення не означає високого стилю вимови, прояву повного фонетичного складу всіх вимовних слів, проте мова, що звучить з екрана, повинна відрізнятися чіткістю, правильністю вимови, красою і повнотою звучання. Ступінь ретельності — неви-

мушеності мовлення варіюється залежно від жанру телепрограми, а значить, залежно і від поєднання з іншими типами мовлення. Якщо до невимушеності, деякої недбалості в спонтанному мовленні провідних розважальних програм музичних телеканалів глядачі відносяться з розумінням, то нечітка дикція і надмірна редукція в підготовленому мовленні провідних інформаційних програм викликають несхвалення телеглядачів та зниження рейтингів програми. Л. Л. Сандлер звертає увагу на давно відмічений психологами важливий ефект: якщо інформацію повідомляє ведучий, з якихось причин неприємний телеглядачеві, то і сама інформація набуває негативного забарвлення або не сприймається телеглядачем взагалі. У цій ситуації вся увага перемикається на те, як говорить ведучий, які обмовки і помилки, нехай навіть незначні, він допускає [5: 119]. Недаром С. Я. Єрмоленко підкреслював: “Радіо і телебачення покликані нести в широкі маси не тільки передові ідеї і наукові знання, але і високу культуру мови... разом з найсерйознішими вимогами до актуальності тематики, яскравості форми матеріалів, що передаються в ефір, пред’являються не менш серйозні вимоги до літературності мовлення, що звучить і, зокрема, до правильності і одноманітності мови” [16: 3].

Залежно від присутності журналіста в кадрі, телевізійне мовлення ділиться на “мовлення в кадрі” і “мовлення за кадром”. Необхідно відзначити, що до недавнього часу для дослідників, що займаються безпосередньо мовленням, що звучить з телеекрана, цей факт не представлявся значущим. Проте він має велике значення. Очевидно, що кожен з елементів тріади “зображення — звук — мова” є системою специфічних образотворчо-виразних засобів, які, взаємодіючи один з одним, роблять телекомунікацію можливою. Залежно від присутності журналіста в кадрі взаємовідношення між елементами кожної з трьох систем змінюються, зміщуються акценти. Якщо ми порівняємо відеоряд двох програм на одну і ту ж тему, наприклад, бесіди в студії і спеціального репортажу, ми побачимо, як по-різному “працюють” одні й ті ж виразні засоби телезображення (кадр, план, кут зйомки, монтаж і так далі). У першому випадку зміст кадру практично не дає інформації про предмет вислову, тоді як в спецрепортажі зображення підтверджує сказане, дає додаткову інформацію, іноді навіть вступає в суперечність з тим, про що говориться за кадром; за рахунок асоціативного монтажу зміст кадру може надавати нові значення слову, що звучить, може породжувати нові значення, крім того, дає глядачеві відчуття причетності до інформації, створює ефект присутності.

Проте відеоряд, що супроводжується закадровим текстом, не дає глядачеві уявлення про мовця, тобто на перший план виходить сама інформація, яка, внаслідок відсутності коментатора на екрані, психологічно сприймається як об'єктивніша. Якщо ж глядача цікавить журналіст, що подає інформацію, його образ вибудовується “по голосу”, і не дивно, що цей створений глядацькою уявою імідж часто в корені не співпадає з реальним.

Інакше складається ситуація з тими програмами, де журналіст знаходиться в кадрі. Інформація персоніфікована на сприйняття того або іншого факту глядачем, впливає на його відношення до особи на екрані. Зміст кадру в цьому випадку дає нам інформацію не про предмет розмови, а про мовця, його емоційний та фізичний стан. Крім того, що говориться і як говориться, для нас стає важливо, ким говориться. Якщо у випадку із закадровим текстом ми “перевіряємо” достовірність повідомлення, зіставляючи сказане з відеорядом, то тут критерієм достовірності виступає поведінка того, хто говорить, його міміка, жести і тому подібні невербальні засоби комунікації. В той же час знижується навантаження на слово; на відміну від ситуації із закадровим текстом, людина, яку телеглядачі бачать, може замінити слово виразним жестом, мімікою, рухом тіла.

У телевізійному діалозі ще більш зростає роль зорового сприйняття. Адже саме ситуація діалогу характерна для розмовного мовлення, де при безпосередньому візуальному сприйнятті співрозмовника зменшується значення слів, зростає роль ситуації в цілому, міміки, жестів, інтонації. Л. П. Якубинський підкреслює, що в діалозі міміка і жест іноді відіграють роль репліки, замінюючи словесне висказування, причому мімічна репліка часто дає відповідь раніше, ніж мовна. З іншого боку, міміка і жести часто мають значення, схоже із значенням інтонації, тобто мімічний супровід може додавати мовленню той або інший відтінок, часто протилежний вербально вираженому [17: 28].

В цілому в тих програмах, в яких жанрова специфіка передбачає появу журналіста в кадрі, комунікація масова за змістовною формою наближена до міжособистісної, що впливає і на відбір мовленнєвих засобів, і на їх просодичне оформлення, і на структуру програми і так далі. Крім того, необхідно відзначити, що якщо поєднання типів мовлення, що розглядаються вище, залежно від жанру можуть комбінуватися у довільному порядку (підготовлене — монологічне — ретельне, підготовлене — діалогічне — невимушене), то сполучуваність мовлення в кадрі й мовлення за кадром з рештою типів озвученого

мовлення дещо обмежене традицією і можливостями телеєфіру. Особливо це стосується мовлення за кадром: воно, як правило, монологічне, майже завжди підготовлене і ретельніше, порівняно з мовленням у кадрі. Мовлення у кадрі більш вільно комбінується з іншими типами мовлення.

Аналізуючи характер функціонування телебачення, неважко дійти висновку про його безпосередній зв'язок з постійним розвитком мови. Тобто тексти телевізійних засобів масової інформації (ЗМІ) характеризуються багаторівневою системою зв'язків, функціонально-сисловою єдністю, мовленнєво-стилістичними різновидами.

ПРИМІТКИ ТА ПОСИЛАННЯ

1. Єрмоленко С. Я. Мова телебачення і радіо // Українська мова. Енцикл. — К.: Вид-во “Укр. енцикл.” імені М. П. Бажана, 2000. — С. 324.
2. Зильберт Б. А. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газет / Б. А. Зильберт; под ред. В. Г. Костомарова. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. — 211 с.
3. Лаптева О. А. Живая русская речь с телеэкрана. Разговорный пласт литературной речи в нормативном аспекте / О. А. Лаптева. — Изд. 5-е, стереотипное. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 520 с.
4. Прожогина И. М. Типы речемыслительной деятельности и “речевая инерция” / И. М. Прожогина // Русск. яз. и лит-ра в учебных заведениях. — М., 1997. — № 6. — С. 20–25.
5. Светлана С. В. Телевизионная речь: Функции и структура / С.В. Светлана — М.: Изд-во МГУ, 1976. — 151 с.
6. Сусская О. А. Телевизионный коммуникатор: специфика и проблемы речевого общения: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: 10.01.10 “Кримськотатарська література” / О. А. Сусская / — МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 1990. — 24 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія / О. А. Стишов. — К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. — 388 с.
8. Апалат Г. П. Структура, семантика і прагматика текстів-інтерв'ю (на матеріалі сучасної англомовної преси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Г. П. Апалат. — К., 2003. — 19 с.
9. Леонтьев А. А. Радіо- і телевізійне мовлення як вид спілкування. [Електронний ресурс] / А. А. Леонтьев. — Режим доступу: <http://www.textfighter.org/text12/06.php>.
10. Сенкевич М. П. Культура радио- и телевизионной речи / М. П. Сенкевич — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 126 с.
11. Бубнова Г. И. Текстовые категории устного спонтанного диалога. Вопросы системной организации речи / Г. И. Бубнова. — М., 1987. — С. 47–68.
12. Баранник Д. Х. Стилїстика усного мовлення // Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І. К. Білодіда. — Кн. 5. Стилїстика. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 503–551.

13. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник / Ф. С. Бацевич — К.: ВЦ “Академія”, 2004. — 344 с.
14. Долинин К. А. Спонтанная речь как объект лингвистического исследования / К. А. Долинин // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи. — Сб. 4.: Ученые записки Горьк. гос. пед. ин-та ин. яз. им. Н. А. Добролюбова. — Горький, 1973. — Вып. 55. — С. 58–66.
15. Сиротинина О. Б. Стилиевая принадлежность и текстовая организация устной научной речи / О. Б. Сиротинина // Стилистика текста в коммуникативном аспекте: Межвуз. сб. науч. трудов. — Пермь, 1987. — С. 24–38.
16. Ермоленко С. Я. Мова телебачення і радіо / С. Я. Ермоленко // Українська мова. Енцикл. — К.: Вид-во “Укр. енцикл.” імені М. П. Бажана, 2000. — С. 324.
17. Якубинский Л. П. О диалогической речи / Л. П. Якубинский // Язык и его функционирование: Избранные работы / АН СССР. Отд. лит. и языка / Отв. ред. А. А. Леонтьев. — М.: Наука, 1986. — С. 45–47.
18. Бондарко Л. В. Спонтанная речь и организация системы языка / Л. В. Бондарко // Бюллетень Фонетического Фонда № 8 “Фонетические свойства русской спонтанной речи” / Под ред. Л. В. Бондарко, М. Краузе. — Санкт-Петербург: Бохум, 2001. — С. 17–23.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ АГРЕССИИ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ СМИ

У статті розглядаються форми вираження вербальної агресії у мас-медійних текстах соціально-політичної спрямованості: з'ясовується поняття вербальної агресії; аналізуються лексичні засоби агресивної мовленевої поведінки.

Ключові слова: мова ЗМІ, соціально-політичний дискурс, вербальна агресія, інвективи, метафора, перифраза.

The article dwells upon the forms of manifestation of verbal aggression in massmedia texts of political direction: lexical means of aggressive speech behaviour are analyzed.

Key words: political discourse, speech aggression, pragmatic function, metaphor, periphrasis.

Современный человек не мыслит своё существование без информации, которая помогает ему ориентироваться в жизни. Каналом получения информации являются печатные СМИ. Однако, информация, полученная адресатом, может быть не только конструктивной, но и способной влиять деструктивно на сознание, подсознание и, в итоге, на поведение людей. Чтобы привлечь как можно больше читателей, заинтересовать своим изданием, журналисты используют любые средства и часто, в погоне за читателем, выбирают агрессивную речевую стратегию.

Исследователи говорят о двух вариантах проявления речевой агрессии в текстах — прямой и непрямой [см.: 1]. Прямая: автор эксплицитно призывает адресата к агрессивным действиям. В случае непрямой речевой агрессии автор особой подачей предмета речи, выражением негативного отношения вызывает или поддерживает агрессивное состояние адресата. Цель настоящей статьи — проана-

лизировать формы реализации и лексические средства выражения речевой агрессии в текстах СМИ социально-политического содержания.

В толковом словаре слово “агрессия” определяется как вооруженное нападение одного или нескольких государств на другие страны с целью захвата их территорий и насильственного подчинения своей власти [2: 16]. Прилагательное “агрессивный” в переносном значении означает “враждебный, воинственно-угрожающий”, напр. тон, поведение [там же]. Соответственно можно предположить, что речевая агрессия — это сфера речевого поведения, которая мотивирована агрессивным состоянием говорящего, а средством выражения, инструментом такой агрессии является слово.

Изучению речевой агрессии посвящено немало филологических, педагогических и психологических работ (А. В. Поселенова, Е.Н. Басовская, К. Ф. Седов, А. П. Сковородников, Н. Е. Петрова, Л. В. Рацибурская и др.). Тем не менее, единого научного подхода к определению речевой агрессии не существует, также отсутствуют критерии различия между речевой агрессией и речевым манипулированием. Отсюда неоднозначность в определении и самого термина “речевая агрессия”.

Так, одни исследователи (К. Ф. Седов, Е.Н. Басовская) предлагают узкое и широкое понимание термина [3: 257; 4: 200]. При узком понимании в качестве агрессивного рассматривается речевой акт, замещающий агрессивное физическое действие: оскорбление (в том числе грубая ругань), насмешка, угроза, враждебное замечание, злопожелание, категорическое требование без этикетных норм и т. д. Широкая интерпретация — это все виды наступательного доминирующего речевого поведения. Другие ученые (Е. В. Власова, А.П. Сковородников) рассматривают речевую агрессию как способ намеренного воздействия на прямого или косвенного адресата с целью его дискредитации, оскорбления (унижения чести и достоинства), который (способ) осуществляется использованием инвектив, грубого просторечия и жаргона, наклеивания ярлыков и других пейоративных средств [5: 9; 6: 35]. Агрессивное речевое поведение, по мнению А. Поселеновой, базируется на прямом, открытом экспрессивном репрезентативном или директивном речеактовом воздействии на адресата речи [7: 52]. И.Е. Петрова, Л. В. Рацибурская предлагают под речевой агрессией понимать “выражение средствами языка негативного эмоционально-оценочного жесткого отношения к кому-, чему-

либо, зачастую нарушающее представление об этической и эстетической норме, а также перенасыщение текста словесно выраженной негативной информацией, вызывающее у адресата тягостное впечатление” [8: 77]. Из приведенных определений следует, что все исследователи в речевой агрессии видят преднамеренную нацеленность адресанта на дискредитацию, оскорбление, унижение адресата или третьего лица вербальными средствами.

Общественным сознанием вербальная агрессия оценивается как менее опасная и разрушительная, чем агрессия физическая, однако она формирует у массового читателя агрессивный подход к действительности, оказывает деструктивное воздействие как на того, против кого направлена, так и на того, кто является потребителем подобных материалов. Большинство психологов обращают внимание на тот факт, что при прочтении негативных текстов агрессивность повышается: у читателей наблюдается падение настроения, повышение раздражительности, нервозность, причём этот эффект достаточно устойчив.

Если у отдельного человека речевая агрессия часто возникает спонтанно, то, что касается текстов СМИ, тут вербальная агрессия проявляется не под влиянием эмоций, а продуманно. Именно в социально-политических текстах происходит открытое или скрытое вербальное воздействие на адресата с целью изменить его идеологические, ментальные и оценочные установки. Поэтому наше внимание и обращено на газетные тексты политической и социальной направленности как формирующие общественное мнение и влияющие на общественное поведение.

А. П. Чудинов, исследуя политическую коммуникацию в целом, утверждает, что любую политическую деятельность отличает постоянная диалектика агрессивности и толерантности [9: 65]. В политических текстах вербальная агрессия проявляет себя как эксплицитно выраженная оппозиционность говорящего к собеседнику. В сегодняшних газетных текстах речевая агрессия оказывается модным и чуть ли не универсальным риторическим средством. Представители СМИ намеренно избирают тактику сгущения красок и обострения противоречий, в результате чего вербальная картина намеренно гиперболизирует реально существующие проблемы. На этот эффект рассчитаны в первую очередь заголовки. Например, в газете “2000”: *Еврограбёж; Жертвы голодомора из Арканзаса; Оружейные перспективы Украины (№ 11, 09); Угроза, ставшая реальностью; На газовом*

фронте без перемен; Победителей нет, побежденные — граждане Украины (№ 1, 09); Массированная атака на профсоюзы; Россия — враг для неудачников; Капитуляция без компенсаций (№ 38, 09); в еженедельнике “Корреспондент” (далее — Кор.): Смертельный номер; Маркетинговые войны; Все на фронт; Взрывные пакеты; По тылам противника (№ 12, 09); Технологии информационной войны: В информационный бой на танки противника Украина посылает каменных баб и глиняные горшки (№ 14, 09); Капитуляция банков; Мозговой штурм, “Регионалы” уверенно идут к поражению (№ 13, 09); в газете “Коммунист” (далее — К.): Эхо взрывов на святой земле (№ 2, 09); Во всеоружии; Фашизация общества (№ 37, 09); Обыкновенный фашизм; Нет — информационным убийцам! (№ 88, 08); Бесцеремонный агрессор; И вечный бой, покой нам только снится (№ 89, 08).

Как следствие, многократно повторяемая тактика речевой агрессии в одних и тех же СМИ формирует определенную вербальную (а шире — ментальную) среду. Постоянный читатель привыкает видеть мир разделенным на “своих и чужих”.

Исследователи указывают на многочисленные способы проявления вербального давления: немотивированное использование иноязычной лексики, экспансия жаргонизмов, употребление инвектив, обценной лексики, языковая демагогия, излишняя метафоризация, навешивание ярлыков и т. п. [8: 77]. Мы остановимся только на некоторых лексических средствах проявления речевой агрессии в политических текстах русскоязычной прессы Украины. Сюда относятся:

1. Вся лексика, связанная с понятием “война”: война, фронт, противники, мобилизация, оружие, враги, оккупанты, наступление, бой, ранение и т. д.

...Я считаю, что **немецкие нацисты**, как и московские большевики, как и представители польской Армии Краевой, были **оккупантами** нашей страны; продукт информационной **войны**, которую ведет Россия” (“Коммунист” (далее — К.), № 14, 09); Когда любая система чувствует **внешнюю угрозу**, она мгновенно забывает о своих внутренних противоречиях и **мобилизуется** для того, чтобы **дать отпор врагу** (“Украинская правда” (далее — УП), 20.05.09); Ю.В. бросила на защиту все свои белосердечные **рати**. **Бои** пошли нешуточные. **Ни шагу назад** (2000, № 27, 08).

2. Использование лексем, семантически связанных в общественном сознании с агрессивными действиями, например: жертва, звер-

ски, убийство, насильник, маньяк, избивать, истязать, боль, страх, труп, нож, кровь: *Новые жертвы оранжевой революции; В нынешних войнах Ющенко — политический труп* (2000, № 48, 09); ... каждый день наблюдаем **изнасилование** истории; в ближайшее годы в стране будет разгул тоталитарных методов управления, **зачистки и убийства** негодных... (2000, № 37, 09).

3. Прямые призывы к физической агрессии: *Ответь оккУПантам, Донецк!* (К., № 83, 08); *Пора объединяться и брать власть в свои руки!*; *Затулина убить* и затулкою закрыть (2000, № 25, 09); *Народ, будь готов выплеснуться на улицы и смести жадных и бездарных правителей!* (К., № 105, 08); *Киевляне! В годовщину Октября ответим мощным протестом* на попытки нагло пограть наши права. Киевский горком компартии Украины приглашает всех, **готовых к борьбе**, на демонстрацию и митинг 7 ноября (К., № 89, 08); *Люди, опомнитесь! Восстаньте народом!* (2000, № 4, 09).

4. Метафорическое описание политических действий. В основе метафоризации война, преступный мир и все, связанное с этими понятиями, стихийные процессы и мир животных: *Как только броневик Левого блока выедет из ангара, по нему откроют огонь* “регионалы” (2000, № 40, 09); *Жертвоприношение Крысы Тигру. Подзаголовок: новости зверских технологий* (о смене политической элиты — Т.С.) (2000, № 37, 09); *Пир стервятников* (об МВФ); *перегрызть долларовой поводок* (2000, № 48, 08); *хищник со знакомой косой* (2000, № 37, 09); *Свинская контрэлита* (оппозиционные партии — Т.С.), *свергнувшая одиозного фермера-эксплуататора, очень быстро разместилась на хозяйских кроватях, облачилась в хозяйскую одежду и стала попивать хозяйский алкоголь, наслаждаясь ранее недоступными благами цивилизации...* (УП, 22. 05.09); *Наши политики, эти жирные коты, врут, оправдываются, “сдают” друг друга, торгуют друг другом оптом и в розницу, валят и топят* при случае, обещают и снова врут (2000, № 47, 08).

Сюда же можно отнести и трансформированные фразеологизмы: *Количество фанатов-юльков за 2 года премьерства Ю. В. снизилось на порядок. Но тем не менее списывать Тимошенко в тираж и праздновать победу над ней явно преждевременно; ...президента Ющенко, который готов поддержать хоть “черта в ступе”, лишь бы не увидеть триумфа своей заклятой соратницы по майдану!* (2000, № 50, 09); *С электората по нитке, Юле — платье президента* (К., № 88, 08).

5. Использование инвектив (брани, оскорблений) вызывает безразличность у читателя, ведет к расшатыванию представлений о “при-

личном”: нам предлагают **помаранчевый лохотрон**, бездарные **экс-майдауны**, майданные **стояльцы** (К., № 88, 08); **кремлядь** Тимошенко (УП, 18.08.09); чиновники занимаются **хренотенью**; сколько терпеть этот **политический идиотизм?** в объятиях **маразма** (К., № 51, 08.); **Жужжат эти жидобои**, как жуки, но никто их не слышит (об ультраправых — Т.С.) (2000, № 47, 08).

Проявлением особой агрессивности следует признать многочисленные употребления жаргонных слов, эвфемизмов: **наступил полный стабилизец, кризец затянулся, оранжевая отключка**.

6. Возбуждение тревожности, неуверенности, ощущения безысходности, страха перед будущим. Заголовки: **Украину готовят на съедение** (о ценах на нефть и газ), **долларовые удавки на шее украинцев, дорога в никуда, Украина — второгодница** (2000, № 50, 08); **Курс на Гондурас; Кабмин набрасывает на миллионы граждан ценовую удавку** (Кор., № 89, 10); ... **наши правители поставили Украину одной ногой в могилу; В Украине есть все — не хватает только мозгов; Д. Выдрин о стране “победившего Шарикова”** (о политической ситуации в Украине — Т.С.) (2000, № 39, 09); **Нас ПРИБЮТ**, но попозже (2000, № 25, 09).

7. Формирование образа врага путем противопоставления “мы-они”: **Мы — страдающий, обманутый, обворованный украинский народ. Они — владельцы заводов, газет, пароходов, “Надра Банка”, коттеджей в Конча-Заспе и телевизионного наемника Савика Шустера. Они погрязли в коррупции и кумовстве. Мы едва сводим концы с концами** (УП, 23.09.09).

8. Лексические маркеры ничтожности, умаление способности оппонента к профессиональной или любой другой деятельности: **Так называемый “Оранжевый мессия” просил шефов (американцев) о помощи, и они ему ее предоставили в виде отмашки на углубление кризиса; мальчик в коротких штанишках** (о А. Яценюке) (Кор., № 40, 08); **представители так называемой “оппозиции” не выйдут с народом на одну сторону баррикад; стоит ли олигархам-спонсорам связываться с “молдняком”** (УП, 20.05.09).

8. Выражение в грубой, иронической двусмысленной форме негативной оценки политических фигур и институтов, политических оппонентов и т. д.: **“Киндер-сюрприз”** (о А. Яценюке), как **“нашисты”** народ обманывают, регионалы обливаются **крокодиловыми слезами**, **“арсенизация”** власти (2000, № 47, 08); **бездарность и бездействие оранжестов; продажные коммунисты; “юлианцы”; крупнобуржуазные демократы** (Кор., № 40, 08); **малообразованные бело-голубые; дать**

оценку поступкам нашего гаранта (*попранта, игноранта*) в свете ч. 3 ст. 109 УК (2000, № 08).

Сюда же можно отнести и парафразы типа: *учитель олигархов, няня президента, Фрекен Бок Виктора Ющенко и просто бюрократ* (В. Ульянченко); *временщики* (депутаты), *антироссийские выпендривания телевизионных “варягов”* (Е. Киселев, С. Шустер); *сердечная дама, дама сердца, отступница, дама с косой, женщина с косой, дочь днепропетровских окраин* (Ю. Тимошенко); *отечественный терминатор* (Ю. Луценко); *ценитель черепков и рушников, сельский бухгалтер, провинциальный счетовод* (В. Ющенко); *енакиевский паренёк, начинавший с меховых шапок* (В. Янукович). Навешивание ярлыков на политических оппонентов и оппонирующих политических партий: *националист № 1; свободный радикал* (о О. Тягнибоке), *доморощенный демократ* (о В. Ющенко) и т. п.

Обзор этой проблемы не является исчерпывающим, но дает представление о ситуации в целом в языке современных СМИ и тех тенденциях, которые проявились в газетной публицистике за последние десятилетия после распада СССР.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Агрессия в языке и речи : сб. науч. ст. / Ред. Шаронова М. Л. — М. : РГГУ, 2004. — 288 с.
2. Словарь иностранных слов. — 14-е изд., испр. — М. : Русск. язык, 1987. — 608 с.
3. Басовская Е. Н. Творцы черно-белой реальности: о вербальной агрессии в средствах массовой информации / Е. Н. Басовская // Критика и семиотика. — 2004. — Вып. 7. — С. 257–263.
4. Седов К. Ф. Речевая агрессия в межличностном взаимодействии / К. Ф. Седов // Прямая и непрямая коммуникация. — Саратов : Изд-во ГУНЦ “Колледж”, 2003. — С. 196–212.
5. Власова Е. В. Речевая агрессия в печатных СМИ : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.19. / Е. В. Власова. — Саратов, 2005. — 219 с.
6. Сковородников А. П. Языковое насилие в современной российской прессе / А. П. Сковородников // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. Научно-методический бюллетень. — Красноярск-Ачинск : Илиада, 1997. — В. 2. — С. 35–41.
7. Поселенова А. В. Агрессивное речевое поведение в диалогическом дискурсе произведений А. Н. Островского / А. В. Поселенова // Русский язык за рубежом. — 2008. — № 5. — С. 52–59.
8. Петрова И. Е. Формы проявления речевой агрессии в газетном тексте / И. Е. Петрова, Л. В. Рацибурская // Русский язык в школе. — 2006. — № 1. — С. 76–80.
9. Чудинов А. П. Политическая лингвистика / А. П. Чудинов — М. : Флинта, 2006. — 181 с.

КОНФЛІКТ У СИСТЕМІ “ВЧИТЕЛЬ-УЧЕНЬ”: ВИДИ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Статья посвящена анализу конфликтных педагогических ситуаций, исследованию причин их возникновения в системе “учитель-ученик” и последствий, к которым они приводят.

Ключевые слова: конфликт, конфликтная педагогическая ситуация, типы конфликтов.

The article is devoted to the analysis of the conflict pedagogical situations, to the investigation of the reasons of their origin in the system “teacher-pupil” and the results to which they lead.

Key words: conflict, the conflict pedagogical situation, the types of conflicts.

Взаємодія вчителя з учнями відбувається в різних ситуаціях. Найчастіше ці ситуації моделює і створює вчитель та застосовує їх у педагогічних цілях для організації навчальної діяльності, для науково обґрунтованого структурування взаємної діяльності, для впливу на школярів. Такі ситуації називаються педагогічними. Нерідко вони можуть носити конфліктний характер.

Взагалі, “конфлікт (від лат. *conflictus*) у загальному вигляді визначається як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів чи суб’єктів взаємодії” [1].

Традиції накопичення конфліктологічних ідей мають багатовікову історію. Перші цілісні концепції конфлікту з’явилися на зламі XIX–XX століть, проте і в попередні сторіччя вчені пропонували своє бачення природи цього феномену, шляхів запобігання і вирішення конфліктів. У психології поки не склалося загальноприйнятого розуміння суті конфлікту. Одні автори трактують його як зіткнення, протидію, суперечність. Інші розуміють конфлікт як вид спілкування, ситуаційну несумісність, ситуацію незнайденого виходу, тип конкурентної взаємодії.

Дослідженням конфліктних ситуацій у вітчизняній психології займалися Л. А. Петровська, А. Я. Анцупов і А. І. Шипілов, А. А. Єршов, Н. В. Грішина, А. Г. Ковальов. Розв'язання проблеми запобігання педагогічних конфліктів започатковано у роботах Аралової М. А., Бабосова Є. М., Беззубко Л. В., Бойкова О. В., Бунтовської Л. Л., Ващенко І. В., Дубчак Г. В., Кушнірюка В. М., Лук'яненко Н. Д., Пірен М. І., Поєнко О. М., Щербини Т. В., які вирізняють шляхи запобігання конфліктів у професійній діяльності.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що конфлікти в житті окремих людей, колективів, суспільства в цілому відіграють значну роль. Особливе значення має дослідження конфліктів у системі “вчитель-учень”. Саме у школі відбувається становлення дитини як особистості, і конфлікти значно впливають на це. Для зниження негативних наслідків конфлікту необхідно вміти правильно виявляти їх причини, керувати протіканням і розв'язанням, знижувати рівень конфліктного протистояння.

Метою статті є дослідження конфлікту у системі “вчитель-учень”, що передбачає вирішення таких **завдань**: узагальнити причини виникнення конфліктних ситуацій; проаналізувати наслідки, до яких вони призводять.

В основі будь-якого конфлікту лежить ситуація, що включає або суперечливі позиції сторін з якогось приводу, або протилежні цілі чи засоби їхнього досягнення в певних обставинах, чи незбігання інтересів, бажань, потягів опонентів і т. п. Конфліктна ситуація, таким чином, містить суб'єкти можливого конфлікту і його об'єкт. Щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний інцидент, коли одна із сторін починає діяти, притискуючи інтереси іншої сторони. Якщо протилежна сторона відповідає тим же, конфлікт з потенційного переходить в актуальний [1].

О. С. Чернишов наголошує, що конфліктна педагогічна ситуація — це короткочасна взаємодія учителя з учнем (колективом класу) на основі протилежних норм, цінностей та інтересів, яка супроводжується значними емоційними проявами та спрямована на перебудову взаємовідносин, що склалися (в кращий чи гірший бік).

Не дивлячись на короткочасність, конфліктна педагогічна ситуація глибоко порушує дві форми активності людини: взаємодію, тобто видиму поведінку, і взаємовідносини — приховані від очей психологічні реалії (установки, очікування, емоційні реакції) [2: 7–8].

Конфліктують з учнями вчителі з негнучким мисленням, стереотипністю оцінок, шаблонним підходом до їх запитів та інтересів, нездатністю оцінювати об'єктивність вимог до учнів. Особливо небезпечні їх недовіра і підозра. Свою прискіпливість до учнів вони вважають вимогливістю, а вимогливість до себе з боку учнів сприймають як посягання на авторитет.

Кожна помилка вчителя при вирішенні конфліктів травмує учнів, вселяє недовіру до нього, порушує систему взаємин між ними. У педагога виникає глибокий стресовий стан, незадоволення своєю працею, нездорове усвідомлення залежності професійного самопочуття від поведінки учнів. Керівники шкіл часто звинувачують вчителя у виникненні конфліктів, а вчитель свою провину визнає рідко. Найчастіше вони трапляються в учителів, які цікавляться лише рівнем засвоєння предмета.

Досліджуючи проблеми розв'язання міжособистісних конфліктів у школі, О. М. Поєнко стверджує, що в загальному плані причинами педагогічних конфліктів можуть бути певні дії та характер спілкування вчителя, а також загальні обставини у школі, а саме: 1) неможливість вчителя прогнозувати на уроці поведінку учнів; 2) несподіваність їх вчинків, що порушує запланований хід уроку, викликає у вчителя роздратованість та прагнення якими завгодно засобами перешкодити цьому; 3) недостатня інформація про причини того, що відбулося, ускладнює вибір оптимальної поведінки та відповідного обставині тону звернення; 4) прагнення будь-якими засобами зберегти свій соціальний статус [3: 19–20].

Ситуація на уроці доходить до конфлікту, як правило, із невстигаючим учнем. Тому в інтересах вчителя виявляти до них особливу увагу, своєчасно надаючи їм допомогу.

Буває, що конфлікт виникає внаслідок покарання за недисциплінованість на уроці поганими оцінками з предмета. Це не тільки консервує особистий конфлікт, а знижує зацікавленість в учня до предмета. Немало конфліктів спричинює низький рівень педагогічного спілкування вчителів, які не можуть своєчасно зупинитися, уникнути різких слів, негативних узагальнень та перебільшень (*“Від тебе ніколи не почуєш нічого розумного”, “Ти завжди брешеш”, “Таких, як ти, і у в’язницю не беруть”* тощо), загрозливих оборотів у якості попереджень (*“Дивіться ж мені, щоб зробили...”*, *“Спробуйте мені тільки не...”*). Це ображає вихованців, підриває довіру до здатності педагога бути справедливим.

Виділяють і негативні стереотипи педагогічної поведінки, що породжують незадоволення учнів вчителями, стимулюють розвиток конфліктів: емоційні спалахи, дратівливість через дрібниці; безпідставні дії; використання дитячих методів дисциплінування, відкритий розподіл учнів за симпатіями; залякування, вимоги у формі погроз; надмірна фіксація уваги на недоліках учнів; привселюдні образи; втручання у світ особистісних стосунків хлопців і дівчат; негативна оцінка інших вчителів при учнях тощо.

О. С. Чернишов виділяє три фази перебігу конфліктних педагогічних ситуацій.

Перша фаза — гострий початок конфлікту з порушенням соціальних норм та цінностей одним із учасників ситуації. Друга — реакція “суперника” у відповідь, від форми та змісту якої залежить результат конфлікту та його наслідки — напрям перебудови відносин, які були раніше.

Третя фаза — відносно швидка та радикальна зміна норм і цінностей (іноді навіть до зруйнування окремих норм) у двох різних напрямках: покращення чи погіршення відносин, що склалися раніше [2: 9].

Продемонструємо вищезазначені два напрями на прикладах.

“Учень Євген К. систематично порушував дисципліну на уроках та під час перерви. На уроці він завжди викрикував з місця, демонстративно коментував відповіді учнів. Коли вчителі робили зауваження, Євген сперечався з ними. Під час перерви хлопець часто бігав коридорами, штовхав своїх однокласників, ображав дівчат. Класному керівникові було важко владнати ситуацію, оскільки розмови з учнем не допомагали, а бесіда з матір’ю не дала результату. На класній годині, під час розподілу обов’язків між учнями, Євгена призначили відповідальним за дисципліну. Хлопець дуже серйозно віднісся до цього призначення. З того часу він став взірцем для своїх однокласників”.

Як бачимо, правильні дії вчителя призвели до позитивного вирішення конфлікту, тобто відносини між учасниками покращилися.

“Урок йшов як звичайно. Вчителька з математики приступила до пояснення. Раптом вона почула позаду себе виразний скрип. З виразу обличчя вона відразу визначила, що це зробив Сергій З., і, не замислюючись, суворо сказала, щоб він припинив скрипіти, інакше його виженуть з класу. Вона і не підозрювала, що провал її уроку почався, оскільки вона піддалася на провокацію (не змогла швидко проаналізувати та оцінити конфліктну ситуацію). Вчителька продовжила своє пояснення, але скрип

відновився. Тоді вчителька підійшла до хлопця, взяла з парти його щоденник і записала зауваження (перехід до дії — виникнення конфлікту). Коли зауваження було записано, Сергій З. став скрипіти ще голосніше, відверто знухаючись над учителем. Ледве стримуючи себе, вона почала кричати, що вижене його з класу. Це була чергова помилка молодшої вчительки (вона не виходила з конфлікту, а ще більше посилювала його). Вчителька в цьому випадку поставила себе в такий стан, коли її авторитет публічно, на очах у дітей, падав. Хлопець не тільки не вийшов з класу, а ще більше продовжував сперечатися, тоді вчителька грюкнула журналом і сіла за стіл. Але це ніяк не подіяло ні на учня, ні на клас. Пролунав дзвінок, і зі сльозами на очах вчителька увійшла до вчительської, де всі співчували їй, слухаючи розповідь про зірваний урок”.

Вчителька зробила відразу дві педагогічні помилки. Перш за все, якщо б вона врахувала особливості Сергія З. (*нахабний, нерозумний, похлибий*), то зрозуміла б, що достатньо було взяти щоденник і покласти до себе на стіл, тим самим викликати у нього стимул добре працювати на уроці. Друга помилка — це втрата дорогоцінного для вчителя часу на запис зауваження та залучення до конфлікту уваги всього класу. Отже, неправильні дії вчительки призвели до негативного вирішення конфлікту, відносини між учасниками погіршилися, більше того, її авторитет було підірвано.

Перша із запропонованих ситуацій свідчить про те, що вчителька вибрала правильну стратегію поведінки, адже вона не тільки розв’язала конфлікт, а й налагодила стосунки з учнем, допомогла йому знайти “своє місце” у шкільному колективі.

Наступна ситуація показує нам неправильну модель поведінки, тому що вчителька повинна була звести конфлікт нанівець ще на початковій стадії, а не загострювати його. У такий спосіб вона не підірвала б свій авторитет серед учнів та не дала б змогу Сергієві З. зірвати урок.

Н. П. Волкова поділяє шкільні конфлікти на прості та складні.

Прості вирішуються вчителем без зустрічної протидії учнів за допомогою організації їхньої поведінки у школі (зупинення бійки, сварки між учнями тощо). Серед складних педагогічних конфліктів розрізняють **конфлікти діяльності, конфлікти поведінки, конфлікти взаємин**.

Конфлікти діяльності виникають з приводу виконання учнем навчальних завдань, успішності, пізнавальної діяльності, ситуацій, коли учні не виявляють готовності оперативно виправити власну помилку.

Вчитель висловлює незадоволення, учні вступають у суперечку або демонструють образу [4]. Наприклад, *“У семестрі виходило 8, а поставили 7”*, або: *“Клас писав контрольну роботу з української літератури. Отримавши зошит і побачивши, що вчитель поставив “двійку”, учень перед усім класом і в присутності вчителя розірвав зошит...”*.

Конфлікти поведінки, вчинків виникають з приводу порушення учнем правил поведінки у школі та поза нею. Вчитель висловлює незадоволення порушенням поведінки, не пов’язаної безпосередньо з навчальною діяльністю. Найчастіше це грубощі учнів педагогам, агресивна поведінка з однокласниками, пустощі, що проявляються як протест проти низької оцінки [4]. Наприклад, *“Вчитель заходить до класу і бачить, як учень кидає в свого однокласника портфель. Портфель пролітає над головою хлопця і розбиває вікно...”*, інша ситуація: *“Вчитель заходить у 8 “В” клас. У кабінеті вікно відчинене, а на підвіконні сидять три учні і палять. Постає питання: йти до директора школи чи знайти якийсь інший шлях вирішення цього конфлікту...”*.

Конфлікти взаємин виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів. Вони найбільш тривалі та деструктивні. Постають на ґрунті недоброзичливих стосунків як наслідок постійних попередніх конфліктів діяльності або поведінки, вчинків. Створюють взаємно упереджене сприйняття вчителем і учнем [4]. Наприклад, *“Я тільки повернувся і попросив олівець в одного, а вона вже зауваження в щоденник пише!”*; *“Як що не по ній, то відразу починає кричати і лаятися!”*.

К. М. Левітан описує шість типів конфліктів, характерних для педагогічної діяльності:

1. Конфлікти, зумовлені різноманіттям професійних обов’язків педагога. Усвідомлення неможливості однаково добре виконати всі свої справи може призвести сумлінного педагога до внутрішнього конфлікту, до втрати впевненості в собі, розчарування в професії. Такий конфлікт є наслідком поганої організації праці педагога, його подолання можливе на шляхах вибору головних, але в той же час реальних і посильних завдань і раціональних засобів і методів їх вирішення.

2. Конфлікти, що виникають через різні очікування тих людей, хто впливає на виконання професійних обов’язків вчителя. Працівники органів освіти, керівники шкіл, колеги, учні та батьки можуть оскаржувати вибір учителем засобів, методів, форм навчання і виховання, правильність виставлення оцінок учням і т. д.

3. Конфлікти, що виникають через низький престиж окремих предметів шкільної програми. Музику, працю, образотворче мистецтво, фізкультуру зараховують до “другорядних” предметів, у той час як престиж будь-якого шкільного предмета повинен врешті-решт визначатися особистістю вчителя, якістю його роботи.

4. Конфлікти, пов’язані з надмірною залежністю поведінки вчителя від різних директивних розпоряджень, планів, що залишають малої простір для самостійності.

5. Конфлікти, в основі яких лежить протиріччя між багатогранними обов’язками і прагненням до професійної кар’єри. В умовах школи вчитель має мало можливості зробити службову кар’єру — мало хто з учителів займає посади директора школи і його заступників.

6. Конфлікти, зумовлені розбіжністю цінностей, які пропагує вчитель у школі, з цінностями, які спостерігають учні поза її стінами. Педагогу важливо бути психологічно готовим до прояву егоїстичності, грубості, бездуховності в соціумі і в школі, щоб відстояти свою професійну позицію [5].

Отже, проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває все більшого значення для сучасної школи. Породжена вона динамічним розвитком суспільства, зміною соціальних орієнтирів, що поглиблює проблему поколінь, ускладнює стосунки учителів та учнів, учителів між собою та з адміністрацією.

О. С. Чернишов стверджує, що конфліктна педагогічна ситуація триває недовго, але саме це підсилює напругу психологічного протистояння вчителя та учня. Процес психологічного протистояння має гострий характер і в разі поразки вчитель може втратити свій авторитет [2: 46].

У професійній діяльності педагога проблема конфлікту набуває особливої складності, тому що розвиток дитини відбувається через подолання об’єктивних (не нами і ними створених) суперечностей. Педагогічний конфлікт не повинен вносити додаткових, суб’єктивно обумовлених труднощів у процес розвитку особистості. Здатність не тільки безболісно вирішувати, але і попереджати виникнення конфліктів — одна з найважливіших професійних і людських здібностей педагога.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому опрацюванні конфліктних педагогічних ситуацій, аналізі основних стилів поведінки, що сприятимуть вирішенню конфліктів або запобіганню їх.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Управління конфліктами в колективі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://center.uct.ua/distants/courses/pu02/htm/p08_01.htm
2. Чернышев О. С. Практикум по решению конфликтных педагогических ситуаций / А. С. Чернышев: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 2010. — 192 с.
3. Поєнко О. М. Розуміння вчителем особистості учня підліткового віку як фактор вирішення міжособистісних і педагогічних конфліктів: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / О. М. Поєнко. — К., 2001. — 20 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/2292/85/>
5. Типи конфліктів у педагогічній діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://psi-help.com/pdruchnik-z-psixologchno-pedagogki/19-pdruchnik-z-pedagogchno-psixolog/133-tipi-konflktv-u-pedagogchnj-dyalnost.html>

ДАМАСКІН № 1/154 XVIII СТ. РУКОПИСНОЇ ЗБІРКИ В. І. ГРИГОРОВИЧА

В статье дается общая характеристика Одесского дамаскина XVIII в. № 1/154., определяется его место в рукописной традиции данного периода. Сборник состоит из трех отдельных частей, списков переводных и, по предположению, оригинальных произведений Йосифа Брадатого. Представлены также краткие сведения о протографах каждого из списков, содержащихся в сборнике.

Ключевые слова: рукописи XVIII в., Одесский дамаскин № 1/154, список, Йосиф Брадатый, перевод.

In this article the general characteristic of the Odessa damascene of the XVIII century № 1/154 is presented and its place in the manuscript tradition of this period is determined too. The manuscript consists of three separate parts, copies of works translated and supposedly created by Josif Bradati. In this paper the information about protograph of all copies which damascene includes is given.

Key words: manuscripts of the XVIII century, Odessa damascene № 1/154, copy, Josif Bradati, translation.

Як відомо, література дамаскінів відіграє важливу роль у формуванні новоболгарської літературної мови. На відміну від архаїчних дамаскінів XVI-XVII ст., вивченню яких приділялася значна увага, писемні пам'ятки XVIII ст. залишаються поза науковими інтересами дослідників [1: 33]. У даній роботі пропонуємо розглянути дамаскін № 1/154 вказаного періоду з рукописного фонду В. І. Григоровича Одеської національної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького. Окрім деяких загальних характеристик, окремих згадок та посилань на нього в контексті вивчення творчого доробку того чи іншого книжника, рукопис не був предметом повного комплексного дослідження. Аналізу підлягала лише третя його частина [2: 81–99; 3: 380–393].

Досліджуваний рукопис № 1/154 описаний В. Н. Мочульським [4: 103–112]. Це конволют, який складається з трьох самостійних частин:

1. Список перекладу Йосифа Брадатого Недільних повчань;
2. Список перекладу Йосифа Брадатого Катехізичних повчань Федора Студита;
3. Список “Жіночого збірника”, упорядником якого вважається Йосиф Брадатий [5: 30; 6: 74].

Спробуємо дати більш конкретне уявлення про складові частини збірника, окреслити їхню специфіку, а також визначити значення кожної з них в рукописній традиції. З цією метою вважаємо доцільним кожну частину подати у ширшому історичному зрізі. Робота не претендує на вичерпність, і автор залишає за собою право на подальшу розробку порушеної проблематики.

Першу частину Одеського збірника № 1/154 складають двадцять Недільних повчань пасхального циклу, які починаються з неділі митаря і фарисея і завершуються неділею усіх святих. Як видно з приписки, повчальні слова були перекладені з грецької мови Йосифом Брадатим і переписані Никифором Рильським у 1757 р.: “Сію кннжцѣ прнведе Іѡсѣфъ ієромонахъ рнлскы вѣщн дѣ ховннкѣ Брадатн, прнведе ю ѿ грѣческы кннгъ на блѣгарскы прѣсты ієзнкѣ; ѿ неговъ же нзводъ пропнсахъ сію, азъ, недѣстѣнны монахъ Ннкнфоръ оу ѣтон вѣнтель Рнлскы, въ лѣто Адамѣ 757 ѿ вѣлошннѣ хѣва 757 мѣца аугѣ ста...”. Рукою Никифора написана ще одна приписка у кінці списку: “Смрненн монахъ, Ннкнфоръ рѣ кою грѣшно...”. Даний переклад Брадатого науці відомий в декількох списках Тодора Врачанського: № 760, 1758 р. [7: 144], № 349, 1778 р., № 715 і № 758 [5: 53], які зараз зберігаються в Народній бібліотеці імені Кирила та Мефодія в Софії (далі НБКМ). Відносно недавно було знайдено автограф Йосифа перекладу Недільних повчань (№ 1419, НБКМ) [8: 355]. Авторство Брадатого ідентифікується на підставі палеографо-кодікологічних даних. Добре відомий той факт, що Йосиф Брадатий мав дуже некрасивий і неакуратний почерк, який можна легко відрізнити від інших. Рукопис № 1419 є чернеткою, на що вказують численні виправлення, закреслення, помилки, повтори одних і тих самих думок та слів, хрестики в середині рядка на позначення пропущеного елемента, який дописується на полях. Як свідчить приписка в рукописі № 1419 (арк. 247б), Брадатий працював над перекладом з 1745 по 1749 рр.: “Ѧ грѣческн нзвѣтъ напнсѣхъ, оу село Рнзаръ, въ домъ Аанаса, н Станъѣа, прн Коуанѣ въ лѣто 757 аѣме тогда прндоша тѣ рѣн на Къзалбаша, вѣлнка нѣ жда вѣше по тѣ рѣка земля, азъ іѡсѣфъ напнсѣхъ непѣтрѣбнн нї бѣгъ нн ѣлкѣ мѣца маїа в 5 ѣасъ днѣ въ четвѣртѣакъ... Пнсѣхъ оу Браца, въ домъ Днмнтрѣа, певецъ Цвѣтѣковъ сннѣ аѣмѣ”. Звідси

стає зрозумілим, що Йосиф Брадатий був монахом-таксидіотом, який подорожував з села в село, пояснюючи темному люду Святе письмо і поширюючи власні книги. Так, переклад Недільних повчань Йосиф розпочав в с. Оризар і завершив у Враці. Цікаво, що рукописи народного просвітителя невеликі за розміром, компактні і дуже нагадують кишенькові записнички.

В результаті детального зіставлення Недільних повчань Одеського списку з оригіналом Брадатого № 1419 виявилось, що за складом список є неповним, в ньому не вистачає шести останніх слів: по два слова на Воздвиження Христа, на Різдво Христове і на Благовіщення. Окрім зазначених розбіжностей складу рукописів та графічно-правописних відмінностей, список Никифора Рильського в Одеському збірнику майже точно дублює свій протограф. У списку зафіксовані лише деякі незначні розширення тексту на рівні речення чи пропуск поодиноких слів.

Виникає питання щодо джерел Йосифового перекладу. В описі рукопису зазначається, що більшість з Недільних повчань є адаптацією слів Іоанна Златоуста на простонародну мову [7: 144]. Д. Петканова в контексті дослідження проблеми рецепції грецької літератури в болгарській дійшла висновку, що основою для перекладу Брадатого послужило друковане видання книги Агапія Критського “Κυριακοδρομιον” 1681 р. [9: 100]. Однак, зіставивши декілька слів Брадатого з їхніми відповідниками у Агапія Критського, ми вважаємо, що дуже складно роботу Брадатого назвати “перекладом” у повному розумінні цього терміна. Це скоріше близький за змістом переказ тексту. Дослідники, характеризуючи принципи перекладацької діяльності видатного книжника, не раз відзначали, що переклад Брадатого полягає здебільшого в передачі основної думки, і не завжди у відтворенні стилістично-граматичних особливостей першоджерела [5: 55]. В такому разі стає зрозумілим, чому відмінності між текстом Агапія і перекладом Брадатого настільки суттєві. Більше того, знаючи схильність останнього до компіляцій, можна припустити, що і в даному разі він користувався іншими, окрім вказаних дослідницею, джерелами. Як зазначає Д. Петканова, Йосиф Брадатий переклав всі 55 слів “Κυριακοδρομιона” Агапія Критського. На її думку, Йосиф протягом 1745–1749 рр. переклав 26 повчальних слів, вміщених у рукопис № 1419, а решту завершив декількома роками пізніше, у 1752 р., в Самокові (№ 729) [10: 419]. Як відомо, оригінал рукопису № 729 втрачено. Про рукопис № 729 згадує також Б. Ангелов, який

вважає, що за змістом він збігається з перерахованими вище списками Недільних повчань (№ 760, № 349, № 715, № 758). Оскільки Б. Цонев не подає ніяких конкретних даних про рукопис, неможливо зробити однозначні висновки щодо його складу.

Друга і третя частини рукопису переписані невідомим писарем. Численні приписки Григорія Попіліовича в рукописі наштовхували на думку, що списки належать саме йому, і датувалися 1789 р. [11: 112–114; 5: 38, 53,66; 2: 82]. Але так як Никифор Рильський укладає увесь збірник в серпні 1757 р., списки обох частин мали бути вже готовими до цього часу. Звідси випливає, що Попіліович — це пізніший власник чи читач рукопису [3: 386].

Другу частину досліджуваного нами рукопису складають Катехізичні повчання Федора Студита, також перекладені Йосифом Брадатим. Як відомо, всі повчання авторитетного візантійського письменника, автора монастирського уставу Федора Студита (759–826) складають Великий та Малий катехізиси (далі ВК і МК відповідно). Катехізичні повчання призначалися для читання перед монастирською братією. В них порушувалися усі аспекти монастирського життя, особлива увага приділялася побуту послушників. Основне їх завдання, однак, було виховне: наставити мешканців святих обителей на шлях істинний, розвивати прагнення до духовної досконалості та підживлювати бажання отримати духовні блага. Повчальні слова МК, загальна кількість яких складала 134, розподілялися для читання протягом всього церковного року [12: 4].

Обидва Катехізиси були рано перекладені слов'янами [12: 4], хоч їх списки зустрічаються досить рідко [13: 118]. Більш поширеним був МК. Так, з трьох книг грецького оригіналу ВК, за винятком перекладів окремих слів з інших двох книг, повністю перекладена тільки друга. Цей переклад зафіксований лише в російських списках і, очевидно, був здійснений на Русі [14: 171]. Найдавніших перекладів МК було два [14: 170]. Текстологічні та мовні відмінності показують, що вони абсолютно самостійні і незалежні один від одного. Цей факт підтверджується і тим, що в основі перекладів лежать різні грецькі списки [14: 170]. Один з перекладів південнослов'янського походження, найімовірніше, сербського [14: 171]. Він відображений як в південнослов'янських, датованих XIII ст., так і у пізніших руських (XV ст.) списках [14: 169], які беруть свої витоки з Хіландарського списку № 387 (друга чверть XIII ст.) [14: 170]. Хіландарський список хоч і не є протографом, але хронологічно найдавніший і найближ-

чий до первісного перекладу Катехізичних повчань Студита [15: 75]. Другий ранній переклад збережений лише в руських списках XV–XVI ст., що дає право припустити його давньоруське походження [14: 170]. Окремі повчання цього перекладу МК зустрічаються з XIII ст. в деяких Прологах.

Подальша доля Катехізичних повчань Федора Студита в Болгарії в науці висвітлена недостатньо. Згадується, наприклад, що в деяких збірниках XIV ст. зустрічаються Студитові слова, або що в цей період створюються нові переклади візантійських авторів, Федора Студита зокрема [16: 306]. Інтерес до Катехізичних повчань грецького автора відродився з розвитком книгодрукування. У 1676 р. у Венеції відомий видавець Н. Гліксі вперше публікує книгу “Κατηχητικόν”, до складу якої увійшло 95 повчальних слів Федора Студита, передмова та заповіт монахам. Переклад саме цього видання здійснив Йосиф Брадатий [9: 135]. Однак історія його поширення на болгарському ґрунті розпочалася ще задовго до Брадатого. Через декілька років після виходу у світ “Катехітikon” був повністю перекладений невідомим автором. (№ 1033, НБКМ) [9: 135]. Найімовірніше, що це був книжник з Афону чи Рильського монастиря, адже саме в цих осередках писемності підтримували тісні зв’язки з Венецією, що дозволяло тамтешнім культурним і літературним діячам найпершими знайомитися з новими виданнями. Наявність великої кількості і сербізмів, і болгаризмів ускладнюють визначення національності самого автора [17: 221]. В Пловдивській народній бібліотеці зберігається пізній список цього перекладу (№ 109 (134), датований XVIII ст.

№ 1058	№ 1/154		№ 1058	№ 1/154	
Арк.102а-1066	Арк.120а	-	Арк.2626-2666	Арк. 229а	МК 64
Арк.1066-212а	Арк.1846	МК 49	Арк. 2666-2706	Арк. 232а	МК 66
Арк.212а-215а	Арк.189а	МК 50	Арк. 2706-274а	Арк. 228а	МК 67
Арк.215а-218а	Арк.1916	МК 51	Арк.274а-2766	Арк. 230а	МК 68
Арк.218а-2236	Арк.1946	МК 52	Арк.277а-281а	Арк. 233а	-
Арк.2236-2276	Арк.1976	МК 53	Арк.281а-2846	Арк.237а	-
Арк.2276-2326	Арк.2006	МК 54	Арк.2846-287а	Арк.240а	МК 69
Арк.2326-236а	Арк. 204а	МК 55	Арк.287а-289а	Арк.242а	БК 3
Арк.236а-239а	Арк.2076	МК 56	Арк.289а-2926	Арк.245а	МК 71
Арк.239а-244а	Арк.210а	МК 57	Арк.2926-2966	Арк.248а	-
Арк.244а-2476	Арк.213а	МК 58	Арк.2966-3006	Арк.252а	МК 72
Арк.2476-2506	Арк.216а	МК 59	Арк.301а-305а	Арк.255а	МК 73
Арк.2506-254а	Арк.218а	МК 60	Арк.305а-309а	Арк. 259а	І.Златоуст

№ 1058	№ 1/154		№ 1058	№ 1/154	
Арк.254а-256а	Арк.221а	МК 61	Арк.309а-312а	Арк.262а	МК 8
Арк.256а-259б	Арк.223а	МК 63	Арк.312а-315б	Арк.265а	МК 9
Арк.259б-262б	Арк. 226а	МК 62	Арк.315б-317б	Арк.270б	МК 20

Йосиф Брататий двічі перекладає видання Глікиса. Умовно називатимемо ці переклади перший і другий відповідно. Перший переклад дійшов до нас в оригіналі (№ 1058, НБКМ), другий збережений в списках (№ 1062 і № 1059, НБКМ). Про час здійснення першого перекладу немає жодних даних, другий же, згідно приписки, завершено у 1740 р. На основі порівняння було виявлено, що перший переклад набагато ближчий до грецького першоджерела, ніж другий, який є редукованим і дуже спрощеним [9: 139]. До складу досліджуваного нами Одеського збірника № 1/154 входить список першого, більш повного і точного перекладу Катехізичних повчань Йосифа. В рукописі № 1058, автографі Брататого, вміщено з 41 по 72-е повчальне слово. Слова не мають нумерації, але розміщені у послідовності, яка відповідає виданню Глікиса. Через механічні пошкодження не можна встановити, чи був переклад зроблений до кінця, тобто чи були перекладені всі 95 повчань “Катехітікону”. Той факт, що в Одеському збірнику, на відміну від оригіналу, вміщене 73-є слово “Слѡво на оуспєннє п’ртї в’цѣ” (арк. 274а), нашттовхує на думку, що Йосиф Брататий переклав-таки книгу повністю.

Зауважимо, що ніде не зазначається, які ж саме слова, ВК чи МК, опубліковані Глікисом у 1676 р. Нами було встановлено, що переважна більшість з них належить МК. Ідентифікація слів відбувається за стабільною нумерацією грецьких списків. Нижче наводимо таблицю відповідних аркушів обох рукописів, на яких вміщені ідентифіковані нами Катехізичні повчання.

Незаповнені колонки показують, що нам не вдалося ідентифікувати слово через неточний і описовий переклад з грецької мови його назви.

Друге, на що хочемо звернути увагу, це наявність серед слів Федора Студита слова Іоанна Златоуста “Въ стѣю н’лю пасъхѣ”, що було звичним явищем для списків МК [14: 166].

У другому перекладі Йосифа Брататого Катехізичних повчань представлені слова з 41 по 95-е, окрім наступних: з 75 по 81-е, з 83 по 85-е включно. Другий переклад вміщений в двох неповних за складом рукописах, які, взаємодоповнюючись, складають один цілісний варі-

ант. Так, в рукописі № 1062 знаходимо початкові слова, які відсутні в рукописі № 1059, а в рукописі № 1059, в свою чергу, бракує декількох кінцевих слів, які є в рукописі № 1062.

Переклад Йосифа Брадатого Катехізичних повчань Федора Студита є важливою віхою в історії розвитку і поширення даного твору видатного грецького письменника в Болгарії.

Третю частину рукопису № 1/154 складає “Жіночий збірник”. “Жіночий збірник” — це сукупність релігійно-повчальних слів викривального характеру, спрямованих проти пережитків язичницьких уявлень, ритуальних практик, використання магії і дотримання заборон, носієм яких, на думку упорядника, було жіноцтво. Жінка як берегиня сімейного вогнища і домашнього добробуту не тільки зберегла примітивні дохристиянські вірування, але й продовжує, на відміну від чоловіка, сповідувати їх і керуватися ними в повсякденному житті [18: 117–118; 19: 103–112] Проповіді збірника мали на меті прищепити жінці любов до вічних православних істин і відвернути її від гріховності. Дидактичність слів, актуальність порушеної в них проблематики, риторичність і емоційність викладу, а також жива, образна народна мова зумовили популярність “Жіночого збірника”. Кількість списків говорить про його велике практичне значення у боротьбі з відьомством, зі зверненнями до магічних дій, чаклувань, гадань, намовлянь, нашіптувань тощо, які активно намагалися викоренити служителі церкви. Унікальність “Жіночого збірника” в болгарській рукописній традиції полягає не тільки в адресаті, до якого апелює духовний наставник, але найголовніше у відображенні в свідомості представника епохи переходу від Середньовіччя до Відродження співіснування двох конфронтуючих світоглядів — християнського і дохристиянського, двох ціннісних систем, їх нерозривної єдності, тісного переплетення старого і нового [3: 381].

Автограф Брадатого так і не знайдено. На сьогодні відомі 4 найбільш повні списки “Жіночого збірника”:

1. Одеський список, рукопис № 1/154, опублікований Мочульським [20];
2. Рильський список, опублікований В. В. Качановським [21], місце знаходження якого невідомо;
3. Список Тодора Врачанського (кінець XVIII ст.), який входить до складу рукопису № 324, НБКМ [22: 308–311].
4. Список ієромонаха Никифора Рильського (друга половина XVIII ст.) рукопис № 325, НБКМ [22: 311–314].

Зазначені списки відрізняються за складом, що ускладнює відтворення первісного Йосифового варіанту. Так, у рукописі № 324 на одне слово більше, ніж у № 1/154, а в рукописі № 325 і в опублікованому Качановським списку відсутнє те слово, з якого розпочинається “Жіночий збірник” у рукописах № 1/154 і № 324. На цій підставі, а також за результатами мовного аналізу, чотири основні списки “Жіночого збірника” можна розділити на дві споріднені групи: 1) № 1/154 і № 324; 2) № 325 і Рильський список, опублікований Качановським. В межах однієї групи рукописи відрізняються правописними і лексикограматичними особливостями. Оскільки рукопис № 324 відображає найбільше архаїчних рис, його вважають найближчим до автографу Брадатого [2: 84–85]. Як бачимо, Одеський список є один з небагатьох, який дає можливість будувати більш конкретні гіпотези щодо Йосифового оригіналу. Списки другої групи “Жіночого збірника” характеризуються вільним відношенням до початкового тексту. Редактор протографу рукописів цієї групи перефразовував початковий текст, перебудовував речення, об’єднував їх, скорочував, деякі з них доповнював, але в цілому дотримувався основних вихідних смислових елементів і послідовності викладу оригіналу.

Окремо можемо виділити список Тодора Пірдопського, рукопис № 761 (НБКМ) [10: 425–430], який хоч і збігається за змістом зі списками II групи, є досить відмінним від них. Тодор Пірдопський активно втручається в текст, переказує і перероблює вихідний матеріал. Складається враження, що писар використав один зі списків “Жіночого збірника” як основу для реалізації індивідуальних авторських інтенцій. Зміни стосуються не тільки текстологічного та мовного рівнів, але й самого оформлення тексту (розподіл на абзаци, наявність ілюстрацій).

Деякі слова “Жіночого збірника” утворюють окремі групи і отримують свою власну історію розвитку [5: 53]. Так, наприклад, три ключові слова першої групи “Слово д̄ радн сан женѣ,” Слово є̄ похвално добрымъ женамъ” “Мѣца їѣ лѣа кѣз, пов ченіє радн ѣ крашеніє женамъ девнцямъ како да жнвють” (назви слів наводимо згідно рукопису № 1/154) зустрічаються в наступних рукописах: № 917 від 1757 р., який зберігається в Церковно-історичному і архівному інституті в Софії (далі ЦІАІ), № 343, 1768 р., НБКМ, № 691, недатований, НБКМ, а також № 982, 1758, ЦІАІ, № 329, недатований, НБКМ.

До складу рукопису № 85 (22), який зберігається в Бібліотеці Сербської академії наук і мистецтв (САНУ), входить лише повчальне слово на 26 липня.

3. Димитрова-Маринова Димитринака. Поучението към жените и момите в ръкописната традиция от втората половина на XVIII в. / Д. Димитрова-Маринова. // Старобългарска литература. — 2005. — № 33–34. — С. 380–393.
4. Мочульский Василий. Описание рукописей В. И. Григоровича / В. Н. Мочульский // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. — Одесса, 1890. — Т. 1. — С. 53–133.
5. Ангелов Боню. Съвременници на Паисий : у 2 ч. / Б. Ст. Ангелов ; [отгов. ред. К.М. Куев]. — София, 1963. — Ч. 1. — 207, [2] с.: прилож. — Откъс от тв. на бълг. възрожденци.
6. Петканова-Тотева Донка. Дамаскините в българската литература / Д. Пеканова-Тотева. — София : Издателство на БАН, 1965. — 260 с.
7. Христова Боряна. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека / Б. Христова, Д. Караджова, Н. Вутова. — София, 1996. — т. 5. — 536 с. : прилож. — 200 табл., 32 цв. прил.
8. Икономова Анастасия. Новооткрити сборници на Йосиф Брадати / А. Икономова // Известия на народната библиотека “Кирил и Методий”. — 1981. — т. 16 (22). — С. 355–365.
9. Петканова-Тотева Донка. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII-XVIII в. / Д. Пеканова-Тотева // Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии, за 1968 г. — 1969. — т. 62. — С. 51–103.
10. Цонев Беньо. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека / Б. Цонев. — София, 1923. — т. 2. — 552 с. : прилож. — 52 табл.
11. Христова Б. Бележки на българските книжовници / Боряна Христова, Даринка Караджова, Елена Узунова. — София : Нар. библи. Св.св. Кирил и Методий, 2004. — т. 2.: XVI-XVIII век — 288 с. — ISBN 954–523–078–9.
12. Ищенко Д. Малый катехизис Федора Студита в старорусских списках XV-XVII вв. и некоторые проблемы “второго южнославянского влияния” / Дмитрий Семёнович Ищенко // Мова. — Одесса, 1999. — № 3–4. — С. 3–8.
13. Яцимирский А. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам / Яцимирский Александр Иванович // ИОРЯС. — Санкт-Петербург, 1902. — т. 7, кн. 1. — С. 118–127.
14. Ищенко Д. Огласительные поучения Федора Студита в Византии и у славян / Дмитрий Семёнович Ищенко // Византийский временник. — Москва, 1979. — т. 40. — С. 157–171.
15. Ищенко Д. Хиландарский список славянского перевода поучений Федора Студита / Дмитрий Семёнович Ищенко // Советское славяноведение. — Москва, 1980. — № 4. — С. 75–81.
16. Павлова Р. Староруските писмени паметници за историята на българския език / Р. Павлова // Български език. — София, 1980. — № 4. — С. 304–312.
17. Стоянов М. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека / Маньо Стоянов, Христо Кодов. — София, 1964. — т. 3. — 500 с. : прилож. — 40 табл.
18. Буслаев Ф. Исторические очерки русской народной словесности и искусства / Фёдор Иванович Буслаев. — Санкт-Петербург : Типография товарищества “Общественная польза”, 1861. — т. 1. Народная поэзия. — 662 с.
19. Иванова Н. Суеверията в южнославянската духовна култура през XVIII в. (специфика на книжовноезикова интерпритация) / Найда Иванова // Сборник Матице српске за славистику. — Нови Сад, 1999. — С. 103–112.

20. Мочульский В. Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов (к бытовой истории болгар) / Василий Николаевич Мочульский. — Одесса : Экономическая типография, 1903. — 53 с. — (в пер.).
21. Качановский В. Из рукописи XVIII в., принадлежащей одному болгарину в селе Рыле, Дупничного округа, № 1 / Владимир Васильевич Качановский // Памятники болгарского народного творчества // Сборник западноболгарских песен со словарем. — Санкт-Петербург, 1882 — С. 22–41.
22. Цонев Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София / Беньо Цонев. — София, 1910. — т. 1. — 555 с. : прилож. — XVIII сн.

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ПРОБЛЕМ МОВНОГО ОСТРОВА

В статті намічені перспективи дослідження мови болгарської діаспори в Україні. Підкривається, що найбільш сучасними і продуктивними являються ті аспекти, які поєднують лінгвістичні і соціальні явища.

Ключові слова: *острівний болгарський мовний варіант, діалектна соціологія, письмовий дискурс.*

In the article describes the perspective researches of the Bulgarian idiom in Ukraine. The author accents that it must use the written language forms, the town dialects and superdialects, the sociolinguistic and etnolinguistic methods also.

Keywords: *Bulgarian island language, dialect sociolinguistic, local discurs in written form.*

Завдяки відомим історичним процесам кінця XVIII — початку XIX ст. у Європі від болгарського етносу як цілісної мовної спільноти відокремилася досить велика комунікативна група, що продовжує існувати в наш час на території нинішньої України. Вона не тільки зберігає генетичну і синхронну структурну єдність, але й розвиває варіативні відмінності, зокрема в останні десятиліття змінює форму свого розміщення — переходить від компактної до дисперсної. По відношенню до прабатьківщини ця спільнота є етнічним анклавом або мовним островом.

Хоча місцеві сільські діалекти користуються великою повагою з боку філологів як в Україні (можливо тому, що багато з них походить з цих місць), так і в Росії та Болгарії, все ж соціолінгвістичний та етнолінгвістичний аспекти все більш розповсюджуються у сучасній лінгвістиці і вимагають оновлення предмету дослідження за рахунок наддіалектних регіональних форм: койне, розмовної мови освічених людей — не тільки сільських жителів, але й мешканців обласних регіональних центрів, і навіть столиці.

Діалектний простір змінюється шляхом взаємного змішування або розшарування наддіалектів. Суспільні рамки окреслюються економічним та соціальним рухом. Діалектне змішування відбивається експліцитно. Сутність досліджуваних змін виявляється шляхом порівняння параметрів мовного вжитку різних суспільних верств у межах міст і різних прошарків сільських жителів. Таким чином проблеми розпаду діалектів вирішуються створенням варіантів стандартизованої мови та вживання наддіалектних різновидів, виникнення змішаних діалектів, у складі яких є і вихідні, і компромісні форми. За умов реалізації такого процесу домінуючим засобом є утворення якоїсь напівстандартної форми, з одного боку — опис вирівнювання, з іншого — опис розпаду.

Труднощі збирання матеріалу полягають у тому, що дуже рідко людина усвідомлює зміни у мовленні, особливо у розмовному мовленні, що є перехідною формою від колишньої норми рідного діалекту до нової хоча й стихійно, але теж стандартизованої мови регіонального центру і відповідно стандартних мовних норм. Як лінгвістичний феномен ця перехідна форма не описана.

Вихідним пунктом для теоретичних міркувань є визнання бідіалектного мовного знання комунікантів, які входять до більш-менш структурованої мовної спільноти. Це щось подібне до пресупозиції, яку потрібно розглядати як соціолінгвістичне, а також і лінгвістичне явище, щоб було можливим відповісти на питання, якого гатунку зміни відбуваються зараз у діаспорі в цілому і в мовній ситуації також.

Центральним завданням діалектної соціології є з'ясування умов, як загальносуспільних, так і ситуативних, для використання цих різновидів всіма членами діаспори, що є відходом від концепції гомогенності певного соціуму і гомогенності певного ідіому.

Проблематичним у цієї моделі є дефініювання різновидів і встановлення мінімальних переключень ("switching"-процесів). У центрі дослідження соціолінгвістичних змінних мовної поведінки у дилемі діалект/напівстандарт знаходиться питання обумовленості і спрямованості суспільних та ситуативних факторів. По-перше, має значення тема розмови, важливим фактором є ступінь офіційності /інтимності та ін. Для зміни використання мовних одиниць мають значення соціальні фактори, як-от урбанізація, підвищення рівня освіти, необізнаність у стандартизованій літературній формі рідної мови, а також окремі історичні, економічні, політичні події, наприклад, перебудова

і розвиток процесів демократизації, утворення спільного європейського простору та ін. Особливе значення тут має фактор урбанізації, що передбачає не стільки збільшення кількості міст, скільки утворення більш сприятливих умов для зміни статусу мешканця села на статус міського жителя, що вимагає адаптування до норм міського життя і пов'язаних з цим нових форм соціальної, зокрема етичної поведінки. Внаслідок цього частіш за все засвоюється усна розмовна форма мовлення мажоритарного етносу з усіма просторіччями, субстандартними елементами, що й викликає появу т. зв. суржика.

Яскравий приклад подібного явища наводить болгарська дослідниця Кр. Колева, описуючи мовну ситуацію у новій балканській країні — республіці Косовому, де мешкає етнічна меншість — носії болгарсько-македонського діалекту, що відноситься до більш поширеної групи т. зв. торлацьких діалектів. Вони ніколи не вивчали рідної мови в училищі, а діалект був лише засобом спілкування з родиною. Нове покоління все менш використовує його, особливо в умовах глобалізації. Цьому сприяють й зростаючі темпи міграції, у тому числі — урбанізації. За умов, коли викладання у сільських школах відбувається сербською мовою, а під час усного спілкування до літературної форми цієї мови існує негласне, дещо неприхильне ставлення, носії вищевказаного діалекту, перш за все ті, що переселяються ближче до столиці, у процесі спілкування частіш за все звертаються до розмовної форми албанської мови. Таким чином спостерігається перехід до полілінгвізму: рідна мова (діалектний субстандарт) — сербська мова (стандартна форма) — албанська мова (розмовна усна субстандартна форма). Остання, вірогідно, у недалекому майбутньому становитиме засади стандартизованої албанської мови [1: 8].

Сільські професії, народні звичаї та обряди залишаються останніми bastionami діалектних систем, тому що забезпечують не лише міжособистісну комунікацію, але й виробниче повсякденне або святкове масове спілкування, що вимагає активізації мовної пам'яті. Зміни ж мовних різновидів відбуваються в наш час у двох напрямках — завдяки новим стилістично-ситуативним умовам поширюється компонент офіційності і зменшується використання діалектів. Викремлення певної частини селян із сільської спільноти, поширення спілкування під час офіційних ситуацій призводить до використання іншомовних засобів. Значить, офіційність та урбанізація це найважливі складові, що обумовлюють процес переключення від діалектної до іншомовної стандартної або субстандартної системи.

Поняття “острівна мова” або “мовний острів”, пошуки диференційованого підходу до його розгляду у порівнянні з іншими варіативними мовними утвореннями зустрічаємо у німецьких соціолінгвістів. Так, Вейзінгер вважає: “Мовні острови — це мобільні або фіксовані у просторі і часі відносно невеличкі закриті мовні переселенські спільноти, які з’являються у іншомовному, більшому за розміром середовищі” [2: 491]. Досить архаїзованим, не відповідаючим розумінню мовного острова, що функціонує в умовах існування розвинутих національних мов XX — початку XXI ст., здається нам розуміння мовного острова як маргіналії, що має окреме самостійне життя і виявляє лише зв’язок, з одного боку, зі своєю метрополією, а з іншого — із державним утворенням, на території якого він розташований [3: 24–32].

Покриття (*uberdachung*) будь-якого мовного острова контактною мовою більшості завдяки її переважаючій практичній ролі та соціальному престижу у суспільстві спричиняє зміцнення впливу як на острівну мову, так і на культуру в цілому. Високий соціальний статус мови оточуючої більшості неминуче призводить до того, що носії острівного діалекту опановують мову оточення, а послаблення зв’язків з етнічним літературним ідіомом нерідко зростає. Таким чином розвиток іде від етнонаціональної диглосії (діалект > літературна мова) до різних варіантів білінгвізму (діалект > літературна (розмовна) мова іншого етносу > літературна мова рідного етносу або (діалект > літературна мова іншого етносу) [4: 195].

Німецька дослідницька традиція, а слідом за нею світова лінгвістика відокремлює проблеми мовних островів у зв’язку з розглядом питань мовної культури, у тому числі соціолінгвістичного ракурсу у дослідженні мовних контактів. Вони за своєю соціальною сутністю частіш за все пов’язані з мовними конфліктами, що існують між різними етномовними угрупованнями, тому в наш час розглядаються як наслідок мовної політики та мовного планування у суспільстві. Таким чином феномен мовних островів як об’єкт соціолінгвістичного дослідження набуває загального характеру з погляду його предмета, водночас не залишаючи власного кола соціальних проблем, відокремлених від інших об’єктів.

Особливість розгляду мовних контактів полягає в тому, що очікується уповільнена, але в кінцевому підсумку асиміляція міноритарної етнічної групи, тобто акцентується увага на тривалості цього процесу. Звідси головною науковою проблемою є пошук факторів, що уповільнюють цей процес, таких як ментальність, віросповідання. На нашу

думку, одним, чи не найголовнішим фактором мотивації, що існувала під час переселення болгарської етномовної спільноти до території, що зараз належить Україні, було протистояння процесам інтеграції з іншомовними мажоритарними етносами як в Османській імперії, так і в подальшому з будь-якими мажоритарними спільнотами. У цьому ми бачимо важливу особливість соціолінгвістичного феномена місцевого мовного острова, яка полягає у її відмінності від таких етнічних груп, як лужичани, бретонці, баски, що не мають ніякого відношення до мовного материка.

Вірогідно, досліджуючи його, залучаючи такі поняття, як “контактна спільнота”, “мультимовне суспільство”, “мовна меншість”, треба враховувати, що кожний мовний острів є соціальною одиницею, єдність якої забезпечується завдяки частотності (кількості різновидів) комунікативної діяльності між членами цієї групи, тому виділення її може не позначати наявності загальної спільної мови учасників комунікації, а лише фактів комунікації, спілкування між ними. Тому модель соціолінгвістичного описання мовних островів складається з виявлення варіантів мовного спілкування і встановлення наявних комунікативних ситуацій, які спрямовують застосування цих варіантів, наприклад: родина, церква, адміністрація, знайомі. Між іншим цей показник набуває важливого значення при розгляді процесів інтеграції болгарського етносу в Європейське товариство. “Рухатися вперед разом з іншими країнами — це головна мета процесу європеїзації, — вважає відомий болгарський соціолінгвіст А. Пачев. — У подоланні комунікативних бар’єрів, неминучих у багатомовних спільнотах, необхідно враховувати, що в гетерогенній ситуації мовні знання її членів не є розділеними на окремі коди. Вони функціонують як засоби здійснення повсякденної комунікації, тому насамперед необхідно скласти перелік сучасних ситуативних контактів між європейцями, а вони вже дозволять визначити, залежно від дискурсивних особливостей, засоби мовного позиціювання в різних ситуаціях від консенсусних до конфліктних, від співробітництва до експлуатації, від пристосування до підпорядкування” [5: 10].

Виокремленню та опису феномена мовних контактів, у тому числі внутрішніх, між алохтонними варіантами та стилями, і зовнішніх — між автохтонними варіантами і оточуючими контактними мовами, допомагає усвідомлення того, що за межами прабатьківщини болгарська мова не була покрита стандартизованою формою сучасної бол-

гарської літературної мови, тому процесів зрівняння під її впливом, як у сільських діалектах на території Болгарії, тут не відбулося.

Серед суто лінгвістичних факторів необхідно вказати на об'єктивні закони розвитку мови як інтерактивної системи, що відображає спільний життєвий досвід етносу. Внаслідок більш ніж 150-річного відокремлення історичного, культурного, соціального і географічного контексту картина світу переселенців зазнала змін у порівнянні з метрополією. А слідом за нею сталися зміни і в самій мові. Багатовікові традиції існування писемної форми болгарської етнічної мови були запорукою явища диглосії. За визначенням І. А. Стоянова, у типологічному плані відмінність між семантикою тих самих лексем, що існують у мові діаспори і в літературній мові, пояснюється зміцненням у перших метонімічного та метафоричного значення [6: 15–16]. Можна припустити, що причиною вказаної семантичної деривації є більша архаїчність мови діаспори, в якій немов би консервуються форми, що затримують у незмінному вигляді те, що у сучасній загальнонаціональній мові зазнає модифікацій.

Цікаве тлумачення ще одного явища у мові діаспори як цілісної системи зустрічаємо в А. В. Березовенко. Спираючись на зазначену І. А. Стояновим інтенсивну взаємодію з іншомовним оточенням, яке відображається у прямому включенні готових словосполучень, висловів і цілих блоків з української, російської та молдовської — того, що більшістю філологів кваліфікується як “русифікація” та “українізація”, авторка погоджується, що подібні включення, на думку самого мовця, підвищують рівень його висловлення, співрозмовники мають почуття вишуканості та інтелігентності, особливо якщо розмова відбувається між незнайомими людьми [7: 32–36].

Щодо стилістичного диференціювання мови болгарської діаспори, залежно від комунікативної ситуації та освітнього рівня співрозмовників можна навести ще багато прикладів. Зрозуміло, частіш за все це стосується мовлення місцевої національної інтелігенції, диференційованого відповідно до умов його реалізації і включає контекстуальні різновиди, наприклад, статті у пресі, які відповідають вимогам сучасної болгарської літературної мови: “Езикът на българската общност в Украйна в продължение на почти две столетия изпълнява своята комуникативна и интегрираща роля в условия на откъснатост от цялостния говорен масив в България... През последния период свидетели сме на иновационни преобразувания...” (Роден край, 2002, 31.08, № 35, с.3). Інший тип образного висловлення, але теж

відповідний до вимог засобів масової комунікації, наявний у виступі одного з найпопулярніших поетів сучасної Бессарабії Ніко Стоянова: “За мен стихотворението е като че някакъв съд. Преливам в него онова, което има в мен. После го оставям да втаса малко, както едно младо вино, защото не става веднага за пиене” (Роден край, 2002, 23.11, № 47, с.7). Якщо попередній текст становить приклад умілого володіння науковим стилем, то автор останнього фрагмента навмисно використовує порівняння творчого процесу з традиційними для болгарина навичками виноробства, що забезпечує доступність інтелектуальної теми для пересічного читача. Ось ще один різновид мовлення — бесіда столичного мешканця зі своїми друзями дитинства та родичами у рідному болгарському селі, де він користується діалектною формою національної мови. Магнітофонний запис цієї бесіди маніфестує перехід до зниженої мовленнєвої формації при обговоренні побутових речей: “Тя работи в школата... Старшите класи... Сичкото тйно. Много аресвам зета. Жувяхме заедно. Продадохме квартирата. Сега там е магазина Сименс. Продават ай...тее... медицински прибори. Гато има реклама по радио, чувам нашия адрес.” Надалі розмова переходить до обговорення виробничих проблем: “В университета преподавах историческа граматика на чешки език. Той ми става една професия. Като ина жена, която я знаеш и затова я обичаш. Не че от любов някаква гореща... Моя ръководител казваше: отде един обикновен чулак да знае, как трябва да пише ония “Г” в украински слова от английски или немски език.”

І магнітофонний запис, і газетний текст демонструють, як змінюється мова однієї особистості залежно від умов і адресатів спілкування. Наведені приклади засвідчують відмінність цих мовних структур на всіх рівнях, починаючи з синтаксичного і закінчуючи фонетичним. Тим самим ми ілюструємо, що місцевий болгарський ідіом містить кілька підсистем, що існують в усній і писемній формі. Зазначимо, що сільським діалектним і наддіалектним формаціям властиві архаїзми турецького походження, просторічні форми, русифікована лексика, яка закріпилася в межах усного спілкування. Міждіалектна форма (койне) містить поширенішу діалектну лексику, яка ґрунтується на позитивних асоціаціях, частотних словах та зворотах з загальними значеннями та більш абстрактним змістом. Використовується як господарська, так і суспільно-політична термінологія. Розмовно-побутове мовлення найосвіченіших представників діаспори є найближчим до літературної болгарської мови, вивчення якої самостій-

но або організовано дозволяє використовувати прийоми стилістичної диференціації, що є свідченням певної мовленнєвої культури.

Носії даного ідіому — це білінгви бікультурно-змішаного типу, бо мову і культуру чужого соціуму вивчали одночасно з мовою та культурою своєї родини. Варіативні елементи, що є маркерами тієї або іншої ієрархічної формації даної острівної мови, виступають одночасно як продукт і як засіб міжособового спілкування та стилістичної диференціації. Явище диглосії притаманне цьому ідіому, як і будь-якому іншому соціально зумовленому коду, воно характеризується періодичною зміною кодифікованих систем, які мають вищий статус (*high variety*). Починаючи з 90-х років ХХ ст., це місце все впевненіше посідає болгарська літературна мова [8: 230–233].

Фіксуючи те, що у лінгвістиці вкоренилося ставлення до мови емігрантів, як до відхилення від материкової норми, вважаємо більш конструктивним інше ставлення, згідно з яким ці ідіоми тяжіють до утворення особистих варіативних норм. Справедливе в цілому твердження щодо доцільності “орієнтації на основний ареал” (кодифіковану норму) при розв’язанні питань мовного будівництва потребує деталізації і диференціації стосовно окремих видів спільнот, зокрема таких переселенських утворень, як національна меншина, діаспора. Тут відіграють роль хронологічні, просторові та соціально-культурні фактори їхньої появи. Соціолінгвістичні дослідження нових формацій місцевого болгарського ідіому, пов’язаних із процесами урбанізації та глобалізації, розширення сфери наукового аналізу за рахунок залучення писемної форми мови діаспори, а також організаційні засоби, як то створення інституції, що скеровувала б зусилля вчених різних галузей, а також зміцнювала культурні та наукові зв’язки з відповідними інституціями метрополії — все це відповідало б європейській політиці у галузі вирішення проблем мовної екології діаспори, незважаючи на розуміння об’єктивного існування сучасних інтеграційних процесів.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Колева К. Балканізми сьогодні в говірці Жупи (Косово) / Колева Красимира // Доповідь на Міжнародній конференції “Балканістика сьогодні”. — Відень, 2010.
2. Wiesinger P. Deutsche Sprachinseln / Wiesinger P. // Lexikon der Germanistischen Linguistik. — Tübingen, 1980. — 2 Aufl. — S. 491.
3. Домашнев Д. Немецкие поселения на Неве / А. И. Домашнев // Вопросы языкознания. — 1996. — № 1. — С. 24–32.

4. Матайер Клаус. Теория на езиковите острови: предпоставки и структуриране. / Л. Йорданова, К. Й. Матайер // Горещи точки на социолінгвистика. Германия. — София : Буллекс, 1995. — 304 с.
5. Пачев А. България и българският език в Европейския союз / А. Пачев // Български език. — 2007. — № 1. — 13 с.
6. Стоянов І. Болгарська мова в Україні: проблеми функціонування і розвитку лексики : Дис... д-ра. філол. наук: 10.02.03 / Стоянов Іван Андрійович ; НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. — Київ, 1995. — 345 с. (Шифр: ДС53706).
7. Березовенко А. Лінгвоконцептуальне буття України в глобальному контексті / А. В. Березовенко // Соціолінгвістичні студії / НАН України. Інститут української мови/ За заг. ред. Л. О. Савицької. — Київ: Видав. дім Д. Бурого, 2010. — 36 с.
8. Стоянова Е. П. Етномовний та соціолінгвістичний аспект острівного писемного дискурсу. Феномен збереженого слова / Е. П. Стоянова. — Київ : Міністерство освіти та науки України, Київський славістичний університет, 2004. — 279 с.

КОНФЛІКТНА ТОНАЛЬНІСТЬ У КОМУНІКАТИВНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ

В статті аналізується стиль конфліктного речевого поведіння, котрий входить в склад речевих актів. В межах дискурсу даний стиль визначається як тональність.

Ключевые слова: *конфликт, дискурс, речевой акт, конфликтная тональность, конфликтный стиль, коммуникативная интеракция.*

The article deals with the style of conflict speech behavior that is part of the complement of speech acts. And this style is determined within the limits of discourse as a key.

Keywords: *conflict, discourse, speech act, conflict key, conflict style, communicative interaction.*

У контексті сучасних соціолінгвістичних і прагмалінгвістичних досліджень дискурсу [1: 9] доцільним видається введення поняття 'тональність спілкування' та 'категорії методу'. Під методом спілкування мається на увазі мова у значній кількості породжуваних текстів. Метод включає також режим взаємодії комунікантів, визначуваний дистанцією між ними (тип діалогу). У трактуванні М. Халлідея [2: 33] використовувані методи і засоби спілкування називаються поняттям "регістр", у межах якого виділяються три релевантні виміри: *поле* (обстановка спілкування), *тональність* (стиль дискурсу), *модус* (канал спілкування). Тональність як базова ознака методу спілкування характеризується відношенням учасників комунікації один до одного, до очевидців або свідків, до обстановки і до предмета мови. В. І. Карасик пропонує віднести до характеристик тональності дискурсу серйозність/несерйозність, повсякденність/ ритуальність, змістовність/фатичність, інформативність/фасцинативність, конструктивність/конфліктність, відкрите (пряме)/завуальоване (непряме) вираження інтенцій [3: 278]. Тональність у такому розумінні співвідноситься з міжособистісною взаємодією у межах різних інституціональних дискурсів.

Конфліктний дискурс є оцінним явищем, яке проявляється у негативному сприйнятті адресатом дій адресанта або ситуації. Оскільки дискурс — це соціальне явище, то комуніканти мають свій соціальний статус, тому оцінка у конфліктному дискурсі може мати значний ефект.

Проблемі комунікативного дискурсу присвячено низку праць видатних лінгвістів: Ю. Апресян, А. Леонтьєв, В. Марищук, О. Падучева, А. Романов, І. Сусов, Д. Співак, В. Шейнов, Ф. Бацевич, О. Селіванова, К. Серажим, J. Austin, W. Downes, B. Fraser, R. Gale, J. Searle, P. Strawson та ін. Адже проблеми конфліктного дискурсу, конфліктної тональності, лексичних маркерів залишаються поза увагою дослідників і мають значний інтерес.

Метою статті є виокремлення і аналіз комунікативних конфліктних ситуацій і вираження в них конфліктної тональності вербальними засобами.

Завдання полягають у визначенні конфліктної тональності спілкування, аналіз ситуацій спілкування, які провокують конфлікт, визначенні ролі оцінної лексики у конфліктній інтеракції.

Структура конфлікту складається з двох важливих елементів: “сторони конфлікту та інформаційні моделі конфлікту, які виникають між його учасниками” [4: 95].

В. І. Карасик усі підходи до дослідження мовної особистості зводить до 4-х типів: психологічний аналіз мовної особистості; соціологічний аналіз мовної особистості; культурологічний аналіз мовної особистості; лінгвістичний аналіз мовної особистості [5: 80–82]. Додатково вчений пропонує аналіз людини в мові з позицій того чи іншого дискурсу, в якому вона бере участь. Він зазначає, що такий підхід є прагмалінгвістичним, оскільки в його основі лежить виокремлення типів комунікативної тональності, яка характерна для певного дискурсу. Під комунікативною тональністю В. І. Карасик розуміє емоційно-стильовий формат спілкування, який виникає у процесі взаємовпливу комунікантів і визначає їхні змінні установки та вибір усіх засобів спілкування. У випадку конфліктної інтеракції комуніканти спеціально загострюють обстановку, ображаючи і висміюючи одне одного або присутніх [Там само], оскільки певна тональність спілкування досягається емоційно-експресивною та оцінною лексикою.

Конфліктна тональність — це не толерантне спілкування, в якому переважає жорстка вербальна агресія. Перемога у такій інтеракції пе-

редбачає отримання влади над супротивником, психологічний тиск та встановлення психологічної переваги. До конфліктної тональності відносимо побутову сварку, фактичною інтенцією якої є “з’ясування стосунків”, емоційне розвантаження, викидання негативних емоцій. А також публічна (політична/світська) сварка (скандал), інтенцією якої є завдання шкоди супернику, приниження статусу опонента тощо. Таким чином, основою конфлікту є сварка. Це конфліктний жанр, інтенцією якого є встановлення істини. Перемога у боротьбі уявляється як встановлення істини. Різновидом публічної сварки є дискусія, метою якої є з’ясування та зіставлення різних точок зору, пошук, з’ясування істинної думки, знаходження правильного рішення спірного питання [6: 326].

Показником конфліктної тональності є оцінна лексика, тобто слова, які виражають ставлення до адресата за шкалою *’добрий/поганий’*, *’розумний/дурний’*, *’гідний/негідний’*, *’позитивний/негативний’* та ін. Відвертими сигналами можуть бути і слова, які містять оцінку інтелектуальних, моральних, етичних, розумових здібностей комуніканта. До них потрапляють інвективи, жаргонна лексика, згрубіла лексика, емоційно-експресивна лексика тощо, тобто вислови, які мають на меті принизити та образити адресата.

Аналізуючи конфліктний дискурс, вважаємо доцільним враховувати його структурні характеристики, а також тонально-жанровий вимір. Говорячи про тональність дискурсу, Н. А. Каразія має на увазі такі параметри, як серйозність або несерйозність, прагнення до унісону або конфлікту, скорочення чи підвищення дистанції спілкування, відкрите (пряме) чи завуальоване (непряме) вираження інтенцій [7: 6].

Зазначені лексеми мають певний намір — образити адресата, оскільки у висловлюванні міститься будь-яка характеристика опонента і відповідне ставлення до ситуації.

Конфліктна тональність потребує урахування соціальних, психологічних і культурно-значущих умов та обставин спілкування, що дозволяє розглядати конфліктний дискурс у галузі лінгвопрагматичного дослідження, оскільки, на думку Н. А. Каразії, основним призначенням суджень, що містять оцінку, не повідомлювати про факти, а здійснювати вплив [8: 8].

Варто зазначити, що успіх комунікації багато в чому визначається нормами мовної поведінки в певній соціальній ситуації, роллю комунікантів та їхнім статусом. У нормальній ситуації учасники кому-

нікації мають спільну мету, інтенцію і напрямок комунікації, і, відповідно до цього, наслідують визначеним правилам спілкування. Під правилами розуміється поведінка, що відповідає цій комунікативній ситуації.

Розвиткові конфліктного дискурсу можуть сприяти порушення правил і норм спілкування, ігнорування принципу гречності або інших норм мовного етикету. Найбільш відомим в теорії мовленнєвої діяльності є підхід до встановлення правил комунікативної поведінки в роботах Грайса і принцип кооперації, а також правила мовленнєвого спілкування, засновані на принципі Ввічливості Дж. Лича [9; 10]. Проте в реальній практиці людського спілкування дотримання усіх правил часто не уявляється можливим.

При цьому порушення будь-якого правила або норми може привести до деструктивних наслідків або сприяти розвитку конфлікту, проте, будучи ситуативно-залежними, порушення правил можуть мати позитивні наслідки для процесу взаємодії.

Дотримання принципу ввічливості накладає певні обмеження на вербальну поведінку членів суспільства, які полягають у тому, щоб враховувати інтереси партнера з комунікації, рахуватися з його думками, бажаннями та почуттями. При цьому той, хто говорить, також прагне певної свободи дій [11: 161].

У діалогічному мовленні виділяються дві основні комунікативні установки: орієнтація на співробітництво та орієнтація на конфлікт. У зв'язку з цим виділяють два основні типи діалогу: діалог-співробітництво та діалог-конфлікт. У статті аналізуються конфліктогенні діалоги, де конфлікт виникає через порушення однієї або кількох максим принципу ввічливості.

У перебігу діалогу велике значення має вид тональності спілкування. Тональність залежить від комунікативної установки учасників комунікативного акту, їхніх соціальних ролей, віку, ступеня освіченості та обставин спілкування. Згідно з дослідженнями Н. Ю. Петришевої [12: 129], для діалогу-співробітництва характерна позитивна тональність, яка в свою чергу може бути занадто ввічливою, ввічливою, нейтральною, дружньою та фамільярною.

Щодо діалогу-конфлікту, то йому більше притаманна фамільярна та негативна тональність. Фамільярна тональність спостерігається при неофіційному спілкуванні між комунікантами, які мають рівний соціальний статус та вік. Однак, чим нижче освіта у людини, тим імовірніше неадекватне використання цієї тональності.

Негативна тональність може виражатись експліцитними та імпліцитними засобами. До них вдаються комуніканти будь-якого віку, статі та ступеня освіти, як правило, за неофіційних обставинах спілкування. Такими засобами виступають лексичне та інтонаційне оформлення висловлювань, що мають на меті певним чином уразити та/або скривдити супротивника. Невербальний супровід при цьому не має смислового навантаження. Це перш за все вихід емоцій, ніж засіб спілкування [Там само: 130].

Дуже часто під дією нестриманих емоцій мовці вдаються до фізичної агресії. У такому випадку завданням адресата є виважена тактика — погасити агресивність адресанта і розумно отримати комунікативну перемогу, наприклад:

P1: (Дзвінок у двері кв. № 35, 4 поверх 5-поверхового будинку).
(зародження конфліктної ситуації)

Здрастуйте! — говорить головна по під'їзду Марія Іванівна. — Сьогодні ваша черга мити майданчик на вашому поверсі і на першому.

P2: *Здрастуйте! — відповідає молодиця років 20–22. — Ви що, знущуєтеся знову? Я що одна на майданчику живу, інших квартир більше немає? Ну, гаразд, майданчик свого поверху. А перший поверх нехай митють інші.*

P1: *Я вам як головна по під'їзду говорю, ваша черга!*

P2: *Але я ж цього тижня мила! І взагалі, чому я щосуботи повинна вигрібати чуже лайно. До мене не ходять ніякі хлопці і не палять на майданчику, у мене є чоловік. Поки немає дітей, які притягали б з вулиці брудні коробки, коли будуть, і слова не скажу, мовчки усе прибиратиму. У мене немає ні кішок, ні собак, які паскудять по кутах, так чому ви постійно приходите до мене і примушуєте прибирати цю гидоту?*

(інцидент)

P1: *Інші сусіди платять бабі Олі, щоб вона прибирала, тому я до них не ходжу.*

P2: *Це означає, що тепер черга вашої баби Олі прибирати, а не моя. Я минулого разу прибирала!!!*

(зародження конфлікту)

P1: *Ні, черга ваша!* — сказала Марія Іванівна підвищеним тоном и тупонула ногою.

P2: *Ви знущуєтеся? Ви мене чуєте, чи ні? (молодиця продовжувала говорити спокійно). Взагалі давайте збирати з сусідів гроші, поставимо залізні двері в під'їзді, все чистіше буде. А то прохідний двір якийсь!!!*

(розвиток конфлікту)

P1: *Ви від теми не йдіть. Ви митимете чи ні?* (Марія Іванівна почала виходити з себе).

P2: *Ні! Якщо я молода, то можна примушувати мене мити за усіх! Не дочекається! До побачення!*

наслідки — (Молодця закрила двері).

(Роздратована Марія Іванівна грюкнула кулаком їй у двері з усієї сили).

У цій ситуації спостерігається конфлікт, який був викликаний порушенням максими такту. Марія Іванівна вдається до невербальної агресії — грюкає у двері сусідки, тим самим порушуючи міжособистісну дистанцію, через те, що молодиця обгрунтувала їй свою відмову мити під'їзд.

Конфліктна тональність спостерігається у випадку, коли опоненти мають намір — завдати шкоди один одному. Комуніканти можуть розмовляти на підвищених тонах, навіть кричати, використовуючи лайку, оцінну лексику, жаргонізми тощо.

Розглянемо наступну ситуацію:

У переповненій маршрутці на задньому сидінні сидять молоді. Дівчина (P1) — на колінах у хлопця (P2). Над ними стоїть чоловік (P3) і щось бурмотить. Від нього дме перегаром.

P1: Дівчина не витримує. Вона звертається до свого хлопця:

— *Пупсику, скажи цьому чмурику, щоб він відвернувся і перестав на мене дихати.*

P2: Хлопчина звертається до п'яниці:

— *Гей, дядю! Чуєш, відверни харю, від тебе смердить!*

P3: Чоловік почервонів від нахабства:

— *Ти що сказав, щеня?*

P2: — *То ти ще й глухий, дядю?*

P3: — *А ти наражаєшся, пацяня!*

“Пацяня” (P2) підвівся. Дівчина (P1) заверещала:

— *Пупсику, любчику, котику, не треба!*

Хлопець (P2), не звертаючи уваги на дівчину, почав розштовхувати натовп у маршрутці. Розпочалась бійка. Люди (P4) почали обурюватися.

P5: — *Люди добрі, що ж це відбувається? — заголосила літня жінка. — Водію, зупиніть маршрутку, нехай вимітаються із громадського транспорту, якщо не вміють себе поводити.*

P6: Водій загальмував:

– Усе, розбишаки! Стулили пальки, зібрали манатки і швиденько пішли дихати свіжим повітрям!

Натовп натхненно підштовхував правопорушників до дверей і за мить вони опинились на вулиці.

Конфліктну ситуацію спровокувала дівчина. Мовлення комунікантів перенасичене згрубіlostями, лайкою, соціальними діалектами. Це вид фамільярної конфліктної тональності, оскільки опоненти розмовляють на “ти” і використовують образливі лексеми, не етикетні звертання. Мовлення збоку хлопця починається агресивно, що спричинює бійку.

Цільовий характер акту актуалізації мовленнєвої інтеракції P1 розрахований на оцінне сприйняття слухача P2, на якого воно і спрямовано з метою отримати підтримку за дискомфорт у маршруті, P3 намагається отримати сатисфакцію за несправедливе зауваження, виражене вигуком, що йде від молодого хлопця; хоча когнітивний досвід P1 і підказує, що зауваження про стан P3 стали причиною конфліктних дій.

Отже, конфліктна тональність є частиною конфліктного дискурсу, яка містить власне мовний конфлікт, тобто відкрите пред’явлення протиріч. Конфлікт може відбуватись раціональним та ірраціональним шляхом. Пік конфлікту визначається застосуванням найбільш конфліктних мовних і мовленнєвих засобів: від прямої образи до найвитонченіших способів приниження честі і гідності співрозмовника.

Індивідуальні особливості мовного портрета особи, яка конфліктує, прояснюють екзистенційні сфери комунікативного континууму, тобто мовні ситуації, що несуть у собі елементи психологічної напруги. Ситуації такого роду становлять комунікативний конфлікт — мовне зіткнення, яке засноване на вербальній агресії, тобто на агресії, вираженій мовними засобами.

Дослідник явища мовної агресії Ю. В. Щербинина підкреслює негативний емоційний ефект, властивий мовній агресії, визначаючи мовну (вербальну) агресію як словесне вираження негативних почуттів, емоцій в неприйнятній в цій комунікативній ситуації формі [13: 15], яка і спричинює конфліктну тональність спілкування. Вербальна агресія є різновидом деструктивного спілкування, що згубно позначається на партнерах по комунікації і ускладнює взаємовідносини [Там само: 45]. Мовна агресія може бути властива будь-якому типу спілкування, включаючи міжособистісне, групове або масове. Варто зазначити, що рівень допустимості агресивних характеристик мови

може бути обумовлений культурними і національними чинниками. Міра агресивності в конфліктній комунікативній поведінці і створює таку конфліктну тональність, яку визначено темпераментом і рівнем експресії. Найчастіше агресія проявляється у формі прямої образи та інвективних висловлювань. Інвектива є мовним явищем, вербальною атакою, вираженою у формі лайки або лихослів'я, тому вона стає формою, яка здійснює насильство над особистістю.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: конфліктна тональність може бути пов'язана як з толерантною, так і з нетолерантною поведінкою, яка може мати чи не мати агресію. У спілкуванні з конфліктною тональністю завжди наявні різні сторони, які за допомогою певних стратегій і тактик досягають переваги у будь-якому питанні. Конфліктна тональність виникає як наслідок вербальної інтеракції у просторі негативної комунікації, яку зумовлено сваркою чи бійкою.

Чинниками, що ускладнюють конфліктну ситуацію, є невважені емоції, які можуть породжувати фізичну агресію, знижену лексику, вульгаризми та лайку. До роздратування комунікантів призводить спокійний тон опонента, його мовчання, ввічливість, швидка зміна теми діалогу. При неформальних або неофіційних обставинах спілкування можлива конфліктна тональність, яка зазвичай може бути негативна та фамільярна, що дозволяє опонентові порушувати відповідні норми мовленнєвої інтеракції.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналіз конфліктних маркерів у конфліктній інтеракції.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.
3. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning / M. A. K. Halliday. — London : Arnold, 1978. — P. 275–286.
4. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. — СПб. : ПИТЕР, 2005. — 288 с.
5. Карасик В. И. Дискурсивная персоналогия / В. И. Карасик // Язык, коммуникация и социальная среда. — Вып. 5. — Воронеж : ВГУ, 2007. — С. 78–86.
6. Введенская Л. А. Деловая риторика / Л. А. Введенская: Учеб. пособие для вузов. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ростов н/Д. : Март, 2001. — 512 с.
7. Каразия Н. А. Лингвопрагматическое исследование конфликтного дискурса / Н. А. Каразия. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.kamguru/catalog/journal/2006/KR%202006%202_6.pdf

8. Каразия Н. А. Лингвопрагматическое исследование конфликтного дискурса / Н. А. Каразия. — [Электронный ресурс] Режим доступа : http://www.kamguru/catalog/journal/2006/KR%202006%202_6.pdf
9. Grice H. P. Logic and Conversation [Text] / H. P. Grice // *Syntax and Semantics*. Vol.3., ed. by P. Cole and J. L. Morgan, N.Y., — Academic Press 1975. — P. 41–58.
10. Leech, G. N. Principles of Pragmatics [Text] / G. N. Leech. — London: Longman, 1983. — 250 p.
11. Фролова И. Е. Принцип вежливости в речевых актах экспрессивах / И. Е. Фролова // *Вісник Харківського державного університету*. — 1997. — № 390: Актуальні проблеми теорії комунікації. — С. 161–165.
12. Петрищева Н. Ю. Коммуникативная тональность в финальной фазе диалога / Н. Ю. Петрищева // *Вісник Харківського державного університету*. — 1997. — № 390: Актуальні проблеми теорії комунікації. — С. 129–131.
13. Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия [Текст] / Ю. В. Щербинина // Изд. 2-е. — М. : Издательство ЛКИ, 2008. — 360 с.

ЕМОЦІЙНО- ТА ЕКСПРЕСИВНО- ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ПРАКТИЦІ

Статья посвящается анализу и определению специфики эмоционально- и экспрессивно-окрашенной лексики в современной журналистской практике.

Ключевые слова: эмоционально-окрашенная лексика, экспрессивно-окрашенные лексические единицы, журналистская практика, СМИ, речевая агрессия, конфликт.

The article is devoted to analysis and identification of specific emotional and expressively colored words in the modern journalistic practice.

Keywords: emotionally colored words, expressively colored lexical units, journalistic practice, media, aggressive speech, conflict.

На сучасному етапі проблемам вивчення природи і функціонування в сучасних засобах масової інформації різноманітних видів емоційно- і експресивно-забарвленої лексики приділяється достатньо уваги. Мовознавці вивчають мову в цілому [М. Р. Желтухіна, Т. Г. Добросклонська, С. П. Денісова, Л. О. Кудрявцева], лексичні [Є. К. Долгушина, Г. В. Завражина, Г. Я. Солганік], стилістичні й жанрові [С. А. Санжимітипова, І. В. Толстой, В. Н. Вакуров] особливості сучасних засобів мас-медіа.

Під експресивно-забарвленою лексикою розуміємо мовні одиниці, що виражають функціонально-стильову приналежність слова з його експресивно-оцінними конотаціями (жартів, іронії, несхвалення, зневаги, фамільярності) [Г. Н. Акімова, І. В. Арнольд, Н. Я. Мілованова], під емоційно-забарвленими — лексичні одиниці, що мають виражену мовними засобами емоційну забарвленість (лайливі слова, вигуки, вставні слова, мовні одиниці, що служать передачею почуттів, настроїв) [Н. А. Лук'янова, В. К. Харченко, В. І. Жельвіс].

У сучасній лінгвістичній науці дослідження, присвячені опануванню вищенаведених аспектів, сьогодні викликають значний інтерес як серед вчених, так і серед суспільства в цілому, тому вважаємо наше дослідження актуальним.

Метою статті є аналіз емоційно- і експресивно-забарвлених лексичних одиниць сучасних друкованих ЗМІ на просторах України і Росії. Мета визначила розв'язання наступних **завдань**: проаналізувати емоційно- та експресивно-забарвлені лексичні одиниці на сторінках друкованих російських та українських ЗМІ, визначити специфіку їх використання й функціонування.

Друга половина ХХ — початок ХХІ століття характеризуються активним розвитком засобів масової інформації, оскільки, як зазначає Т. Г. Добросклонська, “динамічний розвиток традиційних ЗМІ: друку, радіо, телебачення, появи нових комп’ютерних інформаційних технологій, глобалізація світового інформаційного простору здійснюють значний вплив на виробництво та розповсюдження слова. Усі ці складні та багатогранні процеси вимагають не лише наукового осмислення, але і розробки нових парадигм практичного дослідження мови ЗМІ” [1: 3]. У такий спосіб засоби масової інформації перетворились на потужний засіб впливу на суспільство. Як зазначають російські мовознавці, “у ЗМІ функція впливу, переконання починає витісняти інші мовленнєві функції, а засоби масової інформації перетворюються на засоби масового впливу” [2: 10]. Відбувається регуляція суспільної думки через ЗМІ, що набуває особливого значення для країни.

Дослідження і вивчення форм і засобів мовленнєвої агресії в ЗМІ є вкрай важливим саме на сучасному етапі, оскільки сучасне суспільство спирається на мову мас-медіа як еталонну і орієнтується на неї. Така ситуація стимулює зростання мовної та мовленнєвої агресії у комунікативній інтеракції, що сприяє зростанню конфліктної поведінки та формуванню конфліктного соціального осереддя. Загостреність політичної ситуації в країні, нестабільність економіки, низький соціальний рівень життя народу та ін. відбиваються в ЗМІ таким чином, що агресивність стає частиною мовної особистості, оскільки ними пропонуються ганебні та розбещені зразки мовленнєвої поведінки. Річ у тім, що агресивність мовленнєвої поведінки журналіста перекручує картину світу адресата, негативно впливає на його мовний смак, що може спричинити відповідну агресію. У зв’язку з цим, одним з основних завдань журналістів та лінгвістів, які мають популя-

ризувати експресивне, вишукане, естетичне і правильне мовлення, є формування суспільного ставлення до феномена мовленнєвої агресії, що частково буде здійснено в межах нашої статті.

Як зазначалося вище, сучасні ЗМІ не завжди дотримуються об'єктивності, повідомляючи суспільству про новини. Це закономірний процес, оскільки сучасні ЗМІ прагнуть до демократизації власного письма так само, як до демократії прагне все світове суспільство. Особливо чітко цей процес спостерігається у ЗМІ пострадянських держав: “Особливо нагальним розуміння проблем впливу й взаємозв'язку функціонування системи ЗМІ з розвитком демократії виявляється для держав, які переживають період трансформації. Тому перед суспільствами, які тільки вступили на демократичний розвиток, виникає питання вивчення світового досвіду й розробки власних стандартів взаємодії політичної й медіа-систем” [3: 194].

Для дослідження й порівняння емоційно- і експресивно-забарвленої лексики в сучасних ЗМІ пострадянського простору ми звернулися до найпопулярніших серед суспільства російських (“Комсомольская правда”, “Ведомости”, “Независимая газета”, “Вести”, “Русская газета”) та українських (“Україна молода”, “Аргументи й факти (Україна)”, “Український тиждень”, “Київські відомості” і “Зеркало недели”) друкованих видань, а також деяких Інтернет-ресурсів, що сповіщають населення про останні новини (Ukr.Net, Mail.ru, ТСН.ua, Газета.Ru, Корреспондент. Net і ін.).

Слід зазначити, що вибір саме цих джерел обумовлений декількома причинами: по-перше, вони досить чітко відображають ідеологічні й політичні протистояння поглядів як усередині однієї країни, так і між собою; по-друге, ці видання є популярними серед суспільства своєї держави, а отже, здійснюють на нього істотний ідеологічний вплив; по-третє, вони допомагають оцінити лінгвістичний матеріал сучасних російських і українських ЗМІ.

На наш погляд, найяскравішою об'єднуючою рисою російських і українських ЗМІ, є експресивно-оцінна конотація іронії. Журналісти обох країн вживають іронічні й уїдливі лексичні одиниці та словосполучення для передачі власної думки із приводу тієї або іншої ситуації. Розглянемо уривок зі статті, присвяченої якості продуктів однієї з українських птахофабрик: “*Бульон, сваренный из цыпленка ТМ “Гавриловские цыплята”, пахнет вкусной и здоровой курицей, выращенной на бабушкином дворе, — проверено в местной столовой*” [4: 7] або ж уривок зі статті російського видання про антиалкогольну політику в країні:

“Антиалкогольная политика — на острие общественного интереса, руководители государства говорят об этом постоянно. Рассматривается несколько законов, призванных победить “змия” [5: 10].

Автори зазначених статей навмисно використовують іронічну лексему “змий” та вирази *“пахнет вкусной и здоровой курицей”*, *“проверено в местной столовой”* для передачі власної суб’єктивної оцінки з приводу того, що відбувається, але ця оцінка не завжди відповідає дійсності. На думку Є. Н. Басовської, друкованій комунікації не властива спонтанність, “і вербальна агресія проявляється у репліках журналістів не під впливом емоційного пориву, а відповідно до продуманої стратегії” [6: 258].

Основними функціями заголовків є бажання “викликати зацікавленість у читача і коротко передати основну ідею публікації” [7: 94]. Наприклад, *“Депутаты утолят кадровый голод”* [8: 5], *“Достучаться до Кремля”* [9: 7], *“Министры зникают опівночі”* [10: 3], *“Захисти Робін Гуда: підтримку заарештованому власникові “Віккілікс” виявляють хакери та Путін”* [11: 5], *“Театр одного Лукашенко”* [12: 7], *“СМИ: пьяная украинская делегация опять начудила во Франкфурте”* [13: 8], *“Скандал с Киркоровым: казнить нельзя помиловать”* [14: 10], *“Царь велит своим боярам”* [15: 2], *“От воды до войны”* [16: 8], *“Основатель “Виккиликс” громко молчит за решёткой”* [17: 8].

Як бачимо, заголовки цих статей несуть у собі оцінні конотації того, що відбувається, й характеризуються експресивністю, вираженою за допомогою мовної гри — *“казнить нельзя помиловать”*, *“от воды до войны”*, оксиморонів — *“громко молчит за решёткой”*, асоціативними уявленнями — *“захисти Робін Гуда”* (Робін Гуд — герой середньовічних англійських народних балад, ватажок лісових розбійників, боровся за справедливість — грабував багатих лицарів і священників, віддаючи здобуте біднякам [18]. Автор навмисно наводить на асоціації, пов’язані із цим легендарним героєм, описуючи героя статті), *“театр одного Лукашенко”* (перифразований вираз “театр одного актёра” — вистава з єдиним виконавцем, з яким автор статті в жартівливій оцінній формі порівнює президента), *“достучаться до Кремля”* (асоціації з афоризмом “достучаться до небес”, тобто зробити щось украй неможливе), гіперболізації — *“царь велит своим боярам”* (про президента та його міністрів) і т. д.

Аналіз наведених прикладів свідчить про те, що журналісти навмисно дають неоднозначні заголовки своїм статтям, по-перше, для того, щоб зацікавити потенційного читача, а по-друге, щоб виразити

власну суб'єктивну думку із приводу тієї або іншої ситуації або події, використовуючи при цьому емоційно- та експресивно-забарвлені лексичні одиниці.

До окремої категорії у нашому дослідженні відносимо інвективні лексичні одиниці і вирази, які сьогодні так активно функціонують у ЗМІ. Але, слід зазначити, що “згрубілі просторічні лексичні одиниці вкрай рідко використовуються у висловленнях авторів статей, набагато частіше вони фігурують у цитатах” [19: 107]. Розглянемо приклади: *“Шуфрич: Луценко поднялся на ноги и, прячась за охраной, сбежал”* [20], *“Саакашвили: раздражение мне стало целью жизни Путина”* [21], *“Тимошенко: нову Україну будують такі українофоби, як Табачник”* [22].

Таким чином, використовуючи прийом “цитата в цитаті”, журналісти уникають конфліктних ситуацій, вживаючи інвективні вирази у своїх роботах у вигляді непрямої мови певних людей, у нашому випадку — відомих політиків. За допомогою їхніх інвективних висловлювань на адресу інших відомих у суспільстві особистостей журналісти не самі вживають образливі та уїдливі висловлювання, а представляють це вже готовим продуктом мовленнєвої діяльності інших особистостей (у нашому прикладі це висловлювання О. Мороза, Н. Шуфрича, М. Саакашвілі та Ю. Тимошенко).

Наступним різновидом емоційно- і експресивно-забарвленої лексики у ЗМІ є зменшено-пестливі лексичні одиниці, що виражають оцінні конотації фамільярності стосовно відомих серед суспільства персон. Як правило, журналісти утворюють зменшувальні й пестливі форми імен популярної особистості, тим самим прагнучи уїдливо підкреслити його (або її) недієздатність і несерйозність: *“Как Миша Саакашвили шёл к власти и заболел паранойей”* [23], *“Двоечник Дима Медведев”* [24].

Також широко в журналістській практиці використовується прийом словесних новоутворень, пов'язаних з іменами й прізвищами відомих людей з метою представлення негативної, іноді зневажливої суб'єктивної оцінки діяльності відомої людини: *Путин — “Лиллупутин”*, *Медведев — “Медведь”*, *Тимошенко — “Тимоха”*, *Ющенко — “Ющ”*, *Янукович — “Яник”* і т. д. [ці лексеми активно використовуються багатьма ЗМІ, тому точно визначити первісні джерела їх виникнення складно, ось чому ми не можемо представити їх “точні координати” у вигляді посилань на конкретні видання або ресурси].

Отже, проаналізувавши найуживаніші емоційно- та експресивно-забарвлені лексичні одиниці на сторінках друкованих російських

та українських ЗМІ, визначивши специфіку їхнього використання й функціонування, ми дійшли висновків, що зазначені емоційно-і експресивно-забарвлені конструкції використовуються, у першу чергу, для привертання уваги потенційного читача, особливо, якщо вони виступають у заголовках статей, або ж виділяються жирним шрифтом. Найчастіше зазначені конструкції також реалізуються у перших рядках публікацій, або через пряму мову окремих відомих людей. Як для російських, так і для українських друкованих видань характерна наявність додаткових експресивно-оцінних конотацій, що відображають суб'єктивне ставлення автора статті до певних реалій та подій.

Перспективи дослідження відкривають широкі можливості у дослідженні емоційно- і експресивно-забарвленої лексики сьогодні і потребують подальшого аналізу природи, форми, функціонування цих лексичних одиниць і виразів у мові ЗМІ.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиа-сеть / Т. Г. Добросклонская. — М., 2008. — 264 с.
2. Ильясова С. В., Амири Л. П. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламе / С. В. Ильясова, Л. П. Амири. — М., 2009. — 296 с.
3. Костырев А. Г. Роль средств массовой информации в процессе демократического развития общества: автореф. дис... канд. полит. наук: 23.00.02 / А. Г. Костырев; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 17 с.
4. Маслов И. Цыплят считают круглый год: как мясо курицы попадает к нам на стол // Аргументы и факты в Украине. — 2010. — № 49. — С. 6–8.
5. Арсюхин Е. Владимир Мединский: поборники пьянства сгорят в аду // Известия. — 2010. — № 229. — С. 10–12.
6. Басовская Е. Н. Творцы черно-белой реальности: о вербальной агрессии в средствах массовой информации / Е. Н. Басовская // Критика и семиотика. — Новосибирск. — 2004. — Вып. 7. — С. 257–263.
7. Дубчак Н. Заголовок як один з найважливіших компонентів журналістського твору / Н. Дубчак // Журналістика, філологія та медіа-освіта: у 2 т. — Полтава: Освіта, 2009. — 436 с. — С. 93–96.
8. Аронов А. Депутаты утолят кадровый голод // Известия. — 2010. — № 222. — С. 5–7.
9. Белуза А. Достучаться до Кремля // Известия. — 2010. — № 222. — С. 7–8.
10. Іванів Д., Патиківський Ю. Міністри зникають опівночі // Україна молода. — 2010. — № 233. — С. 3–5.
11. Шиманський А. Захистити Робін Гуда // Україна молода. — 2010. — № 233. — С. 5–6.
12. Ходасевич А. Театр одного Лукашенко // Независимая газета. — 2010. — № 84 (15837). — С. 7–9.

13. Мостовая Ю., Рахманин С. СМИ: пьяная украинская делегация опять начудила во Франкфурте // Зеркало недели в Украине. — 2010. — № 46. — С. 8–10.
14. Мостовая Ю., Рахманин С. Скандал с Киркоровым: казнить нельзя помиловать // Зеркало недели в Украине. — 2010. — № 46. — С. 10.
15. Мостовая Ю., Рахманин С. Царь велит своим боярам // Зеркало недели в Украине. — 2010. — № 46. — С. 2–3.
16. Макарычев М. От воды до войны // Российская газета. — 2010. — № 5357 (278). — С. 8–9.
17. Бугайская Е., Меринов С. Громко молчит за решёткой // Российская газета. — 2010. — № 5357 (278). — С. 8–10.
18. Робин Гуд. Материал из Википедии — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Робин_Гуд.
19. Завражина Г. Н. Мовленнева агресія та засоби її вираження в мас-медійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації) : автореф. дис... канд. наук / Г. В. Завражина. — К., 2008. — 20 с.
20. Шуфрич: Луценко поднялся на ноги и сбежал — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://for-ua.com/ukraine/2009/12/12/134420.html>.
21. Саакашвили: подражание мне... [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.gazeta.ru/news/lenta/2010/11/09/n_1569089.shtml.
22. Тимошенко: нову країну будують такі українофоби, як Табачник — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://tsn.ua/ukrayina/tabachnik.html>.
23. Лазари А., Рябов О. Миша и Медведь: Медвежья метафора России в дискурсе о грузино-российском конфликте — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/world/20080909/243885.html>.
24. Бердышев С. Двоечник Дима Медведев // Информационный орган МБРБ — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: delostalina.ru.

ОНОМАСІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОСИСТЕМИ “ПРОПОЗИЦІЯ ШЛЮБУ” В АНГЛІЙСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ, ЧЕСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

В статье осуществлен сопоставительно-ономасиологический анализ номинантов, обозначающих внеязыковое содержание “делать предложение” в английском, польском, чешском и украинском языках в лингвокультурологическом освещении.

***Ключевые слова:** микросистема, мотивационная доминанта, мотиватор, квалификативный номинант, релятивный номинант.*

The article is devoted to the comparative and onomasiological analysis of nominative units which verbalize extralinguistic content “make an offer” in the English, Polish, Czech and Ukrainian languages in linguoculturological perspective.

***Key-words:** microsystem, motivation dominant, motivator, qualificative nominant, relative nominant.*

Дослідження мови через призму духовної культури народу належить до актуальних завдань лінгвокультурології та етнолінгвістики. Шлюбна обрядова термінологія становить великий і культурно-маркований пласт лексики будь-якої мови, була предметом наукових зацікавлень багатьох етнографів та лінгвістів (Хв. Вовк, М. Сумцов, М. Толстой, О. Гура, О. Тищенко, П. Романюк, Г. Бабічева). Актуальним видається дослідження номінантів, які відображають ціннісні стереотипи поведінки представників різних етнокультур.

Метою запропонованої статті є ономасіологічний аналіз мікросистеми номінативних одиниць “робити пропозицію”, “отримати згоду/відмову під час сватання” в англійській, польській, чеській та українській мовах у лінгвокультурологічному висвітленні.

Вважаємо, що опис мовних одиниць з ономасіологічних позицій передбачає таку деталізацію позамовних факторів, яка розкриває

співвідношення між складниками предметного світу, їх сприйняття і уявлення в чуттєвому досвіді, у практичній свідомості носіїв мови, відображення і репрезентацію абстрактного, теоретичного, пізнаного і узагальненого у значеннях словесних знаків.

Для досягнення цієї мети у статті встановлено **завдання** виявити, описати та порівняти мотиваційні домінанти у системі кваліфікативних та релятивних номінантів на позначення “робити пропозицію”, “згода/відмова у сватанні” у близькоспоріднених та неблизькоспоріднених мовах.

Номінаційна мікросистема “робити пропозицію” у досліджуваних мовах є маскулітно зорієнтованою — у традиційній європейській культурі пропозиція шлюбу відпрадавна була прерогативою чоловіка¹. З мотиваційного погляду ця група одиниць є відносно гомогенною: тут нами виокремлено такі мотиваційні характеристики: • просити руки (англ. *to be the suitor for somebody's hand (for the hand of somebody)*, букв. “бути прохачем чиєїсь руки”, *to ask for a lady's hand*, букв. “просити руки дівчини”, пол. *prosić o rękę*, букв. “просити руки кого”, *posunąć się (starać się, ubiegać się, uderzyć się, współbigać się, zabiegać się) o czyją rękę*, букв. “просити, добиватися, добуватися чиєїсь руки”, пол. *prosić o rękę*, букв. “просити руки кого”, *posunąć się (starać się, ubiegać się, uderzyć się, współbigać się, zabiegać się) o czyją rękę*, букв. “просити, добиватися чиєїсь руки”, укр. *просити руку, пропонувати руку*), • пропонувати руку й серце (англ. *to offer somebody one's hand and heart*, букв. “пропонувати комусь руку й серце”), • пропонувати подружнє життя (*przedłożyć (kobiecie) ofertę współżycia*, букв. “запропонувати жінці подружнє життя”).

Гіперонімічна мотиваційна характеристика • сватати та • засилати сватів спостережена в усіх слов'янських мовах (пол. *iść (jechać)*

---

¹ Утім в українській національній практиці шлюбівання існувала форма сватання дівчиною хлопця, яка регламентувалася українським звичаєвим правом та була відгомном матріархату. В. І. Мілева наводить цікавий факт: “...французький інженер Г. — Л. де Боплан, який у 1630–1648 рр. перебував на Україні, згадує про звичай українців, коли дівчина першою сваталася до парубка, якого собі сподобала” [1: 96]. Порівняно з іншими народами, “сватання дівчини”, яке з Середньовіччя вважалося небажаною формою сватання, в українців затрималося довше. В. М. Васильченко припускає, що новий імпульс “сватанню дівчини” дали часи війни, які вели українці “на кілька фронтів”. Відсутність чоловіка призвела до посилення ролі жінки в житті громади, до зростання її впливу, статусу, одержання пріоритету у сватанні. Свідченням цього є внутрішня форма вислову *взяти заміж* (< *взяти за мужа*), який пізніше був витіснений номінацією *піти заміж* (< *піти за мужа*). Сватання дівчини до хлопця могло відбуватися у двох варіантах: сватання самою дівчиною і через посередництво свахи. Самостійне сватання застосовувалося тоді, коли хлопець дівчину ошукав” [2: 73–76].

na dziewczosłęby, букв. “іти свататися”, *swaty prowadzić*, букв. “свататися”, *konkurować*, букв. “свататися”, чes. *ucházet se o koho*, букв. “сватати кого”, *namlouvat si koho*, букв. “свататися до кого”, укр. *сватати дівчину*; чes. *vyslat (poslat, vypravit) námluvčích*, букв. “заслати сватів”, укр. *засилати сватів*), однак “поєднання вербального (словесного), реального (предметного) та акціонального планів сватання виявляється у додатковості знаків обряду” [3: 189] лише в українській мові.

Одним з таких ритуальних предметів є в українців рушник (*слати старостів з рушниками, посилати рушники*)¹. *Посилати (присилати) за рушниками* в українців позначало “засилати старостів до дівчини та її батьків, просячи їхньої згоди на шлюб”² [4: 156–157]. Стрижневим символом обряду сватання є також • *хліб* [5: 46]: *іти балакати, іти договорятися* належало з хлібом (укр. *посилати хліб*).

В обряді сватання свати звичайно виступали звіроловами, мисливцями, бо молода є дорогим звіром, якого неодмінно треба вполювати: *ловити лисицю (куницю)* (додамо, що *куниця* пов’язана в українській культурі з еротичною символікою) [6: 321].

Мотиваційні домінанти у цій системі одиниць свідчать, що єдиним інтермовним мотивом номінації тут виявився “просити руки”, єдиним ареальним є “сватати (свататися)”, інші характеристики представлені в мовах у різних комбінаціях (зокрема виразною є в українській мові актуалізація мотиваційної сфери “сватання” з її відповідними атрибутами).

Чоловік у чоловічозорієнтованому суспільстві просить руки дівчини — вона, відповідно, на знак згоди її подає, а хлопець отримує (англ. *to win somebody’s hand (the hand of somebody)*, букв. “виграти чийось руку”, пол. *oddać (ofiarować) komuś rękę*, букв. “віддати (подати) комусь руку”, *zaręczać*, букв. “подати руку, заручитися”, *dostać, otrzymać, zyskać, pozyskać, uzyskać czyją rękę*, букв. “отримати чийось руку”,

¹ *Рушник* використовується як символ єднання, оберег, запорука щастя й добробуту, ним узаконюють шлюб. Він є символом готовності дівчини до заміжжя, ознакою заможності й багатства її родини, знаком згоди дівчини на одруження, атрибутом, що виділяє молодого, молоду та одружених головних весільних персонажів, символом союзу молодих і об’єднання двох родів, атрибутом обрядового переходу нареченої у статус заміжньої (в образі покривання) і символом заміжжя; предметом, контакт з яким сприяє забезпеченню молодих багатством (під час посаду), сакральним предметом (рушником обв’язують ікону, на ньому виносять весільний хліб), оберегом (в обряді благословення), очищувальною силою, знаком цноти молодої (червоний рушник на дружкові другого весільного дня) [7: 11–12].

² У обряді сватання українці використовували спеціальні сватальні (плечові) рушники, якими пов’язували через плече старостів на сватанні [8: 63–70].

чес. *podat ruku*, букв. “подати руку”, укр. *podati руку*). Рука як магічний знак прихильності, любові мотиваційно пов’язується із серцем (англ. *to give somebody one’s hand and heart*, букв. віддати комусь руку й серце”, чес. *zadat někomu své srdce*, букв. “віддати комусь своє серце”, укр. *viddatи руку і серце*).

У польській та чеській мовах простежується цікава закономірність: у системі мотиваційних домінант чітко виокремлюється мотиватор-слово (вербалізована згода). Вербальне підтвердження згоди дівчини на шлюб було надзвичайно важливим (пол. *być z kimś po słowie*, букв. “дати комусь слово”, *przyjmować (przyjąć) oświadczenia*, букв. “прийняти чиесь освідчення”, *brać (wziąć) słowo od pany*, букв. “отримати слово від дівчини”, *kłaść (zaklinać) się słowem*, “дати клятвену обітницю”, чес. *dát slovo*, букв. “дати слово”, *dát souhlás*, букв. “дати згоду (на шлюб)”, *zaslibit se jeden druhému*, букв. “дати слово один одному”).

В українській культурі значно більшої ваги в процесі номінації надавалося предмету, дії та семантиці цієї дії в обряді сватання, так званім “знакам згоди”, напр., *подавати рушники (хустки)*. Цей ритуал є яскравим прикладом символічного способу мислення та дійства. Слова згоди були не обов’язковими. Народ обрав інший спосіб спілкування, витворив символ, який містив у собі сенс згоди, вагомійший за слово. Для дівчини *подавати рушники* все одно, що погодитися на шлюб [9: 7]. На позначення згоди на одруження знаходить своє вербальне вираження у формі номінантів і предметна, й акціональна значущість хліба¹: *відкусити хліб (хліба)*, *перерізати хліб*, *розрізати хліб на дві частини*, *ламати хліб*. Цікаво, що ці обрядодії були своєрідним невербальним “закріпленням” згоди молодої з боку батьків дівчини: *відкусити хліб* “символічно поріднитися”, *обмін хлібом (обміняти хліб)* і його *надкушування* — частина обряду сватання з боку батьків, *хліб порізати (різати, перерізати)*, *розрізати на дві частини* — “дати згоду на одруження” (додамо — *ламати хліб* мала дівчина, інші обрядодії виконували батьки²).

Мотиваційні ознаки свідчать, що інтерлінгвальною є лише одна з них — “подати (прийняти) руку”. У польській та чеській мовах мотиватори виразно концентруються навколо вербального (словесного)

---

¹ Про суцільну освяченість символом “хліб” шлюбних ритуалів твердить В. Д. Ужченко. На його думку, хліб “служить символом шлюбного союзу” — загальною формою його юридичного скріплення [10: 226].

² Бувало й таке, що дівчина погодиться спочатку вийти заміж, а потім передумає, тоді хліб повертали, нехай і за кілька днів [5: 47].

вираження згоди, в українській — навколо невербальної (знаково-обрядової) її форми.

Якщо в групі номінантів “дати (отримати) згоду на одруження” культурна специфіка вибору форми на позначення позамовного змісту спостерігається лише в українській мові, то в групі одиниць “відмова у сватанні” у такому контексті культурна складова проступає виразно в усіх мовах. На користь суспільної важливості цього кроку свідчить мотиваційна різноманітність вербалізації цього позамовного змісту, винятково фемінінного за своєю суттю¹. Класичний варіант сватання у центрі обрядодії ставив дівчину: від її відповіді залежало, чи матиме шлюбубання продовження, чи закінчиться, не розпочавшись.

У цій групі номінантів виразно переважає кваліфікативна образна номінація. Релятивна номінація представлена вкрай обмежено: тут домінують мотиви • відмовити (пол. *odmówić kogo*, букв. “відмовити кому”, *odprawić konkurenta*, букв. “відправити сватів (назад)”, *odmówić ślubu*, букв. “відмовити вийти заміж”, *odpalić konkurenta*, букв. “дати різку відмову”, чес. *odmítnout ženicha*, букв. “відмовити у сватанні”, укр. *дати відмову*) та • відправити сватів назад (пол. *odprawić konkurenta*, букв. “відправити сватів”).

Кваліфікативні номінанти у своїй формі фіксують як жестові, так і предметні знаки відмови. До виразів, що спираються на **жестову символіку відмови**, віднесемо такі, де мотиваційно фігурують дії • не подати (не прийняти) руки (пол. *odmówić swej ręki*, букв. “не подати руки”, *odmówić (odstręcić) czują rękę*, букв. “не прийняти чийсь руку”), • відштовхнути (англ. *to give the push*, букв. “дати комусь штовхана”), • виштовхати (чес. *pohodit někoho*, букв. “відкинути когось”, *dát výhost (alifer)*, букв. “витурити когось (сказати “я пас”)), • ударити (чес. *uhodit pytlem*, букв. “вдарити мішком”, *dát někomu kopačku*, букв. “дати комусь копняка”, *dostat košem (pytlem zast.)*, букв. “дістати кошиком (мішком)”, укр. *дати коліном*), • вказати комусь на вихід (укр. *вказати*

---

¹ Сватання — це своєрідний з огляду на гендерні ролі обряд, адже, з одного боку, ініціатором обрядодії (як і більшості “кроків” у дошлюбних стосунках) був чоловік, однак останнє слово залишалося за жінкою. Часто, остерігаючись відмови, перед тим як заслати сватів, хлопець намагався “випадково” зустрітись на вулиці з дівчиною, яка йому сподобалася, і якось дізнатися про її наміри. Часом до дівчини засилали “розвідників”, які здобували інформацію про наміри дівчини та її батьків. Подекуди, аби зберегти сватання у таємниці, щоб уникнути глузування знайомих і сусідів у разі відмови, вирушали на подвір’я до обраниці пізньої частини доби [2: 75]. У минулому столітті в родинях поміщиків, не бажаючи прямо відмовити женихові, за обідом натяком подавали якусь страву із гарбуза або потайки клали його у карету залицяльника [11: 64].

ти на двері), • пригрозити комусь (*рогач* в українській народній культурі — предмет, яким виганяють небажаного гостя (ворога) (укр. *показати рогача*, пор. прислів'я: *Нагодують калачем, та і в спину деркачем*). До цієї групи належить і мотиватор • облизати (укр. *облизня спіймати, поїхати з облизнем, макогона облизати*); облизень в українській культурі — невдача: вираз *їсти облизня* стосувався спочатку лише собаки, якому показували ласий шматок, але не давали; пізніше це перенесено на людину на означення “нічого не одержати” [6: 405].

У номінантах, мотиваційну базу яких становлять **символічні предмети відмови** та їх акціональні характеристики, спостерігаємо як симетричні в усіх, так і в кількох мовах об'єкти — знаки відмови. Формування таких номінантів відбувалося довкола смислового центру, яким постає обрядовий предмет, наділений відповідною сакральною символікою.

Першим з них є мотиватор • кошик (мішок). Його вважають результатом очевидного впливу німецької мови (нім. *einen Korb bekommen (ein Korb geben)*, букв. “отримати кошика”). Походження цього виразу пов'язують із старонімецьким звичаєм. Юна німкеня спускала з вікна кошик, у який сідав претендент на руку, щоб на випадок згоди бути піднятим угору. У випадку незгоди (нелюбові) дівчина його подавала з ледь прикріпленим дном, і тоді претендент на руку звичайно провалювався [12: 132; 13: 151–159]. Відтак зрозумілою стає мотиваційна база чеського виразу на позначення хлопця, якому відмовили, — *propadnout skrz koš*, букв. “провалитися крізь кошик”. У XVII — XVIII столітті традиція дещо змінилася — кошика без дна дівчина просто відсилала додому женихові (звідси й чес. *sklízet koše (košíky, košičky)*, букв. “збирати (колекціонувати) кошики”, якщо женихові кілька разів відмовляли (чес. *sklízet*, букв. “збирати (врожай”)”¹). *Давати кошика (мішка)* — звичай, відомий не лише в англійській (*to give somebody the basket*, букв. “дати комусь кошика”, *to give the sack*, букв. “дати кому мішок” — цілком імовірно, що таку саму функцію виконував і мішок з непевним дном), польській (*dać kosza*, букв. “дати кошика”), українській (*дати відкоша* — український вираз очевидно пов'язаний із “кошиковою” формою відмови у сватанні, і найімовірніше прийшов в українську з німецької через посередництво західнослов'янських мов, про що, на думку Л. І. Даниленко, свідчить не лише чес. *dát někomu košem*, але й словац. *dát niekomu košom* і пол. *dostać odkosza* [11:

¹ “Кошикова” відмова є актуальною у чеській мові з огляду на тісні чесько-німецькі контакти.

66]) мовах. Ю. А. Гвоздарьов твердить, що “кошикова відмова” була відома і в угорській мові [14: 32].

Іншими символічними предметами-знаками відмови є у польській мові • гороховий вінок (*dać grochowy wieniec (wianuszek)*, букв. “дати кому гороховий вінок” ↔ *dostać (dostawać) grochowy wieniec (wianuszek)*, букв. “отримати гороховий вінок”), де він, як бачимо, символізує не лише втрачену невинність [15: 124], але й відмову у сватанні, точніше, відмову вийти заміж за нелюба. Такий вираз має місце і в білоруській мові (*гароховы вянок даць*), і у чеській мові — як алегоричний символ невдачі в шлюбних справах (*čeká na nevěstu s bohatým hrachem* “про хлопця, який чекає на казкову принцесу”) [11: 66]. У чехів символом відмови була й • квітка (вираз *odejít s kvítkem* означав “повернутися ні з чим”, натомість у болгар, якщо дівчина виявляла прихильність, на знак згоди вона віддавала сватові квітку, або навіть вінок [16: 4–10; 17: 363–366]. • Чорна юшка (пол. *dostać czarnej polewki*, букв. “отримати чорної юшки”) у польській етнокультурі — юшка, яка готується з крові тварин; якщо нею частують хлопця під час сватання — це означає відмову в одруженні [18: 278].

В англійській мові з-поміж предметних знаків відмови були ворота (англ. *to give the gate*, букв. “дати комусь ворота”, пор. рос. *от ворот поворот*) — символ, що, однак, перебуває на межі предметних і жестових (у такий спосіб вказати комусь на двері) знаків відмови у сватанні. У формі інших виразів зустрічаємо й лакунарний у досліджуваних мовах знак відмови — жіночу рукавичку (*to give the mitten*, букв. “дати кому жіночу рукавичку”, *to get the mitten*, букв. “отримати жіночу рукавичку”).

“Гарбузяний” мотив відмови у сватанні зустрічаємо у формах польських та українських номінантів (пол. *odprawić z harbuzem*, букв. “відправити з гарбузом”, *dostać (zjeść) arbuza*, букв. “дістати (з’їсти) гарбуза”, укр. *дати (піднести, винести) (печеного) гарбуза (кабака), гарбузами нагодувати, дістати (скуштувати, схопити, потягнути) (печеного) гарбуза, облупити гарбуза*), однак у польській мові гарбуз як відмова у сватанні є, за Ю. Кржижановським, очевидним українським запозиченням [19: 37–39]. В українській культурі, не бажаючи виходити заміж за парубка, дівчина могла не давати “словесно” незгоди на шлюб — її символом було повернення старостам хліба або піднесення молодому гарбуза (часом макогона чи чарки)¹. Таку сим-

¹ Як свідчить О. Орел, макогона виносила дівчина в гуцулів на Галичині, на Поліссі символом відмови була подана сватам чарка [20: 136]

воліку відмови, на думку дослідників, мотивували природні властивості гарбуза: в народі здавна відома заспокійлива дія на людський організм страв з цієї поширеної в українців городньої рослини, у тому числі й стримування статевого потягу. Очевидно, юнак, якому судився гарбуз, мусив якось пригоститися ним, унаслідок чого інтерес до дівчини пропадав¹.

В. Д. і Д. В. Ужченки та І. В. Мілева зауважують, що в українському ареалі поряд з домінантними “гарбузовими” уживаються й інші символи відмови: • кабак — імовірно як “родич гарбузовий” (*кабака піднести*), • бринза (бойк. *бриндзу прикритити*), • ківш (черніг. *потягнути ковша*). У східнослов'янських і степових говірках ними спостережені такі символи, як • сіль (*наїстися солі*), • печений рак (*піднести печеного рака*), • ханька (народна назва гарбуза) (*дати (принести) ханьку*), • горобець (*спіймати горобця*). Особливо часто відмову при сватанні в говірках символізує • чайник (*заторохтіти чайником, повісити чайника, чайник дзвенить*) [10: 296; 22: 328; 23: 81–82]. І. В. Мілева дійшла висновку, що чайник як символ відмови (матеріальний і вербальний) прийшов в українську культуру з донських говірок, оскільки там він особливо поширений [24: 134]. Окрім того, у працях засвідчені й інші вирази: *прив'язати віника, причепити деркача, прив'язати мітлу, прядиво вкрутити, наїстися вареників, яшник покотити* [24; 25].

У загальному вигляді можна говорити про такі мотиви — вияви нелюбові й зневаги: • дати (з'їсти) щось несмачне (*чорну юшку, гарбуз, ханьку, бринзу, кабак, яшник (ячник), сіль, вареники*); • отримати (піймати) щось несуттєве або й нічого (*горобця, облизня*), • отримати візуальний знак відмови, за яким здалеку видно, що залицяльничкові відмовлено у сватанні (*отримати кошик, квітку, ворота, одягнути горохового вінка, причепити деркача, прив'язати віника, мітлу, понести ківша, покотити яшник*). На нашу думку, до цієї групи мотивів тяжіє і *дати печеного рака* (пор. *раки пекти* “червоніти від сорому, ніяковіти”). Задіяні тут і звукові ефекти, за якими інші ідентифікують невдачу нареченого — *заторохтіти чайником, чайник дзвенить*.

¹ За В. М. Войтовичем, це було не образливо, а тактовно й мудро [21: 431]. З такою думкою важко погодитися, адже глузувати з того, кому відмовили у сватанні, — традиційна розвага, і не лише в Україні. Принаймні, і наприкінці ХХ століття така “розвага” засвідчена в українській пресі: “Сватам дали гарбуза. 48-кілограмового! Регочуть, ніяк не вгамуються Пижівка і довколишні села Новоушицького району Хмельницької області. Посміховиськом став 39-річний Валентин Л., який відправив сватів до однієї з найвродливіших дівчат села, а та вручила їм гарбуза” [26: 12].

Не можна оминати в такому аналізі й чеський номінант *pustit někoho k vodě*, букв. “послати когось до води”. Семантика відсилання до води тут очевидно корелює і з відмежуванням, з розривом контакту між представниками “свого” та “чужого” локусів, адже у процесі відправи сватання два роди необхідної угоди не доходять.

Загалом же ономасіологічний мотив відмови у сватанні (як із мотиватором *дати*, так і *отримати*) можна сформулювати як мотив відмежування “іншого” (небажаного нареченого) від дівчини та її роду. Такий бар’єр зорієнтований не на встановлення прямого контакту між представниками “свого” і “чужого” родів [27: 114, 138–139] (на такий контакт спрямований обмін — хлібом, рушниками), а на розрив шлюбного контакту.

Мотиваційні домінанти свідчать, що в мовах інтерлінгвальними мотивами виявилися “відштовхнути” та “дати відкоша (кошика)”. Ареальним слов’янським є мотив “відмовити” і попри те, що в цій системі вербальні знаки відмови суттєво поступаються невербальним. У чеській мові виразно переважають мотиви “відштовхнути”, в українській — “почастувати чимось несмачним”.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі структури, семантики і символіки родинних номінацій, пов’язаних з життєвим циклом людини (народження, смерть), і пов’язаними з ними релігійно-культурними і духовними константами.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Мілева І. В. Лексичні і фразеологічні особливості давнього й сучасного весілля / І. В. Мілева // Лінгвістика : Зб. наук. праць. — Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”, 2008. — № 2 (14). — С. 96–103.
2. Васильченко В. М. Відображення українськими фраземами шлюбнообрядової архетипної опозиції “згода/відмова” / В. М. Васильченко // Лінгвістика : Зб. наук. праць. — Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”, 2008. — № 2 (14). — С. 73–82.
3. Толстой Н. И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н. И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Язык и этнос. — Л. : Наука, 1983. — С. 189–196.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2007. — 267 с.
5. Плетнева О. Л. Фразеологія на позначення хлібного зерна, весільних обрядових хлібів та пов’язаних з ними реалій у говірках центральної та східної Слобожанщини / О. Л. Плетнева // Лінгвістика : Зб. наук. праць. — Луганськ : “Альма-матер”, 2007. — № 2 (12). — С. 44–54.
6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. / [авт. — уклад. В. В. Жайворонок]. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.

7. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Українська мова” / І. В. Магрицька. — Запоріжжя, 2000. — 17 с.
8. Царьова І. В. Етнографічна підоснова весільних фразеологізмів (рушник у весільній обрядовості українців) / І. В. Царьова // Лінгвістика : Зб. наук. праць. — Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”, 2008. — № 3 (15). — С. 63–70.
9. Лупій Т. Семантика рушників у весільній, поховальній та поминальній обрядовості (за матеріалами Західного Полісся) / Т. Лупій // Берегиня. — 2000. — № 3. — С. 5–16.
10. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. — Луганськ : Альма-матер, 2003. — 362 с.
11. Даниленко Л. І. Національно-культурна специфіка чеської фразеології / Л. І. Даниленко. — Коломия : МББФ “Берег”, 2000. — 178 с.
12. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. — Харків : Основа, 1990. — 167 с.
13. Serátka M. O. Niektorých slovenských a pol'ských frazeologických jednotkách z porovnacieho hľadiska / M. Serátka // Slovenská reč. — 1975. — R. 3. — S. 151–159.
14. Гвоздарев Ю. А. Рассказы о русской фразеологии / Ю. А. Гвоздарев. — М. : Просвещение, 1988. — 192 с.
15. Шевченко Н. О. Концепт “горох” у фразеології, його етнокультурна інтерпретація / Н. О. Шевченко // Лінгвістика : Зб. наук. праць. — Луганськ : “Альма-матер”, 2006. — № 4 (10). — С. 123–131.
16. Fait Em. Srovnávací studie o svatebních obyčejích, zvláště o svatbě v Makedonii / Em Fait // Český lid, 1900. — R. IX. — N.1. — S. 4–10;
17. Fait Em. Srovnávací studie o svatebních obyčejích, zvláště o svatbě v Makedonii / Em Fait // Český lid, 1901. — R. X. — S. 363–366.
18. Holly K. Słownik wyrazów zapomnianych czyli słownictwo naszych lektur / K. Holly, A. Żołątk. — Warszawa : PWN, 2001. — 336 s.
19. Krzyżanowski J. Mądrej głowie dość dwie słowie : W 2 t. / Julian Krzyżanowski. — 1994. — T. 1. — 452 s.
20. Орел Л. Г. Україна в обрядах на межі тисячоліть / Л. Г. Орел. — К. : Вершинські, 2001. — 280 с.
21. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. — К. : Либідь, 2002. — 664 с.
22. Ужченко В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. — Луганськ : “Альма-матер”, 2005. — 352 с.
23. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К. : Знання, 2007. — 494 с.
24. Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Мілева Ірина Володимирівна. — Луганськ, 2005. — 230 с.
25. Ужченко В. Д. Весільні фразеологізми / В. Д. Ужченко // Українська мова і література в школі. — 1991. — № 5. — С. 86–88.
26. День, 17 січня 1997 р. — с. 12.
27. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі : монографія / О. В. Тищенко. — К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. — 236 с.

ИНВЕКТИВИ В РОМАНІ “БЕРЕСТЕЧКО” Л. КОСТЕНКО

Статья посвящена описанию инвективных средств языка для репрезентации элементов психологического сюжета романа “Берестечко” Л. Костенко.

Ключевые слова: инвектива, жанр, метафора, сарказм.

The article is devoted to the description of the invective means of the language for representation of psychological plot elements of the novel “Berestechko” by L. Kostenko.

Key words: invectiva, genre, metaphor, sarcasm.

У науковій літературі під інвективною розуміють образливе слово, лайку, словесний випад. Інвективна лексика (грубі, вульгарні слова) і фраземіка (грубі, вульгарні вислови) потрібні мовцям у стані афекту (лат. *affectus* — настрій, хвилювання, пристрасть), тобто короткочасного сильного переживання: гніву, люті, відчаю, раптової бурхливої радості тощо, коли в критичних умовах людина неспроможна знайти вихід із ситуації [1].

Інквективи — це слова і вирази, які мають у своїй семантиці, експресивному забарвленні й оцінному компоненті змісту інтенцію мовця принизити, образити, обезчестити, осоромити адресата мовлення чи третю особу, що зазвичай супроводжується наміром зробити це в найрізкішій і найцинічнішій формі [2].

Інквективу прийнято розглядати не лише як лайливе слово, а також як жанр. За спостереженнями дослідників, інквектива 1840–1860 рр., яка була периферійним жанром у російській літературі того часу, активно взаємодіяла з іншими жанрами, позажанровими поезіями, баладою, посланням, епіграмою, віршовим фейлетоном, елегією. В усіх випадках інквективні фрагменти, котрі мають гнівливий пафос і обов’язковий адресат висміювання, створюють особливу енергетику твору, поєдну-

ють його частини, визначають ідейну спрямованість усього тексту [3]. В такому аспекті С. Формановою досліджено жанрово-стильові особливості інвективи в однойменній статті [4], зокрема описано історію становлення та структуру жанру, визначено його ознаки, схарактеризовано як мовленнєвий тип. Предметом наукових інтересів дослідниці є також гендерний аспект української інвективи [5].

Мета нашої статті дослідити хоча б фрагментарно особливості інвективи в романі Л.Костенко “Берестечко”, який, за словами В.Панченка, є “монологом Богдана Хмельницького, котрий на наших очах переживає трагедію поразки, і відповідно тема *подолання поразки* у романі є ключовою” [6: 210], що засвідчено у контексті “Я гетьман Богдан Хмельницький, розбитий під Берестечком, сиджу у старій фортеці і долю свою кляню!” [6:34].

Інвектива — літературна форма слів і виразів, яка досягається різними засобами, зокрема тропейчними. Наприклад, початок роману — це звертання Б. Хмельницького до українського народу, волю якого забрано, для цього вжито метафоричну назву *віл*, чим і досягається інвектива, котра посилюється самоіронією гетьмана далі за контекстом: “*Народе вільний, аж тепер ти — віл. Моя поразка зветься Берестечком. На Київ наступає Радзивілл. Я вже не я. Мене вже улелекали... Хіба я гетьман? Всипище глупот, Так дався оморочити оманам!*” [7:10]; ... “*Хто допоможе, дурню макоцвітний, — московський цар чи трансільванський князь?! Ногайські Орди? Вуса карайма? Султан Махмет? Кордони з кияхів? Лежить твоя зглузована **Вкраїна**, схрестивши руки всіх своїх шляхів... **Моя вина. Мій гріх** перед людьми. Усе ж було за нас. Чому ж програли ми?*” [7:11–12]. У цих прикладах, крім інвективних метафор *народ — віл, гетьман — всипище глупот, зглузована Вкраїна*, поетеса використовує з іронією синекдоху *вуса карайма* як свідчення того, що переможеному нізвідки й ні від кого чекати допомоги, інвективний виклад посилено також епітетом *дурню макоцвітний* — так себе картає гетьман через поразку. У цих наскрізно образних контекстах завдяки інвективам поетесі якнайточніше вдається передати “болісне моральне самокатування гетьмана” [7: 211].

Адже весь сюжет роману — це спогади і рефлексії Б. Хмельницького. “Їх вільний плін, зазначає В. Панченко, зумовлює таку ж вільну композицію твору, в якій переплелися події давні й наявні, приватні й загальноукраїнські. Богдан — гетьман у тих своїх рефлексіях невіддільний від Богдана — людини з усіма його драмами, слабкостями, помилками, а водночас і могуттю, здатністю повста-

ти мало що не з руїн духу. Зовнішня статика роману... не перешкоджає високій психологічній напрузі твору... Від депресій до воскресіння — такою є амплітуда душевних станів Богдана в романі Ліни Костенко” [7: 211].

Через увесь текст роману проходить інвектива з семою “гріх” саме в автодіалогах Б. Хмельницького, адже це мовленнєва форма, де мовець виступає як суб’єкт дейксису, сповідаючись перед собою, він не буде говорити сам собі неправду. Такий різновид суб’єктивної організації простежується в нижчеподаних контекстах. Порівняймо: “Я буду вік себе **картати**, що заматався сам не свій” [7:16]; “Змиритись треба. Все у Божій волі. Чого ропщу, примножую **гріхи**?” [7:45]; “Я так як чую з днів пізніших **оте презирливе**: ага, це ж він підписувавсь — підніжок, чиєсь милості слуга!...” [7:47]; “До всіх **провин** ще й **відчай** долучить. Як той казав, поразка — це наука. Ніяка перемога так не вчить. Гей, писарю, неси мою печатку!... Життя пропало. Почнемо спочатку” [7:173].

Опис душевних переживань Б. Хмельницького посилено завдяки індивідуально-авторським інвективним метафорам, порівняймо: “А часом сплю надворі на кошмі, — під небом **сни за горло так не душать**” [7:43]; “А я тремтячими руками в оцій фортеці день по дню тіла, погризені вовками, **в бездонну душу хороню...**” [7:39]; “Дивлюся в поле з обмішланих вєж. **Моя душа як випита карафа. Здається, я вже кам’янію теж**” [7:45].

Для створення емоційно напруженого діалогу Б. Хмельницького Л. Костенко влучно використовує також і лайливу лексику: “Та я не те що там **підніжком** — я **чортом, дідьком** підпишусь! З ляхами вип’ю море кави. Зміню біле на рябе. Ну, хитрував, лестив, лукавив... Чого добивсь? Лиш уплямив себе!” [7:47].

Поетеса органічно вплітає в мовну тканину “Берестечка” інвективну лексику для іронічного, а інколи й саркастичного опису портретів інших історичних осіб, які згадуються у творі. Порівнюючи їх з тваринами чи птахами з метою посилення огиди, сарказму, вона так змальовує, наприклад, хана: “І хан як **виліплений з воску, в кольчугу вбраний і в шишак, куриє кальян, чи спав потрошку, чи стежив битву мов **коршак...****” [7:16].

У деяких контекстах зооморфні інвективи посилено ще й знижувальною розмовною лексикою, як—от у звертанні до хана: “Чого ж ти возиш їх з собою, **гаремник, цап гірський, бабій!**” [7: 25]; “Побійся Бога чи Аллаха, чи ти кумису перепив, що в свій гарем, **як вовкулака**, ще й це дівчатко прихопив” [7:28].

Поляків у “Берестечку” названо зоонімами, антропонімами з негативними конотаціями: *“шовкова тля, індики гонорові, землі моєї західний Батий! — чи, може, в битві, на бенкетах крові тобі згодиться кубок золотий?!”* [7:85].

Перед читачами постають словесні портрети польської знаті, зображені за допомогою різних інвективних засобів: частотних знижувальних порівнянь, інвективних фразем, метафор семантичних типів “живому” — “живе”, “живому” — “неживе”, гри слів, наприклад, *“Найбільше насміхався Вишневецький, моїм нещастям втішена пиха. Той розум не шляхетний, а шляхетський, усе привчений бачити зверха”* [7:86]. У цьому контексті характер князя Вишневецького передано шляхом поєднання метафори *втішена пиха* і каламбуру *не шляхетний, а шляхетський*, так, на наш погляд, поетесі вдалося надати контексту саркастичного забарвлення. Крім цих засобів, до інвективних відносять також розмовну лексику, яка дуже органічно введена в опис Конецьпольського як-от: *“Пан Конецьпольський зроду недоріка, а вже такий заникуватий став, що поки слухать того чоловіка, то вже би грубу книгу прочитав”* [7:87]. Інвективність слів *недоріка, заникуватий* посилюється у контексті вказівкою на повільну вдачу цієї людини, що сприймається читачем ще більш колоритно у подальшому контексті з протиставленням та граматичною метафорою, суть якої — у цілеспрямованому вживанні середнього роду замість чоловічого, а також синекдохи зі знижувальним просторіччям *гемба* замість літературного *губа* у такому контексті: *“Зате вродливий. Там **таке** субтельне. Там наче хто в амброзії умив. Шляхетна гемба. Це не те що в мене — немов од скелі брилу одломив”* [7:87].

Для саркастичного зображення князя Єремії у поданому нижче контексті Л. Костенко використовує епітети та порівняння з негативною семантикою, вживає й розгорнуті метафоричні структури, а також контраст, що будується на антонімії *лиця не пригадає — очей не забува*: *“Князь Єремія той не дуже. Той не привабливий з лица. Воно у нього зле, байдуже, — щось од вчорашнього млинця. Бліде, холодне, невиразне. Не пригадаєш, скільки б раз не дививсь на нього. Але очі — як буре небо в сірім клоччі. А то прокотить по лицу як блиск остиглого свинцю. В зіницях зашморги гойдає химерно вигнута брова. Лиця ніхто не пригадає. Очей ніхто не забува”* [7:87].

Ці засоби інвективи поетеса використовує і для опису інших історичних постатей, порівняймо: *“Був ще посол заморський, масний як лемищаник. Чарнецький, чорно в роті, а вже в душі стократ. І Страус дов-*

гоногий. І Хубальд висічаний. Пшенюрський — трохи жевжик і трохи патріот. Потоцький бадьорився, подригував литками. Старезний вже, подібний до сивої сови, — так наче йому розум хтось білими нитками рідесенько і швидко пришив до голови. А що вже Лянцкоронський, то там таке барило, там на такому пиві настояна пиха!” [7:88].

Ще більш грубі інвективи вжито у контекстах, де описано зрадників.

Для їх характеристики використано ключові лексеми *ненавидіти*, *кодло*, *біль*, *оббрехати*, *гади*, *гадючий*, *змій*, фраземи зі значенням фамільярності, болю, як-от: *ятрється болем*, *вухом не ведуть* тощо. Наприклад, все це фіксуємо в такому уривку з “Берестечка”: “**Ненавиджу перевертнів**. Це кодло, мабуть, не менш, ніж вороги нашкодило. Колись йшли під інші корогви, то ще душа хоч ятрилася болем. Жолкевський, гетьман, той, що із Жовкви, йще молився й плакав перед боєм. А ці уже і вухом не ведуть. Мед-пиво п’ють і по-чужинськи чешуть. А ці уже і матір продадуть, і Україну по світах оббрешуть. На всіх шляхах линовища гадючі. Повзли до влади, терлись при дворі. Відтак з Ревух ролиси Ржевуські і добрі хлопці йшли у Киселі” [7:96–97].

У “Берестечку”, за нашими спостереженнями, інвективну лексику переважно поетесою використано:

— як засіб глузування, приниження адресата, наприклад: “**Сусід північний хижий і великий. Дрімучий злидень, любить не своє**. Колись у греків Янус був дволикий. А в цих орел двоглавий. Заклює” [7:132];

— як засіб підбадьорювання: “**Не допускай такої мислі, Що Бог покаже нам неласку**. Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку” [7:182];

— як засіб самоприниження (Хмельницький про себе): “**Оце вже й все**. Отут я і причалю. Принижена душа не піднімає віч. Допалюю життя. Останній хмиз печалі потріскує, горить в мою високу ніч” [7:129]; “**Яка самотність з темрявою злився**. Мене нема. Я згарище. Я дим” [7:129]);

— як засіб самопідбадьорення: “**Козацька жінка з гордими очима вона, мов крила в мене за плечима! Вона для мене у ці дні — як моє серце у мені!**” [7:181] або “**Нема нам щастя — мусить бути чудо**. Ще ми станем зі своїх руйн. Мене не можуть люди не почути —душа в мені розгойдана як дзвін!” [7:174];

— як символ співчуття приниженим, пригнобленим, наприклад: “**Обпалить часом думка крижана — ось люди йдуть, а скрізь одна руйна**. І поки я їх визволю з ярма, то чи не мертва буде Україна?” [7:28];

“Яка душа це видержить, не знаю. Вони ячать, благають: захистіть! Простіть мене. Від Ворскли до Дунаю. По саме море, по Стамбул простіть!” [7: 27].

Вищеподані коментарі зроблено до найважливіших, на наш погляд, інвектив соціального характеру, однак не можна оминати їх проєкцію на інтимний план тексту. У романі “Берестечко” Л.Костенко зображає переживання, гнів і відразу ж прощення Б.Хмельницьким зрадливої Гелени за допомогою різних інвективних засобів, використаних для показу жінки, яка *честь жіночу проциндрила, вона — ота перелюбниця, лайдачка, синів ненависна мачуха, ота гадюка, змія зелена і разом з тим заморока, не святенниця, недоторка, не якась там хльорка*. У контексті, представленому нижче, поетеса, використовуючи інвективи *слід змії, гріх отрутою надпитий* разом з лексемами *біль, поразка, понижений, вбитий, мучився* дає пояснення причини поразки гетьмана під Берестечком, як-от: “Я догасав. Я догасив цей **біль**, цю пристрасть, як жаринку. Одне, що в Бога я просив — щоб дав мені забути цю жінку. Вона була як **слід змії**. Як **гріх з отрутою надпитий**. Я не ненавидів її. Я був **понижений і вбитий**. Я пив. Я мучився. Не спав. Боявся **посміху, як пастки**. **Ось я такий і воював**. **В мені було зерно поразки**” [7:75].

Як свідчать наведені приклади, інвективи, характерні для афективного мовлення, в котрому фігурують експресивно забарвлені лексеми та фрази, дружні чи грубі, фамільярні чи гнівливі інтенції мовця. За словами В. Панченка, у Л. Костенко: *душа її Хмельницького нагадує кратер вулкана, де все кипить, де “колір” почуттів — надзвичайно виразний у своїх переливах. Від трагічних конотацій — до тихої лірики, від лайки — до схлипу, від гніву — до елегії, від сарказму — до майже дитячого зачудування, — усе це ріка Богданового внутрішнього мовлення [6:216].*

Подальші наші дослідження вбачаємо у цілісному лігвістичному коментуванні роману Л. Костенко “Берестечко”.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Махній М. Етноеволюція: Науково-пізнавальні нариси / М. Махній М. — К., 2009. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : makhniy.blogspot.com
2. Терминологический словарь [Електронний ресурс] — Режим доступу до словника: http://student.siberia-expert.com/board/terminologicheskij_slovar/ij/invektivnaja_leksika
3. Бралина Г. М. Особенности композиции жанра русской инвективы середины XIX века / Г. М. Бралина // Вестник Оренбургского государственного университета. — 2007. — № 11. — С. 44–48.

4. Форманова С. В. Жанрово-стильові особливості інвективи / С. В. Форманова // [http: www. google. ru/ searchhl ru newwindow](http://www.google.ru/searchhl=ru/newwindow)
5. Форманова С. В. Гендерний аспект української інвективи / С. В. Форманова // UCRAINICA IV SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA PROBLÉMY JAZYKA, LITERATURY A KULTURY. — Olomouc . — 2010. — С. 314–347.
6. Панченко В. Богдан Хмельницький. Катарсис / В. Є. Панченко // у кн. Костенко Л. Берестечко. — К.: Либідь, 2010. — С. 207–217.
7. Костенко Л. Берестечко / Л. В. Костенко — К.: Либідь, 2010. — С. 10–184.

МОВЛЕННЄВІ ПРИЙОМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ РОЛІ “АНТИГЕРОЙ” (на матеріалі україномовних та англomовних текстів мовленнєвого жанру “відкритий лист”)

В статье рассматриваются речевые приемы реализации коммуникативной роли формального адресата речевого жанра “открытое письмо” “Антигерой”. Раскрываются механизмы формирования стереотипного образа врага на материале украиноязычных и англоязычных текстов открытых писем.

Ключевые слова: публицистический дискурс, речевой жанр “открытое письмо”, коммуникативная роль, стереотипный образ врага.

The article is devoted to the analysis of the most effective means of realization of formal addressee’s communicative role “Antihero” on the material of Ukrainian and English texts of the “open letter” speech genre. The ways of forming stereotypical image “enemy” are established.

Key words: media discourse, speech genre “open letter”, communicative role, stereotypical image “enemy”.

Кінець ХХ — початок ХХІ століття характеризується стрімким зростанням масової комунікації та нових інформаційних технологій. Перетворення мас-медіа на одну з ключових сфер сучасного вивчення мовленнєвого спілкування як у відношенні кількісних показників, так і в плані якісного впливу на мовні процеси, сприяло концентрації академічного інтересу на проблемах функціонування мови у сфері масової комунікації. Зокрема однією з актуальних проблем сучасних медіа-досліджень є аналіз конфліктогенної природи текстів ЗМІ (О. Н. Бикова, О. Ю. Булигіна, Т. І. Стексова, Т. Г. Добросклонська, М. Р. Желтухіна, О. С. Іссерс, Н. І. Клушина та ін.). На сучасному етапі досліджень не викликає сумнівів той факт, що публіцистична картина світу характеризується біполярністю. Базовою негативно за-

рядженою антиномією публіцистичного дискурсу є опозиція “свої/чужі”, яка свідомо конструюється за ідеологічно заданими схемами і “вписується” у свідомість масового адресата. Завдяки їй формується аксіологічна модель суспільства, яка закріплює у масовій свідомості політичні, ідеологічні, моральні та інші універсальні та етноспецифічні цінності. Оцінність, персуазивність, імперативність — найважливіші інтенціональні категорії публіцистичного дискурсу, що визначають специфіку самого дискурсу, а також впливають на характер мовленнєвих жанрів, які функціонують у ньому.

Загальновідомо, що прагматика мовленнєвого жанру (а відповідно — його структура й семантика) обумовлені характером взаємостосунків учасників комунікації. Цей факт дозволяє ученим розподіляти мовленнєві жанри на умовній шкалі ефективності мовленнєвого спілкування за різноманітними комунікативними реєстрами: від унісону (зони гармонії) до дисонансу (зони переважання дисгармонії у спілкуванні і навіть повного його припинення).

У сучасній мовній ситуації усе більшу увагу дослідників привертає зона переважання дисгармонії у спілкуванні. Крайньою формою прояву негативної ілюзії є ситуація мовленнєвого конфлікту, що базується на механізмах різноспрямованої інтеракції: кожен із комунікантів свідомо діє на шкоду протилежній стороні, експлікуючи свої дії відповідними вербальними засобами. Конфлікт передбачає зіткнення сторін, протистояння партнерів у процесі спілкування внаслідок неспівпадіння інтересів, думок, комунікативних намірів. За такого варіанту взаємодії відбувається одностороннє або взаємне непідтвердження рольових очікувань, розходження партнерів у розумінні й оцінці ситуації та виникнення антипатії один до одного.

Об’єктом нашої уваги є мовленнєвий жанр “відкритий лист”, який характеризується складним типом взаємостосунків автора та формального адресата. Як показав аналіз текстів мовленнєвого жанру “відкритий лист”, автор може виказувати як кон’юнктивні (об’єднуючі, спрямовані на зближення, співробітництво), так і диз’юнктивні почуття (що роз’єднують людей, свідчать про те, що інша сторона сприймається як неприйнятна) залежно від обговорюваної проблеми і характеру адресата. Універсальна опозиція “свій — чужий” впливає на розподіл почуттів та оцінок автора відкритого листа щодо адресата і розміщує їх на шкалі: “свій” — хороший, викликає позитивні почуття, що реалізуються у тексті як підтримка, схвалення, захоплення; “чужий” — поганий, провокує негативні почуття, що втілюються у

критиці, недовірі, протесті, контраргументах. Це протиставлення конструює, з одного боку, толерантні, емпатичні тексти, а з іншого — нетолерантні й агресивні. За допомогою регулярного негативного чи позитивного контексту у свідомості масового читача вибудовується відповідне ставлення до фактів, подій, людей.

Дослідження особливостей номінації адресата, лексичного та стилістичного відбору мовних засобів, імпліцитних знаків належності/неналежності до певної спільноти дозволили нам виділити базові рольові образи вербалізованого адресата мовленнєвого жанру “відкритий лист”: “Герой, здатний вирішити проблему” (союзник, друг) — “Антигерой” (той, кого критикують, опонент, ворог). Домінування рольового образу “Антигерой” у текстах відкритих листів засвідчило критичний, дискредитативний характер відкритого листа як одного з найбільш дієвих, апелятивних, оцінно-імперативних мовленнєвих жанрів публіцистичного дискурсу.

Метою даної статті є аналіз мовленнєвих засобів реалізації комунікативної ролі “Антигерой” у текстах відкритих листів українською та англійською мовами.

Створюючи відкритий лист, адресант орієнтується на певну модель адресата, яка виявляється у комплексі стійких уявлень та когнітивних структур, що регулюють та координують текстову поведінку автора.

Базовою ознакою комунікативної ролі “Антигерой” є акцентування опозиції свій-чужий, сформованої на основі символів “Добро” і “Зло”, що відповідають моделі світу мовця. У мовному аспекті “своє” функціонує в семантичному оточенні одиниць з позитивною оцінкою, а “чуже”, і взагалі “інше”, оцінюється негативно:

Янукович — це незворотність маріонеткової диктатури, Ющенко — це незворотність демократії.

Янукович — це корумпована, криміналізована і шансонізована влада, Ющенко — це громадянські права і свободи.

Янукович — це совок і блатняк, Ющенко — це шанс для культурного різноголосся.

Янукович — це ізоляція від Європи і світу, Ющенко — це долання кордонів, це порозуміння [7].

Now let me compare your record of lies, distortions, race baiting, and associations to John McCain: War hero. Annapolis graduate with “Country first”. Operational leadership experience like all 43 previously elected presidents of the USA as a Navy officer for 22 years. 26 years in the Senate. Straight talk.

Maverick. 54 % of the time participated on bills with Democrats. Never asked for an earmark. The only blemish on his record is his part in the Keating 5 debacle about 25 years ago. Mr. Obama, at Harvard Law School, you learned that the end does not justify the means. You learned that perjury, false witness, dishonesty, distortion of truth are never tolerated. Yet, your dishonesty is overwhelming [8].

Затвердженню образу адресат-антигерой сприяє применшення його авторитету, значення шляхом несхвальної характеристики особи як посередньої, нерозумної людини:

Усвідомлюю, що ваш рівень інтелекту та морально-духовної деградації, як і всіх ваших подножків, не здатен збагнути сили цих аргументів, тому підсумую простіше. Постійне ваше і вашого охвістя зазіхання на визначальну ознаку нації — українську мову — свідчить лише про одне: ви агресивні, аморальні чужинці, помножені на засимільованих хохлів-плебейв, — ніколи не здолаєте незалежної української держави — бо вона вічна, ви ж — тимчасові, як ваша сумнівна перемога у депресивному регіоні; тимчасові, як ваші брудні статки, з якими навіть у пекло не входять; тимчасові, як безвольність і роздвоєність ющенків та популізм і брехня тимошенків [9].

Ще одним лінгвістичним засобом, що використовується для дискредитації адресата, є навішування ярликів. Ярлик, навіть якщо у його основі немає інвективи, — це завжди прояв мовленнєвої агресії, це дискредитація людини за допомогою спрощеної номінації, в основі якої лише одна окрема ознака: “неофашист-бандерівець”, “русофоб”, “вірний васал США”, “шістка при американському ковбої”, “американський сюзерен” “самодержець”, “сільський бухгалтер”, “насічник”, “любий друг” (про В. Ющенка); “вона”, “Юлька-золота ручка”, “коса”, “білосердечна” (Ю. Тимошенко); “малописьменний професор”, “донецький бандит”, “братва” (В. Янукович). В англomовному дискурсі: “rooky”, “a juvenile”, “a teenager”, “this Muslim guy”, “terrorist sympathizer”, “Comrade Obama”, “Bolshevik”, “abortionist” (Б. Обама).

Соціальні ролі президента, прем'єр-міністра, голови Верховної Ради тощо передбачають шанобливе ставлення до них, однак формування комунікативної ролі “Антигерой” сприяє зниженню уявлення про високий соціальний статус цих осіб, створює негативний образ останніх, який інколи засобами мовленнєвої агресії виформується у психологічний стереотип “ворога” в очах істинного адресата. Підставою для формування образу “ворога” і, відповідно, його ознакою може бути певний факт його деструктивної діяльнос-

ті, актуалізація не стільки його негативних рис, скільки тих небезпечних ситуацій, провина за які приписується цій особі. Для більш детальної характеристики стереотипу адресат-ворог скористаємось параметрами, виділеними Т. Євгенєвою [10: 15]. Комунікативними корелятами ролі є:

1) негативне очікування (усім діям ворога в минулому, теперішньому і майбутньому приписуються деструктивні наміри, тобто усе, що робить ворог, або є негативом, або має антигуманні мотиви):

Ваші дії на посту глави держави — аж ніяк не результат політичних помилок і прорахунків. Вся Ваша політична кар'єра, від першого до останнього її дня, свідчить про те, що Ви умисне і з маніакальною впертістю завдаєте шкоди Україні, обслуговуючи інтереси заокеанських патронів, які найняли Вас [11];

Perhaps, Mr. President, you have no interest in world peace, you're just solidifying your enchanting smile, and putting on a long face looking for murder, following the tracks of Bush's road of war? You can't always neglect your duties, pretend that this person is your enemy, or that person is your opponent, right? Also, saying one thing while you were in China, and doing another after you go back, isn't that too hypocritical? Being the head of a large state, why don't you live up to your promises, rather than going back on your own words? [12];

2) покладання провини на ворога (ворог сприймається як джерело усіх бід, що звалилися на групу; саме він є винним у наявних труднощах та проблемах):

До якого трагічного маразму доведено політичну та економічну ситуацію в Україні, пане Президенте! Тільки людина з унікальними здібностями здатна була свій захмарний рейтинг опустити до такого жалюгідного рівня. Україна знову втратила шанс випростатися на повен зріст. Завдяки Вам нас знову сприймають у світі, як націю-невдачу. Перед нашим носом зачинилися двері до Євросоюзу та НАТО. Ваші закордонні візити — це завжди привід для доносу на свій же уряд. Через безсистемність та імпульсивність Вашої політики, через бездіяльність Крим ще більше віддалився від України, ми назавше втратили велику частину нафто-газового шельфу у Чорному морі [13];

Stop applying sanctions against countries which cannot do the same against you. In Iraq your sanctions killed 500,000 children through depriving them of medicine and food. Others were born deformed [14];

3) ідентифікація зі злом (система цінностей ворога протиставляється системі цінностей адресанта):

Більшість народу України — за добросусідські, історично братні відносини з Росією, за Єдиний економічний простір з нею, Білоруссю і Казахстаном. Ви ж уперто тягнете Україну в ЄС... 72 % громадян України розмовляють російською. Ви ж проти референдуму про надання російській мові статусу офіційної. Росія — рідний сусід. Україна — не американський плацдарм проти неї. Так вважає більшість наших громадян [15];

Your bowing to the king of Saudi Arabia is an affront to all Americans. Our President does not bow down to anyone, let alone the king of Saudi Arabia. You don't show Great Britain, our best and one of our oldest allies, the respect they deserve yet you bow down to the king of Saudi Arabia. How dare you, sir! How dare you! [16];

4) мислення з нульовою сумою, тобто що добре для ворога, погано для нас, і навпаки:

Ви без докорів сумління розпродаете Україну транснаціональним корпораціям, а заради того, щоб зберегти свою президентську владу й гроші, які вона приносить, віддали американцям і наближеним до Вас олігархам десятки тисяч гектарів багаті на нафту й газ української землі. ... Заради наживи Ви організували в країні управлінський хаос [11];

The Iranians do not want foreign countries to intervene in their affairs. What they want is recognition that they matter and that the dictators that oppress them will not be recognized as a legitimate government. Instead you made it clear that you don't give a damn about the people and that you are prepared to give legitimacy to any thug, as long as he manages to come to power, even fraudulently and by killing the people [17];

5) стереотипізація та деіндивідуалізація (будь-хто, хто належить до ворожої групи, наш ворог):

А служити Ви звикли за комуністичного режиму, за Кучми, тепер за антиукраїнської, антинародної, антисоціальної влади Тимошенко. ... Тепер Ви самовіддано служите Її. Мені завжди хотілося називати її — Вона, але вважала, що це неетично. Тепер вже на плакатах — Вона — працює, отже висмоктує зі своїми рейдерами-паразитами українську кров, привласнює з Губським, Портновим, Турчиновим та іже з ними все, що ще було "нічче" [18];

Any people who vote for you after understanding that you are dishonest should be ashamed of themselves for making their personal political issues more important than character. ... Mr. Obama, you are dishonest. Anyone who votes for you is enabling dishonesty [8];

6) відмова проявити емпатію — у нас немає нічого спільного з ворогами, ніякі факти чи інформація не змінять нашого сприйняття:

Ніхто не забере у Вас реставровану пам'ять нації про голодоморний геноцид 32–33-го років, про Круті і Батури. Ніхто не применить Ваших заслуг в українській свободі слова. Ніхто не сумнівається у Вашій, хай більше етнографічній, ефектній, але не ефективній, а все ж українськості. ... Та не спишите ні на кого свої драматичні помилки. Ви гірко розчарували мільйони довірливого українського люду, остаточно вбивши в ньому віру в українську владу, а то і найгірше — доречність існування самої української держави. У 2004-му ці мільйони повелись на Вашу українськість, на Вашу театральну рішучість на Майдані, на замах на Ваше життя, на принагідні гасла, які ми вклали у Ваші уста. Сьогодні вже очевидно для абсолютної більшості українців: Ви не стали Українським Президентом [18];

I will work tirelessly to see that you do not get a chance to spend two terms destroying my beautiful country. Your style has camouflaged your dishonesty... but many of us see you for who you really are... and we will not stop exposing who you are every day, forever if it is necessary [8].

Як засвідчив аналіз текстів, загальна риторика листів, у яких адресат фігурує в ролі “Антигероя”, сповнена мовленнєвою агресією, апеляцією до жорстоких людських емоцій, ненависті, що реалізується шляхом протиставлення “ми — вони”, яке у текстах відкритого листа есплікується наступними мовними маркерами: негативно-забарвленою лексикою, ярликами, протиставленням, метафоричними описами проблеми.

Лінгвістичний аналіз україномовних та англійськомовних текстів відкритих листів виявив, що в їхній основі лежать фактично однакові моделі публіцистичної комунікації та організації мовного коду, що свідчить про спільність дискурсивних практик, тотожність мислення їхніх авторів та ще раз підтверджує критичний, дискредитативний, протестний характер відкритого листа як оцінно-імперативного мовленнєвого жанру публіцистичного дискурсу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Быкова О. Н. Опыт классификации приемов речевого манипулирования в текстах СМИ / О. Н. Быкова // Речевое общение: вестник Российской риторической ассоциации. — Красноярск, 2000. — Вып. 1 (19). — С. 42–53.
2. Булыгина Е. Ю. Проявление языковой агрессии в СМИ / Е. Ю. Булыгина, Т. И. Стеклова // Юрислингвистика-2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул : изд-во АГУ, 2000. — С. 169–178.
3. Добросклонская Т. Г. Медиа-лингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиа-речь / Т. Г. Добросклонская — М. : Флинта: Наука, 2008. — 264 с.

4. Желтухина М. Р. Тропологическая суггестивность масс-медиального дискурса: о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ / М. Р. Желтухина. — М. : Ин-т языкознания РАН; Волгоград : изд-во ВФ МУПК, 2003. — 232 с.
5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. — М. : КомКнига, 2006. — 288 с.
6. Клушина Н. И. Образ врага (о военной риторике в мирное время) / Н.И. Клушина // Русская речь. — 2006. — № 5. — С. 79–87.
7. Відкритий лист дванадцяти аполітичних літераторів про вибір і про вибори . — Режим доступу до листа: <http://dyskurs.narod.ru/novyny.htm>
8. Open letter to Barack Hussein Obama. — Режим доступу до листа: <http://www.freerepublic.com/focus/f-news/2114500/posts>
9. Відкритий лист Ірини Фаріон Президентіві України В. Януковичу. — Режим доступу до листа: <http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/013771/>
10. Евгеньева Т. В. Образ “врага” как фактор формирования национальной идентичности современной российской молодежи / Т. В. Евгеньева, Л. В. Селезнева // Полития. — 2007. — № 3. — С. 83–92.
11. Ющенко, пора у відставку! Відкритий лист Президенту України В. А. Ющенку. — Режим доступу до листа: http://www.komunist.com.ua/index_u.php?news_id=3700&searchterm=Ющенко,%20пора%20у%20відставку
12. Open letter to President Obama from Li Tusheng. — Режим доступу до листа: <http://www.chinahush.com/2010/02/24/an-open-letter-to-president-obama-from-li-shisheng/>
13. Відкритий лист Президентіві України Вікторіві Ющенку. — Режим доступу до листа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/03/18/3813029/>
14. Open letter to Barack Hussein Obama, President-elect of the United States of America. — Режим доступу до листа: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=11584>
15. Я обвинувачую вас, пане Ющенко. Відкритий лист до Президента України. — Режим доступу до листа: http://www.komunist.com.ua/index_u.php?news_id=404&searchterm=відкритий%20лист
16. Open letter to Barrack Hussein Obama by Ms Kathleen Lyday. — Режим доступу до листа: <http://yes-23.com/rep/letter-to-obama-by-ms-kathleen-lyday-a-4th-grade-teacher/>
17. Open letter to Barack Hussein Obama. — Режим доступу до листа: <http://www.faithfreedom.org/2009/06/20/my-open-letter-to-barack-hussein-obama>
18. Відкритий лист до В. Яворівського. — Режим доступу до листа: <http://maidan.org.ua/static/news/2009/1252165973.html>

КОНФЛІКТНИЙ МЕДИЧНИЙ ДИСКУРС У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИКА

Стаття посвячена аналізу речевого поведіння учасників медичного дискурсу в конфліктних ситуаціях об'єкції, а також розглядаються причини виникнення конфліктних ситуацій в професійній діяльності медика.

Ключевые слова: дискурс, конфлікт, медичний дискурс, конфліктне об'єкції.

The article is devoted to the analysis of speech behavior of medical discourse in conflict situations of communication, and discusses the causes of conflict in the professional activity of a medical.

Key words: discourse, conflict, medical discourse, conflicting communication.

Сучасні дослідження в галузі прагмалінгвістики відображають зростання інтересу вчених до мовленнєвої взаємодії комунікантів у ситуаціях, що характеризуються недотриманням максимум принципу комунікативного співробітництва, а саме у конфліктних ситуаціях спілкування. Проблема порушення принципу комунікативного співробітництва торкається навіть тих ситуацій спілкування, які орієнтуються на комунікативну згоду. Тим більше, це стосується конфліктних ситуацій, в яких цілком втрачено комунікативну мету досягнення консенсусу. У таких випадках мовленнєва поведінка комунікантів відзначається застосуванням особливого, конфліктного дискурсу, стратегія якого зорієнтована на конфронтацію. У принципі, кожен комунікативну модель можна описати з точки зору наявності чи відсутності в ній конфлікту — саме такий аспект цікавить науку конфліктологію, завданням якої є дослідити механізми виникнення комунікативних конфліктів, їхні причини і спосіб запобігання та ви-

рішення, і врешті — спробувати віднайти найефективніші засоби досягнення толерантності в міжособистісних і суспільних стосунках.

Якщо психологічні, соціологічні важелі регулювання конфліктів обговорювали досить плідно (А. Ішмуратов, К. Павлова, Дж. Скотт, В. Шейнов, R. Fisher, W. Uri, M. Godowski та ін.), то мовознавці зацікавилися проблемами конфліктної вербальної поведінки лише віднедавна. Зокрема, у їхньому полі зору перебували апарат стратегій і тактик суб'єктів у конфліктному дискурсі (Т. Артеменко, В. Рудякова, О. Фадеєва, Л. Шкатова), гендерні особливості мовленнєвої взаємодії у конфлікті (Н. Мартисюк, К. Піщікова), особливості прояву вербальної агресії (І. Бублик, В. Жельвіс, R. Aman). Меншу увагу приділено типам мовленнєвих жанрів, які функціонують у межах конфронтативного дискурсу і визначають його природу.

Отже, зусилля сучасних дослідників конфліктного спілкування спрямовані на створення лінгвістичної моделі конфліктної мовленнєвої взаємодії, що, в свою чергу, потребує системного аналізу конфліктного дискурсу та його різновидів.

Метою нашого дослідження є опис мовленнєвої поведінки учасників медичного дискурсу у конфліктних ситуаціях спілкування. Мета вирішила розв'язання таких завдань: 1) визначити основні понятійні характеристики конфліктного дискурсу; 2) здійснити аналіз причин виникнення конфліктних ситуацій у професійній діяльності медика.

У вітчизняних дослідженнях конфлікт в основному розглядається як “зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок та поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії” [1:174]. Як зазначають Н. В. Грішина (2000), П. Вацлавик (2000), В. П. Шейнов (1996), Я. А. Луп'ян (1991), в основі конфлікту лежить протистояння людей, які мають різні інтереси, думки, позиції, різну мету, що призводить до непорозуміння між сторонами. У конфліктній ситуації на поверхню виходять порушення норм взаємодії та співробітництва, зіткаються інтереси, ціннісні орієнтації, відбувається психологічна несумісність учасників конфлікту.

Обмін мовними діями учасників спілкування має свою назву в комунікативній лінгвістиці — комунікативний акт. Він має свою структуру і зміст. Мовний конфлікт у розвитку повністю відповідає поняттю комунікативного акту як двонаправленого процесу обміну мовними актами, що здійснюються комунікантами за принципом ілокутивного вимушення (Дж. Остін, Дж. Серль, П. Ф. Стронсон,

Р. О. Якобсон та ін.). Однак, оскільки конфліктний комунікативний акт є різновидом класичного комунікативного акту, отже, можна говорити про їхню ідентичність з точки зору структури, але і про відмінність — із змістовної сторони. Мовний акт в лінгвістиці визначають як мінімальну одиницю мовленнєвої діяльності, що виділяється і досліджується в теорії мовленнєвих актів — навчання, що є найважливішою складовою частиною лінгвістичної прагматики [2: 338–339]. Теорія мовленнєвих актів, основи якої були закладені Дж. Остіном в другій половині 1950-х років, виділяє три рівні, або аспекти аналізу мовного акту [3: 24]. Якщо говорити про конфліктний дискурс як про типовий різновид класичної комунікативної взаємодії, очевидним стане структурна ідентичність класичного комунікативного акту і конфліктної інтеракції. Вважаємо, що конфліктним дискурсом виступає мовленнєва взаємодія комунікантів, у результаті якої учасники відчують негативні емоції завдяки вербальному впливу один на одного у зв'язку з тим, що ілокутивна домінанта мовної взаємодії характеризується наявністю зіткнення вербально виражених цілей. Конфлікт є складною системою інтеракцій реципієнтів, що дає можливість характеризувати конфліктний дискурс з точки зору його фазових складових.

У працях російської дослідниці Н. А. Білоус конфліктним дискурсом виступає така мовленнєва взаємодія співрозмовників, ілокутивна домінанта якої характеризується наявністю зіткнення комунікативних цілей, у результаті чого в цілому консеквент характеризується тим, що учасники дискурсу відчують різні емоції завдяки вербальному впливу один на одного [4: 153].

Враховуючи той факт, що конфлікти є невід'ємною частиною професійної діяльності і необхідною умовою для її розвитку [5: 15], ми зосередили увагу на медичному конфліктному дискурсі, оскільки дослідники медичного дискурсу відмічають його потенційну конфліктність. Розвиваючи ці ідеї, ми систематизували основні характеристики з опорою на основні критерії типологізації дискурсів: сфера комунікації, характер комунікації, адресантно-адресатні конфігурації.

Результати дослідження професійно-непрофесійного спілкування медиків виявили, що конфліктні ситуації виникають під час таких мікротем, як: *“призначення лікування”*, *“симптоми та діагностика”*, *“встановлення діагнозу”*, *“здійснення медичних маніпуляцій”*.

Зазначимо, що бар'єри, які інколи можуть виникати при взаємодії лікаря з пацієнтом, також спричиняють чимало конфліктів.

Суть конфліктів у системі 'лікар (медичний працівник) — пацієнт' полягає в зіткненні думок, поглядів, ідей, інтересів, точок зору і очікувань учасників взаємодії.

Л. Коузер розподіляє конфлікти на реалістичні (предметні) і нереалістичні (безпредметні). Реалістичні конфлікти спричинені незадоволенням вимог і очікувань учасників, а також несправедливим, на їхню думку, розподілом яких-небудь обов'язків, переваг і спрямовані на досягнення конкретних результатів.

Нереалістичні конфлікти мають на меті відкрите вираження негативних емоцій, що нагромадилися, образ ворожості, коли гостра конфліктна взаємодія стає не засобом досягнення конкретного результату, а самоціллю. Перший тип конфлікту часто пов'язаний з розбіжністю очікувань пацієнта з реальністю. Приводом може бути невідповідне уявлення про належну поведінку медичного персоналу (брутальність, нечемність), проведення процедур (нерегулярність, непунктуальність, недбалість), санітарно-гігієнічні умови перебування в стаціонарі (бруд, шум, запах), неправильну діагностику або неправильне призначення терапії. Другий конфлікт нерідко зумовлений упередженим ставленням пацієнта до медичної служби в цілому або до окремого лікаря зокрема [6: 170].

Наступним видом комунікативної проблеми медичного дискурсу є емоційне спілкування.

Емоції представляють собою частину захворювань пацієнта, тому ідентифікація різних переживань та адекватне реагування на них лікарем має важливий терапевтичний характер у медичному дискурсі.

Ідентифікація емоцій здійснювалась нами на основі декількох видів інформації — невербальної, паравербальної (просодичної) та вербальної. Невербальна інформація включає аналіз виразу обличчя (відчужений вигляд, насуплені брови, посмішка і т. п.), кінетичних та фізіологічних проявів (неспокійні рухи, часті важкі зітхання і т. п.). Просодичними засобами виступали темп мовлення, гучність та тембр голосу, діапазонна висота, емфаза, мелодика, логічний наголос. Вербальна інформація включала емотивні висловлювання пацієнтів, а також визначення емоцій пацієнтами та лікарями.

Особливо ускладненим є конфліктне спілкування лікарів з родичами хворих, які страждають від термінальних захворювань. У таких випадках діагностичні заяви викликають емоції високої інтенсивності, повністю порушуючи хід комунікації та надаючи їй іраціонального характеру. Єдиним виходом з таких ситуацій є апеляція лікаря до

власної інституційної влади за допомогою докору і навіть погрози на адресу осіб, які порушують канони інституційної поведінки.

Розглянемо мовний матеріал:

Лікар: Послухайте, я взагалі не буду зараз нічого цього говорити, якщо Ви себе будете так поводити. Ви знали, КУДИ Ви йдете. Ви припускали, ЯКИЙ діагноз (голосно). І потрібно зараз тримати себе в руках.

У спілкуванні із засмученими або депресивними пацієнтами широко використовується принцип раціоналізації (семантичного перефокусування з емоційних аспектів ситуації на емоційно нейтральні), вираження емпатії (демонстрація пацієнтові розуміння).

Поширеними формами організації докору та обвинувачення виступають наративи пацієнтів про пройдене обстеження та лікування. Особливістю вираження несхвалення у них являється імпліцитність оцінки шляхом апеляції до об'єктивних фактів, що мали негативне значення для пацієнта. Невизначена суб'єктивна референція таких висловлювань є способом зниження інтенсивності негативної оцінки, як-от: *Після цього мені приписали пігулки. Ну, загалом, ці пігулки я став приймати, у мене...значить, вуха позакладало, ...потім кон'юнктивіт почався, очі сльозилися.*

Широке застосування при вираженні осуду чи схвалення дій лікаря чужого мовлення також пояснюється його імпліцитним оцінним потенціалом. Пацієнт у даному випадку не є суб'єктом оцінки, вона виводиться лікарем з контексту самостійно:

Лікар: Ви на себе наговорюєте. У Вас нічого немає.

Пацієнт: Ви нічого не розумієте! Звідки ж тоді гній?

Лікар: А Ви приходьте до мене з цим гнійним вмістом.

Пацієнт: Смішно. Як же я можу прийти до Вас саме в цей момент?

У комунікативних ситуаціях, ускладнених емоціями високої інтенсивності (осуд+обурення), лікар вимушений демонструвати комунікативну владу шляхом демонстрації корпоративної солідарності, посилення на професійні знання та ексклюзивне право приймати рішення. Метою таких заяв є підтримка авторитета лікаря поверненням дискурсу в інституційне русло: *Я гадаю, що на той момент це було єдине правильне рішення.*

Вираження направлених емоцій високої інтенсивності може створювати серйозні перешкоди у розвитку комунікації. У наведеному нижче висловлюванні докору осуд супроводжується емоцією обурення, надаючи дестабілізуючий вплив на лікаря, пацієнта і ситуацію в цілому. Це призводить до таких явищ, як незакінчені речення, паузи,

оклична просодія. Репліки лікаря провокують негативну реакцію пацієнта, зниження його комплаєнтності.

Наприклад,

Пацієнт: Так, пишіть — нормально все. Не потрібно мені зараз проходити нічого!

Лікар: Ну, в такому випадку Ви візьміть, самі собі напишіть, якщо вважаєте себе...

Пацієнт: Що?

*Лікар: Ну, сам... **Навіщо було взагалі приїздити!** Самі б написали — у мене все добре... в довідці!*

*Пацієнт: **НЕ ПОТРІБНО мені більше ніяких обстежень!***

Отже, прояв емоцій лікарями обмежений нормами їхньої інституційної поведінки. Вербальні негативні емоції містять некатегоричні, або імпліцитно виражені емотивні оцінки. Метою емоцій роздратування, обурення, осуду, несхвалення є перш за все вираження особистого відношення з метою надання психоемоційної дії на пацієнта. Експлікація лікарем емоцій високої інтенсивності надає дестабілізуючий вплив на ситуацію, викликаючи серйозні комунікативні перешкоди і навіть конфліктні ситуації.

Перспективу дослідження вбачаємо у поглибленні аналізу причин виникнення конфліктних ситуацій у професійній діяльності медика, а також в подальшій розробці ефективних методів запобігання та вирішення комунікативних конфліктів у структурі медичного дискурсу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-изд. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.
2. Демьянков В. З. Предикаты и концепция семантической интерпретации / В. З. Демьянков // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. — Т. 39. — 1980. — С. 336–346.
3. Добрович А. Б. Ролевая модель межличностного общения / А. Б. Добрович // Принципиальные вопросы теории знания: Труды по искусственному интеллекту: УЗТГУ. — Вып. 688. — Тарту, 1984. — С. 23–31.
4. Белоус Н. А. Функциональные особенности конфликтного дискурса / Н. А. Белоус // Знание. Понимание. Умение. — М., 2008. — № 4. — С. 152–157.
5. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина // СПб.: Питер, 2003. — 463 с.
6. Філоненко М. М. Психологія спілкування / М. М. Філоненко // Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2008. — 224 с.

ОБЪЕКТИВАЦИЯ КОНЦЕПТА “ЖАДНОСТЬ” КАК ПРАГМАТИЧЕСКИ ОБУСЛОВЛЕННОЙ КОГНИТИВНОЙ ЕДИНИЦЫ В РУССКОЙ ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА

У статті наводиться аналіз особливостей структури концепту “жадібність” як компонента російської політекономічної картини світу й складової системи морально-етичних норм православ'я. Розглядається прагматичний аспект функціонування концепту в російській політекономічній картині світу. Концепт досліджується за допомогою методик когнітивного й прагматичного аналізу й асоціативного експерименту.

Ключові слова: жадібність, концепт, політекономічна картина світу, система морально-етичних норм, прагматичний аспект.

The article provides the analysis on the peculiarities of the structure of the concept “greed” as a component of Russian politico-economic world mapping as well as a component of the Orthodox system of moral and ethical norms. The pragmatic aspect of the concept's function in the politico-economic world mapping is the focus of the research. The concept is analysed by means of methodic of cognitive and pragmatic analysis and the methodic of associative experiment.

Key words: greed, concept, politico-economic world mapping, the system of moral and ethical norms, pragmatic aspect.

В современном мире вопросы экономики, политики и человеческого взаимодействия в рамках политэкономической картины мира приобрели особую актуальность. Экономический кризис последних лет и сопутствующие ему явления (инфляция, дефляция, безработица) стали стимулом к изучению политэкономии как комплексной психологически, культурно, социально и морально-этически детерминированной сферы человеческой жизни. Многочисленные исследования экономистов (Дж. Милль, Р. Хайлбронер, А. Пригожин), философов (Н. Бердяев,), психологов (А. Фенько, Б. Райзберг), лингвистов (Ю. Степанов, А. Шмелев, С. Тер-Минасова) показывают, что

политэкономическая картина мира тесно взаимосвязана с этическими, культурными установками каждой конкретной нации и детерминирована этосом народа: ценностями, убеждениями и нормами определенной культуры [1:58].

Одним из наиболее характерных примеров этой взаимосвязи являются морально-этические концепты — компоненты политэкономической картины мира (*жадность, щедрость, расточительность* и т. д.), содержательные слои которых обуславливают их принадлежность концептосфере политэкономии и концептуальной системе этики и морали. Культурнообусловленная компонента этих концептов, их частотное употребление в ежедневном общении людей, а также прагматические особенности их использования в речи (в качестве характеристики, выражения эмоций и т. д.) определяют их актуальность для сознания современного представителя русской лингвокультуры.

Целью данного исследования является конструирование фрагмента русской политэкономической картины мира путем определения особенностей ее взаимосвязи с морально-этическими представлениями русского народа. Задача исследования состоит в выявлении специфических когнитивных признаков концепта “жадность” как морально-этического концепта и компонента русской экономической картины мира и особенностей объективации этого концепта в качестве прагматически значимой характеристики (в качестве оценки, его употребление в целях проявления речевой агрессии, инвективы).

Взаимосвязь экономической формации общества и системы морально-этических норм отмечается исследователями на протяжении нескольких столетий, начиная с трудов Платона, Аристотеля, Конфуция (*Бережливость не есть добродетель* (Аристотель) [2:41]; *Богатство и знатность составляют предмет человеческих желаний, но благородный муж ими не пользуется, если они достались незаконным путем* (Конфуций) [3:188]). Сегодня все чаще экономические по своей сути исследования систем капитализма и социализма называют “социальной философией”, “философией от мира сего”, подчеркивая их взаимосвязь с системой ценностей нации. А. И. Пригожин в трактате “Дезорганизация” отмечает, что именно социально-культурная бедность, отсутствие определенных ценностей (“ценностное голодание”) в этическом сознании вызывает материальную бедность и упадок экономики [1:158]. В свою очередь, определенные экономические условия способствуют изменению структуры и способа функционирования морально-этических концептов. Так, например,

под влиянием системы капитализма и определяющему ее протестантскому мировоззрению [4] такие концепты, как *удовольствие, наслаждение, накопительство, роскошь*, которым ранее в русской лингвокультуре были присущи негативные коннотации, приобрели статус положительных в сознании современной русской молодежи (об этом свидетельствуют современные неофразеологизмы и рекламные слоганы: *Не парься, расслабься; Имидж — все; И пусть весь мир подождет; Полюби себя; Ты этого достойна; Получи удовольствие*).

Значимость концепта в картине мира представителя определенной культуры определяется сложностью структуры концепта, наличием в ней нескольких содержательных слоев, а также оценочной / ценностной компоненты. В реальной коммуникации место вербальных репрезентантов концепта отображается диверсификацией сфер словоупотребления номинальной лексической единицы, а также наличием эмоционально окрашенных оттенков (коннотаций). С точки зрения прагматики значимость концепта определяется способностью лексической единицы выражать различные оттенки значений, отвечающие целям говорящего (информирование, поддержание связи, конфликт).

К прагматическим индексам значимости концепта можно отнести следующие классификационные признаки: 1) наличие коннотаций (позитивных / негативных); 2) наличие лексем — номенов концепта, — относящихся к различным разрядам лексических единиц (книжная речь, бытовая, жаргонная и т. д.); 3) функционирование концепта в качестве оценки какого-либо предмета (явления) [5:16].

Согласно исследованиям культурологов и лингвистов, представляя собой культурно и прагматически значимую единицу концептосферы русского сознания, концепт “жадность” является одним из ключевых фрагментов русской политэкономической картины мира. Как отмечает О. Е. Карачина, наблюдающийся сегодня в русском обществе интерес к таким экономическим и морально-этическим концептам, как “жадность” и “щедрость”, имеет совершенно иное основание, чем, например, в английском, и “проистекает из усугубляющейся экономической и социальной поляризации общества, порождающей класс очень бедных и класс очень богатых людей, отношения между которыми могут регулироваться лишь на основе этических, нравственных ценностей, а не коммерческих соображений” [6:2].

По наблюдению Б. А. Райзберга, жадность является экономическим мотивом, детерминирующим человеческое поведение, од-

нако наряду с ним на человека воздействуют мотивы социальные, морально-этические, неэкономические, культивируемые культурой, средой, социальной атмосферой [7:140]. В то же время определение признаков жадности и ее “количественного” выражения варьируется от культуры к культуре и не имеет четкой дефиниции.

С целью определения культурно значимых когнитивных признаков концепта “жадность” в русской экономической картине мира мы проанализировали смысловую и ассоциативный слои концепта, а также его прагматическую “нагруженность”: ситуации словоупотребления лексемы “жадность”, в которых проявляется эмоциональная окрашенность концепта и сопутствующие когнитивные признаки. Для осуществления поставленной цели были проанализированы устойчивые когнитивные признаки концепта, характерные для русской лингвокультуры, зафиксированные в данных словарей (нами использовались толковые словари и словари синонимов), а также с целью выявления новообразованных или модифицированных компонентов концепта был проведен ассоциативный эксперимент.

По данным словарей, лексема “жадность” вербализует следующие когнитивные компоненты соответствующего концепта:

Жадность — 1) стремление удовлетворить непомерные желания, даже при условии нарушения морально-этических норм и установок (*жадность, прожорливый, ненасытный, алчность*); 2) нежелание отдавать, делиться (*жлоб, жмот, скупердяй, скупой, прижимистый, скаредный*); 3) чрезмерная экономия, бережливость (*скряга, крохобор, Плюшкин, сквалыга, скопидом*).

Концепт “жадность” в русском языке представлен следующими синонимическими рядами:

1) Свойство характера / поведения: *корыстолюбие, скупость; алчба, жадничанье, сквалыжничество, крохоборчество, скаредность, скопидомничество, хищность, жлобство, алчность, расчетливость, прожорливость, скопидомство, скряжничество, своекорыстие, крохоборство, жлоба, ненасытность, жмотство, прижимистость, скупердяйство.*

2) Характеристика человека: *копеечник, гомзила, скупердяй, скаред, сквалыга, скряга, скупой, скважина, выжига, жлоб, жмот, жидомор, сквалыжник, скупец, скаредник, скареда, скалдырник, крохобор, гарпагон, алтынник, жадюга, жила, Плюшкин, скопидом.*

3) Характерный признак: *алчный, ненасытный, неутолимый, обжорливый, прожорливый, заgreбистый, заgreбущий, корыстолюбивый;*

скупой; падкий, охочий; длиннорукий, за копейку удавится, расчетливый, жмотский, сквалыжный, хищный, хапливый, жадненький, жаднющий, завидующий, скалдырный, жаднущий, все мало, зимой снегу не выпросишь, прижимистый, жор напал, жор пошел, глаза завидующие, руки загребущие, голодный, ненаедный, ненапасный, руки загребущие, крохоборческий, скаредный, зажимистый, в крещенье льду не выпросишь, огня займы не выпросишь.

Как видим, наиболее широко представленной категорией является “характерный признак”, в которую входят лексические единицы, служащие для описания особенностей человеческого поведения. Заметим, что все лексемы имеют негативные коннотации. В целом, высокие количественные показатели репрезентантов исследуемого концепта согласуются с самой природой языкового сознания, в котором аномальные явления представлены несравненно более богато и разнообразно, чем нормативные. “Язык склонен скорее обвинять человека, чем подчёркивать его соответствие норме” [8]. Следует также отметить наличие большого количества смысловых оттенков в представленных синонимичных рядах, свидетельствующих о значимости и рекуррентности данного концепта в его различных семантических модификациях для русской культуры. Большинство синонимов представляет гипертрофированный образ “жадности”, что выражается как на лексическом (*ненасытный, прожорливый, ненаедный*), морфологическом уровнях (суффиксы –ущ, –ющ: *загребущий, жаднущий*), так и в наличии большого количества фразеологизмов (*руки загребущие, в крещенье льду не выпросишь, все мало, жор напал*).

Таким образом, в “исконно русском” представлении, сформированном русской культурой и закреплённом в русской политэкономической картине мира, *жадность* является крайне негативным признаком, характеризующим человека как чрезмерно любящего материальные блага, стремящегося потреблять их в большом / большем количестве и не желающем делиться чем бы то ни было. Эти когнитивные признаки не соответствуют канонам православной морали, определяющей, по мнению большинства исследователей (М. Вебер, Н. Бердяев, Ю. Степанов), основные ценности русской культуры. “Жадность” и человек, характеризующийся как жадный, осуждается, считается антисоциальным явлением. “Жадным” быть нехорошо и стыдно — это проявляется на прагматическом уровне в наличии лексем со значением пренебрежения, осуждения, инвектив (*жадина, жадюга, жмот, жлоб, скупердяй, сквалыга, скряга*).

Характерным компонентом данного концепта в русской лингвокультуре является наличие когнитивного оттенка “мелочность”, выражаемого лексемой *жадностький*. Смысловой и оценочный анализ показывает, что в данном словоупотреблении прослеживается неодобрительное отношение к носителю признака, но сам признак не гипертрофирован как, например, в лексеме *жаднощий*. На наш взгляд, компонент “мелочность” выделяет специфику русской лингвокультуры, в которой стремление собрать, накопить материальные средства, нежелание отдать, израсходовать, истратить (что поощряется в капиталистической формации протестантской системой мировоззрения) есть не проявление бережливости и экономности, а считается “жадностью” и осуждается.

Как пишет А. Д. Шмелев, то, что у других народов считается бережливостью, в русской лингвокультуре часто определяется как “жадность” [9:88]. В то же время русская щедрость часто определяется в других культурах как расточительность и часто ассоциируется с русским культурным концептом “широта души”. Ученый связывает это явление с характерной чертой русского характера, описываемой исследователями В. Плунгяном и Е. Рахилиной как “центробежность”, свойственная проявлениям “русского духа”, отталкивание от середины, связь с идеей чрезмерности и безудержности (это выражается в популярных в русскоязычной среде поговорках “*Какой русский не любит быстрой езды*”, “*Если пир, то пир горой*”, “*Воровать, так по-крупному*”). Согласно сказанному, в русской лингвокультуре отсутствует представление о “промежуточном” понятии между “жадностью” и “щедростью” — все, что не классифицируется как “щедрость”, концептуализируется как “жадность” в разной степени проявления признака (русские часто говорят: “*Не будь мелочным*”, даже если речь идет о значительных материальных благах) [10].

С целью выявления новых когнитивных признаков концепта, характерных для политэкономической картины мира современного представителя русской лингвокультуры, нами был проведен ассоциативный эксперимент. Как утверждает И. А. Стернин [11], исследование ассоциативного поля лексической единицы позволяет выявить имплицитные компоненты значения, часто несущие эмоционально-оценочную нагрузку. Для выявления базовых признаков концепта в первой части эксперимента были опрошены дети 3–6 лет. Информантам было предложено назвать ассоциации на стимул “жадный”.

По результатам эксперимента, основным признаком “жадности” является нежелание делиться чем-либо с кем-либо (чаще всего с самим информантом): *это человек, который не делится; Саша, потому что он никогда не дает мне ничего; это когда не хочет делиться ни с кем.*

“Жадность” ассоциируется чаще с мужским полом, чем с женским (реакции на стимул “жадность” — *мужчина, грабитель*), во всех реакциях прослеживаются негативные коннотации, негативные характеристики проявления жадности (*жадный человек — плохой; это когда он невоспитанный*).

Таким образом, в представлении детей (определяемом базовыми культурными концептами) — носителей русской лингвокультуры — концепту “жадность” присущи негативные коннотации, основной когнитивный признак — нежелание делиться материальными благами.

Аналогичный эксперимент был проведен со взрослыми респондентами. Полученные результаты можно представить в следующих смысловых категориях (ассоциации представлены по мере убывания частотности):

1) Предметы-символы: *деньги, мешок, кошелек, сундук на замке, золото.*

2) Сопутствующие “жадности” явления и состояния: *одиночество, боль, серость, плесень, холод.*

3) Персоналии: *Гобсек, Плюшкин, Кощей Бессмертный.*

4) Социальная, возрастная характеристика человека: *скряга, политик, жид (еврей), старуха, бабка, жмот, помещик, банкир, жлоб, ростовщик.*

5) Классифицирующие признаки и смежные (синонимичные) понятия: *ненасытная, человеческая, скупость, алчность, коварство, черствость, злость, эгоизм, мелочность, хитрость, порок, гнев, недоверие, себялюбие.*

По итогам эксперимента можно определить следующие основные когнитивные признаки концепта “жадность” в политэкономической картине мира современного носителя русского языка:

1. Жадность является крайне негативным явлением, с которым ассоциируются *злость, холод, одиночество, порок.*

2. Жадность концептуализируется как желание что-либо спрятать, утаить (ассоциаты *кошелек, мешок, сундук*).

3. Жадность проецируется на материальный объект (*деньги, золото*), крайне редки контексты совмещения этого концепта с “идеальным” объектом.

4. Жадность является одним из показателей морального несовершенства человека наряду с *алчностью, эгоизмом, злостью, мелочностью, гневом, коварством, черствостью*.

5. Жадность является асоциальным явлением в русской политэкономической картине мира и ассоциируется с *одиночеством, злостью, гневом, эгоизмом, недоверием*. Жадный человек воспринимается пренебрежительно и осуждается, для его характеристики используется жаргонная, бранная лексика: *серость, плесень, мелочность, скряга, жлоб, жмот, скупердяй, зажим-контора*.

6. Жадность приписывается людям пожилого возраста (*бабка, старуха*), людям, связанными с финансовыми операциями (выдачей денег): *банкир, ростовщик; евреям и политикам*.

Проанализировав полученные данные, мы пришли к выводу, что политэкономическая картина мира в сознании современного представителя русской лингвокультуры в значительной степени детерминирована традиционной системой морально-этических норм, представлений и убеждений, основывающихся на догмах православного мировоззрения. Концептуализация “жадности” как порока, асоциального явления, неприятие “жадности” как стремления к материальным благам идет вразрез с установками, определяющими протестантскую систему взглядов на мир и капиталистическую формацию. “Жадности” присущи признаки гипертрофированности (*ненасытность, жаднящий, руки загребушие*), в то же время на прагматическом уровне проявляется неуважительное, пренебрежительное отношение к носителю данной характеристики: *жаденький, скупердяй, жлоб*.

Концепт является одним из базовых в русской политэкономической картине мира, что подтверждается разветвленностью синонимических рядов и оттенков значения соответствующих синонимов, а также значительной прагматической нагруженностью концепта (концептуализацией “жадности” как негативной оценки, гипертрофированности признака, использования имени концепта в качестве инвективы). В то же время, как показал эксперимент, *жадность* как имя концепта в русской языковой картине мира объективируется исключительно на материальные блага, в отличие, например, от лексем *скудость* (ср. *скупой на чувства, скупой на слова*). Основными когнитивными признаками концепта является “нежелание делиться чем-либо с кем-либо”, “стремление к накоплению материальных благ”, “корыстолюбие” и как таковому этому концепту присущи

негативные коннотации. Данная характеристика русской политэкономической картины мира не совпадает с основными принципами капитализма, в соответствии с которыми стремление к накоплению и увеличению материальных благ является полезным для экономики и общества в целом [12].

Таким образом, несмотря на констатируемую большинством исследователей экспансию западных капиталистических ценностей в современное русское лингвокультурное пространство, основные принципы православного мировоззрения (щедрость, аскетизм, отречение от материальных благ) остаются релевантными для большинства носителей русского языка.

Дальнейшую перспективу исследования мы видим в изучении особенностей функционирования морально-этических концептов, составляющих русскую политэкономическую картину мира, в современной политэкономической реальности (в анализе коммуникативных актов экономических субъектов), а также в сравнении специфики структуры и функционирования соответствующих концептов в так называемых социалистической и капиталистической экономических формациях. Подобные исследования способны выявить значимые когнитивные признаки концептов и реконструировать культурно-обусловленные фрагменты русской политэкономической картины мира.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Пригожин А. И. Дезорганизация: Причины, виды, преодоление / А. И. Пригожин. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 402 с. — (Серия “Синергичная организация”).
2. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю. С. Степанов. — М. : Академический проект, 2004. — 992 с.
3. Гусев Д. А. Великие философы / А. Гусев, П. Рябов. — Астрахань : АСТ, Астрель, Транзиткнига, 2005. — 580 с. — (“Великие и знаменитые”).
4. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения [пер. с нем. Ю. Н. Давыдов] / Макс Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — С. 44–271.
5. Воронцова Т. А. Речевая агрессия: коммуникативно-дискурсивный подход / Т. А. Воронцова: автореф. дисс. — СПб : Новая книга, 2008. — 18 с.
6. Карачина О. Е. Опыт сопоставительного анализа нравственно-ценностных концептов в системе экономических ценностей русских и англичан / О. Е. Карачина. — М., 2010.
7. Райзберг Б. А. Психологическая экономика: Учеб. пособие / Б. А. Райзберг. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 432 с.
8. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. — М., 1998.

9. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю / А. Д. Шмелев. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — 224 с. — (Язык. Семиотика. Культура. Малая сер.).
10. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова: Учеб. пособие. — М. : Слово/Slovo, 2000. — 624 с.
11. Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / И. А. Стернин, З. Д. Попова. — М., 2007. — 314 с.
12. Хайлбронер Р. Л. Философы от мира сего / Роберт Л. Хайлбронер / пер. с англ. И. Файбисовича. — М. : Издательство КоЛибри, 2008. — 432 с.

ФЕНОМЕН ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ГУМАНІТАРНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статье рассматривается феномен толерантности в парадигме различных гуманитарных знаний. Языковая толерантность прагматически направлена и выступает как вербальная реализация общего принципа толерантности. Рассматривается также соотношение понятий “терпимость”, “вежливость” и “политическая корректность”.

Ключевые слова: толерантность, научная парадигма, языковая толерантность, вежливость, терпимость.

The phenomenon of tolerance in the paradigm of humanitarian sciences is considered in the article. The language tolerance is pragmatically aimed at and acts as a verbal realization in the general principal of tolerance. The correlations of concepts like tolerance, courtesy and political correctness are considered.

Key words: tolerance, scientific paradigm, the language of tolerance, civility.

Складний розвиток міжнародної системи потребує вирішення проблеми толерантності. Причиною цього є розуміння того, що різні форми інтолерантного урегулювання проблем і конфліктів, що виникають у сфері міждержавної, міжетнічної та міжкультурної взаємодії, є неефективними. Поглиблений розгляд толерантності в її різних аспектах з опорою на модерністські й постмодерністські соціологічні теорії має найважливіше значення також для сучасної політичної лінгвістики [1], дозволяє подивитися на багато проблем політичної дискурсології в новому ракурсі, збагатити новими підходами дискусії, які існують в цей час із приводу впливу на масову політичну свідомість певних дискурсивних практик. Різні підходи до вивчення толерантності (Н. А. Бердяєв, Р. Р. Валітова, Л. Вітгенштейн, А. С. Капто, П. А. Кропоткин, Н. А. Купіна, О. А. Михайлова, П. А. Сорокін, І. А. Стернін, Е. С. Суміна, М. Б. Хомяков, Z. Bauman, I. Bubis, M. Rosenbach, A. Wierlacher) свідчать про те, що толерантність є одним зі складних і багатоаспектних феноменів сучасності. Поряд із

цім різноманіття підходів демонструє також суперечливість досліджуваного феномена. Таким чином, тема дослідження пов'язана з **актуальною** проблемою у сучасній світовій науці, у тому числі і у лінгвістиці — прослідковується тенденція визнання толерантності новою проблемою глобального миру [2: 11–25], що сприяє виникненню нових підходів, також за допомогою лінгвістичних методів, у дослідженні даного феномена.

Означена ціль потребує в межах даного дослідження рішення наступних **завдань**:

- проаналізувати основні роботи, присвячені даному феномену в різних напрямках гуманітарного знання;

- виявити та проаналізувати особливості значення толерантності за допомогою словників у парадигмі різних гуманітарних знань;

- визначити суміжні поняття толерантності — “ввічливість”, “терпимість” та “політична коректність”;

- визначити поняття “мовна толерантність” та її складові.

Семантичне поле змістів, що задається поняттям толерантності як у сфері повсякденної мови, так і в окремих сегментах спеціалізованого знання, може бути експліковане за допомогою звертання до словників, що фіксують стійкі семантичні характеристики цього поняття.

Етимологічно слово “толерантність” походить від латинського дієслова *tolero* (нести, переносити, витримувати, терпіти). Деривативно іменник *tolerantia* має значення терпіння, терплячості й витривалості. Звернувшись до сучасного значення цього поняття в повсякденній мові, можна констатувати, що його значення практично зведене до значення слова “терпимість” із властивим останньому відтінком пасивності. Словники загальноновживаної лексики як української (толерантність), російської (толерантность), так і англійської (*tolerance*, *toleration*), французької (*tolerance*) і німецької мов (*Toleranz*) указують “терпимість” (*Duldsamkeit*) як головний синонімічний еквівалент толерантності.

Сучасна **філософія** розглядає концепцію толерантності як інструментальну цінність, як те, “що сприяє досягненню іншої, більш “вагомої” за своїм значенням цінності” [3: 727]. При цьому знову ж відзначається логічна парадоксальність даного поняття, що полягає в “суперечливості твердження доброти утримання від запобігання морального зла” [3: 726], коли “суб’єкт не вживає своєї сили, хоча його власні сили спонукають його до цього” [3: 727]. Принципи толе-

рантності були розвинені в традиціях західної культури, і європейські цінності стали основою міжнародних становищ про “загальнолюдські цінності”. При цьому толерантність виступає дійсно як інструментальна цінність, як обмежник прояву інтолерантності (агресії). Дослідження М. Б. Хомякова показує, що толерантність і її границі можуть розглядатися прагматично [4: 11–25].

Соціологічні теорії модерну внесли історично вагомий внесок в осмислення проблеми толерантності й практичну розробку її принципів. Зокрема, було розкрито причини інтолерантності в суспільстві модерну, було визначено, які суспільні механізми ведуть до формування відносин толерантності в соціумі (Є. Дюркгейм, Т. Парсонс), а також було запропоновано нові орієнтири формування суспільства на основах толерантності (концепція неегоїстичної любові П. Сороскіна).

Лінгвокультурологічний аспект толерантності враховує також такі фактори, як культурні й поведінкові стереотипи, соціальний статус, ситуацію спілкування та інші. Сучасна лінгвокультурологія розбудовує ці ідеї й затверджує, що мова, мислення й культура тісно взаємозалежні: навколишній світ постає у вигляді реальної картини миру, концептуальної картини миру й мовної картини миру, яка породжується специфікою діяльності, способу життя й національної культури даного народу [5: 47–53]. Згідно з лінгвокультурологічною концепцією, толерантність можна розглядати як концепт у рамках певної культури, що має відповідне оцінне відбиття в мові.

Концепт “толерантність” утворився в межах західної ідеології прагматизму та означає спосіб безконфліктного існування в суспільстві, засіб для досягнення певної мети. Це формальна, нормативна категорія. Цим пояснюється її відмінність від концепту (поняття) “терпимість”, терпимість — це не тільки поблажливість і спосіб безконфліктного існування в суспільстві, а християнська чеснота, показник духовного розвитку людини, його моральних якостей (С. Булгаков, І. Ільїн, М. Лосський, В. Соловйов, Г. Сковорода). Крім відзначених вище ознак терпимості філософами відзначається також “покірливість” як основна ознака даного феномена. Дослідники звертають увагу на те, що в історії Росії й України проблема толерантності завжди перебувала в сфері впливу держави й церкви й розумілася, насамперед, як терпимість стосовно іншої релігії, іншої культури.

У контексті культурних традицій співвідношення англо-американської й німецької толерантності та української й російської

терпимості порівняне зі співвідношенням поняття ввічливості у вищезгаданих культурах (politeness, civility, Höflichkeit). Напроти, православний світогляд визначав етичні норми соціальної взаємодії, засновані на християнських заповідях, що виходять із принципів любові до ближнього, співчуття, жалю й взаємодопомоги, досить далеких від прагматично орієнтованої раціональної поведінки.

Проте ввічливість і толерантність не є ідентичними поняттями. Ввічливість відноситься до сфери етикету, який, хоча й “виражає зміст тих або інших принципів моральності, у традиційному суспільстві він, як правило, стає ритуалом, має чисто зовнішню, відірвану від свого морального ідеалу форму, строго канонізований характер” [6: 427]. Толерантність же відноситься до області етики, специфіка якої обумовлена її нормативним характером. Етика формулює ідеї про добро і зло у вигляді ідеалів, моральних принципів і норм поведінки [6: 420]. Толерантність виступає в якості мовного фільтра, який накладає певні обмеження на спілкування, на поведінку, на можливість негативного відношення один до одного. Відповідно, під мовною толерантністю ми розуміємо сукупність лінгвістичних засобів, що сприяють актуалізації принципу толерантності в мовленні [7].

Толерантність із позицій прагмалінгвістики співвідноситься з категорією ввічливості. Прояв толерантності вважають часткою вияву ввічливості — толерантність, як і ввічливість, використовується для встановлення гармонійних міжособистісних відносин між комунікантами, але прояв толерантності, на думку О. Іссерс, може бути пов’язаний також з вираженням негативної оцінки об’єкта висловлення. У ході вербалізації вихідна інтенція адресанта зазнає впливу комплексу мовних та мовленнєвих фільтрів, висловлення виражає негативну оцінку в зм’якшеному виді [8: 106–109].

Толерантність із позицій риторики необхідна в культурі масової комунікації та політиці, основною функцією яких є функція впливу. А. К. Михальська називає наступні закони сучасної загальної риторики, спрямовані на гармонійне, безконфліктне спілкування адресанта й адресата й прояв принципу толерантності:

1. Закон “діалогу, що гармонізує”.
2. Закон просування й орієнтації адресата.
3. Закон емоційності мовлення.
4. Закон задоволення слухача (різноманітність мовних форм, гумор, чергування “важких” питань із “легкими”) [9: 80–92].

Толерантність із погляду психології досить добре вивчена та означає відсутність або ослаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу. Це означає, що прояв толерантності припускає відсутність або приглушення емоцій суб'єкта, які входять в структуру агресивної поведінки і дій.

Отже, для вираження толерантності як антипода агресії необхідна редукція емоційної складової спілкування. Як агресія, так і толерантність можуть проявлятися в ситуації конфлікту. Логічна аргументація та редукування емоцій, тобто прояв толерантності, є ознаками конструктивної стабілізації конфлікту. У межах мовної розробки проблеми толерантності з'являється можливість екстраполювати поняття “толерантність” і “агресія” в область лінгвістики, тоді ми говоримо про лінгвістичні аспекти толерантності й агресії. Мовну толерантність можна визначити як використання лінгвістичних засобів для зниження агресивності висловлення, утримання висловлення в рамках етико-мовної норми. При цьому необхідно з'ясувати, які лінгвістичні засоби служать для подолання мовної агресії й мовних конфліктів [7].

Предметом **політологічного підходу** до вивчення толерантності є політична толерантність у відносинах між різними політичними поглядами особистостей, суспільних рухів, організацій, партій, суб'єктів міжнародних відносин на міжнародному, загальнонаціональному, регіональному та міжгруповому рівнях. Політична толерантність — це знаходження консенсусу між учасниками переговорів, соціальними групами, дипломатія, тактика в розв'язанні конфліктних ситуацій й запобігання їх. Політичні аспекти толерантності проявляються в сфері соціальної волі, у дотриманні прав людини, у реалізації політичних переконань, у політичному плюралізмі, політичній культурі країни й нації. Політична толерантність проявляється в різних сферах суспільної свідомості: індивідуальній, колективній, політичній, етнічній, у різних соціальних і демографічних груп населення. В політологічних словниках [10] даються наступні значення політичної толерантності: 1) позиція політичних сил, їхня готовність припускати існування інакомислення у своїх рядах; 2) у житті окремої особистості Т.п. — прояв готовності прислухатися до думки політичних супротивників, прагнення їх переконати засобами логічної аргументації; 3) практика гідних форм визнання своєї поразки в політичній боротьбі.

Однією з найбільш розроблених галузей наукового дослідження феномена толерантності в Німеччині є **ксенологія** — наука про чуже

(das Fremde). Спостерігається певне багаторівневе трактування даного явища, обумовлене історичними й політичними причинами. Аналіз німецьких джерел виявляє наступні визначення :

1. Толерантність як визнання пануючого (Toleranz als Zugeständnis des Herrschers). 2. Толерантність як індиферентність (Toleranz als Indifferenz). 3. Толерантність як емпатія (Toleranz als Empathie). 4. Толерантність як повага (Toleranz als Respekt). 5. Толерантність як оцінка з гідністю (Toleranz als Würdigung). 6. Толерантність як терпіння (Toleranz als Duldsamkeit, Duldung) [11].

У сучасних наукових дослідженнях і виступах політиків (Й.Пау) можна зустріти міркування про сучасну толерантність у порівнянні з толерантністю Г. Е. Лессінга (“Nathan der Weise”). Таким чином, ксенологія виділяє ряд ознак, характерних для феномена толерантності: усвідомлене прийняття, повага, емпатія.

Толерантність у сучасній Німеччині визнається основою демократичного суспільства, життєво необхідним елементом демократії. Демократична толерантність зобов’язує аргументувати, виключає наклеп на супротивника й не зобов’язує до беззахисності проти супротивника (streitbare Demokratie), німецька політична демократія закликає до мирного співіснування християнства та ісламу. Висувають принцип толерантності, як один з основних принципів демократичного суспільства, сучасні Німеччина (**Bündnis für Demokratie und Toleranz — gegen Extremismus und Gewalt**), Україна (Закон “Про внесення змін в Кримінальний кодекс України про відповідальність за злочини за мотивами расової, національної або релігійної нетерпимості”) і Росія (Федеральна цільова програма “Формування установок толерантної свідомості й профілактика екстремізму в російському суспільстві”, Федеральний закон “Про протидію екстремістській діяльності”) ставлять правові бар’єри проти поширення ідей екстремізму, насильства та ксенофобії).

Толерантність (ein tolerantes Land) активно формується в німецькій колективній свідомості за допомогою спеціальних заходів пропагандистського (civitas, entimon, xenos) і культурно-освітнього характеру. Україна та Росія вже вступили на шлях до вироблення схожих інституціональних заходів впливу на формування толерантного мислення своїх громадян.

Якщо ж звернутися до поняття “толерантність” в українській та російській мовах в більш широкому, міжнародному контексті, то у якості показового нормативного прикладу його вживання слід ви-

знати Статут ООН та “Декларацію принципів толерантності” (затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995) [12]:

Стаття 1. Поняття толерантності

1.1. Толерантність означає повагу, прийняття й розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження й способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування й воля думки, совісті й переконань. Толерантність — це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний борг, але й політична, і правова потреба.

Толерантність — це чеснота, яка уможлиблює досягнення миру й сприяє заміні культури війни культурою миру.

1.2. Толерантність — це не вчинки, полегкість або потурання. Толерантність — це насамперед активне відношення, формоване на основі визнання універсальних прав і основних воль людини. Ні за яких умов толерантність не може служити виправданням зазіхань на ці основні цінності. Толерантність повинні проявляти окремі люди, групи й держави.

1.3. Толерантність — це обов’язок сприяти твердженню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії й правопорядку. Толерантність — це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини й стверджує норми, установлені в міжнародних правових актах в області прав людини.

Визначення толерантності ЮНЕСКО, крім своєї повноти, має, таким чином, ясно виражений активний зміст, протилежний пасивній терпимості. Іншими словами, толерантність — це система норм, яка поширюється як на мікро-, так і на макросоціальний рівень.

Отже, на цій підставі, на наш погляд, можна:

1) виявити на основі аналізу різних джерел протиріччя феномена толерантності — (толерантність як пасивне/активне відношення до іншого) та провести чітку відмінність між толерантністю як активною позитивною позицією, відкрито й конструктивно націленою на взаємодію із представниками інших позицій, груп, культур і т. д., і терпимістю як пасивною позицією, що допускає прояв “чужого”, але лише в силу змушеної необхідності запобігання конфліктам;

2) констатувати, що зміст поняття толерантності варіюється, як ми показали, залежно від предмета дослідження. Алі ще більш важливо те, що різні соціальні й культурні групи вкладають у це поняття різний зміст, який змінюється в контексті соціокультурної динамі-

ки, збагачуючись усе новими змістами в міру того, як соціум стає все більш відкритим;

3) толерантність і її зміст визначити як багатогранне, поліфункціональне та динамічне явище, що збагачується новими змістами. Проведений нами аналіз категорії толерантності у парадигмі різних знань може бути резюмований у систематичному багаторівневому описі змісту цього поняття, який предстає як складна категорія, семантичні диференціації якої, що перебувають залежно від її конкретно-мовної або загальноновживаної спеціалізації, виявляють досить стійкі риси “сімейної подібності” (Л. Вітгенштейн). Зокрема, через усі значеннєві рівні толерантності проходить зафіксована нами відмінність активної та пасивної інтерпретації цієї категорії;

4) зазначити, що толерантність — це інструментальна цінність, використовується для досягнення певної мети. Мовна толерантність — вербальна реалізація загального принципу толерантності, заснована на категоріях філософії, психології, етики. Основу поняття “толерантність” становить опозиція “свій”-“чужий”. Для прояву толерантності необхідно зниження емоційної складової;

5) відрізнити мовну толерантність завдяки її прагматичній спрямованості від комунікативної категорії ввічливості: ввічливість відноситься до сфери етикету, толерантність характеризується етичними вимогами недопущення агресії;

б) визначити наступні відмінності поняття “толерантність”, “терпимість” і “політична коректність”:

а) терпимість відноситься до сфери моралі, поняття “толерантність” і “політична коректність” акцентують також прагматичну і соціальну складову безконфліктного співіснування в суспільстві;

б) у пресупозицію поняття “політична коректність” входить дискримінація щодо груп людей, відокремлених за зовнішньою ознакою.

Таким чином, сутнісне ядро толерантності можна зафіксувати як систему норм мовної і соціальної дії, що поширюється на різні рівні індивідуального, суспільного, державного й міждержавного буття, і як визначальний характер нашої взаємодії та відносин до різних проявів соціально-культурної різноманітності.

Сучасна теорія і практика толерантного спілкування повинна будуватися на основі безперервної адаптивної моделі толерантної мовної комунікації, яка сприяє формуванню прагматичної толерантної компетенції.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Чудинов А. П. Политическая лингвистика : учеб. пособие / А. П. Чудинов. — 2-е изд., испр. — М.: Флинта : Наука, 2007. — 256 с.
2. Сумина Е. С. Толерантность (от феномена до лингвокультурного концепта) : дис... канд. филол. наук : 10.02.20 / Екатерина Сергеевна Сумина. — Екатеринбург, 2007. — 277 с.
3. Современный философский словарь. — СПб.: Академичный проект, 2004. — 864 с.
4. Хомяков М. Б. Толерантность и ее границы: размышления по поводу современной англо-американской теории общения / М. Б. Хомяков//Философские и лингвистические проблемы толерантности: коллективная монография; отв. ред. М. Б. Хомяков, Н. А. Купина. — Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2003. — С. 11–25.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. — М.: Издательский центр “Академия”, 2001. — 208 с.
6. Словарь по этике / Под ред. А. А. Гусейнова, И. С. Кона. — М.: Политиздат, 1989. — 448 с.
7. Ларина Э. В. Лингвистические способы выражения толерантности/интолерантности в политическом дискурсе / Э. В. Ларина // Новітня філологія. — 2010. — № 35(15). — Миколаїв: Чорноморський державний гуманітарний університет імені Петра Могили, 2010. — С. 62–69.
8. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. — М.: Удиторіал УРСС, 2003. — 284 с.
9. Михальская А. К. Русский Сократ : Лекции по сравнительно-исторической риторике / А. К. Михальская. — М. : Academia, 1996. — 192 с.
10. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М.: Гардарики, 2000. — 328 с.
11. Wierlacher A. Konturen und Aufgabenfelder kulturwissenschaftlicher Xenologie // Kulturthema Kommunikation / Alois Wierlacher. — Möhnesee: Residence-Verlag , 2000 — S. 263–278.
12. <http://zakon1.rada.gov.ua>
13. Южакова Ю. В. Толерантность массово-информационного дискурса идеологической направленности: дис... канд. филол. наук : 10.02.19 / Юлия Владимировна Южакова. — Челябинск, 2007. — 203 с.

Відомості про авторів

1. *Авксентьєва Галина Андріївна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
2. *Авксентьєва Анна Сергіївна*, магістрант факультету іноземних мов Інституту мов світу Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
3. *Бацевич Флорій Сергійович*, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна.
4. *Бербер Наталя Миколаївна*, аспірант кафедри української філології та методик викладання фахових дисциплін Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
5. *Богуславський Сергій Сергійович*, старший викладач кафедри німецької філології ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
6. *Боєва Евеліна Володимирівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератур Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
7. *Боса Тетяна Сергіївна*, аспірант кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
8. *Брага Ірина Іванівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна.
9. *Бублейник Людмила Василівна*, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії та практики перекладу Волинського інституту економіки та менеджменту, м. Луцьк, Україна.
10. *Вейда Тетяна Михайлівна*, студентка 5 курсу факультету української філології Інституту мов світу Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
11. *Вецкур Тетяна Анатоліївна*, старший викладач Волинського інституту економіки та менеджменту, м. Луцьк, Україна.
12. *Георгієва Світлана Іванівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри болгарської філології ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
13. *Голубенко Лідія Миколаївна*, кандидат філологічних наук, професор, декан факультету РГФ, завідувач кафедри німецької філології ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.

14. *Дерік Ілона Морисівна*, кандидат філологічних наук, в. о. доцента кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
15. *Єрмоленко Світлана Іванівна*, кандидат педагогічних наук, доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.
16. *Жмаєва Наталя Сергіївна*, кандидат філологічних наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
17. *Зимомря Микола Іванович*, доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Івано-Франківськ, Україна.
18. *Іванова Наталя Дмитрівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного курсу української мови Ізмайльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл, Україна.
19. *Ільїна Сніжана Валеріївна*, аспірант кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
20. *Карпенко Олена Юріївна*, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри граматики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
21. *Карпенко Максим Юрійович*, студент 3 курсу факультету РГФ ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
22. *Кисельова Анастасія Андріївна*, аспірант кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
23. *Ковалевська Тетяна Юріївна*, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
24. *Колесник Валентина Олександрівна*, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри болгарської філології ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
25. *Колкутіна Вікторія Вікторівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
26. *Комов Олег Володимирович*, викладач філологічних дисциплін Донецького педагогічного коледжу, м. Донецьк, Україна.
27. *Корольова Тетяна Михайлівна*, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної

лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.

28. *Крупеньова Тетяна Іванівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та методик викладання фахових дисциплін Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
29. *Лазаренко Валентина Василівна*, старший викладач кафедри української філології та методик викладання фахових дисциплін Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
30. *Ларіна Еліна Вікторівна*, кандидат філологічних наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
31. *Лисейко Лариса Володимирівна*, кандидат філологічних наук, доцент, зав. секцією німецької філології кафедри романо-германської філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.
32. *Ли Цзихуа*, кандидат педагогічних наук, доцент, директор українського науково-дослідного центру Чжецзянського педагогічного університету, м. Чжецзян, Китай.
33. *Лобановская Елена Васильевна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Нижгородського державного лінгвістического університету імені Н. А. Добролюбова, г. Нижній Новгород, Росія.
34. *Мамич Мирослава Володимирівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри юридичної психології та журналістики національного університету “Одеська юридична академія”, м. Одеса, Україна.
35. *Миколайчук Анастасія*, студентка 2 курсу факультету української філології Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
36. *Мирошниченко Марія Іванівна*, старший викладач кафедри українознавства Одеського національного морського університету, м. Одеса, Україна.
37. *Мисик Сергій Геннадійович*, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціальних дисциплін Одеського державного інституту внутрішніх справ, м. Одеса, Україна.
38. *Немировська Олександра Федорівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та методик викладання фа-

- хових дисциплін Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
39. *Нікішина Тетяна Ігорівна*, аспірант Бердянського державного педагогічного університету, м. Бердянськ, Україна.
  40. *Никонова Жанна Викторовна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Нижегородського державного лінгвістического університета імени Н. А. Добролюбова, г. Нижній Новгород, Россия.
  41. *Олексюк Олеся Миколаївна*, аспірант, викладач кафедри загального та прикладного мовознавства Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна.
  42. *Панасенко Тетяна Антонівна*, кандидат філологічних наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
  43. *Петренко Оксана Романівна*, викладач кафедри гуманітарних дисциплін та перекладу ПВНЗ “Донецький інститут психології і підприємництва”, м. Донецьк, Україна.
  44. *Романова Тат'яна Владимировна*, доктор філологічних наук, професор кафедри російського мови Нижегородського державного лінгвістического університета імени Н. А. Добролюбова, г. Нижній Новгород, Россия.
  45. *Романюк Ілона Валентинівна*, кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл, Україна.
  46. *Руденко Олена Валеріївна*, кандидат філологічних наук, в. о. доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
  47. *Савченко Євгенія Юріївна*, аспірант кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
  48. *Сербіна Тетяна Георгіївна*, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії літератури та славистики Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна.
  49. *Співак Оксана Миколаївна*, вчитель англійської мови ОЗОШ № 61 м. Одеса, Україна.
  50. *Стоянова Дарина Федорівна*, аспірант кафедри болгарської філології ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.

51. *Стоянова Ельза Петрівна*, доктор філологічних наук, професор Київського славістичного університету, м. Київ, Україна.
52. *Урсул Вікторія Сергіївна*, студентка 1 курсу факультету іноземних мов Інституту мов світу Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
53. *Форманова Світлана Вікторівна*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та методик викладання фахових дисциплін Державного закладу “ПНПУ імені К. Д. Ушинського”, м. Одеса, Україна.
54. *Харлай Оксана Володимирівна*, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри романо-германської філології Рівненського інституту слов’янознавства Київського славістичного університету, м. Рівне, Україна.
55. *Циганок Ірина Борисівна*, кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл, Україна.
56. *Чеберяк Ганна Миколаївна*, кандидат філологічних наук, викладач кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна.
57. *Чумаков Олександр Миколайович*, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
58. *Шаніна Ольга Сергіївна*, викладач кафедри суспільних наук Одеського державного медичного університету, м. Одеса, Україна.
59. *Яроцька Галина Сергіївна*, кандидат філологічних наук, докторант кафедри прикладної лінгвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна.

**Вимоги до оформлення наукових праць,
що друкуються в “Науковому віснику ПНПУ
ім. К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки”**

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 за №7-05/1, стаття повинна мати необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Правила оформлення статті:

Рукопис оформляється згідно з Держстандартом ДСТУ 3008-95. У верхньому лівому куті першої сторінки рукопису ставиться індекс за УДК, у правому — прізвище та ініціали автора (авторів).

***Обсяг статті** — до 12 сторінок (0,5 друк. арк. — 20 000 знаків).

***Стандарти** — кегль 14 pt, міжрядковий інтервал — 1,5, абзацний відступ — 1,25 см, поля — 2 см, шрифт — Times New Roman.

***Текстовий редактор** — Microsoft Word.

***Типи виділення** — напівжирний, курсив, напівжирний курсив.

***Мова статті** — українська, російська, англійська, німецька.

***Оформлення довідкового матеріалу** — бібліографічні посилання та примітки у тексті беруться у квадратні дужки. Перша цифра — номер джерела у списку літератури, друга — номер сторінки. Номер джерела та номер сторінки розділяються двокрапкою, номери джерел — крапкою з комою. У кінці статті — список літератури з підзаголовком “ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ” (“ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ”, “REFERENCES AND NOTES”, “ANMERKUNGEN”). Бібліографічні джерела наводяться в порядку цитування.

Наукові праці і відомості про автора (**українською мовою** прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефон, e-mail) на дискеті та один роздрукований при-

мірник надсилаються на адресу редколегії (65020, Одеса, вул. Старо-портофранківська, 34, каб. 27, відповідальному секретареві Лариній Еліні Вікторівні; E-mail: e_larina@ gambler. ru). До статті слід додати відгук доктора філологічних наук.

Редколегія залишає за собою право направляти матеріали на додаткове рецензування відповідним фахівцям, відхиляти статті, що не відповідають вимогам або науковим напрямкам збірника, переносити статті до наступного видання збірника. Відхилені матеріали редакційно-видавничий відділ не відправляє авторам.

ЗМІСТ

Від редакційної колегії	3
Привітання від Нижньогородського державного лінгвістичного університету імені М. О. Добролюбова	6
<i>М. І. Зимомря</i> Акт спілкування та його виражальний засіб у науково- педагогічній діяльності Тетяни Корольової: дискурс співпраці	7
<i>Г. А. Авксентьєва, А. С. Авксентьєва</i> Специфіка розгортання конфлікту в сучасній українській літературі	13
<i>Ф. С. Бацевич</i> Між дев'яцією і комунікативним конфліктом	20
<i>Н. М. Бербер</i> Поетоніми як засіб створення імпліцитної інвективи у художньому дискурсі Марії Матіос	29
<i>Е. В. Босва</i> Конфліктний дискурс: прагматичний аспект	38
<i>Е. В. Босва, В. С. Урсул</i> Вербальна агресія та засоби її вираження у сучасному соціумі	46
<i>Т. С. Боса</i> Відтворення національно-культурних особливостей творів Гете в оригіналі та перекладі: проблема адекватності при перекладі	55
<i>І. І. Брага</i> Відображення мовної свідомості в інтернет-дискурсі	62
<i>Л. В. Бублейник</i> Конфликтность речевых партий как стилиобразующее средство в языке русской художественной прозы	72
<i>Т. А. Вецкур</i> Прояви вербальної агресії в англомовному повчальному дискурсі	83

С. И. Георгиева К вопросу идентификации диалектных особенностей бессарабских болгарских говоров	91
Л. Н. Голубенко, А. Н. Чумаков, С. С. Богуславский Ассоциативно-метафорическая мотивация футбольных терминов в немецком языке	97
І. М. Дерік До питання про труднощі двостороннього перекладу телеконференцій ділової тематики	105
С. І. Єрмоленко Формування агресії сучасними постмодерними творами (порівняльний лінгвістичний аналіз книг Бенджаміна Вайсмана “Добродій мрець” та Юрія Іздрика “Флешка”)	115
Н. С. Жмасва Специфіка сучасних термінологічних запозичень у сфері інформаційних технологій	125
Н. Д. Іванова Інвективна лексика у форумному спілкуванні	132
С. В. Льїна Особливості комунікативної поведінки адвоката під час розв’язання юридичних конфліктів	140
М. Ю. Карпенко, О. Ю. Карпенко Інвективні сайтоніми	145
А. А. Кисельова Іміджевий тип “Дипломат” як посередник у ситуації телевізійного конфлікту	152
Т. Ю. Ковалевська Моделювання емпатії в сучасному комунікативному просторі	159
В. А. Колесник Диалектные и этнокультурные границы болгарских говоров	169
В. В. Колкутіна Ознаки інвективи в публіцистиці Д. Донцова: спроба рецептивного аналізу	175

О. В. Комов	
Зв'язок мови і статі (на матеріалі мов світу)	183
Т. М. Королева, Е. Ю. Савченко	
Особенності устного одностороннього перекладу з англійського на український мову	193
Т. І. Крупеньова	
Інвектива як компонент онімного простору (на матеріалі роману Любка Дереша “Кульг”)	199
В. В. Лазаренко, А. М. Миколайчук	
Інвективна лексика в повісті І. Нечуя-Левицького “Кайдашева сім'я”	204
Л. В. Лисейко	
Розвиток науки, мистецтва та літератури у середньовіччі та їх вплив на формування середньовісньонімецької мови	211
Ли Цзихуа	
О коммунікативной культурі педагога	224
Е. W. Lobanowskaja	
Die strukturelle Achse des Satzes (aufgrund der deutschen Sprache)	232
М. В. Мамич	
Феномен розуміння у вченні В. Гумбольдта і О. Потебні	239
М. І. Мирошниченко	
Класифікація агентивних іменників української мови (семантичний аспект)	246
С. Г. Мисик	
Коммунікативна інвектива : намір чи непорозуміння (до проблеми інтенціональності та інтерсуб'єктивності)	254
О. Ф. Немировська	
Експансія інвективи та зниженої лексики у сучасній українській мові: причини і тенденції	262
Т. І. Нікішина	
Особливості політичної мови як варіанта мовлення, орієнтованого на сферу політики	270

Ж. В. Никонова Иллокутивный дейксис как средство объективации в дискурсе акционального аспекта речевого акта (на материале немецкого языка)	277
О. М. Олексюк Ключові слова комерційної реклами як індикатори мовного впливу	285
Т. А. Панасенко Лінгвістична експертиза конфліктних текстів українських політичних загадок	291
О. Р. Петренко Колядкова онімія в аспекті впливу	297
Т. В. Романова Современная языковая личность с точки зрения лингвоконфликтологии	302
І. В. Романюк Конфліктні діалоги в оповідних текстах І. С. Нечуя- Левицького	312
О. В. Руденко Особливості сучасного телевізійного мовлення	319
Т. Г. Сербина Лексические средства выражения агрессии в социально- политическом дискурсе СМИ	327
О. М. Співак Конфлікт у системі “вчитель-учень”: види, причини та наслідки	334
Д. Ф. Стоянова Дамаскін № 1/154 XVIII ст. рукописної збірки В. І. Григоровича	342
Е. П. Стоянова Багатоаспектність соціолінгвістичних проблем мовного острова	353
С. В. Форманова Конфліктна тональність у комунікативній інтеракції	362

<i>С. В. Форманова, Т. М. Вейда</i> Емоційно- та експресивно-зabarвлена лексика в сучасній журналістській практиці	371
<i>О. В. Харлай</i> Ономасіологічна характеристика мікросистеми “Пропозиція шлюбу” в англійській, польській, чеській та українській мовах	378
<i>І. Б. Циганок</i> Інвективи в романі “Берестечко” Л. Костенко	388
<i>Г. М. Чеберяк</i> Мовленнєві прийоми реалізації комунікативної ролі “антигерой” (на матеріалі україномовних та англомовних текстів мовленнєвого жанру “відкритий лист”)	395
<i>О. С. Шаніна</i> Конфліктний медичний дискурс у структурі професійної діяльності медика	403
<i>Г. С. Яроцкая</i> Объективация концепта “жадность” как прагматически обусловленной когнитивной единицы в русской политэкономической картине мира	409
<i>Е. В. Ларіна</i> Феномен толерантності як об’єкт гуманітарних наукових досліджень	419
<i>Відомості про авторів</i>	428
<i>Вимоги до оформлення наукових праць, що друкуються в “Науковому віснику ПНПУ ім. К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки”</i>	433
<i>Content</i>	440

CONTENT

From an Editorial College	3
Greetings from Nizhniy Novgorod State Linguistic University named after N. A. Dobrolyubov	6
<i>M. I. Zymomrya</i> A Communicative Act and its Expressive Means in the Scholarly and Pedagogical Activity of Tetyana Korolyova: the Discourse of Interaction	7
<i>G. A. Avksyentyeva, A. S. Avksyentyeva</i> Peculiarity of Conflict Development in Modern Ukrainian Literature	13
<i>F. S. Batsevych</i> In Between Deviation and Communicative Conflict	20
<i>N. M. Berber</i> Poetonyms as the Means of Creating of Implicit Invective in Maria Matios Fiction	29
<i>E. V. Boyeva</i> Conflict Discourse: Pragmatic Aspect	38
<i>E. V. Boyeva, V. S. Ursul</i> Verbal Aggression and the Means of its Expression in Modern Society	46
<i>T. S. Bosa</i> Reproduction of National and Cultural Peculiarities of Goethe's Works in Original and Translation: the Problem of Adequate Translation	55
<i>I. I. Braga</i> Reflection of Language Consciousness in the Internet Discourse	62
<i>L. V. Bubleynick</i> The Conflict between Speech Parties as the Style Forming Means in the Language of Russian Fiction Prose	72
<i>T. A. Vetskur</i> Manifestations of Verbal Aggression in English Didactic Discourse	83

<i>S. I. Georgiyeva</i> To the Question of Identification of Dialectal Peculiarities of Bessarabian Bulgarian Dialects	91
<i>L. N. Golubenko, A. N. Chumackov, S. S. Boguslavskiy</i> Associative Metaphoric Motivation of Football Terms in German Language	97
<i>I. M. Derik</i> To the Question of Two-way Translation Difficulties of Teleconferences on Business Subject	105
<i>S. I. Yermolenko</i> Creation of Aggression by Contemporary Postmodern Writings (Comparative Linguistic Analysis of Works by Benjamin Weißmann “Dear Dead Person” and Yuriy Izdryk “Flesh Drive”)	115
<i>N. S. Zhmayeva</i> Peculiarity of Modern Terminological Loan Words in the Sphere of Information Technology	125
<i>N. D. Ivanova</i> Invective Vocabulary in Forum Communication	132
<i>S. V. Il'yina</i> Peculiarities of Attorney Communicative Behaviour while Solving Juridical Conflicts	140
<i>M. Y. Karpenko, O. Y. Karpenko</i> Invective Siteonims	145
<i>A. A. Kiseliyova</i> Image Type “Diplomat” as Mediator in Situation of Television Conflict	152
<i>T. Y. Kovalevska</i> Modeling of Empathy in Modern Communicative Space	159
<i>V. A. Kolesnick</i> Dialectal and Ethno Cultural Scope of Bulgarian Dialects	169
<i>V. V. Kolckutina</i> The Signs of Invective in D. Dontsov’s Publicism : an Attempt of Receptive Analyses	175

<i>O. V. Komov</i> The Link of Language and Gender (on the material of world's languages)	183
<i>T. M. Korolova , E. Y. Savchenko</i> Peculiarities of Oral One-side Translation from English into Ukrainian Language	193
<i>T. I. Krupenyova</i> Invective as a Component of Onim Space (based on the Novel “Cult” by Lyubko Deresh)	199
<i>V. V. Lazarenko, A. M. Myckolaychuck</i> Invective Vocabulary in the Tale “Kaydasheva Simya” by I. Nechuy-Levytskyi	204
<i>L. V. Lyseyko</i> The Development of Science, Art and Literature in Middle Ages and their Influence on Formation of Middle Upper German Language . . .	211
<i>Li Tszikhua</i> About Communicative Level of a Teacher	224
<i>E. V. Lobanovskaya</i> The Structural Axis of the Sentence (based on German Language) . . .	232
<i>M. V. Mamich</i> The Phenomenon of Understanding of V. Gumbolt and I. O. Potebny	239
<i>M. I. Miroshnichenko</i> Classification of Agentive Nouns in Ukrainian Language (Semantic Aspect)	246
<i>S. G. Mysyk</i> Communicative Invective: Intention or Misunderstanding. (To the Problem of Intention and Intersubjectivity)	254
<i>O. F. Nemirovskaya</i> Expansion of Invective and Substandard Vocabulary in Modern Ukrainian Language: Causes and Tendency	262
<i>T. I. Nikishina</i> Peculiarities of Political Language as a Version of Speech Directed on the Sphere of Politics	270

Zh. V. Nikonova	
Illocutive Deicis as the Means of Objectivization in Actional Aspect of Speech Act Discourse (on the Material of German Language)	277
O. M. Oleksyuk .	
Key Words of Commercial Advertising as the Indicators of Speech Influence	285
T. A. Panasenko	
Linguistic Examination of Conflict Texts of Ukrainian Political Riddles	291
O. P. Petrenko	
Christmas Carol Onimy in the Aspect of Influence	297
T. V. Romanova	
Modern Linguistic Personality from the Point of View of Conflictology	302
I. V. Romanyuk	
Conflict Dialogues in Narrative Texts by I. S. Nechuy-Levytskyi	312
O. V. Rudenko	
The Peculiarities of Modern Television Speech	319
T. G. Serbina	
Lexical Means of Expressing Aggression in Social and Political Discourse in Media	327
O. M. Spivack	
Conflict in a system “Teacher — Student”: Types, Causes and Results . . .	334
D. F. Stoyanova	
Damaskin № 1/154 XVIII c. Manuscript of V. I. Grigorovych Anthology	342
E. P. Stoyanova	
Multiple-Aspect of Sociolinguistic Problems of Linguistic Island	353
S. V. Formanova	
Conflict Tonality in Communicative Interaction	362
S. V. Formanova, T. M. Veyda	
Emotionally and Expressively Coloured Vocabulary in Modern Journalistic Experience	371

<i>O. V. Kharlay</i> Onomastic Characteristic of Microsystem “Marriage Proposal” in English, Polish, Check and Ukrainian Languages	378
<i>I. B. Tsyganock</i> Invectives in the Novel “Berestechko” by L. Kostenko	388
<i>A. M. Cheberyak</i> Speech Methods of Realization of Communicative Role “Antihero” (on the Material of Ukrainian and Russian Texts of Speech Genre “Open Letter”)	395
<i>O. S. Shanina</i> Contentious Medical Discourse in the Structure of Physician Professional Activity	403
<i>G. S. Yarotskaya</i> Objectivization of Concept “Avidity” as Pragmatically Stipulated Cognitive Unit in Russian Political and Economical Picture of the World	409
<i>E. V. Larina</i> The Phenomenon of Tolerance in the Paradigm of Humanitarian Sciences	419
<i>Authors</i>	428
<i>Requirements to the content and structure of the articles published in Naukovi visnyk of South-Ukrainian national pedagogical university named after K. D. Ushinsky</i>	433

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО**

Лінгвістичні науки

Збірник наукових праць

№ 13

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*

Редактор *Н. Я. Рихтік*

Технічний редактор *М. М. Бушин*

Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*

Коректор *О. Г. Дайбова*

Підписано до друку 12.09.2011. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Newton». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 26,04.
Тираж 300 прим. Зам. № 531.

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

